

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Військовий інститут
Військовий гуманітарно-лінгвістичний факультет
Кафедра зарубіжної воєнної інформації

**Я. М. ЖАРКОВ, О. Л. ГАПЕСВА, І. А. ХРАБАН, Р. Д. СТЕПАНИШИН,
О. Г. ДУБОВСЬКИЙ, О. В. АЛФЬОРОВ**

**ІНФОРМАЦІЙНЕ МІЖДЕРЖАВНЕ ПРОТИБОРСТВО НА
ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ
(1991-2022 рр.)**

За загальною редакцією бригадного генерала Анатолія ШЕВЧЕНКА

Підручник

КИЇВ – 2023

УДК 355.159.98(075.8)

ББК 68.88.4я73

Ж35

Рецензенти:

д-р військ. наук, проф. В. І. Шарий

д-р політ. наук, проф. В. Ф. Смолянук

Рекомендовано до друку Вченою радою Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 04 травня 2023 року)
Ухвалено науково-методичною радою
Військового інституту Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 14 від 18 квітня 2023 року)

Ж35 Інформаційне міждержавне протиборство на пострадянському просторі (1991-2022 рр.): підручник / Я.М. Жарков, О.Л. Гапеева, І.А. Храбан, Р.Д. Степанишин, О.Г. Дубовський, О.В. Алфьоров; за заг.ред. бригадного генерала А.М. Шевченка – К.: ВІКНУ, 2023. – 491 с.
ISBN 978-966-439-794-7

Підручник призначений дослідженню міждержавних відносин в інформаційній сфері на пострадянському просторі. Особливу увагу приділено дослідженню історичного явища – інформаційного протиборства, виокремлено основні типи міждержавних суперечностей, які детермінують зміст й спрямованість міждержавної конфліктності в інформаційній сфері, концептуальним засадам, формам і методам інформаційного протиборства, проаналізовано провідні інформаційні кампанії впродовж 1991-2022 рр., а також причинам, передумовам та особливостям гібридної війни в Криму і ОРДЛО та повномасштабної російсько-української війни.

© Я.М. Жарков, О.Л. Гапеева, І.А. Храбан,
Р.Д. Степанишин, О.Г. Дубовський,
О. В. Алфьоров., 2023
@ Військовий інститут
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка ISBN 978-966-439-794-7

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	6
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1 ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ “ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ”, ЇЇ ЦІЛЕЙ, ТЕХНОЛОГІЙ, МЕТОДІВ ТА ФОРМ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ.....	13
1.1. Окреслення термінологічного поля понять “інформаційне суспільство” та “інформаційна війна”.....	16
1.2. Цілі інформаційної війни.....	24
1.3.Інформаційні технології як інструменти та методи інформаційної війни.....	28
1.4.Форми ведення інформаційної боротьби.....	48
Запитання та завдання для самоперевірки до розділу 1.....	55
Рекомендована література до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ 2 ПЕРЕДУМОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ.....	57
2.1. Латентні історико-ментальні та соціокультурні передумови міждержавної конфліктності.....	61
2.1.1.Нагірно-Карабахська етнополітична криза: передумови виникнення та позиція радянського і партійного керівництва щодо її врегулювання.....	62
2.1.2.Партійно-пропагандистський підхід до вирішення мовного питання у Молдавській РСР.....	68
2.1.3.Історико-ментальні чинники конфліктності у країнах Балтії.....	72
2.1.4. Політика радянської влади щодо населення Абхазької та Південно-Осетинської автономій.....	86
2.1.5.Насильницька русифікація Грузинської РСР.....	91
2.1.6. Протестні дії у Казахстані 1979 та 1986 рр.....	94
2.1.7. Формування проросійських настроїв у молодіжному середовищі на Кримському півострові.....	100
2.2. Основні типи міждержавних суперечностей на пострадянському просторі, які детермінують зміст та спрямованість інформаційного протиборства.....	108
Запитання та завдання для самоперевірки до розділу 2.....	120
Рекомендована література до розділу 2.....	121
РОЗДІЛ 3 ІНФОРМАЦІЙНІ КАМПАНІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ (1991–2017 РР.).....	123
3.1 Вірмено-азербайджанський конфлікт: передумови та причини виникнення	126
3.1.1 Інформаційне супроводження Вірмено-Азербайджанського конфлікту. Інформаційна кампанія “Justice for Khojaly”.....	137
3.1.2 Інформаційні аспекти Вірмено-Азербайджанського конфлікту	

(27.09.2020 – 10.11.2020 р.)	142
3.2 Інформаційне протиборство між Російською Федерацією та країнами Балтії. “Бронзова ніч”.....	148
3.3 Інформаційні кампанії Російської Федерації на Кримському півострові (1992-2014 рр.).....	159
3.4 Особливості російсько-грузинського інформаційного протиборства	175
3.5 Створення негативного іміджу Збройних Сил України та ВПК України на шпальтах ЗМІ Російської Федерації.....	182
3.6 Особливості міждержавних відносин в інформаційній сфері між Російською Федерацією та Республікою Білорусь.....	187
3.7 Російська пропаганда в інформаційному просторі Республіки Молдова.....	195
Запитання та завдання для самоперевірки до розділу 3.....	205
Література до розділу 3.....	206
РОЗДІЛ 4 ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОНФЛІКТНОМУ ВИМІРІ.....	208
4.1 діяльність одкб у сфері інформаційної безпеки: історична ретроспектива.....	210
4.2 Механізми забезпечення інформаційної безпеки у рамках СНД.....	226
4.3 Міжнародна інформаційна безпека – ключовий напрям діяльності Шанхайської організації співробітництва.....	250
Запитання та завдання для самоперевірки до розділу 4...	270
Література до розділу 4.....	270
РОЗДІЛ 5 СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ.....	272
5.1 Особливості формування національної системи інформаційної безпеки в Україні	275
5.2 Інформаційна безпека як складова національної безпеки у державах Закавказзя	292
5.3 Питання інформаційної та кібернетичної безпеки у національному законодавстві країн Балтії.....	316
5.4 Інформаційна безпека у країнах Центральноазійського регіону.....	336
5.5 Характеристика системи забезпечення інформаційної безпеки у Республіці Молдова.....	363
5.6 Концептуальні засади забезпечення інформаційної безпеки у Російській Федерації	374
Запитання та завдання для самоперевірки до розділу 5.....	395
Література до розділу 5.....	396
РОЗДІЛ 6 РОСІЯ ТА УКРАЇНА: ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ.....	398
6.1. Передумови та причини російсько-українських суперечностей.....	398
6.2. Гібридна війна 2014-2022 років: інформаційний аспект.....	421
6.3. Повномасштабна війна Росії проти України та її інформаційна	450

складова.....	
Запитання та завдання для перевірки до розділу 6.....	489
Література до розділу 6.....	490

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АНА – Асоціація національних інформаційних агентств держав – учасниць СНД

АР – Азербайджанська Республіка

ВДТРК – Всеросійська державна телевізійна і радіомовна компанія.

ВПК – військово-промисловий комплекс України

ВЦОМ – Всесоюзний центр вивчення громадської думки

ГО – громадські організації

ГРУ ГШ ЗС РФ – Головне розвідувальне управління Генерального штабу Російської Федерації

ДНР – Донецька Народна Республіка

ДПС – Державна податкова служба України

ЕДІ – Щорічник Естонського департаменту інформації “International Security and Estonia”

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

ЗКК – Змішана контрольна комісія Грузії та РФ

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗСПМ – Змішані сили з підтримки миру Грузії, РФ та Північної Осетії

ІБ – інформаційна безпека

ІВ – інформаційна війна

ІКТ – Інформаційно-комунікаційні технології

КБТО – Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та їх знищення

КЗХВ – Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення

КДБ – Комітет державної безпеки

КР – Киргизька Республіка

ЛНР – Луганська Народна Республіка

МАМОРС – Міжнародна Асоціація молодіжних організацій російських співвітчизників

МІБ – міжнародна інформаційна безпека

МІП – Міждержавний інформаційний пул.

МТРК “Мир” – Міждержавна телерадіокомпанія “Мир”

НКАО – Нагірно-Карабахська область

ОАД – Організація Американських Держав

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОВД – Організація Варшавського договору

ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку

ОЗХВ – Організація із заборони хімічної зброї

ПДН – персональні дані населення

ПЕН – Міжнародної неурядової організації, що об’єднує письменників, перекладачів і редакторів з метою відстоювати свободу слова та захищати культурну спадщину людства (анг. PEN – international Poets, Playwrights, Essayists and Novelists)

ПМЕФ – Петербурзький міжнародний економічний форум

ПМР – Придністровська Молдавська Республіка

ПРОКСІ – Протидія криміналу в інформаційній сфері

РАПД – Російська асоціація прибалтійських досліджень

РБ – Республіка Білорусь

РВ – Республіка Вірменія

РГ – Республіка Грузія

РК – Республіка Казахстан

РМ – Республіка Молдова

РМЦК – Російський молодіжний центр Криму

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РТ – Республіка Таджикистан

РФ – Російська Федерація

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УЦЕПД – Український Центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

ФСБ – Федеральна служба безпеки РФ

ЦА – Центральна Азія

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЄАЕС – Євразійський економічний союз

ЧФ РФ – Чорноморський флот Російської Федерації

ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ISS – Міжнародний інститут стратегічних досліджень

MMCA – Monte Melkonian Cyber Army

OPSEC – operation security

SIPRI – Стокгольмський інститут проблем миру

VPN – віртуальна приватна мережа (*анг.* Virtual private network)

ВСТУП

Інформація зараз є стратегічним ресурсом, який потребує ефективного керування для того, щоб досягти переваги. В силу того, що інформація відіграє таку ключову роль, будь-яка дія, яку виконують в інформаційній сфері, може мати наслідки як для фізичної області (матеріали, персонал, фінанси), так і для сфери абстракцій (системи переконань).

Наприкінці ХХ століття на зміну класичним видам збройних конфліктів приходять нові форми протистояння держав. Найбільш часто щодо них використовують дефініцію “війна” в розширювальному значенні. Говорять про економічні, енергетичні, торгові, дипломатичні, психологічні, інформаційні війни. І хоч класичне поняття “війни”, як збройного конфлікту міжнародного, неміжнародного та змішаного характеру, має своє, спеціальне визначення і зміст, однак такі конфлікти на даний час не можливі без інформаційної складової, Шмітт виділяє широке і вузьке трактування поняття “інформаційна війна”, Учасникам інформаційної війни можуть бути будь-які актори, починаючи від державі державних спеціальних служб і закінчуючи будь-якими злочинними угрупованнями, в тому числі і терористами. Для ведення такої війни необхідні технічні засоби, низька вартість яких робить доступним інформаційні війни навіть звичайним громадянам, які навіть не підозрюють злочинності своїх намірів.

Інформаційна війна розширює простір ведення воєн, у даного типу воєн немає лінії фронту. Неможливо однозначно визначити чи ведеться інформаційний вплив в даний момент, так само неможливо виявити ведення інформаційних операцій. З цього, такий вплив майже не фіксується, і автори операцій залишаються невідомими. Ситуацію з інформаційними війнами ускладнює відсутність будь-яких міжнародних юридичних і моральних норм ведення інформаційної війни.

Мета інформаційної війни послабити моральні та матеріальні сили супротивники та посилити власні. Вона не призводить до кровопролиття чи вбивства, руйнувань, при її введені немає жертв. Вона знищує не населення, а державний механізм.

Основне завдання інформаційних війн полягає у маніпулюванні свідомістю людей:

- внесенні у суспільну та індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів;

- залякуванні свого народу образом ворога;
- дезорієнтації та дезінформації мас;
- послабленні певних переконань, устоїв;
- залякуванні супротивника своєю силою, могутністю.

В інформаційній війні можна виділити три основних етапи. На першому етапі потрібно визначити цілі війни, навіщо ця війна, і який результат вона принесе. Другий етап полягає у розробленні стратегії ведення війни, яка повинна враховувати чотири комунікаційних компонентів.

На третьому етапі розробляється план тактичних заходів.

Проблематика інформаційного протиборства та тісно пов'язані з ним питання забезпечення інформаційної безпеки особистості й держави, захист населення від негативного інформаційно-психологічного впливу охоплюють широкий спектр політичних, соціальних, філософських, технічних, інформаційних, правничих і військових питань.

Окрім цього, інформаційне протиборство є специфічним чинником міждержавних відносин, зокрема між багатьма країнами пострадянського простору: Вірменією та Азербайджаном, Російською Федерацією і країнами Балтії, державами Центральноазійського регіону, Україною та Республікою Білорусь. Це прослідковується у формі інформаційно-пропагандистських акцій, ударів, операцій (кампаній), тощо. У 2007-2008 рр. стали відомі факти несанкціонованого втручання у роботу інформаційних систем (мереж) і об'єктів критичної інфраструктури Грузії та Естонії. Конфлікти зі застосуванням військової компоненти на теренах колишньої радянської наддержави, відповідно, супроводжуються інформаційними війнами.

Про вільну інтерпретацію історичних подій нашим "східним сусідом" та загрози національній безпеці України також йдеться у аналітичній доповіді фахівців Національного інституту стратегічних досліджень. Зрештою, і самі російські історики

не заперечують, що події “ Другої світової війни (особливо) нині (як ніколи раніше) є об’єктом інформаційного протиборства”.

Наприкінці лютого 2014 р. новообране керівництво Української держави, шоковане розстрілом Небесної Сотні, втечею “легітимного” Президента України В. Януковича та відсутністю на тлі цих подій дієздатних урядових структур, на жаль, не змогло у стислі терміни організувати належну відсіч російському агресорові та зберегти територіальну цілісність України. Окрім цього, внаслідок безвідповідальних реформ упродовж попередніх років, молоду незалежну державу позбавили боєздатного війська. На фоні свідомого руйнування оборонної інфраструктури нашої держави не припинялось також інформаційне протиборство між Україною і РФ, час від часу змінювались лише форми й методи інформаційного впливу та тип пропагандистської риторики.

Зазначені вище події та фактори швидко призвели до появи “ввічливих людей” і проведення референдуму під дулами автоматів на Кримському півострові, а дещо пізніше – до виникнення самопроголошених ДНР та ЛНР й втрати загального контролю над державним кордоном України. Президент України Петро Порошенко у своєму зверненні щодо другої річниці початку спротиву російській окупації Криму зауважив, що Російська Федерація готувалась до захоплення півострова, починаючи з 1991 року, і хоча тодішнє керівництво України усвідомлювало існуючу загрозу, проте недооцінювало її.

Переважно, завдяки патріотизму та самовідданості українських військовиків, особового складу Національної гвардії України та бійців добровольчих батальйонів під час Антитерористичної операції, що розпочалась у квітні 2014 року, частини Донецької та Луганської областей, захоплені “мирними шахтарями” та сепаратистами, звільнили.

Найчастіше інформаційні війни мають основне значення для отримання переваги або деморалізації супротивника, легітимації агресії та обґрунтування перемоги у збройному конфлікті при відповідній дискредитації противника. Тому кажучи про події на Сході України у 2014-2022 рр. використовують термін “гібридна війна” - досить спірний з правової точки зору термін, який тим не менш чітко

відображає зміщення акцентів до інформаційної складової конфлікту. Будь-яка інформаційна війна носить комплексний і багатоаспектний характер. Навіть щодо дефініції “інформаційна війна” не існує однозначного підходу, її аналіз передбачає всебічний і міждисциплінарний підхід.

Багатоаспектний та міждисциплінарний характер проблематики інформаційного протиборства вимагає комплексного підходу до визначення еволюції та сутності історичного явища – інформаційного протиборства – як форми міждержавних відносин та чинника формування соціогуманітарної атмосфери на пострадянському просторі.

Аналіз змістовної складової інформаційно-пропагандистських заходів на пострадянському просторі впродовж 1991-2022 рр. та повномасштабна російсько-українська війна, яка була розпочата у лютому 2022 року, дає підстави зробити висновок, що події, пов’язані зі спільним історичним минулим республік колишнього СРСР (пакт Молотова-Ріббентропа, Друга світова війна, перебування у складі радянської наддержави протягом тривалого часу), невирішені територіальні претензії, які мають історичне підґрунтя, процеси пошуку національної ідентичності, реабілітація та героїзація відомих історичних постатей, які розпочались після розпаду Радянського Союзу й конфлікти представників відомих історичних шкіл, що відбувалися на цьому фоні, стали об’єктами, навколо яких розгортається інформаційне протиборство з усім відомим арсеналом форм і методів впливу. Словосполучення “інформаційна війна” широко вживається для позначення цілеспрямованого негативного, невідповідного інформаційного впливу Російської Федерації проти України. Об’єктом такого впливу є в першу чергу населення РФ, традиційний об’єкт пропаганди в минулому, по-друге, населення України, по-третє, населення третіх держав і, по-четверте, на наш погляд, міжнародне співтовариство в цілому, в особі міжнародних організацій та їхніх службовців.

У підручнику розкриваються контекст і зміст використання терміну “інформаційна війна” в актах міжнародних організацій, через цю призму оцінюються реакція міжнародного співтовариства на інформаційну війну РФ проти України та дається міжнародно-правова оцінка цієї війни.

РОЗДІЛ 1

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ “ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ”, ЇЇ ЦІЛЕЙ, ТЕХНОЛОГІЙ, МЕТОДІВ ТА ФОРМ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Теоретичні та концептуальні основи інформаційного суспільства як принципово нової фази суспільно-цивілізаційного розвитку, де знання і володіння інформацією відіграватимуть фундаментальну роль у побудові соціальної структури, закладені в роботах М. Кастельса, Д. Белда, Г. Маклюена, Ф. Махлюпи, Л. Никлас, Ф. Вебстер. Дослідження цих вчених мають соціально-філософський характер і присвячені формуванню науково-теоретичної парадигми знань постіндустріального суспільства.

Наступним етапом науково-теоретичного осмислення є спроба теоретико-методологічної концептуалізації поняття “інформаційна війна” та спорідненим з ним терміном “інформаційна боротьба (протиборство)” як форми впливу на суспільну свідомість. Як теоретичне позначення цього явища, як правило, використовується термін “психологічна війна”, де головною метою агресора (ініціатора психологічної війни) є придушення волі (деморалізація) і руйнування сформованих ціннісних установок і орієнтацій.

У сучасних умовах науково-технічного прогресу, розвитку інформаційних технологій і засобів комунікації в соціально-гуманітарних науках відбувається теоретико-методологічна зміна поняття політичного конфлікту, його основних форм і інструментів. Об’єктивно виникаючі реалії суспільно-політичних процесів також призвели до модифікації та модифікації змісту політичного конфлікту, методів і засобів, що використовуються в політичних протистояннях. Наприклад, активне використання інструментів і технічних можливостей Інтернету дозволило забезпечити управління політичними протистояннями і конфліктами через соціальні мережі Twitter і Facebook під час російсько-української війни 2022 року.

Варто зазначити, що британський військовий історик Дж. Фуллер (Fuller, J.F.C.) у книзі “Танки у Великій війні 1914-1918” ще у 1920 році, висловив думку, що традиційні засоби ведення війни, з часом, можуть бути замінені суто психологічною

війною, у якій зброя не використовується, а спостерігатиметься “..корупція людського розуму, згасання людського інтелекту і розпад морального і духовного життя однієї країни під впливом волі іншої”. Припущення відомого вченого отримали підтвердження, адже метою психологічної війни є “...досягнення стійкого результату у формуванні громадської думки, закладення установок і патернів поведінки у підсвідомість мас; згодом, при здійсненні впливу на такі установки, відбувається управління масовою психічною свідомістю”. При цьому, за автором, поняття “психологічна війна” та “інформаційна війна” є тотожними, оскільки відображають сутність одного процесу – ідеологічного впливу на свідомість суспільства засобами масової комунікацій, інформації та пропаганди.

Сам термін “інформаційна війна” (ІВ) з’явився під час холодної війни західних країн і СРСР в 1970-х роках. У науковому співтоваристві теоретична концептуалізація цього поняття зазвичай пов’язана з ім’ям Т. Рона, який визначив інформацію як найслабшу ланку в збройних силах і обороні. Вперше він використав термін “інформаційна війна” у своїй доповіді 1976 року “Системи озброєнь та інформаційна війна” для Boeing. У публічній сфері використання і застосування цієї концепції пов’язане з директивою Міністра оборони США № 3600 від 21 грудня 1992 року.

Під час дослідження перебігу Придністровського конфлікту можна виділити таку цікаву інформацію, яка міститься у заяві Міністерства оборони Республіки Молдова від 3 липня 1992 р. та була оприлюднена у газеті “Молдова суверанэ”. Йдеться про ведення інформаційної війни проти молдавської армії засобами масової інформації Російської Федерації та командування 14 армії. Цей факт дає змогу висловити припущення, що на пострадянському просторі поняття “інформаційна війна” було використано в офіційному документі – заяві державного органу – дещо раніше, ніж у директивних документах США, та, що є знаковим, під час збройного конфлікту.

Новою формою сучасних суспільно-політичних конфліктів є інформаційні загрози як елемент тиску та соціально-психологічного впливу на державу та особистість в умовах політичного протистояння. Активна фаза протистояння супроводжується агресивною інформаційною кампанією, спрямованою на

“досягнення та підтримку інформаційної переваги однієї зі сторін над іншою шляхом надання конкретного інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу на систему прийняття рішень державою”.

Ресурси засобів масової інформації (ЗМІ), у тому числі соціальних мереж, активно використовуються воюючими сторонами в суспільно-політичному конфлікті. Початковою фазою інформаційної боротьби (протистояння) є збільшення матеріалів та інших форм інформаційної діяльності з метою привернення уваги до виникаючої суперечності або проблемної ситуації. Наступним етапом є “завоювання аудиторії” або консолідація споживачів інформаційного продукту навколо розглянутого протиріччя. Третій етап полягає в масовій обробці інформації аудиторії, насиченні інформаційного простору матеріалами та інформацією, що дозволяють залучити частину аудиторії на свій бік. Завершальним етапом є реакція аудиторії, контрольованої стороною конфлікту, спрямована протилежною стороною в необхідному напрямку з метою забезпечення домінування в інформаційному просторі.

ЗМІ складаються як самостійна структурно формалізована гілка влади в структурі управління, зростає їх роль в загальному функціонуванні інформаційного поля в умовах політичного протистояння.

Значного розвитку набула течія маніпулятивного контексту вивчення інформаційного протистояння в політичній сфері. Тут фундаментальною теоретичною конструкцією є поняття маніпуляції як соціально-психологічного явища, яке є формою контролю і управління поведінкою особистості за допомогою завідомо неправдивої або ілюзорної інформації. Становище в інформаційному полі дозволяє домінуючій стороні управляти розвитком конфліктної ситуації або сприяє її вирішенню і врегулюванню.

Явище інформаційного впливу в соціально-гуманітарній науці, а також інформаційних загроз і протистоянь є об’єктом вивчення дослідників. Слід зазначити, що саме поняття “інформаційна війна”, що є похідним від “інформаційного суспільства”, також отримані з неї визначення (“інформаційно-психологічна війна”, “інформаційна боротьба (протиборство)”, “інформаційний вплив”, “інформаційна операція” та “психологічна операція”), здається досить розпливчатою в

теоретичному плані і не повністю розвинутою за своїм функціональним призначенням.

У науковому співтоваристві на сьогоднішній день немає консенсусу щодо науково-теоретичної концепції інформаційних воєн, а також основних форм і методів їх проведення. Відносно коротке існування в науковому середовищі і практика використання інформаційних технологій як методу впливу на свідомість, поведінку і громадську думку не дозволяють вважати вивчення цього явища вичерпаним.

Важливу роль відіграє і те, що у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, а також із загальним процесом науково-технічного прогресу ми можемо спостерігати за еволюцією та впровадженням принципово нових інноваційних методик, що використовуються в сучасних інформаційних протистояннях у політичній сфері. Процес застосування інформаційно-комунікаційних форм впливу є динамічним. Насправді з кожним відносно невеликим періодом часу відбувається теоретична, методологічна і структурна модифікація вже існуючого інструментарію поняття інформаційних воєн.

1.1. Окреслення термінологічного поля понять “інформаційне суспільство” та “інформаційна війна”.

Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками якої були Бжезинський З., Белл Д., Тоффлер О. При розгляді розвитку суспільства як “змін стадій”, прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням “четвертого”, інформаційного сектору економіки, після сільського господарства, промисловості та сфери послуг.

Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів та науковців, які додержуються думки що до негативних наслідків комп'ютеризації суспільства. Надзвичайно важливу роль у розвитку концепції інформаційного суспільства зіграли дві Зелені Книги, випущені Європейським Союзом. Одна з них – Зелена Книга про конвергенції телекомунікацій, ЗМІ та інформаційних технологій. Друга – присвячена громадському сектору

інформації, який розглядається як ключовий ресурс Європи. У цих документах викладені проблеми регулювання сучасного інформаційного середовища. Йдеться про конвергенцію ЗМІ внаслідок глобалізації перекладу в цифрову форму будь-якого виду інформації – текстової, звукової або візуальної.

Наголошено на важливості вільного доступу до інформаційних ресурсів урядів і державних організацій. Йдеться про те, що розвиток суспільного сектора інформації створює передумови для виникнення так званого “електронного уряду”.

Перехід від одного типу суспільства до іншого характеризується революцією. Зараз говорять про те, що сталася або відбувається інформаційна революція. Ряд вчених стверджує, що ми входимо в інформаційне суспільство. Інформаційне суспільство засвоює природою не знає кордонів. Його розвиток відбувається в рамках національних держав, але спирається воно на глобальне інформаційне середовище – Інтернет. Складна взаємодія глобального, національного, регіонального та локального є однією з особливостей сучасного етапу його розвитку

Найважливішими елементами становлення інформаційного суспільства є, перш за все, національні телекомунікаційні структури, для яких організація ефективної взаємодії в глобальному масштабі надзвичайно необхідна. Слід мати на увазі, що інформаційне суспільство за своєю суттю є інтернаціональним, що продемонструвало стрімке освоєння Інтернету в усьому світі. Кількість, технічний рівень і доступність інформаційних ресурсів уже зараз визначають рівень розвитку країни та її статус у світовому співтоваристві і безперечно стануть вирішальним показником цього статусу в найближчий час.

Світова інформаційна система не може бути зведена до сукупності національних інформаційних систем окремих держав і взагалі не мати прив’язки не тільки до державної території, але навіть і до фізичного простору. У класичних визначеннях інформації прямо підкреслюється, що “інформація – це ... не матерія”, а раз вона не матеріальна, то вона не може бути локалізована в тому просторі, в якому існує глобальна система міжнародних відносин. При цьому серед визначень Інтернету – ключового елемента світової інформаційної системи – можна знайти і такі, які використовують в якості родового його поняття саме простір. Недарма в

політичній науці з'явився термін “інформаційний простір”, який ще не знайшов собі застосування в міжнародно політичних документах (на відміну від уже закріпленого в них терміну “інформаційне суспільство”).

Під світовим інформаційним простором слід розуміти інтегровані за допомогою вдосконалених в ході інформаційної революції комунікаційних систем і способів передачі інформації національні та транскордонні інформаційні потоки. В останні десятиліття досягнення науки і технологій, як ніколи раніше, почали визначати динаміку економічного зростання, рівень добробуту населення, конкурентоспроможність держав у світовому співтоваристві, ступінь забезпечення їх національної безпеки і рівноправної інтеграції в світову економіку.

Особлива стурбованість в цьому плані виникає в зв'язку з розробкою, застосуванням і поширенням інформаційної зброї, в результаті чого стають можливі інформаційні війни і інформаційний тероризм, здатні викликати світові катастрофи, руйнівні наслідки яких можна порівняти з наслідками застосування зброї масового знищення.

Коли ми говоримо про зброю, похідним фактором від неї є забезпечення безпеки. Інформаційна безпека є складовою частиною національної безпеки кожної країни. Інформаційна безпека, як і захист інформації, завдання комплексне, спрямоване на забезпечення безпеки, що реалізується впровадженням системи безпеки. Проблема захисту інформації є багатоплановою, комплексною та охоплює ряд важливих завдань.

Проблеми інформаційної безпеки постійно поглиблюються процесами проникнення в усі сфери суспільства технічних засобів обробки і передачі даних і, перш за все, обчислювальних систем. Комп'ютерні засоби в корні змінюють самі принципи ведення військових дій, оскільки можуть дозволити проводити більш оперативні і менш кровопролитні військові операції. Замість того, щоб ризикувати втратою військової техніки і численними військами, командування за допомогою комп'ютерних терміналів отримує можливість здійснювати проникнення в комп'ютерні мережі іноземних держав, виводити з ладу радары, електронну апаратуру, порушувати телефонний зв'язок, тобто впливати на об'єкти критичної

інфраструктури та цілеспрямовано впливати на свідомість громадян.

Інформаційна зброя стала важливою частиною озброєння сил загального призначення США і їх союзників. Витрати США за останні 15 років на розробку і придбання засобів інформаційної боротьби виросли в 4 рази і займають в даний час перше місце серед витрат на всі військові програми.

Авторитетні міжнародні організації визначили необхідність переходу до інформаційного суспільства і вказали на важливість міжнародного співробітництва в цій сфері. Прийняті документи акцентують нашу увагу на серйозні зміни всієї структури міжнародних відносин в результаті застосування нових інформаційних технологій. Інформація та знання в інформаційному суспільстві стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби використання якого стали порівняні з використанням традиційних ресурсів, а доступ до них – одним з основних факторів соціально-економічного розвитку. Постійно посилюється роль цього фактору як засобу прискорення темпів глобальної інтеграції в економіці та інструменту впливу на масову свідомість, культуру та міжнародні відносини. Необхідно також розуміти різницю між усіма складовими поняттями інформаційних технологій, а також їх вплив на міжнародні відносини.

Незважаючи на глибину теоретичного аналізу і синтезу явища інформаційних воєн, існують значні розбіжності серед вчених в концептуалізації визначення. Запропоновані науково-теоретичні інтерпретації поняття за своїм змістом варіюються від абстрактно-обширних до вузькоспеціалізованих, значно обмежуючи і деталізуючи предметно-об'єктну сферу визначення.

Так, з однієї сторони існує визначення інформаційної війни як “масштабної інформаційної боротьби з використанням методів і засобів інформаційного впливу на противника в інтересах досягнення цілей нинішньої сторони”. З іншого боку, ІВ може бути представлена як “суперництво соціальних систем в інформаційно-психологічній сфері над впливом на певні сфери суспільних відносин і встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, в результаті чого деякі учасники суперництва отримують переваги, необхідні для подальшого розвитку, а інші їх втрачають”.

Термін “інформаційно-психологічна війна” був запозичений в українську мову зі словника військових кіл США. Переклад цього терміна (“information and psychological warfare”) з англійської це може звучати як “інформаційне протистояння”, так і як “інформаційно-психологічна війна”, в залежності від контексту конкретного офіційного документа або наукового видання.

У цьому сенсі також використовується термін психологічна війна – психологічний вплив на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних або чисто військових цілей.

Це визначення є основою для наступних тверджень:

Інформаційна війна – це комплексне спільне застосування сил і засобів інформаційної та збройної боротьби.

Інформаційна війна – це дія, спрямована на досягнення інформаційної переваги, підтримку національної військової стратегії шляхом впливу на інформаційні системи противника, забезпечуючи при цьому безпеку і захист власника інформації.

Інформаційна війна – це лише засіб, а не кінець, так само, як бомбардування є засобом, а не метою. Інформаційна війна може бути використана як засіб для проведення стратегічного нападу або протидії.

З іншого боку, як зауважує провідний український вчений, доктор філологічних наук, професор Г. Почепцов, поняття “інформаційна війна” останнім часом вживається некоректно, адже йдеться про “дезінформаційну війну”, як маніпулятивний метод впливу на суспільну свідомість, проте сучасні дослідники подекуди помилково вкладають у зміст терміну “інформаційна війна” інструментарій інформаційно-психологічних заходів впливу, який застосовується на тлі конкретних суспільно-політичних подій. Такий підхід суперечить змістові поняття “інформаційна війна” у його класичному розумінні.

На думку багатьох дослідників цієї проблематики, популярність й вживаність терміну “інформаційна війна” пояснюється численним матеріалом у мас-медіа, де вимоги щодо суворого дотримання термінології не є обов’язковими. При цьому у науковий обіг введено різноманітні тлумачення поняття “інформаційна війна”, а у науковому середовищі тривають дискусії щодо співвідношення понять “інформаційна

війна” та “інформаційна боротьба (протиборство)”, яке набуло рис самостійної впливової форми міждержавних відносин, зокрема, між країнами колишнього СРСР.

Слід наголосити на тому, що сучасні теоретики ІВ за аналогією з методом гіпнозу пропонують такі концептуальні технології інформаційного протиборства:

- розслабити суспільство – вносити через ЗМІ інформацію про те, що противників більше немає і не буде, і для відволікання говорити на окремі історичні періоди, зосереджуватись на інтересах окремих малих;

- змусити суспільство слухати тільки ворога, наприклад, через пропаганду його способу життя, випустивши досвід інших країн і народів;

- змусити суспільство не розмірковувати над тим, що повідомляє недоброзичливець, а задля цього виключити із ЗМІ позитивні аналітичні передачі, змінивши акценти на блискучі розважальні шоу;

- зосередити увагу громадськості на якомусь окремому предметі, наприклад, на тероризмі – з метою, щоб підсистема захисту, що відповідає за опрацювання інформації, не почала функціонувати;

- неперервно акцентувати, що саме суспільство з часом поліпшується, тобто за мету є зниження здатності людей до критичного аналізу.

У цьому контексті цікавим є висловлювання білоруського дослідника В. Макарова: “Радянський Союз кілька десятиліть готувався до війни класичного типу і його згубили інерційність і неприйняття світу, що змінюється. Бо не завоювання країни противником стає кінцем її історії, оскільки після цього можливо і відродження. Справжня катастрофа – поразка у сфері смислів”.

Отже, смислові війни характеризуються переосмисленням фактів, а це стає можливим за рахунок таких основних рис смислових війн, як реінтерпретація; охоплення широких кіл населення, переосмислення поданої інформації; створення власного апарату відторгнення неправильних інтерпретацій.

Таке тлумачення смислових війн дає підстави розглядати їх як одну з форм інформаційної боротьби (протиборства). На відміну від інформаційних війн,

розрахованих на досягнення швидкого ефекту, смислова війна розрахована на тривалий період часу.

В одній із останніх своїх робіт “Когнитивное пространство и информационные войны” Г. Поцепцов аналізує розробки закордонних вчених щодо поглядів на інформацію з точки зору процесного та структурного підходів. І якщо у процесному підході увагу акцентовано, переважно, на технологічному інструментарії, то структурний підхід розглядає систему цінностей та цілей. При цьому активно застосовується такий вид наративу (опису) як “озброєні наративи”, що являють собою сукупність дезінформаційних повідомлень та інших інформаційних технологій для створення інформації, яка підриває основи ідентичності шляхом перебільшення їхньої складності, “політичних” та інших розколів суспільства. Автори цієї концепції притримуються точки зору, що сучасна війна – це війна наративів, оскільки кожна зі сторін намагається подати себе такою, що веде справедливу війну. “Україна поки не виробила власного досить сильного наративу, навіть кількох наративів, – підсумовує Г. Поцепцов, – ...це повинен бути один узагальнюючий наратив, з чотирьох окремих підтипів з різними цільовими аудиторіями: Крим, Донбас, Східна Україна, Західна Україна. На наш погляд, після розв’язання повномасштабної війни Росії проти України такий наратив з’явився і можна сформулювати так: Єдність в державності.

Ще однією окремою проблемою, особливо важливою для України, залишається те, що всі слухають і прислухаються тільки до інформації, яка не спростовує модель світу, що склалась у їхній голові. До речі, ця норма позначається як “інформаційний міхур”, у якому живе людина та, зазвичай, відбирає для читання тільки те, що не суперечить її уявленням”. Відразу зауважимо, що поняття “стратегічний наратив” включено у Доктрину інформаційної безпеки України у редакції 2015 р., а особливості стратегічного наративу для України розглянуто у публікаціях фахівців Науково-дослідного інституту стратегічних досліджень. Нагадаємо, що стратегічний наратив – спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію.

Інформаційне протиборство, у класичному розумінні, здійснюється у двох напрямках: інформаційно-психологічному та інформаційно-технічному. Можна

вважати, що коректнішим нині є застосування дефініції “інформаційно-технологічне протиборство”, оскільки йдеться про застосування технологій обробки та передачі даних, а заходи інформаційно-психологічного впливу здійснюються за допомогою і засобами інформаційно-комунікаційних (комунікативних) технологій. Щодо інформаційно-технологічної складової, йдеться про загальновідомі програмно-апаратні методи, кібершпіонаж, хакерські атаки на інформаційні системи супротивника та об’єкти критичної інфраструктури, зокрема банківський та енергетичний сегменти.

Інформаційно-психологічний напрям спрямований, передусім, на “перепрограмування” особистості, нав’язування поглядів протиборчої сторони зі застосуванням певних методів, до яких належать дезінформація, пропаганда, психологічний тиск, переконання, навіювання, диверсифікація суспільної думки, пресинг, інверсія, нейролінгвістичне програмування, поширення чуток тощо.

Інструментарієм інформаційної боротьби (протиборства) у даному випадку є засоби масової інформації, теле- та радіоканали, мережа Інтернет, а також притаманні пострадянському простору: продукція діяльності аналітичних центрів, різноманітних фондів, громад та організацій, зокрема, історичного спрямування, і діаспорних організацій. З огляду на результати діяльності діаспорних організацій Закавказзя в інформаційно-пропагандистських заходах, слід відокремити діяльність діаспори як потужний інструмент впливу на суспільну й індивідуальну свідомість населення і формування іміджу протиборчих країн на міжнародній арені.

Зараз у світі у вищому ступені проявляються і позитивні, і негативні можливості інформатизації суспільства, які здійснюються в інформаційних війнах та “стали прикметою нашого часу”. Нині в різних регіонах земної кулі розгортаються інформаційні війни різної інтенсивності. В теперішній час методи й прийоми ІВ, враховуючи відносно вільний доступ до інформації через Інтернет, породжуються з того, що теоретично люди можуть ознайомитися з тим, що передається через ЗМІ.

Еволюція методів ведення ІВ свідчить про зміну поколінь інформаційного протиборства: від першого покоління, більш орієнтованого на дезінтеграцію систем управління і проведеного як забезпечення дій традиційних сил і засобів, до

стратегічного інформаційного протиборства другого покоління, заснованого на скоординованих інформаційних операціях, які приводять у результаті до неможливості застосування сили.

Сьогодні операції на основі ефектів “швидких вирішальних дій” представляють собою третє покоління методів ІВ. Вони розроблені як об’єднані передові концепції високоточного удару, домінуючий маневр і інформаційні операції по всьому бойовому просторі, даючи можливість створити ефекти і викликати зміни в поведінці супротивника. Їх основою стає мережеве протиборство, яке включає одночасні дії в фізичному, інформаційному, епістемологічному просторі противника. Це нова філософія війни, що дає можливість отримати бажаний стратегічний результат (“ефект”) через застосування повного діапазону військових і невійськових заходів на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях. Аналіз публікацій з проблеми інформаційної боротьби вказує, що в ній застосовується два види технологій: інформаційно-технічна і інформаційно-психологічна.

Отже, інформаційна війна складається з дій, вжитих для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформаційні системи противника при зміцненні і захисті власних інформаційних систем. ІВ є всеосяжною, цілісною стратегією, спрямованою на те, щоб віддати належне актуальності і цінності інформації в управлінні і виконанні наказів збройних сил і в реалізації національної політики.

1.2. Цілі інформаційної війни.

Дослідники відзначають, що існують такі цілі ІВ та психологічної обробки населення:

- контролювати інформаційний простір, щоб була можливість його використовувати, захищаючи при цьому власні військові інформаційні функції від дій противника (контрінформація);
- використовувати інформаційний контроль для проведення інформаційних атак на противника;

– підвищити загальну ефективність збройних сил за рахунок широкого використання військових інформаційних функцій.

Тут треба зауважити, що необхідно відрізнити інформаційну війну від комп'ютерної злочинності. Будь-який комп'ютерний злочин є порушенням закону. Він може бути випадковим, або його можна спеціально спланувати; може бути автономним, або це може бути частиною широкого плану атаки. Навпаки, ведення інформаційної війни ніколи не є випадковим або ізольованим (і може навіть не бути порушенням закону), а має на увазі узгоджену діяльність з використання інформації як зброї для ведення війни – будь-то на реальному полі бою або в економічній, політичній або соціальній сферах. Театр інформаційної війни тягнеться від секретного офісу до домашнього персонального комп'ютера і ведеться на різних фронтах.

Електронне поле бою представлено постійно зростаючим арсеналом електронної зброї, в основному класифікованої. У військовій мові такі комп'ютери призначені для бойових дій в області командування і управління військами, або “штабної війни”. Останні конфлікти вже продемонстрували силу і руйнівну силу інформаційної війни, наприклад: війна в Перській затоці і вторгнення на Гаїті. Під час війни в Перській затоці союзні війська на інформаційному фронті провели ряд операцій, починаючи від старомодної тактики скидання пропагандистських листівок до відключення військової комунікаційної мережі Іраку за допомогою комп'ютерного вірусу.

Інфраструктурні атаки завдають ударів по життєво важливих елементах, таких як телекомунікації або транспортні системи. Такі дії можуть здійснюватися геополітичними або економічними опонентами або терористичними групами. Прикладом може бути збій міжміської телефонної станції американського транснаціонального телекомунікаційного конгломерату (AT&T Inc.) зі штаб-квартирою в Далласі, штат Техас, в 1990 році. У наші дні будь-який банк, будь-яка електростанція, будь-яка транспортна мережа і будь-яка телевізійна студія є потенційною мішенню для впливу кіберпростору.

Промислове шпигунство та інші види розвідки загрожують багатьом прихованим операціям, що здійснюються корпораціями або державами проти інших

корпорацій або держав; наприклад, збір розвідувальної інформації про конкурентів, крадіжка власної інформації і навіть акти саботажу у вигляді спотворення або знищення даних. Ілюстрацією цієї загрози є задокументована діяльність французьких і японських агентів протягом вісімдесятих років.

Конфіденційність стає все більш вразливою, оскільки стає сприйнятливим доступ до постійно зростаючої кількості інформації в постійно зростаючій кількості абонентських точок. Таким чином, важливі особи можуть стати об'єктом шантажу або зловмисного наклепу, і ніхто не гарантований від шахрайського використання особистих ідентифікаційних номерів.

Таким чином, загроза ІВ відноситься до наміру певних сил скористатися дивовижними можливостями, прихованими в комп'ютерах у величезному кіберпросторі, щоб вести “безконтактну” війну, в якій кількість жертв (в прямому сенсі цього слова) зведена до мінімуму. “Ми наближаємося до стадії розвитку, коли ніхто не є солдатом, але кожен є учасником бойових дій”, – сказав один з керівників Пентагону – завдання тепер полягає не в знищенні людської сили, а в підриві цілей, поглядів і світогляду населення, в руйнуванні суспільства”.

Оскільки така війна пов'язана з питаннями інформації та комунікації, якщо подивитися у корінь, то це війна за знання – для того, хто знає відповіді на питання: що, коли, і чому, і наскільки достовірно конкретне суспільство або армія вважає свої знання про себе і своїх супротивників.

За визначенням С.Расторгуєва, ІВ є “цілеспрямованою масштабною операцією суб'єктів зі значеннями; створення, знищення, модифікація, нав'язування і блокування носіїв сенсу інформаційними методами для досягнення поставлених цілей”. Йдеться, по суті, про роботу по створенню тієї чи іншої моделі світу.

З іншого боку, дослідники визначили характерну особливість людського сприйняття, яка полягає в тому, що людина краще засвоює інформацію, подібну до його вже існуючих ідей.

Основні засоби інформаційної війни орієнтовані на це явище. Будь-які маніпуляційні та пропагандистські кампанії ґрунтуються на “резонансному ефекті”, коли “імплантована” інформація, спрямована на зміну поведінки спільноти,

маскується під знання та стереотипи, які вже існують у тій чи іншій соціальній спільноті, на яку спрямована пропагандистська кампанія.

Метою маніпуляції є синхронізація уявлень групи реципієнта за допомогою “резонансного ефекту” і передача його іншим моделям поведінки, орієнтованим на зовсім іншу систему значень.

“Резонансний ефект” досягається тоді, коли конкретному факту, проблемі або психологічному ставленню надається штучно перебільшене значення, яке в міру просування в культурне ядро руйнує існуючу систему цінностей в суспільстві. Дисонанс досягається за рахунок роздування однієї з вже існуючих моральних норм, які в певних рамках самі по собі допомагають суспільству.

Масштабне інформаційне протистояння між соціальними групами або державами спрямоване на зміну балансу сил у суспільстві.

Як відзначають американські військові експерти, ІВ складається з дій, вжитих для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформаційні та інформаційні системи противника, одночасно зміцнюючи і захищаючи власні інформаційні системи та інфраструктуру.

Інформаційна перевага визначається як здатність збирати, обробляти і поширювати безперервний потік інформації про ситуацію, не даючи противнику зробити те ж саме. Його також можна визначити як здатність призначати і підтримувати темп операції, що перевищує будь-який можливий темп противника, дозволяючи домінувати весь час над його поведінкою, залишаючись непередбачуваним, і діяти попереду противника в його відповідних діях.

Інформаційна перевага дозволяє мати реальне уявлення про бойову обстановку і дає інтерактивну і високоточну картину дій противника і його військ в режимі реального часу. Інформаційна перевага – це інструмент, який дозволяє командуванню у вирішальних операціях використовувати широко розосереджені формування неоднорідних сил, забезпечувати захист військ і введення в бій груп, склад яких максимально відповідає завданням, а також здійснювати гнучке і цільове матеріально-технічне забезпечення.

Інформаційне протистояння здійснюється шляхом проведення заходів, спрямованих проти систем управління та прийняття рішень (Command & Control Warfare, C2W), комп'ютерних та інформаційних мереж і систем (Computer Network Attack, CNA).

Деструктивний вплив на системи управління і прийняття рішень досягається шляхом проведення психологічних операцій (Psychological Operations, PSYOP), спрямований проти персоналу та осіб, які приймають рішення, та впливає на їх моральну стабільність, емоції та мотиви прийняття рішень; здійснення заходів оперативно-стратегічного маскування (також використовується термін “безпека операцій”, OPSEC), дезінформації та фізичного знищення інфраструктури.

Отже, розглянувши позиції вітчизняних і зарубіжних авторів, можна запропонувати концептуалізувати поняття “інформаційний вплив” як форму впливу на свідомість особистості та інформаційних систем противника, що здійснюється з використанням ресурсу засобів масової інформації з метою зміни сформованих оцінок, думок, переконань, цінностей для подальшої трансформації його поведінкової реакції на події, що відбуваються. У свою чергу, можна розглядати інформаційну війну як цілеспрямований зовнішній вплив геополітичних суб'єктів на масову свідомість і на інформаційні системи противника через засоби масової інформації, а також масову агітацію і пропаганду з метою досягнення домінування в інформаційному просторі для подальшого управління суспільною думкою і поведінкою окремих осіб. Можна стверджувати, що інформаційна війна повинна розглядатися як інваріантна форма зовнішнього інформаційного впливу.

Таким чином, інформаційний вплив, а також використання медіа-ресурсу в сучасних умовах стають невід'ємною частиною суспільно-політичних конфліктів. Засоби масової інформації та сам феномен інформаційного впливу є інструментом як виникнення, так і вирішення конфліктних ситуацій.

1.3. Інформаційні технології як інструменти та методи інформаційної війни.

Інформаційні технології, ІТ (використовується також загальніший термін інформаційно-комунікаційні технології (укр. ІТК, *information and communication*

technologies, ICT) – це система методів, процесів та способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації з метою ефективної організації діяльності людей.

З часом ІТ тільки набувають свою міць і розвиваються з кожним роком. У зв'язку з цим, держави змушені вживати заходів для захисту своєї інформаційної безпеки і суспільства, а також гідно відповідати на виклики інформаційної війни.

Якщо метою війни класичної є нанесення шкоди системам забезпечення держави противника, то збиток, нанесений інформаційними війнами, спрямований на масовану психологічну обробку людей, з метою дестабілізації політичної ситуації в країні. Основною перевагою інформаційних атак є можливість досягнення мети без єдиного пострілу, всього лише нав'язавши інші цінності, інші погляди, перепрограмуємо свідомість людей так, як вигідно противнику. І основною аудиторією подібного впливу є молодь і владна еліта.

Інформаційна війна – це війна в області ідей і цінностей. Вона є частиною війни психологічної, яка спрямована не на фізичне знищення людини, а на переорієнтацію його свідомості.

Виділяється три рівня інформаційних воєн. Перший – емпіричний, де відбувається перекручування фактів в будь-якій сфері, будь то економіка, політика, культура. На цьому ж рівні з'являється поняття “рейкових новин”, яке є інструментом в боротьбі за владу як всередині держави, так і за вплив в геополітичному просторі. Інформаційні “факти” в даному випадку не є такими через відсутність об'єктивного змісту. Інформаційні вкидання, чутки призначаються для маніпуляції громадською думкою і свідомістю громадян для досягнення певних цілей. Вони розраховані на емоційне сприйняття, але не на раціональну оцінку і критичне сприйняття новин. Посилювати такий ефект може і картинка, відеоряд. Звідси, слідує заміщення понять раціонального сприйняття емоційним, а значить і доступним для маніпуляцій.

Другий рівень – концептуальний. Це спосіб організації інформації, те чи інше її тлумачення та методи її інтерпретації. “Інтерпретація – пошук або пояснення

прихованого сенсу того, що не ясно чи складно для розуміння”. Даний процес потребує критичного осмислення інформації і відповідає світогляду того, хто інтерпретує інформацію. Саме цей рівень дозволяє не приймати всю інформацію як керівництво до дії, а дозволяє виробляти самостійність мислення.

Третій рівень – смисловий. На даному рівні піддаються випробуванню екзистенційні цінності. Відбувається вплив на психологічну сферу людини з метою заміни смислів, поглядів і цінностей одного суспільства на систему чужих смислів –найбільш вигідних противнику.

Інформаційні конфлікти можуть виникати в будь-якій сфері, на будь-якому рівні, починаючи від міжособистісних відносин і закінчуючи міждержавними. Але могутньою зброєю, незалежно від сторін конфлікту, залишається інформація. Як підсумок – інформаційна війна, яка представляє собою як явний, так і прихований інформаційний або інформаційно-психологічний вплив протиборчих сторін один на одного.

З тієї причини, що зараз ми живемо в інформаційному суспільстві, де сама інформація поширюється зі швидкістю світла, інформаційні технології (ІТ) є можливе знаряддя для держави. У зв’язку з цим багаторозвинених країн в своїй внутрішній політиці роблять пріоритетним забезпечення інформаційної безпеки, а також швидке реагування на інформаційні загрози.

Настановлення громадської думки в рамках інформаційного середовища також впливає інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), які ознаменували собою перехід людства на абсолютно новий щабель розвитку, з’явившись результатом революції в сфері інформатизації. ІКТ трансформували не тільки принципи і форми збору, обробки і передачі інформації, вони почали прогресивно впливати на культурний, економічний, політичний і воєнно-стратегічний аспекти життя суспільства, стаючи одним з основних чинників забезпечення і підтримки сталого розвитку. ІКТ швидко стають важливим стимулом розвитку військового потенціалу країн за рахунок підвищення їх інформаційної забезпеченості. З’являється можливість використання інформаційного потенціалу розвиненими в науково-технологічному відношенні країнами для придушення і підпорядкування собі держав

менш розвинених і, отже, більш слабких. Це неминуче веде до прискорення поляризації світу, що стає джерелом нестабільності, основою для виникнення і розвитку реальних і потенційних конфліктів, в тому числі тих, які можуть набути загальносвітовий характер.

Зміна глобального і регіональних балансів сил, посилення напруженості між традиційними і тільки сформованими центрами сили, поява нових рубежів глобального протистояння породжує можливість виникнення військових конфліктів. Висока складність і одночасно уразливість всіх систем, на яких базуються національні, регіональні та світові інформаційні простори, а також фундаментальна залежність від їх стабільного функціонування інфраструктур держав призводять до виникнення принципово нових загроз. Вони пов'язані, перш за все, з потенційною можливістю використання ІКТ з метою, несумісною із завданнями підтримки міжнародної стабільності і безпеки, дотримання принципів відмови від застосування сили, невтручання у внутрішні справи держав, поваги прав і свобод людини.

Технології інформаційної ери можуть представити результати військових дій (малих або великих) глобальній аудиторії майже негайно. Образи війни і миру – реальні або створені – можуть впливати на національну волю і громадську думку ще до того як аудиторія перевірить їх автентичність. Потік інформації в реальному часі накладає на збір розвідувальної інформації ще більшу потребу. Інформаційна революція істотно знизила, а то й повністю усунула спроможність урядів контролювати інформацію, що отримує населення.

Наявність інформаційних технологій є настільки важливим фактором, що той, хто вживає ці технології повинен також змиритися з величезними соціальними змінами. Той же, хто відкидає ці технології стикається з ризиком фізичного знищення. Інформаційні технології не мають державних кордонів і поширюється по всьому світу. Інформаційна революція створила оточення, в якому державний суверенітет піддається перегляду. Тому конфлікт між державами і недержавними об'єднаннями настільки ж імовірний, як і конфлікт між двома державами.

Початком розвитку інформаційних технологій прийнято вважати 60-ті роки

XX століття, разом з появою і розвитком перших інформаційних систем. Інвестиції в інфраструктуру і сервіси Інтернет викликали бурхливий розвиток галузі ІТ в кінці 90-х років XX століття.

З сучасних позицій інформаційні технології реалізуються з використанням засобів комп'ютерної та оргтехніки. Тому, в сучасному розумінні під інформаційними технологіями мається на увазі наступне: інформаційна технологія – сукупність методів, виробничих і програмно-технологічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечує збір, зберігання, обробку, аналіз і поширення інформації. Інформаційні технології на сучасному етапі грають важливу роль в забезпеченні інформаційної взаємодії між людьми, а також в системах підготовки і поширення масової інформації.

Інформаційні технології в міжнародних відносинах включають в себе багато складових понять. Такими є: інформаційне суспільство, інформаційний простір, інформаційно-комунікативні технології, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційний пресинг та інші.

Важливо відзначити підписаний 22 липня 2000 року керівниками країн великої сімки (G-7) документ “Окінавська Хартія Глобального інформаційного суспільства”, що визначає цілі та перспективи розвитку глобального інформаційного суспільства. У документі підкреслюється, що інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства двадцять першого століття. “Суть стимулюючої ІТ економічної і соціальної трансформації полягає в її здатності сприяти людям і суспільству у використанні знань та ідей”.

Нові інформаційні технології взяті на озброєння спецслужб. За даними головного контрольно-фінансового управління Конгресу США в даний час приблизно 120 країн світу ведуть роботи або вже завершили окремі розробки з розвитку можливостей інформаційно-комп'ютерного впливу на інформаційний ресурс потенційного противника.

Інформаційне суспільство, як ми його уявляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої устремління. Для цього ми повинні зробити так, щоб ІТ служили досягненню взаємодоповнюючих цілей

забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення суспільного добробуту, стимулювання соціальної злагоди та повної реалізації їх потенціалу в галузі зміцнення демократії, транспарентності і відповідального управління міжнародного миру і стабільності. “Окінавська Хартія Глобального інформаційного суспільства” закликає співтовариство до сталого розвитку глобального інформаційного суспільства, яке ґрунтується на стимулюючих розвиток людини демократичних цінностях, таких як, вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей.

Розглядаючи сутність інформаційної війни необхідно вказати на те, що ця війна спрямована на громадян, так як інформаційні технології проникають в повсякденне життя, примушуючи кожного бути сприйнятливим до нав’язаних ідей, так щоб при цьому залишатися байдужим до інших. Небезпека інформаційних атак полягає в тому, що при їх вдалому виконанні відбувається підірив суспільства з середини, і руйнує його в кінцевому результаті:

- використання інструментарію інформаційних воєн дозволяє ставити та досягати такі завдання;

- дезінформація світової спільноти і громадян окремих держав шляхом розміщення в ЗМІ завідомо неправдивої інформації;

- поширення ідеології просувається шляхом масованих атак на свідомість людей;

- вербування прихильників серед владної еліти, лідерів та молоді;

- проникнення в різні інформаційні ресурси–архіви, бази даних з метою їх знищення або спотворення інформації;

- зниження рівня впливу держави на міжнародній арені і його впливу на прийняття рішень;

- впровадження в суспільну свідомість чужорідних культурних елементів і негативне ставлення до власної культури, переважання принципів споживацтва, аморальності.

- дестабілізація економіки держави та політичної стабільності;

- поширення компрометуючих відомостей, дискредитація політичного керівництва країни;

створення стану конфронтації між провідними політичними силами держави;
розпалювання націоналізму, ксенофобії, расової та релігійної ненависті;
організація масових заворушень, протестів, екстремістських проявів;
основними методиками інформаційних воєн є методики інформаційно-психологічного впливу, які так само можуть супроводжувати інші елементи гібридної війни;

вплив може здійснюватися різними засобами.

Інформаційні, де поширення інформації є основний фактор впливу. Таким чином, уряд може підготувати населення до позитивної оцінки військової політики своєї держави і через засоби масової інформації сформувати патріотичні погляди. Або ймовірний противник може впровадити вигідні йому протилежні за спрямованістю ідеї та настрої.

Застосовується система торгових фінансово-економічних санкцій. Це призводить до ослаблення економіки держави, падіння рівня життя, побутові труднощі, зростання кількості епідеміологічних захворювань і як результат невдоволення громадян існуючим станом.

Тиск може надаватися політичними засобами. Таким чином, здійснюється підтримка опозиційних партій і рухів іноземними інвесторами з метою тиску на політичне керівництво країни.

Основним складовим елементом інформаційної війни є інформаційно-психологічна війна. Вона виступає інструментом психологічного впливу на маси, містить в собі засоби і методи впливу на уми людей.

Використання будь-якого впливу на психологічний стан людини з метою зміни його мотивації, особливо під час ведення тих чи інших бойових дій або підготовки до них, відноситься до такого різновиду інформаційної війни як психологічна війна.

У психологічній війні немає моральних обмежень, допускаються будь-які способи підриву морального стану противника. Це і вбивства, і отруєння води і їжі, та саботаж, і навіть терор, що робить її схожою з війною гібридної як мінімум за загальним інструментарієм.

“Психологічна війна – це особливий вид підготовки і ведення воєн, що

дозволяє панівним колам, використовуючи пропаганду, терор, і інші засоби, впливати на власні народи, народи ворожих, союзницьких і нейтральних країн в політико-ідеологічному, моральному і психологічному відношенні для досягнення цілей своєї військової стратегії”.

Метою психологічних війн є підготовка до здійснення відкритих бойових дій, виправдання застосування збройних сил проти супротивника. Психологічна війна –це спеціально організований і професійний вплив на свідомість, почуття і волю противника.

Існує два розуміння поняття психологічна війна. Перше містить у собі діяльність людей, що мають спеціальну підготовку і досвід психологічного впливу на людей.

Друге розуміння терміну йде на рівні буденному, повсякденному і позначає використання спілкування і механізмів впливу між людьми з метою підпорядкування своїм цілям для сприятливого здійснення власної діяльності, для перемоги в суперечках, просування кандидатів у виборчих кампаніях та інші.

Комплекс заходів та психологічних прийомів, спрямованих на досягнення цілей інформаційної війни називається інформаційно-психологічною операцією. Вони спрямовані на населення протиборчої сторони, на збройні сили противника у відкритих військових конфліктах, на представників владної еліти інших країн.

Залежно від специфіки об’єктів інформаційного протиборства використовуються різні види інформаційно-психологічних операцій. Це інформаційно-технічні та інформаційно-психологічні операції.

Інформаційно-технічні операції застосовуються щодо телекомунікаційних систем, баз даних стратегічного характеру, систем управління різних відомств і процесів.

Інформаційно-психологічні операції застосовуються щодо окремих осіб і різних категорій населення, особового складу збройних сил, представників правлячої еліти керівників різних організацій.

Поняття інформаційно-психологічна операція і психологічна операція за своїм змістом можуть використовуватися як синоніми. Термін інформаційно-психологічна

підкреслює роль інформаційного компонента в своїй структурі, але при цьому також містить відсилання до наявності психологічного тиску.

Цілями психологічної війни можуть бути: запобігання конфлікту, ослаблення морального духу особового складу збройних сил і цивільного населення противника, відмова від участі в бойових діях військ противника, створення передумов для досягнення намічених цілей з мінімальними людськими втратами і матеріальними витратами.

Інформаційно-психологічні операції класифікують за умовами їх реалізації в мирний час, в період відкритого військового протистояння, а також до початку оголошення класичної війни і після закінчення такої.

Гібридна війна передбачає ведення інформаційно-психологічної війни з метою здійснення впливу на населення в період, коли необхідно не допустити розв'язання відкритої конфронтації і збройної боротьби.

Використовуються такі стратегічні завдання як:

заклик до стримування військової агресії їх політичного керівництва;

поширення на міжнародній арені поглядів, що відповідають інтересам своєї держави;

– заклики до стабільності воєнно-політичної обстановки;

– формування міжнародної довіри до оборонної політики своєї держави;

– внесення розколу в коаліцію вороже налаштованих держав;

– підтримування акції залякування проти потенційного супротивника (демонстрація військової потужності, політичний тиск, економічна блокада, припинення культурних і наукових контактів і так далі);

ставлення під сумнів правильність зовнішньої і внутрішньої політики країни потенційного противника;

– критика духовних і військових ідеалів політичного керівництва і популярних лідерів держави-супротивника;

– дискредитація воєнно-політичних теорій, доктрин, концепцій, поглядів агресора;

– ослаблення морально-політичного потенціалу населення і

військовослужбовців противника;

- формування негативного ставлення до можливої війни;
- розпалювання політичної, релігійної, національної й іншої ворожнечі між різними групами населення і військ;

- пропаганда політичної, економічної, військової й іншої переваги своєї держави перед державою противника;

доведення якісної переваги своєї бойової техніки, зброї та морального духу збройних сил.

Прийоми ведення психологічних воєн, як одного з елементів інформаційної безпеки український дослідник, письменник Г. Почепцов пропонує використовувати не тільки в міждержавних конфліктах, а й під час виборчих кампаній. Або інформаційної боротьби різних комерційних та інших корпорацій, де застосовуються різні системи інформаційного протиборства.

Основними прийомами впливу на свідомість є маніпулювання, дезінформація і поширення міфів.

“Маніпулювання – це спосіб психологічного впливу, спрямований на зміну напрямку активності інших людей, здійснюваний настільки майстерно, що залишається непомічений ними”.

“Маніпуляція свідомістю – це своєрідне панування над духовним станом людей, управління шляхом нав’язування людям ідей, установок, мотивів, стереотипів поведінки, вигідних суб’єкту впливу”.

Інформаційне перевантаження. Це метод величезного і швидкого напливу інформації, що люди, які потрапили в потік цієї інформації, її просто не встигали осмислити і вірили в усе підряд.

Дозування інформації. Не завжди вірний метод брехні, рано чи пізно можуть зажадати докази. Дозованість правди породжує поширення різної, в тому числі і недостовірної інформації, чуток.

Змішування фактів. Фактори змішуються з вигадкою, з догадками, гіпотезами, припущеннями, чутками так, що в плутанині не зрозуміло де, правда, де

вигадка.

Затягування часу. Відтягується оприлюднення важливих відомостей до моменту, коли вже пізно буде щось міняти.

Поворотний удар. Вигадану версію подій поширюють через нейтральні засоби масової інформації, в результаті чого її повторюють інформатори противника і природно вважають її достовірною.

Своєчасна брехня. У момент, коли терміново потрібна певна інформація, видається як нейтральна брехня і приймається за офіційну інформацію. Потрібна інформація оголошується, коли спадає гострота ситуації і змінити нічого неможна. Як приклад можна привести феномен Д.Псакі, яка затягувала час брифінгів, до того часу поки офіційну остаточну версію оприлюднювали перші особи американської держави. У будь-якій маніпуляції людьми необхідна наявність зворотного зв'язку для спостереження якості і кількості циркуляції інформації, моніторингу її змін з урахуванням непередбачуваності і несподіванок.

Не менш популярною залишається техніка міфів. Міф являє собою видозмінену інформаційну реальність, яку приймають за реально існуючу картину світу.

Техніка дезінформації. Дезінформація – спосіб психологічного впливу, який полягає в навмисному наданні противнику інформації, яка вводить його в оману щодо справжнього стану справ.

Яким би сильним не був інформаційно-психологічний вплив йому можна протистояти. Для цього необхідно застосовувати профілактичні заходи у вигляді інформаційно-виховної роботи, яку, зазвичай, проводять у збройних силах. Вона спрямована на інформування про реальну політичну обстановку, рішеннях органів влади, її мета – сформувати стійкий морально-психологічний стан особового складу збройних сил. Так і для захисту інформаційного простору необхідні різні превентивні заходи з протидії інформаційних атак з зовні.

Головними об'єктами інформаційно-технічної складової є науково-технічні засоби, а інформаційно-психологічної – особи.

Терміном “інформаційно-технічні технології” позначають інтегроване (комплексне) застосування засобів управління, навігації, зв’язку, розвідки а також технології впливу на ІТ-системи, інформаційно-комунікаційні мережі і їх захист. Цей вид війни передбачає, що періодично з боку хакерів здійснюються атаки на сайти державних організацій. Інформаційно-психологічна війна полягає у використанні пропаганди проти ворога та спрямовується проти іншої держави. Вона часто може призводити до зміни в державній політиці, до розладу економічної системи ворога і, як результат, до погіршення владно-громадських взаємовідносин, які можуть перегодя призвести до активізації дій громадськості проти власного уряду.

Терміном “інформаційно-психологічні технології” позначається широкомасштабне застосування технологій інформаційного впливу на психологічний стан особового складу військ і громадськості протилежної сторони на користь досягнення стороною, що здійснює вплив, поставлених цілей.

Такі технології передбачають використання спеціальних підходів (методів й засобів), що призводять до руйнування систем державного та військового управління ворога; здійснюють інформаційний вплив на державне та військове керівництво та атмосферу в особовому складі військ; формують позитивну громадську думку у своїй державі та інших країнах світу щодо подій, які відбуваються в регіоні воєнного конфлікту; сприяють досягненню воєнно-політичних і воєнно-стратегічних цілей у війні. Інформаційна війна ставить за мету зміну діяльності та дій противника, перемену мислення та зміни у свідомості людей і, відповідно, їхньої поведінки.

Методи інформаційної війни та інформаційного протиборства

Аналізуючи та узагальнюючи результати досліджень науковців різних країн щодо методів інформаційної війни та інформаційного протиборства, можна розподілити їх таким чином: на глобальні, стратегічні та тактичні.

Глобальні методи інформаційної війни в цілому можна охарактеризувати як сукупність “зовнішніх” дій, спрямованих на посилення інформаційного впливу держави (в основному ЗМІ), у власній країні, третіх країнах і країні-антагоніста, боротьбі за інформаційний вплив противника, а також інших дій, які виходять за межі

компетенції конкретного носія. *Стратегічні та тактичні методи* в друкованих ЗМІ передбачають вплив через переконання та пропозицію на текстовому рівні.

Стратегічні методи впливу можуть містити лінгвістичні та психологічні засоби, які повинні змінити погляд об'єкта на глобальну проблему (ставлення до політики країни в цілому тощо), або викликати у нього якесь постійне нескінченне почуття (паніка, страх). Серед них можна виділити такі.

Серія послідовних публікацій. Ця методика по суті схожа на PR-кампанію і може поєднуватися з усіма іншими методами. Використання цієї моделі є ефективним, якщо вона впливає на ворожу або скептичну аудиторію. При цьому публікація з м'якою критикою дій поступово замінюється нейтральною (з переконанням і пропозицією про правильність такої зміни тону), а потім “об'єктивно критичною”. Ще однією перевагою цієї моделі є зростаюча складність боротьби за рахунок таємного початку кампанії. Її істотним недоліком є необхідність роботи через авторитетних або популярних читачів ЗМІ. Рішення може призвести до створення контрольованого ЗМІ заздалегідь, до призначеної дати, яке не проявляє себе як діюче в інтересах цієї країни, або приєднання до засновників / збільшення частки дружніх або підставних осіб.

Серія “оперативних” повідомлень про вибрані факти. При цьому існує “об'єм” впливу на свідомість аудиторії через велику серію повідомлень, в яких акцент демонстративно робиться на швидкості і, як наслідок, неповноті інформації (наприклад, через інформаційні агентства). Насправді, зібравши інформацію, її ретельно сортують, підбираючи правильний, потім найгостріші куточки згладжуються і подаються читачеві у вигляді серії публікацій. Ця серія також може відображати найважливіші факти на користь опонента, але повинна мати слабку аргументацію і становить крихітну частку від загальної кількості повідомлень.

Створення страху і паніки. Ця техніка може бути досягнута як окремими повідомленнями, які насичені емоційно забарвленими словами (“катастрофа”, “неминучість”, “кінець наближається” тощо). У якісних засобах масової інформації ця техніка може бути використана разом з раціональними поясненнями, щоб краще впливати на читачів, які звикли до раціональних аргументів. Бажано перенести сприйняття такої вимогливої аудиторії з раціональної на емоційну площину – після

зміни акценту в сприйнятті аудиторія стає менш критичною і більш придатною для маніпуляцій.

Віра в нормальність смерті як процесу, позбавлення і її правильності. Ця техніка є протилежною попередній і може служити мобілізації власного населення. Об'єктам сприйняття представлено ряд повідомлень, які використовують словесні засоби для демонстрації рутини і маси смертей (“п’ять тисяч людей загинули в бою – ми сумуємо; це вдвічі менше кількості аварій в одній області за останній рік; ми повинні перемогти”). Використовується холодний окремих тон (безособові дієслова), дається необхідна статистика. Звістка про смерть представників власного народу доповнюється інформацією про героїзм їх смерті, яка повинна служити прикладом. Природа смерті повинна обговорюватися при поясненні обставин (“традиційний голод на війні”, який, як і раніше, долається важкою працею в тилу”) за допомогою порівняння, переконання і пропозиції за допомогою приватних лінгвістичних методів.

Створення образу безжального і несправедливого ворога. Ця стратегічна техніка також досягається за допомогою серії повідомлень, через переконання, припущення, що об’єкт створює враження, що певна соціальна / національна група є принциповим противником групи, до якої він сам належить. Тоді на мету впливає формування переконання, що ворожі дії несправедливі, як по відношенню до його групи, так і до інших. Для досягнення цієї мети використовуються різні способи – від історичних джерел (“політика цієї країни завжди заважала нам жити”) до засудження і “пояснення” конкретних заходів (“жорстоке вбивство дисидентів”).

Піднесення образу власного народу. Ця стратегічна техніка використовується для створення образу серед населення власного народу – борця за праведність, за мир, за виживання. Другим важливим аспектом є створення образу непереможності власного народу і його здатності протистояти майбутній битві. Вона складається з серії меседжів з посиланнями на героїчне минуле, прославленням “правильних” дій сучасників і засудженням “поганого”, демонстрацією образу єдності перед обличчям зовнішніх загроз.

Створення образу братніх народів і соціальних груп. Використання цієї методики повинно бути обмежено через високий ризик того, що в новому

майбутньому конфлікті “друзі” можуть виявитися ворогами. Однак у часи складних конфліктів за участю по кілька суб’єктів з кожного боку, здається доречним створити позитивний (але не ідеальний) образ “братніх” націй, країн і соціальних груп. Створення ідеального образу доцільно і необхідно тільки для консолідації соціальних груп всередині країни / громади (наприклад, при приєднанні до нової території). Історичними аналогами, а також образом “єдиного ворога” можуть служити основою для такого впливу.

Тактичні методи впливу включають в себе ті, які передбачають використання певної лексики, синтаксичні і композиційні структури в тексті. Їх можна розділити на кілька різновидів. Робота з фактами включає в себе відверту брехню, заниження або семантичну обробку фактів.

Фабрикація фактів. Це необхідно за відсутності матеріалів для пропагандистського впливу або для звинувачення противника в будь-яких діях, які фактично не вчиняються ним, а третіми силами.

Відверта брехня. Потрібно перекласти відповідальність за власні дії на ворога; звинувачувати його в тому, що він діяв, чого насправді не сталося. Це може бути ефективним у сприятній реакції. Вона повинна бути підкріплена доказами та / або повторюватися неодноразово.

Змішування фактів. Один факт замінюється іншим, поняття замінюються на більш сприятливе освітлення. Наприклад, відступ військ в одному секторі служить перестановкою успішного удару, який вже відбувся в іншому секторі.

Повна тиша. У ряді таких фактів деякі з найбільш негативних опускаються. Недоліком цього методу є простота контрзаходів за допомогою інформації.

Часткова тиша. При цьому сам факт відображається, але його окремі деталі, причини або наслідки замовчуються.

Відсутність пояснень. При цьому читачеві дається набір фактів, але ніяких пояснень не дається.

Помилкове пояснення. При цьому факти коригуються “правильним” тлумаченням.

Робота з заголовками. Неповна відповідність змісту. Цей метод може бути використаний для посилення “правильної” інформації з тексту в заголовку, навіть якщо його значення нижче, ніж у інших. Здається, що весь текст підпорядковується єдиній “правильній” ідеї.

Видалення суперечливої цитати. У цьому випадку можна процитувати “правильну” людину або показати “правильну” ідею, хоча в контексті вона може бути розкрита по-іншому. Якщо цитата яскрава, але частково несумісна з текстом, то читач, швидше за все, знайде його виправданим і менш схильним підозрювати маніпуляції.

Семантичні диспропорції:

нерівномірна деталізація опису. “Важливі” події в даному випадку супроводжуються великою кількістю деталей: “неважливих” – коротких і немов другорядних, незалежно від істинного значення;

поляризація оціночних словників. При цьому ті ж явища, описані однією і тією ж частиною мови (зазвичай іменники, прикметники, дієслова) в одному тексті мають протилежну семантику в описі, в залежності від того, належать вони до тієї чи іншої сторони (наприклад, “терористи” і “борці за свободу”);

семантичний ряд. Ця методика передбачає наявність довгих ланцюжків оціночних словникових запасів – позитивних або звинувачуючих.

помилковий семантичний ряд. При цьому негативний факт для інфлюенсера поміщається в ланцюжок позитивного і подається як позитивний; об’єднуються непоєднуваними поняттями;

використання різних стилів. В цьому випадку можна говорити про ворога в скороченому стилі, а про його переваги – в збільшеному; навпаки, ви також можете використовувати просту і зрозумілу мову, розповідаючи про власні досягнення;

використання модальності. Ця методика дозволяє впливати за допомогою дієслова з певним семантичним конотацією.

Посилання на неназване джерело. У цьому випадку це може бути джерело, представлене як “авторитетне”, “знайоме з ситуацією” або “високопоставлене”, однак насправді – це спекуляція.

Посилання на помилковий авторитет. При цьому джерело називається, але насправді це некомпетентна або зацікавлена особа.

Односторонні заяви. При цьому відбирається кілька “експертів”, заяви яких знаходяться в межах однієї позиції.

Повідомлення ЗМІ. При цьому проводиться перегляд заяв з цього питання засобами масової інформації, що підтримують бажану позицію.

Використання безособових і розпливчастих форм. При цьому джерела не називаються, але вважається, що вони існують.

Помилковий контраргумент. При цьому вибираються різні аргументи, які стикаються один з одним в тексті, але насправді всі вони знаходяться в одному “правильному” положенні.

Висновок-цитата. При цьому цитата (з названим або неназваним автором) завершує текст, по суті, “мораль” і основна ідея.

Виведення складу на перший план. При цьому “правильні” факти і думки поміщаються в провідну частину та на початок тексту.

Винос в кінці. При цьому основна ідея дається в кінці і узагальнює текст.

Композиційна незначність. При цьому ті факти, на які читач повинен приділити мінімум уваги, розміщуються або в середині тексту, або в його другій половині (але не в кінці), тим самим стаючи “прохідними” для читача.

Обрамлення контраргументами. При цьому це “непотрібний” погляд під ілюзією повноти, оточений “сильнішими” аргументами на користь “правильної” позиції.

Розділення неподільного тексту. В даному випадку це документ, текст мови. Він ділиться на фрази.

Розташування в неправильному контексті. У цьому випадку контекст вибирається для факту для перебільшення або зменшення його значення.

Приєднання. При цьому один факт (наприклад, дійсно незначний) підкреслюється іншим (значущим), розташованим поруч з ним.

Підвищення до статусу загальноприйнятого. Цей метод передбачає представлення власної позиції як аксіоми.

Створення ефекту підтримки більшості. При цьому у об'єкта складається враження, що значна частина розумної популяції дотримується цієї точки зору і вважає її дивною (неправильною) всупереч універсальним цінностям.

Створення ефекту елітної підтримки. В даному випадку мова йде про прийняття цієї позиції елітою (що може бути правдою або помилковою) – політичною, культурною та іншими, виходячи з типу аудиторії.

Представлення необхідного факту як встановлений загальноприйнятий погляд. Ця методика передбачає, що певна частина населення дійсно дотримується зміни парадигми, але цей приклад чітко фіксується в тексті необхідними фактами.

Створення ефекту підтримки “простого народу”. Ця методика передбачає вибір правильних висловлювань або настроїв “звичайних людей”.

Аргументації:

твердження без аргументів. При цьому робиться необхідна заява, яка не доводиться, а розвивається;

аргументація попередньої заяви. У цьому випадку аргумент дається як ідея, яку читач сприймав як істину раніше. У деяких випадках весь текст може базуватися на цій техніці;

узагальнення аргументації. У такій ситуації в якості аргументу використовується твердження в комплексі заголовків і введення, незрозуміле там “з прагнення до лаконічності”.

Слід вказати також на широке використання технологій інформаційно-психологічного впливу – стратагем, мемів, симуклярів тощо.

Якщо розглядати ІВ не як допоміжну структуру загальної, класичної війни, а як механізм впливу на громадську думку, то можна стверджувати, що інформаційна війна виступає як сильний механізм впливу і маніпуляції суспільною свідомістю. Громадська думка стала одним з найважливіших інструментів, який впливає на державний устрій. У контексті аналітичного огляду засобів та методів реалізації інформаційної складової інформаційної війни є важливими напрацювання французького вченого Ж. Еллюля, який свого часу, схарактеризував не лише

вертикальний різновид пропаганди – класичний вплив політичної верхівки на громадськість, а й горизонтальний різновид, яку він називає “новим винаходом”.

Здійснюючи аналітичний огляд наукових праць щодо методів маніпуляції масовою свідомістю як одного з механізмів ІВ, можна виділити такі методи:

- використання навіювання;
- перенесення приватного факту в площину загального;
- використання пліток, чуток, здогадів та домислів;
- метод формування громади у “потрібні групи”;
- метод створення “страховиськ” для громадян;
- приховування достовірних фактів і нав’язування інших;
- метод виокремлення фрагментів інформації – фрагментації;
- метод повторів через конвеєрну подачу інформації: “правда, правда, правда, неправда, правда”;
- створення неправдивих подій, містифікація.

На сьогодні ІВ, за своєю сутністю і за своїми методами, відзначається комплексністю, класифікацію яких можна побудувати таким чином:

- володіння ситуацією і контроль над бойовими діями;
- захист інформації;
- кібернетична війна;
- електронна війна;
- інформаційні терористи (хакери);
- інформаційна блокада;
- війна засобів масової інформації;
- психологічна війна;
- промислове та економічне шпигунство;
- методи ідеологічного протиборства;
- мережева війна;
- інтелектуальні війни.

З урахуванням зазначеного можна стверджувати, що подана інформація може контролювати специфічне прийняття рішення окремою людиною і певною групою. Для того щоб більш ефективно впливати на свідомість людей, найчастіше ЗМІ використовують такі техніки впливу на громадську думку:

- подання великих об'ємів матеріалу з метою, щоб користувач не зрозумів сутності проблеми;
- спотворення картини, подання неповної частини ситуації;
- подання неправдивої інформації;
- подача інформації з особистими припущеннями і здогадками;
- оприлюднення інформації якомога пізніше.

Таким чином, аналіз концептуальних підходів щодо інформаційного протиборства на пострадянському просторі дає можливість зробити такі висновки.

Концептуальні документи щодо чіткого визначення форм, методів і засобів інформаційного протиборства та термінологічного апарату з цієї проблематики у країнах колишнього СРСР відсутні. Науково-теоретичні й науково-методологічні підходи до проблематики інформаційного протиборства поділяються на п'ять типів: військово-прикладний, комунікативний, функціональний, геополітичний та ідеологічний, але більшість із них ґрунтуються на розробках американських і британських фахівців.

Інформаційна війна спрямована на всі можливості і вразливості, які неминуче виникають при зростаючій залежності від інформації, а також на використання інформації в всіляких конфліктах. Інформаційні системи (включаючи пов'язані лінії електропередачі, центри обробки та людські фактори цих систем), а також інформаційні технології, що використовуються в системах озброєння, стають центром уваги. Інформаційна війна має наступальні та оборонні компоненти, але починається з цілеспрямованого проектування та розробки її “архітектури командування, управління, зв'язку, комп'ютера та розвідки”, яка забезпечує осіб, які приймають рішення, відчутну інформаційну перевагу у всіляких конфліктах.

Війна смислів (війна наративів, війна культур, війна за ідентичність, за власну історію) – це складова інформаційно-психологічного протиборства, оскільки є ідеолого-психологічною за сутністю та інформаційною за технологією і спрямована, передусім, на історичну пам'ять суспільства й особистості через інформаційно-психологічний вплив на свідомість населення протиборчих держав. Це дає підстави виокремити історико-інформаційну складову інформаційно-психологічного протиборства, яка притаманна пострадянському простору. Інформаційно-психологічний вплив здійснюється у формі інформаційних закидів, ударів, акцій, операцій та інформаційних кампаній. Методи, які при цьому застосовуються, є загальновідомими: інформаційне маніпулювання, дезінформування, фальсифікація, підміна фактів, пресинг, інверсія, диверсифікація тощо. Засобами інформаційно-психологічного протиборства є ЗМІ, телебачення, мережа Інтернет.

Потреба у подальшій розробці єдиного підходу до визначення термінів інформаційної боротьби, яка ведеться проти України, про що свідчать хоча б суперечки дослідників та спеціалістів-практиків щодо класифікації форм інформаційної війни та інформаційного протиборства.

Отже, інформаційна війна та інформаційні технології є одним з найважливіших інструментів гібридної війни, більш того, інформаційна складова міститься не тільки в різних елементах гібридної війни, але і може відігравати самостійну роль в міжнародному протистоянні і виступати окремим видом безконтактних бойових дій. Вона являє собою найбільшу загрозу, оскільки метою цієї війни є маніпуляція свідомістю і оволодіння умами людей. Інформаційна війна як явище існує безліч століть, а її визнання знаходиться на етапі становлення, але при цьому, визнається її руйнівний і дестабілізуючий вплив і приймаються різні заходи з метою протистояти як інформаційним загрозам так і гібридній війні в цілому.

1.4.Форми ведення інформаційної боротьби.

У систему форм ведення інформаційної боротьби доцільно включати інформаційні кампанії, операції, удари, акції, атаки. Звичайно, ці форми мають тісний взаємозв'язок і певну ієрархію. Найнижчою формою інформаційної боротьби в такій

системі є інформаційна атака, найвищою – інформаційна кампанія. Основу кожної з наведених форм інформаційної боротьби становлять інформаційні заходи, які плануються і проводяться системно й у визначеній сукупності утворюють інформаційну атаку, акцію чи удар.

Інформаційний захід – це елементарна короткочасна цілеспрямована інформаційна дія деструктивного характеру на поодинокий об'єкт впливу на одному інформаційному напрямі. Інформаційні заходи можуть бути як психологічного, так і технічного характеру. Перші спрямовуються на свідомість і підсвідомість людей. Прикладами таких заходів можна вважати провокаційне новинне інтернет-повідомлення чи статтю у впливових ЗМІ (у комерційних виданнях – часто замовного характеру), виступ державного діяча на прес-конференції, мітингу, радіо, телебаченні з оприлюдненням певної антиукраїнської тези тощо. Другі – на комп'ютерні, телекомунікаційні системи, інформаційні ресурси тощо, як, наприклад, несанкціоноване проникнення до електронної бази даних урядової установи чи впровадження шкідливого програмного забезпечення в комп'ютерну мережу визначеного органу військового управління.

Дано визначення кожному терміну зі згаданих форм інформаційної боротьби.

Інформаційна атака – це сукупність кількох взаємопов'язаних інформаційних заходів, короткочасно спрямованих на один об'єкт впливу за певним інформаційним напрямом. Інформаційні атаки в більшості випадків мають технічний характер і спрямовуються на визначений інформаційний засіб чи ресурс, конкретну систему телекомунікації або управління. Інформаційні атаки можуть бути комп'ютерними (кібератаки), радіоелектронними, комбінованими тощо. За інтенсивністю вони можуть бути як вибірковими, так і масованими, але в будь-якому разі – прихованими та обмеженими в часі. Водночас інформаційні атаки, які мають психологічний характер, спрямовуються проти конкретної особи або певної спільноти людей.

Інформаційна акція – це сукупність взаємопов'язаних інформаційно-психологічних заходів, які спрямовуються на один об'єкт впливу за певним інформаційним напрямом і проводяться протягом певного часу. Інформаційна акція за

основними показниками подібна до інформаційної атаки, але має більші масштаб і тривалість, має психологічний й характер і спрямовується проти особи та суспільства.

Основними об'єктами впливу, на які скеровуються інформаційні акції, можуть бути особи, які ухвалюють державні рішення, видатні громадські та політичні діячі держави супротивника, певні соціальні групи населення тощо.

Інформаційний удар – це сукупність узгоджених інформаційних атак, спрямованих на один чи кілька найважливіших елементів систем державного й військового управління супротивника з метою їх дезорганізації або виведення з ладу. Інформаційні удари зазвичай проводяться для отримання інформаційної переваги над супротивником на початку та під час збройної боротьби. Вони мають характер скоординованого масованого короткочасного застосування інформаційних атак у поєднанні в деяких випадках із заходами силового впливу на об'єкти. Об'єктами інформаційних ударів можуть бути елементи інформаційної інфраструктури, систем телекомунікації, управління, важливі інформаційні засоби.

Типовим прикладом можна вважати інформаційний удар, проведений США та їхніми союзниками під час операції “Союзницька сила” в колишній Югославії, коли на початку бойових дій було здійснене потужне придушення радіоелектронних засобів супротивника, порушення його телекомунікаційних мереж та фізичне знищення ключових об'єктів інформаційної інфраструктури із застосуванням високоточної зброї та графітних бомб.

Інформаційна операція – це сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, об'єктами впливу й часом інформаційних атак, акцій і ударів, котрі проводяться як послідовно, так і одночасно в одній обраній сфері життєдіяльності держави. У мирний час метою інформаційних операцій може бути вплив на морально-психологічний стан вищого державного керівництва країни-супротивника і певних соціальних груп населення для схилення їх до прийняття рішень та дій у потрібному для протилежної держави напрямі. У воєнний час цілі інформаційних операцій полягають у дезорганізації системи державного управління та систем управління військами і зброєю, знищенні інформаційної інфраструктури супротивника, завоюванні інформаційної переваги над ним та створенні сприятливих

умов в інформаційному просторі для дій своїх військ, а також у забезпеченні захисту власної інформаційної інфраструктури та інших складових інформаційного середовища від дій супротивника. Об'єктами інформаційних операцій можуть бути населення протилежної держави, певні соціальні групи, особи, які ухвалюють державні рішення, керівництво і населення провідних країн світу та суміжних з Україною держав, а під час воєнного конфлікту до того ж – особовий склад військ і населення супротивника, населення країн – учасників воєнного конфлікту, системи державного та військового управління супротивника, елементи його інформаційної інфраструктури.

Інформаційні операції можуть тривати від декількох тижнів до кількох місяців. Інформаційна операція може мати як чітко виражену психологічну або технічну спрямованість, так і поєднувати одночасно заходи психологічного й технічного впливу. Інформаційну операцію психологічної спрямованості традиційно називають інформаційно-психологічною операцією. Теоретично така операція ведеться шляхом організації лише заходів інформаційно-психологічного впливу. Але, враховуючи, що в реальних умовах інформаційного протиборства в особливий період у рамках однієї операції, окрім заходів інформаційно-психологічного впливу, мають організовуватися й заходи активного, у тому числі інформаційно-технічного впливу на супротивника, фактично вестимуться не інформаційно-психологічні, а інформаційні операції, тому вважати інформаційно-психологічну операцію окремою формою інформаційної боротьби немає сенсу. Доречніше говорити, що вона є різновидом інформаційної операції.

Інформаційні операції повинні проводитися в умовах комплексного, погодженого у часі синергетичного використання сил та засобів, які залучаються для боротьби із системами бойового управління противника: радіоелектронної війни, воєнної дезінформації, оперативної безпеки, психологічної війни, комп'ютерної атаки та захисту мереж ЕОМ та фізичного знищення. Наступальні та оборонні операції можуть вестися одночасно або послідовно, як у мирний, так і у воєнний час.

Заради об'єктивності слід зазначити, що серед вітчизняних науковців існують й інші погляди на співвідношення (підпорядкованість) інформаційної операції та

інформаційно-психологічної операції. Деякі вчені вважають, що й інформаційна операція, й інформаційно-психологічна операція є самостійними формами інформаційної боротьби й можуть проводитися незалежно одна від одної.

Суть іншої позиції полягає в тому, що інформаційно-психологічна операція проводиться на державному рівні, а інформаційні операції є її складовими і здійснюються в інтересах ефективного застосування об'єднань і з'єднань в операціях (бойових діях). Разом з тим, аналіз еволюції поглядів іноземних військових фахівців на місце, роль та співвідношення інформаційно-психологічної операції та інформаційної операції, яка відбувалася з отриманням досвіду проведення таких операцій у збройних конфліктах останнього десятиліття, показує, що військові спеціалісти низки провідних країн світу, насамперед США, дедалі більше відходять від уживання терміну “інформаційно-психологічна операція” та повсюди впроваджують термін “інформаційна операція”. При цьому вважається, що інформаційна операція є основною формою інформаційної боротьби, а інформаційно-психологічні дії проводяться в її рамках на тактичному рівні. Більше того, в останній редакції польового статуту збройних сил США з організації та ведення інформаційних операцій FM 3113 Inform and Influence Activities від 25 січня 2013 року термін “інформаційно-психологічна операція” взагалі не використовується.

Крім того, показовим в еволюції поглядів американських військових фахівців є і те, що із середини минулого десятиліття вони вже відмовилися від використання понять “наступальні інформаційні операції” та “оборонні інформаційні операції” на користь узагальненого терміну “інформаційні операції” у зв'язку зі стрімкими змінами в сучасному інформаційному середовищі, де операції проводяться без чіткого визначення напрямів і меж.

У зв'язку з тим, що останнім часом у низці вітчизняних джерел науково-теоретичного характеру почав уживатися новий термін – “спеціальна інформаційна операція”. Однак, на жаль, у жодному із джерел не пояснюється, чим спеціальна інформаційна операція відрізняється від інформаційної операції, не обґрунтовується необхідність уведення нового поняття, тоді як сам термін уживається в різних значеннях. Наприклад, виходячи з контексту одних джерел, він означає інформаційну

операцію, котра проводиться не як складова частина операції угруповання військ (сил), а як самостійна операція мирного часу. В іншому контексті це – інформаційна операція, яка проводиться спеціальними службами держави. Ще в одному розумінні це – операція, що проводиться із застосуванням спеціальних сил і засобів. Отже, не маючи офіційного визначення, кожен спеціаліст може тлумачити це поняття як завгодно на власний розсуд. Разом з тим, для спеціаліста-практика в галузі інформаційної безпеки цей термін мало про що говорить, адже будь-яку інформаційну операцію можна за певними ознаками назвати “спеціальною”.

Такий стан справ ще раз свідчить про те, що за умови відсутності єдиного понятійного апарату у сфері інформаційної боротьби як у ЗСУ, так і в державі загалом необґрунтоване введення кожного нового терміну лише посилює розбіжності в розумінні понять інформаційної сфери. Наведений вище термін “спеціальна інформаційна операція”, на переконання спеціалістів-практиків, є зайвим у понятійному апараті.

Інформаційна кампанія – це сукупність узгоджених та взаємопов’язаних за метою, завданнями, об’єктами впливу і часом інформаційних операцій, ударів, акцій і атак, котрі проводяться як послідовно, так і одночасно в кількох сферах життєдіяльності держави з метою сприяння досягненню визначених цілей власної національної політики.

Основний об’єкт впливу інформаційної кампанії – це держава супротивника загалом, а кінцевою метою її проведення може бути встановлення повного контролю над зовнішньою та внутрішньою політикою протилежної країни.

Інформаційна кампанія має, як правило, довготерміновий перманентний характер, вона може тривати роками до досягнення своєї кінцевої мети. Вона може посилюватися або згасати залежно від початку чи закінчення інформаційних операцій, ударів або окремих інформаційних акцій, які її складають. У рамках однієї інформаційної кампанії можуть одночасно або послідовно проводитися кілька інформаційних операцій, кожна з яких має власну сферу спрямування (зовнішньополітичну, внутрішньополітичну, економічну, військово-технічну тощо) й мету, яка разом з тим є частковою метою всієї кампанії.

Отже, як випливає з визначень, інформаційна кампанія є найвищою формою інформаційної боротьби, а її проведення сприяє досягненню стратегічних цілей у протиборстві двох держав (союзів держав). Виходячи із цього, на наше переконання, некоректно застосувати термін “інформаційна кампанія” до різного роду малозначущих інформаційних подій, заходів та акцій, як це часто роблять вітчизняні журналісти в засобах масової інформації.

Таким чином, можна зробити декілька висновків.

Інформаційне суспільство (англ. *Information society*) – теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства, є:

збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства;

зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;

зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах;

створення глобального інформаційного простору, який забезпечує (а) ефективну інформаційну взаємодію людей, (б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів і (в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Існує три мети інформаційної війни:

- контроль інформаційного простору для використання в своїх цілях;
- контроль за інформацією та інформаційними потоками для проведення інформаційних атак на супротивника;
- підвищення ефективності діяльності збройних сил за допомогою військових інформаційних функцій.

Технології інформаційної ери роблять оточення, в якому ведуться бойові дії, більш динамічним і непередбачуваним. Це робить національні економіки більш

чутливими до глобального розвитку, підвищує культурну та політичну притомність частини світового населення і підживлює радикальні рухи, які підштовхують світові фрагментації і дестабілізації.

Відповідні державні органи мають ряд методів та засобів інформаційної війни – глобальних, стратегічних і тактичних, більшість з яких пов'язані зі ЗМІ. У сучасних умовах, коли кожна соціальна група, кожна держава реалізує свою інформаційну лінію, завданням державної інформаційної політики є найбільш ефективне використання всього спектру інструментів і методів впливу. Відмова від маніпулювання свідомістю призведе тільки до того, що об'єкт потрапить під маніпуляції противника або третіх сил.

Для використання у вітчизняних нормативних документах та практичній діяльності доцільно запровадити цілісну систему форм ведення інформаційної боротьби: найвищою її формою є інформаційна кампанія; у рамках інформаційної кампанії проводяться інформаційні операції та удари; складовими інформаційної операції є інформаційні акції та атаки; нижчою формою є інформаційна атака, яку утворює певна сукупність інформаційних заходів. Цілком можливе також ситуативне проведення окремих інформаційних операцій, акцій та атак, які спрямовуються на вирішення завдань, котрі раптово виникають під час ведення інформаційної боротьби.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Як Ви розумієте поняття “інформаційне суспільство”?
2. Надайте визначення поняття “інформаційна війна та прокоментуйте його.
3. Що таке інформаційні технології та їх похідні – інформаційно-комунікаційні технології?
4. Що собою являє консцієнтальна війна?
5. Охарактеризуйте цілі інформаційної війни.
6. Розкажіть що Ви знаєте про “резонансний ефект пропагандистської кампанії.
7. Опишіть три рівні інформаційних воєн.
8. Що уявляє собою психологічна війна?

9. У чому відмінності інформаційної, психологічної та інформаційно-психологічної операції?
10. Які стратегічні завдання інформаційно-психологічної війни?
11. Яке місце в ієрархії методів інформаційної війни займають глобальні методи?
12. Опишіть стратегічні методи інформаційної війни.
13. Розкажіть про тактичні методи інформаційної війни.
14. Що уявляє собою інформаційна атака, акція та удар?
15. Поясніть сутність терміну “інформаційна операція”.
16. Охарактеризуйте статус інформаційної кампанії.

Рекомендована література до Розділу 1.

- Балуєв Д. Нові інформаційні технології та сучасні міжнародні відносини.
URL://<http://www.kis.ru/~dbalu>
2. Власенко І.С., Кір'янов М.В. Інформаційна війна: спотворення реальності. М:ВД «Канцлер»,2011.296 с..
 3. Грачов Г.В., Мельник І.К. Маніпуляція особистістю: організація, методи і технології інформаційно-психологічного впливу. Київ, 2009. 119 с.
 5. Жарков Я.М. та ін. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність): Монографія – К.:ПАТ, «Віпол» 2013. – 248 с.
 6. Жарков Я.М. Інформаційно-психологічна боротьба у воєнній сфері: навч. посіб. / під ред. М. І. Онищука. – К.:Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2014. – 423с.
 7. Жарков Я.М., Онищук М.І. та ін. Інформаційно-психологічна боротьба у воєнній сфері: навч. посіб. / за заг. ред. к.пед.н., генерал- майора І.В.Толока – К.:ВІКНУ, 2017. – 429 с.
 8. Карпінська А.А. “Інформаційні війни” в сучасному світі: до постановки проблеми. Сучасні наукові дослідження і розробки. 2017. № 2 (10).С.308-309.
 7. Модедов С.А. Інформаційне протистояння як фактор геополітичної конкуренції. Київ, 2015. 164с.

8. Почепцов Г.Г. Психологічні війни. Київ, 2000. 352 с.
9. Почепцов Г.Г. Психологічні війни. Київ, 2010. 186 с.
10. Anulio J. Echevarria. "Dynamic Inter-Dimensionality: A Revolution in Military Theory" *JFQ Spring*. 1997. P.28-34.
11. Webster F. Theories of the Information Society. Second Edition. London; New York, 2012. 261 p.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

До 1986 р. про міжнаціональні конфлікти в СРСР привселюдно нічого не говорилося. Вважалося, що в ньому національне питання було остаточно вирішене. І треба визнати, що великих відкритих міжнаціональних конфліктів не було. На побутовому рівні існували багато міжнаціональних антипатій і тертя, а також спостерігалось здійснення злочинів на цьому ґрунті.

Разом із тим ішов інтенсивний процес русифікації неросійських народів. Небажання вивчати російську мову не тягло яких-небудь санкцій, як це намагаються зробити чи в Естонії, чи в Молдові, але саме його вивчення було поставлено в ранг природно необхідного. У той же час знання російської мови, як федерального, відкривало перед неросійськими народами великі можливості для навчання, професіоналізації й самореалізації. Російська мова дозволяла прилучитися до культури всіх народів СРСР, а також до світової культури. Він виконував і виконує ту ж функцію, що випала на частку англійської мови в міжнародному спілкуванні.

Усе це, однак, не виключало формування латентних етноконфліктних ситуацій, обумовлених збитковою національною політикою Радянської влади. Проголошення більшовиками привабливого, але лукавого для того часу політичного гасла про право націй на самовизначення спричинило за собою лавиноподібний процес суверенізації територій.

При цілісності жорстко централізованого і фактично унітарної Радянської держави міжнаціональні відносини, не викликали особливої тривоги. З одного боку, людина будь-якої національності усвідомлював себе громадянином усього федерального простору, з іншого боку – партійні й державні структури твердо утримували народи в рамках інтернаціоналізму.

Навіть окремі націоналістичні висловлення деяких керівників у союзних і автономних республіках нещадно припинялися. Ослаблення союзних “обручів” у процесі перебудови, що почалася, гласності й суверенізації національно-територіальних утворень оголили багато пороків комуністичного режиму, його національної політики й актуалізували дрімаючі міжнаціональні тертя. Націоналістично набудовані і прагнучі до влади і власності групи в багатьох союзних і автономних республіках, що відразу стали національними героями, кинулися пояснювати всі лиха народні діями союзних органів і експлуаторським інтернаціоналізмом. І в цьому була частка правди.

Силою удержати міжнаціональні конфлікти було вже неможливо, а досвіду самостійних цивілізованих рішень без участі сильного центра в народів не було. Не без допомоги націоналістичних екстремістів багатьом з них, що миттєво позабули реальну інтернаціональну допомогу, стало здаватися, що їхнє убоге життя обумовлене тим, що саме вони на шкоду собі “годують” Центр і інші народи.

Через деякий час багато республік, “наковтавшись суверенітетів” (по виразу Н. Назарбаєва), стануть поступово усвідомлювати щирі причини своїх лих, а на початку перебудови націоналістична ейфорія була домінуючою. Поступовий розпад СРСР спустив курок обвальним міжнаціональним конфліктам у багатьох союзних і автономних республіках. Після легального розпаду СРСР його територія стала зоною етнічного нещастя.

Після розпаду Радянського Союзу на пострадянському просторі (на територіях Придністровського регіону Молдови, в Абхазії, Південній Осетії і Нагірному Карабасі на Південному Кавказі) виникли декілька вогнищ напруги, які й донині є неврегульованими і представляють загрозу регіональній та міжнародній безпеці.

Ці збройні конфлікти за своїми характеристиками мають свою специфіку – різні хронологічні та географічні рамки, різні формальні і фактичні причини та приводи для їх початку, тривалість, масштаб, наслідки тощо. Вони також різні за типом. Але спільним для них виступає активне – пряме або приховане – втручання Росії у перебіг цих конфліктів.

У прихованій формі етнотериторіальні суперечки існували і в Радянському Союзі і в царській Росії, але виплеснулися назовні в період ослаблення центральної влади наприкінці 80-х років ХХ ст. Вже станом на березень 1991 р. було зафіксовано 76 внутрішніх екстериторіальних суперечок. Через рік вже на пострадянському просторі їх число зросло до 180. А застосування збройних сил проти громадян почалося ще за часів формального існування СРСР у Тбілісі, Вільнюсі, Баку тощо.

Основними конфліктогенними регіонами на пострадянському просторі, де конфлікти знаходяться в “замороженому” стані, є території, так звані, самопроголошені “республік” – Нагірно-Карабахської республіки (НКР) на спірній території між Азербайджаном та Вірменією; Придністровської молдавської республіки (ПМР) на території Молдови; Республіки Абхазія та Республіка Південна Осетія – обидві на окупованих Росією територіях Грузії. Більшість з цих “заморожених” чи, радше, “тліючих” конфліктів виникли на теренах колишнього Радянського Союзу ще на початку 90-х років.

З 2014 р. до цього переліку можна віднести і конфлікт на Сході України та в Криму, де Росія встановила свій ефективний контроль над так званими Донецькою народною республікою (ДНР) та Луганською народною республікою (ЛНР).

За оцінками експерта Atlantic Council А. Аслунда, втрати України від агресії Росії станом на 2018 р. склали 100 млрд. дол. І це без урахування, екологічних, гуманітарних та політичних збитків, а також поточних видатків на армію, тимчасово переміщених осіб тощо. Українські фахівці вважають, що реальна цифра збитків є більшою, ніж озвучена Аслундом і, враховуючи втрати людського капіталу, може становити не менше 300 млрд. дол.

Згідно з дослідженням австралійського Інституту економіки та миру, лише 2016 р. Україна втратила 20,4% ВВП або 66,7 млрд. З огляду на це, підтримка активних чи загроза відновлення активної фази “заморожених” збройних конфліктів можуть виступати серйозним інструментом зовнішньополітичного тиску та надає Москві реальні військово-політичні переваги в регіоні. Адже заморожені конфлікти:

– відволікають значні матеріальні та людські ресурси, які могли б використовуватися для розвитку економіки та обороноздатності таких країн;

- гальмують економічні та демократичні перетворення, змушуючи уряди вдаватися до непопулярних, часто авторитарних рішень;
- підривають авторитет центральної влади, яка (в разі здійснення проти неї інформаційної війни) виглядає в очах населення як “неспроможна забезпечити захист своєї території”, “веде війну з власним народом”, “наживається на війні” тощо;
- роблять ослаблені внутрішніми конфліктами країни вразливими для зовнішнього втручання, застосування з боку Росії інструментів сучасних гібридних воєн, відкривають широкий простір для маніпуляцій та впливу на позиції політичних еліт;
- створюють потенційні загрози як для національної безпеки цих країн, так і негативно впливають на систему регіональної та глобальної безпеки.

Використовуючи ці чинники, Росія має змогу впливати на прийняття політичних рішень урядами країн, які зазнали такої гібридної агресії. Таким чином “заморожені” конфлікти в Грузії та Молдові і активний конфлікт на сході України стали явною перешкодою для швидкого просування цих країн шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції.

Як впливає з аналізу офіційних доктринальних документів Російської Федерації, на глобальному рівні вона прагне позиціонувати себе як окремий незалежний полюс у багатополлярному світовому порядку та залишитись впливовим центром інтеграції в Євразії, передусім – на пострадянському просторі.

Втручання у конфлікти дозволяє таким чином демонструвати контроль чи, принаймні, вплив на проблемні регіони, а отже маркувати себе як впливового регіонального чи світового гравця. Таким чином, за рахунок “ближнього зарубіжжя”/пострадянського простору Росія поповнює дефіцит свого глобального впливу. У зовнішньополітичній сфері Росія хоче закріпити за собою виключне право на контроль хоча б за тією частиною Європи, яка не належить до НАТО й ЄС.

За висновками західних експертів, російські збройні сили в разі на загал переважають, як кількісно, так і якісно, армії інших пострадянських країн. Після розпаду Радянського Союзу Росія успадкувала основну частину радянської армії, включаючи її арсенал та інфраструктуру. Крім того, Росія почала всебічно

реформувати свої збройні сили восени 2008 р., після російсько-грузинської війни. Зокрема, російський оборонний бюджет зріс з 24,6 млрд. дол. у 2008 р. до 45,6 млрд. дол. у 2017 р.

За даними Стокгольмського інституту проблем миру (SIPRI), 2018 р. Росія витратила на армію 61,4 млрд. дол. Для порівняння – витрати України на армію у 2018 р. склали 4,8 млрд. дол. Дані Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS) також кореспондуються з цими цифрами.

Варто зауважити, що важливе місце у виникненні, перебігу та наслідках міжнаціональних, етнополітичних та етнотериторіальних конфліктів на пострадянському просторі належить інформації як засобу впливу на індивідуальну свідомість особистості та суспільну свідомість населення протиборчих сторін.

2.1. Латентні історико-ментальні та соціокультурні передумови міждержавної конфліктності.

Міждержавні суперечності, конфлікти та війни були й залишаються основною проблемою міжнародних відносин. При цьому міжетнічні (міжнаціональні), етнотериторіальні та територіальні протиріччя останніх років існування Радянського Союзу й після його розпаду виникли внаслідок безглуздої національної політики, яка проводилась керівництвом колишнього СРСР під гаслом утворення “єдиної історичної спільноти – радянського народу”; а також неспроможності, а у деяких випадках і відвертого небажання запобігти ескалації етнічних, політичних, територіальних чинників, що склались історично й жевріли десятиліттями, а згодом призвели до великої кількості людських жертв.

За філософським словником Андре Конт-Спонвіля термін “латентний” означає “прихований, той, що існує окрім зовнішніх проявів або у таких проявах, які не доступні для сприйняття чи розуміння”.

Так, конфлікти навколо Нагірно-Карабаської автономної області 1966-1967 рр., маніфестації та випадки самоспалення у Прибалтиці 1969-1972 р., сутички між абхазьким та грузинським населенням 1957-1967 рр., демонстрації у Грузії 1978 р., пов’язані з насильницькою русифікацією, а також протестні дії у Казахстані 1979 р. і

1986 р. були для партійного і радянського керівництва не суттєвими та поодинокими, а їхні причини, подекуди й перебіг, залишились невідомими більшості радянських громадян.

Якщо проаналізувати перебіг міждержавних конфліктів на теренах колишнього СРСР, можна виокремити декілька притаманних їм спільних рис: по-перше, це – посилення активності однієї з національних груп на тлі зростання соціальної напруги у суспільстві (або послаблення центральної влади) та утворення у його середовищі національного руху; по-друге – звернення до подій історичного минулого та висунення лозунгів щодо відновлення історичної справедливості, національних і територіальних прав титульної нації; по-третє – організовані маніфестаційні дії. Згодом, на думку політолога Є. Кунц, події розвиваються у “силових полях”.

Спираючись на широку історіографічну та джерельну базу, доцільно дослідити латентні історико-ментальні передумови конфліктності на пострадянському просторі, витоки яких сягають середини 60-х років минулого століття.

2.1.1. Нагірно-Карабахська етнополітична криза: передумови виникнення та позиція радянського і партійного керівництва щодо її врегулювання.

Вивчення подій навколо Нагірного Карабаху дає змогу зробити висновок, що свідоме ігнорування радянською владою за давніх вірмено-азербайджанських міжнаціональних і територіальних протиріч, коріння яких сягає стародавніх часів, подій Першої світової війни, розпаду Російської імперії і громадянської війни, а також сукупність чинників, які утворились через націоналістичну політику керівництва Вірменської РСР щодо азербайджанського населення й масові депортації останнього, відіграли трагічну роль у часи “перебудови”, спричинивши один із перших найкривавіших етнотериторіальних конфліктів навколо Нагірно-Карабахської Автономної області (Арцаху, НКАО), а потім так званої “Народно-Карабахської Республіки” (НКР), керівництво якої у 1988 році у черговий раз ініціювало передачу НКАО зі складу Азербайджану до складу Вірменії.

Аналіз спогадів безпосередніх учасників подій, мемуаристика й архівні документи переконливо свідчать, що спроби приєднати НКАО до Вірменської РСР

розпочались ще у період Другої світової війни, а питання повернення вірменського населення з-за кордону на територію Вірменії та об'єднання “Великої Вірменії” представники вірменської діаспори ініціювали під час Тегеранської конференції 1943 р.

У листопаді 1945 р. секретар ЦК ВКП(б) Вірменії Р. Арутюнов вкотре звернувся до Й. Сталіна з проханням передати Нагірний Карабах, більшість населення якого складали особи вірменської національності Вірменії. Тодішній перший секретар ЦК ВКП(б) Азербайджану М. Багіров відповів, що азербайджанська сторона не заперечує проти цієї пропозиції за умови повернення до Азербайджану прикордонних районів, що відійшли у 1921 р. до інших радянських республік.

Саме у цей період Й. Сталін віддав наказ про масову депортацію азербайджанського населення на територію Казахської, Киргизької та Таджикицької республік СРСР через побоювання, що азербайджанці підтримають Туреччину у разі початку воєнних дій. М. Багірову вдалося переконати Й. Сталіна у відданості азербайджанців, що дало змогу відтермінувати на деякий час депортацію великої кількості людей.

У листопаді 1945 р. на підставі клопотання керівництва Вірменської РСР уряд СРСР прийняв рішення про переселення у Вірменію 130 тис. вірмен, які мешкали за кордоном. Упродовж наступних двох років на батьківщину повернулось близько 90 тис. осіб вірменської національності. Але через відсутність умов для їхнього повноцінного розміщення, Радою Міністрів СРСР 23 грудня 1947 р. було прийнято сумнозвісне рішення № 4083 “Про переселення колгоспників й іншого азербайджанського населення з Вірменської РСР на територію Кура-Аразької низовини Азербайджанської РСР”. Зокрема, йдеться про переселення на “добровільних засадах” у три етапи до 1953 р. включно 100 тис. колгоспників та іншого азербайджанського населення. На виконання вимог рішення уряду СРСР частину азербайджанців було переселено до Казахстану навесні 1951 р.

Фактично це “добровільне” переселення було черговою депортацією азербайджанського населення з районів постійного проживання, унаслідок якого 50 тис. осіб загинули через епідемії, голод і відсутність належних умов. Після смерті

Й.В. Сталіна люди частково повертались у рідні домівки, попри незадоволення уряду Вірменської РСР. Доля колишнього першого секретаря ЦК ВКП(б) Азербайджану М. Багірова склалась трагічно – у 1956 р. його розстріляли за контрреволюційну і терористичну діяльність (масові розправи над державними і партійними діячами).

У 60-х роках минулого століття питання приєднання НКАО до Вірменської РСР знову набуло актуальності. У цьому контексті представники вірменської інтелігенції та відомі науковці поширювали листи-звернення на адресу партійних і виконавчих органів влади щодо повернення історичних земель до складу Вірменії. Кількість таких звернень особливо зростала напередодні святкування визначних дат і подій. За інформацією компетентних органів, на території Вірменії було вилучено понад 100 листів, адресованих М. Хрущову, з проханням повернути НКАО до Вірменії.

Дослідники відзначають вагому роль А. Мікояна (“кремлівського довгожителю”) у питаннях об’єднання “Великої Вірменії”. Аграрна політика М. Хрущова, яка ґрунтувалась на розподілі СРСР за економічними районами, стала черговим приводом, скориставшись яким А. Мікоян намагався обґрунтувати приєднання Нахічеванської АРСР до складу Вірменської РСР із метою покращення економічного розвитку республіки. При цьому він посилався на факт передачі Кримського півострова до складу Української РСР.

Враховуючи неодноразові звернення та запити на тему приєднання до Вірменії азербайджанських територій, М. Хрущов поставив питання про доцільність таких дій на розгляд представників азербайджанської інтелігенції. Від імені керівництва Азербайджанської РСР було утворено комісію під головуванням Н. Гаджієва, секретаря ЦК КПРС з ідеології. До складу комісії увійшли відомі історики, картографи, юристи тощо. Завдяки аргументованій позиції азербайджанської сторони М. Хрущов прийняв рішення ніколи не розглядати питання повернення НКАО Вірменії.

Але усунення М. Хрущова від займаної посади порушило тимчасовий спокій. У згаданий період часу спостерігається активізація діяльності нелегальних молодіжних рухів у Вірменській РСР, поширюються листівки з відозвою про возз’єднання усіх вірменських земель. У 1966 р. група вірменської інтелігенції

звертається до ЦК КПРС із черговим обґрунтуванням необхідності передачі НКАО до складу Вірменії. Вищенаведені факти свідчать про перманентну вірмено-азербайджанську етнополітичну кризу та неспроможність партійного керівництва й уряду колишнього СРСР знайти шляхи до її вирішення у політичній площині.

8 січня 1977 р. представниками націоналістичних вірменських організацій у Москві було здійснено три терористичних акти, унаслідок яких загинуло 29 осіб. Один із безпосередніх виконавців терактів, С. Затикян, раніше затримувався за антирадянську агітацію та пропаганду, відбув покарання у вигляді позбавлення волі терміном на чотири роки, проте, вийшовши з тюрми, повернувся до своєї діяльності.

Автор спогадів “КДБ і влада”, колишній начальник 5 управління КДБ СРСР генерал армії П. Бобков згадує: “...здавалося, цей випадок мав би привернути увагу партійних і державних керівників, спонукати до пошуку шляхів усунення причин, які призвели до міжнаціонального розколу. Однак жодних дій, крім роботи слідчих органів і суду, що проходив у Москві, не було. А вірменське керівництво зробило все, щоб приховати від населення республіки цей кривавий злочин. За вказівкою Першого секретаря ЦК компартії Вірменії К. Демірчяна жодна газета, яка виходила вірменською мовою, не опублікувала повідомлення про терористичний акт. Документальний фільм про процес над С. Затикяном і його спільниками, знятий під час засідань Верховного суду, заборонили демонструвати навіть партійному активу Вірменії, його показали лише у вузькому колі вищого керівництва. На екрани фільм так і не вийшов, хоча міг принести чималу користь і допомогти у виховній роботі. Керівництво республіки мотивувало заборону небажанням компрометувати вірменський народ в очах росіян.

Пізніше, у часи “перебудови”, яка супроводжувалась послабленням центральної влади, на території НКАО у 1987-1988 рр. розпочалися нові заворушення, а їхнім наслідком стали погроми, вбивства та велика кількість біженців з обох сторін. Зауважимо, що відповідно до діючого на той час законодавства СРСР, вихід автономної області зі складу союзної республіки без дозволу керівництва цієї республіки не передбачався.

21 березня 1988 р. до М. Горбачова звернувся з листом відомий правозахисник А. Сахаров. Він закликав Генерального Секретаря ЦК КПРС знайти конституційний та демократичний шлях розв'язання “несправедливості до одного з народів країни, увести пряме управління у НКАО”. Академік А. Сахаров намагався звернути увагу тодішнього Генерального секретаря КПРС, що Нагірно-Карабаська криза є випробуванням для процесу перебудови і вимагає рішучих дій, проте марно – М. Горбачов не дослухався порад вченого. У спогадах А. Сахарова також знаходимо цікаву для нашого дослідження інформацію: співробітники Інституту сходознавства та Г. Старовойтова, у той час співробітниця Інституту етнографії, яка досліджувала проблематику міжнаціональних відносин, розробили пропозиції щодо вирішення проблем навколо НКАО. Науковці запропонували провести референдум у тих районах Азербайджану, де переважав високий відсоток вірменського населення і, відповідно, у Вірменії, де переважало азербайджанське населення на тему, чи має ваш район перейти до іншої республіки або залишитися в існуючих територіях. Автори проекту припускали, що вже саме оголошення його тексту та наступне обговорення створять відповідні умови для спокійніших міжнаціональних відносин. При цьому вони вважали необхідною на проміжних етапах реалізації проекту присутність у неспокійних районах спеціальних військ для запобігання спалахів насильства”. Проте О. Яковлев, тодішній начальник відділу агітації та пропаганди ЦК КПРС, ознайомившись із змістом проекту, висловив думку, що він є дуже цікавою науковою розробкою, але у вкрай напружених міжнаціональних відносинах, що склались, його реалізація неможлива. Тієї ж думки притримувався і М. Горбачов.

У мережі Інтернет на сайті Central Intelligence Agency оприлюднено дослідницький документ “Unrest in the Caucasus and the challenge of Nationalism”, датований 25 липня 1988 р. У документі йдеться про ухилення М. Горбачова від своєчасного перешкодження діяльності вірменських націоналістів, що призвело до їхньої радикалізації та сумнозвісних подій.

Лише у лютому 1989 р. на території НКАО було введено пряме управління та утворено Комітет особливого управління автономної області. Зазначені події відбувались на тлі активності радикальних рухів і зростання націоналістичних

настроїв. Застосування збройних сил і підрозділів Внутрішніх військ колишнього СРСР супроводжувалось масовими порушеннями громадського порядку та провокаціями. Після проведення у квітні-травні 1991 р. операції “Кільце” з НКАО у Вірменію було депортовано близько 10 тис. осіб вірменської національності.

Ще більше ситуація загострилась у 1991 р. перед проведенням референдуму щодо збереження цілісності СРСР, від участі у якому Вірменія відмовилась, а Азербайджан висловився за збереження Радянського Союзу. Проте за декілька місяців було проголошено незалежність Азербайджану. У серпні 1991 р. на території НКАО та Шаумянського району проголошено створення Нагірно-Карабаської Республіки (НКР). У грудні цього ж року після проведення референдуму на території НКР було підтверджено її незалежність та прийнято Декларацію.

Повномасштабні бойові дії на території НКР розпочались вже у січні 1992 р. після виходу частин та підрозділів ЗС колишнього СРСР, і тривали до квітня 1994 р. Тоді окупованими залишалися 20% азербайджанських територій. 5 травня 1994 р. три сторони конфлікту – Азербайджан, Вірменія та НКР підписали протокол про припинення вогню.

Слід зауважити, що Російською Федерацією було запропоновано розміщення у зоні конфлікту миротворчого контингенту під російським військовим командуванням, але цю пропозицію відхилила влада Азербайджану. У 2006 р. прийнято Конституцію НКР; двома роками пізніше – Майєндорфську декларацію щодо принципів мирного врегулювання конфлікту, яку підписали РФ, Вірменія та Азербайджан. Відтоді перемовини між державами-підписантами декларації продовжувалися, а на лінії розмежування ворогуючих сторін час від часу загострювалася ситуація і гинули люди.

Таким чином, передумовами та причинами вірмено-азербайджанського конфлікту в системі поглядів азербайджанського народу Нагірний Карабах “ще в ранньому Середньовіччі був відомий як Батьківщина азербайджанців”. Ситуація змінилась на початку ХІХ століття, коли ці землі увійшли до складу Російської імперії, і велика кількість азербайджанських мусульман емігрувала в сусідні мусульманські країни.

Відносини між вірменами і азербайджанцями особливо погіршилися в роки Першої світової війни. Рятуючись від геноциду в Османській імперії, наслідком якого стало знищення близько півтора мільйона осіб, десятки тисяч вірмен вимушені були тікати на підконтрольні Росії території. Для них не було великої різниці між закавказькими мусульманами (майбутніми азербайджанцями) і недавніми гнобителями – турками (власне, і самі національні азербайджанські лідери не відокремлювали себе від інших “тюрків”).

Така ситуація збільшувала напруженість і саме на цьому етапі заснувались та закріпились у свідомості етнічні причини конфлікту. На це додатково накладались культурні розбіжності: різна мова, принципово різна релігія. Протягом років національний склад цього регіону змінювався.

Протиріччя між вірменами та азербайджанцями навіть в рамках “посиленої радянізації” нікуди не зникли, а вийшли на поверхню в період державної нестабільності та кризи СРСР. Тому, наприкінці 80-х років Нагірний Карабах, більшість населення якого на той час складали вірмени, виступило з потребою возз’єднання з Вірменською РСР.

З цього часу починається активізація міжетнічних протистоянь, збільшується рівень насилля з обох боків. Виникають погроми, етнічні чистки та депортації населення супротивника у містах Сумгаїт, Шуша, Баку, пізніше у м. Ходжали тощо.

Таким чином, основна причина розгортання конфлікту – етнічна складова (радикалізовано-категорична), що стала продуктом історії цього регіону. У свідомості людей створився образ ворога – представника іншої національності, який є винним у всіх негараздах та стражданнях народу-супротивника.

На сучасному етапі ескалації конфлікту важливу роль відіграють соціальні мережі, які також є своєрідною “ареною бойових дій”. З їхньою допомогою транслюється позиція сторін конфлікту, на даному етапі досить радикальна.

Крім того, необхідно зменшувати роль Росії у посередництві у конфліктах такого роду, так як вона діє, перш за все, в рамках своїх інтересів, і якщо сьогодні для РФ більш вигідний такий мир, то хто зможе спрогнозувати, що буде завтра? І чи взагалі відлучення Москви від таких подій є реальним?

2.1.2. Партиїно-пропагандистський підхід до вирішення мовного питання у Молдавській РСР.

Наступним підтвердженням хибної національної політики наприкінці радянської епохи став Придністровський конфлікт (ПК). Його передумовами стали глибокі протиріччя у молдавському суспільстві, пов'язані, передусім, з мовною політикою радянської влади, фальсифікацією історії та насильницьким вирішенням територіальних питань на тлі нехтування історичною пам'яттю народів, що проживали на теренах регіону. І хоча після закінчення військової фази протистояння (1992 р.) минуло більше 25 років, гострі дискусії щодо можливих шляхів політико-дипломатичного врегулювання наслідків конфлікту тривають і донині.

Так, у 60-х роках минулого століття одним з актуальних питань, що активно обговорювалось і вирішувалось серед письменників та науковців Молдови, було мовне питання – на порядок денний вийшло застосування латиниці на зміну кириличному алфавіту. У середовищі інтелігенції розпочались активні пошуки спільного у молдаван із румунами; йшлося про вивчення історичного минулого, а головне – поширення використання молдавської мови у всіх сферах життя. Населення республіки висловлювало зацікавленість змістом територіальних претензій Румунії до СРСР щодо Бессарабії.

Проте партійне керівництво республіки пов'язувало ріст “націоналістичних” тенденцій у суспільстві з інформаційним впливом сусідньої Румунії, видання якої розповсюджувались на території Молдавії за помірною ціною. У такій ситуації передплати російськомовних видань знизились майже вдвічі (щоправда, після подій “Празької весни” передплата румунських періодичних видань була заборонена). Також збільшенню інформаційного впливу Румунії сприяло закриття низки періодичних видань, частина з яких видавалась національною мовою. Саме тому партійним керівництвом Молдавської РСР було запропоновано відновити їхню діяльність і додатково збільшити кількість газет, журналів і книг молдавською мовою, а також збільшити кількість радіо- та телепередач.

Наведені факти дають підстави стверджувати, що замість пошуку шляхів вирішення питань, які турбували молдавську інтелігенцію, радянські ідеологи здійснили “контрзаходи” шляхом збільшення кількості періодичних видань і розвитку мережі засобів масової інформації з метою поширення пропагандистських матеріалів серед населення республіки. Виявляється, що ЦК КП МРСР у 80-х роках минулого століття здійснював активну роботу щодо “...боротьби з буржуазною ідеологією, викриття фальсифікацій історії та культури молдавського народу, соціалістичного та комуністичного будівництва в Молдавській РСР”. У 80-х роках минулого століття у республіці виходило 222 найменування газет, журналів і бюлетенів, разовий тираж яких складав більше ніж трьох мільйонів примірників. На сторінках журналів “Комуніст Молдавії”, “Ністру”, “Кодра”, “Трибуна”, газет “Радянська Молдавія”, “Молдова Соціалісте”, періодичної преси республіки регулярно публікувались матеріали, що викривали “фальсифікаторів” історії молдавського народу.

Радіопередачі республіканського радіо велися за трьома програмами російською та молдовською мовами. Республіканське телебачення за період з 1958 р. по 1983 р. збільшило трансляцію у сукупності за чотирма каналами. Головна редакція пропаганди Молдавського телебачення неодноразово організовувала цикли передач “Школа пропагандистської майстерності”, присвячених актуальним проблемам ідеологічної боротьби. Велику популярність серед телеглядачів мала передача “Ефективні форми і методи боротьби з буржуазною ідеологією в пропагандистській і ідейно-виховній роботі”, у якій детально розповідалося про особливості ідеологічної боротьби та розглядалися найбільш вдалі прийоми, форми і методи викриття антикомунізму та антирадянщини.

Не зайвим буде нагадати, що менше ніж через 10 років після вищевикладених подій мовне та територіальне питання стали своєрідною детермінантою у низці подальших трагічних подій у регіоні.

Для підтвердження цих слів звернемось до наукової студії Є.Бистрова, в якій розглянуто діяльність Верховної Ради СРСР щодо подолання наслідків етнополітичної кризи на території Молдавської РСР. Посилаючись на джерельну базу Державного архіву РФ, автор розглядає результативність заходів ВР СРСР щодо вирішення

конфлікту. Зокрема, вона наводить зміст офіційного висновку комісії Ради національностей Верховної Ради СРСР про позицію національної інтелігенції республіки щодо мовного питання у 1989–1990 рр. І хоча Верховна Рада СРСР у визначений період часу створила низку комітетів із проблем міжнаціональних відносин для вивчення ситуації на місці та локалізації конфлікту, робоча група, яка працювала у Молдавії, була змушена виїхати з території республіки через відповідну позицію керівництва, а безкомпромісна позиція останнього щодо діяльності ВР СРСР призвела до неможливості діалогу.

14 січня 2010 р. Указом Президента Республіки Молдова № 165-V створено Комісію з вивчення та оцінки тоталітарного комуністичного режиму в Республіці Молдова. На основі Доповіді про історичну та політико-правову оцінку тоталітарного комуністичного режиму у Республіці Молдова, представленої Комісією, Постановою Парламенту Республіки Молдова від 12.08.2012 р. №191 засуджено тоталітарний комуністичний режим у Молдавській Радянській Соціалістичній Республіці, як такий, що скоїв злочини проти людства, та заборонено використання на території Республіки Молдова у політичних і пропагандистських цілях символіки тоталітарного комуністичного режиму (серп і молот, будь-який носій із такою символікою), а також пропаганду тоталітарних ідеологій.

Варто зауважити, що наявність у пострадянській Молдові внутрішніх етнонаціональних рубежів слов'янського, тюркського й романського народів значно ускладнювала становлення державності. Ігнорування прихильниками об'єднання Молдови з Румунією історично сформованого етнічного різноманіття в регіоні, де молдовани тяжіють до румунів, тюрки-гагаузи – до Туреччини, а росіяни й українці – до східнослов'янського світу, призвели до виникнення політично нестабільних територій.

Таким чином, у республіці Молдова за радянських часів влада здійснювала серйозну політику створення нової ідентичності. Тому що до Другої світової війни Молдова або Бессарабія була частиною Великої Румунії. Після пакту Молотова-Ріббентропа, коли Європу розділили, Бессарабія стала частиною Радянського Союзу, тоді були зроблені, зокрема, наукові підходи, щоб створити нову, штучну ідентичність

молдовського громадянина. І тоді навіть мова зазнала змін. З румунської вона перетворилась на молдовську. Придумувалися навіть нові слова з російським корінням, крім того, був перехід на кирилицю, а у румунської мови, взагалі-то, латинське коріння.

Протягом усього періоду радянської влади молдаван заохочували вивчати російську мову як передумову для отримання вищої освіти, соціального статусу та політичної влади. Переміщення територій і переміщення населення, включаючи депортацію місцевих жителів і імміграцію за підтримки держави з решти СРСР, змінили етнічну та мовну структуру республіки. До кінця 1970-х років у Молдавській РСР значно зросла кількість російськомовних. Ці зміни сприяли поширенню російських запозичень у розмовній молдавській мові. Водночас деякі радянські лінгвісти продовжували заперечувати існування окремої молдавської мови.

Дискусія навколо етнічної приналежності молдаван відновилася після розпаду СРСР. Одна сторона, об'єднуючи багатьох видатних молдовських інтелектуалів стверджує, що молдовани завжди були румунами, навіть якщо сучасна історія відокремила їх від решти румун. Таким чином, молдовенізм (політичний термін, який використовується для позначення підтримки та просування молдовської ідентичності та молдовської культури, насамперед, противникам таких ідей) розглядається як радянська спроба створити штучну національність з метою етнічної асиміляції румунів, які проживають в Радянському Союзі. Інша сторона підкреслює своєрідність молдаван, наприклад, молдовський історик і політик В. Степанюк стверджує, що молдовани завжди відрізнялися від румунів. Деякі стверджують, що для бессарабських молдаван тривала ізоляція від решти румун (між 1812-1918 рр., після 1940 р.) була “більш ніж достатньо часу [...] для розвитку [своєї] окремої національної ідентичності”.

2.1.3. Історико-ментальні чинники конфліктності у країнах Балтії.

Литва, Латвія та Естонія – три балтійські республіки, кожна з яких особлива по своєму, проте вони унікальні у своїй єдності. Здобувши незалежність протягом 1918-1920 років після розпаду Російської імперії, держави Балтії зберегли її до Другої

світової війни, проте не змогли уникнути 50-річної радянської окупації, передумовою чого став Пакт Молотова-Ріббентропа.

Незважаючи на прийняття ультиматуму про зміну уряду і дозвіл на розміщення на своїй території необмеженого контингенту Червоної Армії, 15 червня 1940 року радянські війська окупували Литву, а наступного дня — Латвію і Естонію. За результатами проведених через місяць парламентських виборів в усіх трьох країнах перемогли прокомуністичні сили і на початку серпня Литва, Латвія і Естонія увійшли до складу СРСР на правах радянських республік.

Процес радянзації балтійських держав супроводжувався репресіями та масовими депортаціями місцевого населення до Сибіру: в 1941 році “у зв’язку з наявністю в Литовській, Латвійській і Естонській РСР значної кількості колишніх членів різних контрреволюційних націоналістичних партій, колишніх поліцейських, жандармів, поміщиків, фабрикантів, великих чиновників колишнього державного апарату Литви, Латвії та Естонії і інших осіб, які ведуть підривну антирадянську роботу і використовуваних іноземними розвідками в шпигунських цілях” з Литви було вислано близько 17,5 тисяч чоловік, з Естонії – трохи більше 10 тисяч, з Латвії – за різними оцінками від 15,4 до 16,5 тисячі осіб. Загалом же до початку радянсько-німецької війни з Литви, Латвії і Естонії, за різними даними, вислали майже 130 тис. громадян.

В роки Другої світової війни сподівання на відновлення національних урядів виявились марними. 25 липня 1941 року Литва, Латвія та Естонія разом з Білоруссю увійшли до райхкомісаріату Остланд з центром у Ризі, який проіснував до капітуляції Німеччини 8 травня 1945 року. По закінченні війни балтійські держави виявились єдиними членами Ліги націй, чия незалежність не була відновлена.

Після звільнення Балтії від фашистів та повторної окупації краю радянськими військами в 1944 р. було відновлено “будівництво соціалізму”. Радянський режим репресій викликав рух протесту: стихійно створювалися великі збройні об’єднання “лісових братів”. У своїй діяльності вони керувалися метою відновлення незалежності. Для захисту компартійного апарату та проведення реквізицій у місцевого населення були організовані загони “винищувачів”. З допомогою

колективізації та репресій радянському режиму вдалося позбавити збройні повстанські сили основних джерел засобів існування. Придушення опору балтійських народів супроводжувалося масовими репресіями і терором. Усього за 1944-1950 рр. з балтійських республік було депортовано близько 320 тис. осіб. Окрім депортацій застосовувалась політика колонізації та русифікації республік: переселення робітників, партійних діячів, переважно російської національності, та іншого російськомовного населення.

Як наслідок, відсоток корінного населення балтійських республік у період 1940-1991 рр. значно зменшився, що пов'язано як із військовими діями, так і з цілеспрямованим втручанням радянської влади. Зокрема, до окупації СРСР етнічні естонці склали більше 90% населення країни, а після відновлення незалежності титульна нація становила тільки 62%. Натомість кількість етнічних росіян у Латвії зросла з 10 до 34%, а в Литві – з 2,5-3,5 до 9,37%.

Аналіз подій 60-80-х років минулого століття, проведений за архівними документами спецслужб Радянського Союзу, свідчить про періодичні сутички між представниками прибалтійських національностей та російськомовним населенням. Так, 6 березня 1960 р. відбулась бійка на етнічному ґрунті під час урочистостей, присвячених 8 березня із націоналістичними закликами, а у квітні – міжрелігійні зіткнення, напади на православні храми, зокрема, у Таллінні.

У згаданий період часу проводились демонстрації та мітинги: 23 серпня 1969 р. відбулись маніфестації з приводу заключення пакту Молотова-Ріббентропа. Протестувальники висунули вимогу щодо публікації таємних протоколів, які визначили подальшу долю прибалтійських республік.

18 листопада цього ж року на День пам'яті у м. Ризі відбувся мітинг біля пам'ятника першому президенту Латвії Я. Саксте, підняли біло-червоний національний прапор, а могили прикрасили квітами національних кольорів.

14 травня 1972 р. у м. Каунасі Р. Каланта здійснив самоспалення із словами: "Свободу Литві!". Його смерть спонукала молодь міста до проведення демонстрацій упродовж 18-19 травня, під час яких виголошувались антирадянські гасла, розповсюджувались листівки, застосовувались національні символи довоєнної Литви.

Ці події отримали назву “Каунаської весни”. Генеральний директор Центру дослідження геноциду і резистенції громадян Литви Д. Куодите з цього приводу коментує: “...Наш менталітет за часи радянської окупації не змінювався – ми всі бажали звільнитися. Дії Д. Каланти були тільки висловлюванням загального бажання повернутися на Захід. Це був протест проти ненависної радянської системи”. За іншими даними, впродовж 1972 р. на знак протесту проти окупації Литви акт самоспалення здійснили ще 12 осіб.

Голова комітету державної безпеки СРСР при Раді Міністрів Литовської РСР Ю. Петкявічус у довідці щодо самогубства Р.Каланти, зокрема, зазначає, що: “... окремі особи виголошували лозунги “Свободу Литві!”, “Дайте свободу!”. “Під впливом каунаських подій”, – зазначає автор довідки, – “у інших містах відбулись виступи: розповсюдження листівок, нанесення написів антирадянського і націоналістичного характеру “Свободу Литві!”, “Росіян – геть з Литви!”, “Очистити Литву від росіян!”, “Геть окупацію!” тощо.

7 і 10 жовтня 1972 р. відбулись масові порушення порядку у м. Вільнюсі після футбольних змагань за участі місцевої команди “Жальгіріс”. Люди виголошували антирадянські гасла, побили вітрини із листопадовою символікою.

У довідці, складеній заступником голови КДБ Литовської РСР полковником Р. Вайгаускасом від 1 квітня 1974 р., “Про стан і заходи боротьби з ворожою діяльністю націоналістів і католицьких священників”, йдеться про ознаки націоналістичної роботи серед молоді впродовж 1973-1974 рр., створення націоналістичних та ідеологічно ворожих груп. Зокрема, у 1973 р. було викрито націоналістичну групу студентів музичного училища, які розповсюджували листівки антирадянської спрямованості. У Клайпедському технікумі проведено заходи щодо запобігання діяльності групи, дії якої були спрямовані на розповсюдження листівок та намагання придбати вогнепальну зброю задля виходу Литви зі складу СРСР.

Начальник міського відділу КДБ Литовської РСР В. Невераускас у доповіді на адресу Вільнюського міського комітету Компартії Литви також вказує на випадки “антисоветской шумихи” навколо незалежності Литви, спонукання молоді до збору компрометуючої інформації на існуючий стрій та діяльність на зразок польської

“Солідарності”. До цього, за автором, долучились учні професійно-технічних закладів та середніх шкіл.

17 вересня 1982 р. відбулась несанкціонована масова демонстрація у м. Тарту під лозунгами звільнення Естонії від окупації, у якій взяло участь близько 500 осіб.

Варто зазначити, що після стабілізації політичної обстановки у республіках національний рух зійшов у глибоке підпілля. Політика русифікації становила серйозну загрозу для існування естонської, латвійської та литовської націй, особливо після схвалення 1978 р. Верховною Радою СРСР постанови про розширене вживання російської мови в неросійських республіках. У жовтні 1980 р. близько 2 тис. школярів вийшли на вулиці Тарту, щоб висловити свій протест проти радянського правління і закликати до незалежності Естонії. Лише за допомогою міліції демонстрація була розігнана. Близько 40 представників естонської інтелігенції звернулися з відкритим листом-протестом до московського керівництва та республіканської влади. У документі, який увійшов в історію під назвою “Лист 40”, вказувалося на зростання етнічної напруженості в республіці, спричиненої російською імміграцією, висловлювався протест проти витіснення естонської мови та культури.

У Литві 1978 р. утворилась “Ліга свободи Литви”. Того ж року була заснована аналогічна організація в Естонії. Першим латвійським опозиційним об’єднанням, яке отримало визнання на Заході, була “Організація для захисту громадянських прав Гельсінкі-86”. Дисидентські групи приймали звернення-листи до західних організацій, в яких містилися демократичні вимоги.

23 серпня 1987 р. відбулась маніфестація мешканців у зв’язку із річницею пакту Молотова-Ріббентропа. Висунуто вимоги щодо публікації таємних протоколів, які визначили подальшу долю республіки. Як зазначають аналітики ЦРУ: “...низка безпрецедентних проявів націоналістичних настроїв сталася у цьому регіоні при М. Горбачові. Націоналістичні активісти набирають більшої політичної і економічної самостійності, виступають за свободу віросповідання, за чистоту навколишнього середовища, а деякі навіть вимагають незалежності”.

1988 рік став роком виникнення народних фронтів. Вперше ця ідея прозвучала 1-2 квітня на мітингу естонських творчих об’єднань, а вже через два тижні відбувся

установчий з'їзд Естонського Народного Фронту. Його очолив Е.Савісаар. Днем народження Литовського руху за перебудову або "Саюдіса" вважається 3 червня 1988 р., коли в Академії наук Литви зібралися представники інтелігенції, які обрали групу з 36 осіб для підтримки перебудови у Литві. Очолив її В.Ландсбергіс. Створення Народного Фронту Латвії, який очолив лідер радикальної організації "Народний рух за незалежність Латвії" Е.Берклавс, відбувся у Ризі 8-9 жовтня 1988 р.

13-14 травня 1989 р. у Таллінні пройшла Балтійська Асамблея, на якій було вирішено координувати дії трьох Балтійських народних фронтів. Того ж року Верховні Ради Литви, Латвії та Естонії ухвалили закони про статус державної мови, відповідно литовської, латвійської та естонської. У червні 1989 р. на з'їзді КП Литви було оголошено про вихід партії з КПРС та її самостійність. У березні 1990 р. аналогічне рішення ухвалили комуністи Естонії.

Наприкінці 1988 р. в Латвії сформувався "Інтерфронт", до складу якого увійшли російськомовні громадяни. В Естонії цю групу населення представляло об'єднання "Интердвижение", в Литві – "Єдинство". Ці організації перейшли в опозицію до реформаторських дій уряду та перших кроків на шляху до незалежності.

У лютому 1990 р. відбулися перші демократичні вибори в Литві, на яких перемогу здобув "Саюдіс". 11 березня 1990 р. новообраний литовський парламент на чолі з В.Ландсбергісом проголосив відновлення державного суверенітету Литви. Керівництво Радянського Союзу влаштувало економічну блокаду Литви. 2 липня блокада була припинена взамін за обіцянку литовської влади оголосити мораторій на здійснення Декларації про незалежність на момент початку прямих переговорів з Москвою. Вони так і не почалися, а литовці не виконали мораторію.

Події у Литві стимулювали рух за незалежність в Естонії та Латвії. На березневих 1990 р. виборах до парламентів республік перемогу здобули народні фронти, були сформовані некомуністичні уряди. 30 березня 1990 р. Верховна Рада Естонії оголосила про "початок відновлення Естонської Республіки". 28 липня 1989 р. Верховна Рада Латвійської РСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет. 9 лютого 1991 р. в Литві, а 3 березня в Латвії та Естонії відбулися референдуми з

питання відновлення незалежності. За демократію та незалежність висловилося 90,47% учасників референдуму Литви, 73,6% – Латвії, 77,8% – Естонії.

11 березня 1990 р. Литва першою з колишніх радянських республік прийняла Акт про відновлення незалежної Литовської держави і вихід республіки зі складу СРСР та перейменування Литовської РСР у Литовську Республіку. На території Литви припинялася дія Конституції СРСР і відновлювалася дія Конституції від 12 травня 1938 р.

10 січня 1991 р. Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов звернувся до Верховної ради Республіки з відозвою негайно припинити протистояння та відновити конституційні норми. ЦК Компартії Литви оголосив про створення комітету національного порятунку, а військові взяли під охорону приміщення партійного видавництва та будівлю ДОСААФ. 11 січня приміщення Вільнюського телецентру було захоплено бійцями спецпідрозділу КДБ СРСР “Альфа”. Всього під час силового протистояння загинуло 14 осіб, з них один офіцер-спецпризначенець.

Судовий процес у справі “Про державний переворот 13 січня 1991р.” тривав декілька років і закінчився у 1999 р. Його учасники-представники колишнього ЦК КПРС Литви та профспілкових організацій отримали різні строки позбавлення волі.

Однак, водночас, необхідно справедливо можна відзначити, що саме за часів Радянського Союзу сформувався ряд специфічних особливостей розвитку прибалтійських держав, який мав істотний вплив на соціально-економічні процеси, що відбувалися в них після здобуття незалежності у 1991 р. По-перше, це демографічна ситуація в прибалтійських республіках, яка склалася за 50 років їх перебування у складі Радянського Союзу. Хоча, як зазначалося вище чисельно населення республік Прибалтики у тій епосі залишалося приблизно незмінним, частка росіян і російськомовного населення у загальному балансі населення збільшувалася.

По-друге, особливе місце, яке займала прибалтійська економіка в загальносоюзному народному господарстві. У республіканських економік була більш диверсифікована виробнича структура, високопродуктивне і найбільш рентабельне сільське господарство, розвинена інфраструктурна мережа, значна продуктивність праці. Продукція прибалтійських підприємств користувалася великим попитом серед

населення. Сфера послуг оцінювалася масовою свідомістю відповідною західному рівню. В цілому Прибалтика розглядалася найбільш близькою до Європи за якісним показником життя у порівнянні з іншими республіками Радянського Союзу.

По-третє, вже з 1960-х років у прибалтійських республіках стали проводитися економічні експерименти з впровадження більш ефективних методів господарювання. Наприклад, в Естонії риболовний колгосп ім. Кірова з середини 1970-х, а в Латвії колгосп «Адажі» з початку 1980-х років працювали в умовах повної самоокупності, а багато підприємств легкої і харчової промисловості працювали тією чи іншою мірою – на господарській розрахунковій основі.

Можна констатувати, що на момент виходу з Радянського Союзу вони мали низку конкурентних переваг у порівнянні з іншими союзними республіками, а саме:

- вигідне гео економічне положення;
- наявність розвиненої логістичної інфраструктури вже на кінець 80-х років;
- наявність висококваліфікованих кадрів у регіоні (розвиненість електротехніки, радіоелектроніки, машинобудування, хімії та ін.);
- наявність ринкового досвіду на момент здобуття незалежності;
- схильність до індивідуальної трудової діяльності як загальна риса національної психології прибалтійських народів.

Як уже було згадано, прибалти в радянські роки перебували в привілейованому становищі і, за свідченням сучасних дослідників, абсолютно не бажали ним поступатися. Тому спочатку метою створення Народних фронтів у Латвії, Естонії та Литві декларувалося сприяння розбудові та і їх діяльність була, в цілому, спрямована на прискорене реформування союзної економіки, надання їм більшої господарської незалежності, політичних і економічних свобод. Саме прибалтами було вперше (ще на початку перебудови) запропоновано підписати новий союзний договір про створення “оновленої федерації”, тобто те, що згодом планувалося в рамках Новоогарівського процесу. Вже у 1988 р. на Установчому з’їзді “Саюдіса” прозвучали заклики до незалежності і слова про незаконність приєднання Литви до Радянського Союзу, на що

А. Бразаускас – тодішній лідер КПЛ змушений був відповісти: “Деякі виступи ...

засмучують ... Невже ми можемо ось таким чином, з трибуни, вирішувати найскладніші питання, які не змогли вирішити за 48 років існування Радянської Литви? ... чи думаємо ми про наслідки, які можна очікувати? ... Я чесно, дорогі друзі, хочу сказати: вмійте чекати”.

Цікаво також, що вимоги суверенітету, які висувалися до 1989 р, не припускали повноцінної реалізації права на самовизначення, а мали на увазі лише великі свободи. Американський дослідник А. Лівен зауважив з цього приводу: “Протягом цих років слова “незалежність”, і ще більше “суверенітет” придбали спектр значень, невідомих на Заході. Між Кремлем, національними рухами і республіканськими комуністичними партіями існувало щось на кшталт таємного договору, що полягав у тому, що “незалежність” насправді не означає справжню незалежність, що “суверенітет” означає щось менше, ніж повне право на самовизначення, і що незалежність і суверенітет якимось чином можуть здійснюватися в рамках радянської системи. Це була омана, оскільки ніхто не хотів відкритого зіткнення”.

Наростання економічної та політичної кризи в Радянському Союзі, небажання центру реагувати адекватним чином на ініціативи республіканських компартій і суспільно-політичних рухів поступово призвели до того, що в цих рухах при мовчазній підтримці перших до керівництва структур прийшли національні праворадикальні сили, які висунули вже інші гасла: в першу чергу, – повної незалежності від Москви. Першою республікою, що встала на шлях відділення, була Литва. 11 березня 1990 р. незадовго до цього переобрана Верховна Рада республіки на чолі з В. Ландсбергісом приймає акти “Про відновлення незалежної Литовської держави” і “Про відновлення Конституції 1938 р.”. У Латвії “Декларація про відновлення Латвійської республіки” була прийнята Верховною Радою Литовської РСР 4 травня 1990 року. Нарешті, Естонія заявила про незалежність прийняттям двох документів: 2 лютого 1990 року було ухвалено “Декларацію з питання державної незалежності Естонії”, а 30 березня – постанова Верховної Ради Естонської РСР “Про державний статус Естонії”.

Важливо відзначити, що політичні процеси, що відбувалися в прибалтійських республіках, знаходили значну підтримку в західних країнах. Так, наприклад, під час

оголошеної Москвою економічної блокади Литовської РСР лідери ФРН і Франції Г. Коль і Ф. Міттеран намагалися бути посередниками у врегулюванні спору. Специфічне положення країн Балтії обумовило і специфічність питання – відповіді: замість питання, чи будуть вони випущені на свободу, було питання, коли. Цікаво, що першою країною, яка визнала їх незалежність, була Ісландія. 11 лютого 1991 року нею була визнана незалежність – Литви, 22 серпня – Естонії, 23 серпня – Латвії.

Остаточно це сталося 6 вересня 1991 р., коли їх незалежність була визнана СРСР. Хоча ще у січні Б. Єльцин підписав договори про основи міждержавних відносин Росії з Естонією і Латвією (відповідно 12 і 13 січня), а 29 липня – з Литвою, в яких сторони визнавали один одного незалежними державами, а 24 серпня, тобто через кілька днів після невдалого путчу Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), він знову видає накази про визнання державної незалежності прибалтійських республік і встановлення з ними дипломатичних відносин.

При цьому, як зазначає Р. Сімонян, “поспіх і непрофесіоналізм призвели до найгостріших проблем і з виведенням військ, і з демаркацією кордонів, і з державним майном, і з багатьма іншими. А, головне, з цивільним статусом російського населення, яке з державотворчої більшості стало раптово етнічною меншиною, кинутою керівництвом історичної Батьківщини напризволяще”.

Євроатлантична інтеграція стала основою зовнішньої політики країн Балтії. Однак, як це не парадоксально, якщо традиційно вважається, що економіка і господарські інтереси визначають характер політичного розвитку, в прибалтійських державах, швидше, навпаки, всі внутрішньополітичні та внутрішньо-економічні реформування (демократизація, лібералізація, приватизація і т. д.) – було підпорядковане загальній ідеї створення суспільства, цінності якого будуть відповідати загальновизнаним західним зразкам (демократія, вільний ринок, права людини). Хоча економічні реформи і зовнішньоекономічна переорієнтація зі Сходу на Захід носили хворобливий характер для прибалтійських товариств, не можна не відзначити, що, незважаючи на ряд істотних витрат, країни Балтії за минулі два десятиліття досягли значних успіхів на шляху інтеграції в євроатлантичні об'єднання. Не останню роль в цьому зіграла та економічна основа, яка сформувалася в радянську

епоху і якої у 1990-і роки нові керівники прибалтійських держав послідовно і не без успіху намагалися позбутися.

Ще з моменту здобуття незалежності, економіки Латвії, Литви і Естонії якісно відрізнялися від народних господарств інших радянських республік – вони володіли розвиненою інфраструктурою (дороги, трубопроводи, порти); мали значні енергетичні потужності, великі підприємства і добробут, економічний розвиток, діяльність в рамках ЄС і НАТО. Інтенсивне співробітництво відбувається в сфері реалізації енергетичних, транспортно-інфраструктурних проектів, а також проектів, що стосуються внутрішньої безпеки. Естонія віддана ідеї прибалтійської єдності, а її президент Томас Хендрік Ільвес, відомий своїм негативним ставленням до приєднання його країни до прибалтійських держав, вважав, що подібна ідентичність штучна і створена у радянські часи. Проте в період головування Естонії в Балтійській Асамблеї (БА) і Балтійській раді міністрів (БРМ) в 2011 р. естонський МЗС відзначав, що хоча країни Балтії сьогодні “всі члени Європейського союзу і НАТО, балтійське співробітництво не втратило своєї цінності”.

Упродовж 1992-1998 рр. у країнах Балтії було утворено комісії щодо оцінки наслідків тоталітарних режимів та “відновлення історичної справедливості”: Центр дослідження геноциду і резистенції громадян Литви; Державна комісія з розслідування репресивної політики окупаційних сил в Естонії та латвійська комісія “Щодо встановлення кількості жертв тоталітарного комуністичного окупаційного режиму СРСР та місць їх масового поховання, узагальнення інформації про репресії й масові депортації та підрахунку заподіяної Латвійській державі та її мешканцям шкоди”. Проте, на думку В. Криворученка, “...функціями цих організацій став не захист, а швидше напад, не боротьба з фальсифікацією, а сама фальсифікація з метою зганьбити Росію ідеологічно”. У цьому ж контексті цікавими є погляди В. Смірнова: “Дефіцит історії” веде до самоідентифікації країн Прибалтики на етапі як “Європа, але не зовсім Європа” та зумовлює необхідність великої роботи з “вироблення нової історії” державності. М. Литвинов також наголошує на упередженості досліджень багатьох прибалтійських істориків та однобічний підхід щодо розуміння причин і наслідків історичних процесів, які відбувалися у Прибалтійських республіках.

Паралельно із діяльністю вищевказаних структур, наприкінці 90-х рр. минулого століття у російському науковому середовищі виникла ідея щодо створення на міждержавному рівні т.зв. історичних комісій між Естонією, Латвією, Литвою та РФ з метою обговорення проблемних питань спільної історії. Зрозуміло, що науковці країн Балтії сподівались на проведення незалежних досліджень та отримання вільного доступу до державних і відомчих архівів колишнього СРСР, проте їхні оптимістичні очікування виявилися передчасними. У Положенні про спільну російсько-латвійську комісію істориків йдеться про надання доступу до архівної спадщини тільки “по можливості”.

Перші спроби створити історичну комісію між РФ та Латвією розпочались у 1997 р. та завершилися невдало через низку організаційних питань. Тоді було запропоновано компромісний варіант: до складу Комісії істориків при Президентові Латвії у якості закордонного представника було включено доктора історичних наук, професора, академіка РАН О.А.Чубар’яна. Слід зауважити, що латвійські історики, передусім, наполягали на наданні їм доступу до архівних матеріалів, зокрема тих, що мали гриф обмеженого користування. Деяким із них такий доступ було надано, проте через використання останніми отриманих документів в інтересах власної держави, їм відмовили у проведенні подальших досліджень.

У 2005 р. латвійські історики презентували наукову працю “Історія Латвії: ХХ століття”, яка отримала вкрай негативну рецензію російських колег та була сприйнята як спроба переписати історію з позицій тодішньої політичної еліти Латвії. У 2006 р. академік О. Чубар’ян припинив свою участь у роботі комісії істориків через ігнорування його поглядів латвійськими колегами.

Про організацію спільної російсько-латвійської комісії істориків наприкінці 2010 р. на вищому рівні домовилися Президенти двох країн – Д. Медведев і В. Затлерс. Її завданням було визначено поглиблене вивчення історії двох країн у ХХ столітті й висвітлення у широкому міжнародному контексті малодосліджених і спірних проблем в історії та відносинах двох держав. У рамках комісії було створено робочу групу щодо підготовки збірки документів “Латвія і СРСР у міжвоєнний період”. Проте наголошувалось, що Латвія зможе оприлюднити матеріали тільки після

узгодження їх із Росією. Академік О. Чубар'ян в інтерв'ю інформаційній агенції rusbaltic.ru неодноразово нагадував про це: “Ми ніколи в житті не допустимо, щоб збірка документів у Латвії вийшла без нашої участі”.

Після початку російської агресії проти України у 2014 р. латвійські історики одноставно проголосували за припинення співпраці з РФ, усі колегіальні заходи було скасовано. Також припинилась діяльність щодо створення і спільної збірки документів. До того ж за більш ніж трирічний період співпраці латвійські історики отримали лише третину копій архівних документів, замовлених ними під час відряджень до Москви.

Натомість О. Чубар'ян в інтерв'ю “Російській газеті” переказує подію так: “Треба сказати, що це була складна комісія. Наші колеги з Латвії в основному концентрувалися на подіях 1939-1940 рр., піднімали питання про так звану окупацію. Рік тому співголова з латиського боку дав, м'яко скажемо, досить суперечливе інтерв'ю, де розповів про роботу комісії на тлі сучасної ситуації в Україні. Потім надійшов лист з Латвії з пропозицією відкласти чергове засідання комісії, яке повинно було відбутися у Ризі. Мовляв, зараз не час... Але недавно той же співголова в черговому інтерв'ю заявив, що необхідно розвивати співпрацю з Росією, що було позитивно сприйнято нами... Ми передамо латвійським колегам документи про радянсько-латвійські відносини між Першою і Другою світовими війнами, які вони в рамках роботи комісії зібрали в наших архівах”.

6 листопада 2014 року О. Чубар'ян у інтерв'ю порталу rusbaltic.ru розповів: “Після того, як робота комісії була припинена, ми рекомендували архівам, в обов'язок яких входила передача документів дослідникам, не видавати їх (...). Ми вважаємо, що було б недоцільно видавати їм документи з урахуванням їх, я б сказав, ворожої позиції. Зараз ситуація змінюється. Але ніяких нових документів ми не передаємо. Віддаємо тільки ті, які вони відшукали, працюючи у нас приблизно рік тому”.

У грудні 2014 р. у Москві відбулась презентація двотомного видання “Діти Сибіру” та документальної стрічки “Куди зникли батьки”, підготовлених латвійськими істориками, у яких висвітлено події щодо вислання латиських громадян у 1940 р. Проте російські пропагандисти звинуватили своїх колег у реалізації “бізнес-

проекту”, намаганнях дорівняти комуністичний режим до нацистського та отримати у майбутньому компенсацію за “окупацію”. Щодо діяльності спільної історичної комісії, було зроблено висновки: латвійських істориків хвилювало лише питання визнання РФ факту окупації Латвії, отже, вони наполягали лише на вільному доступі до архівів. Всі спроби відновити діяльність комісії після 2014 р. виявились безрезультатними.

Більш лояльно виглядала співпраця з литовськими колегами. Представники Литовської Республіки першими висловили готовність до діалогу з РФ, спільна російсько-литовська комісія істориків була утворена у 2007 р. Співголовою комісії з литовської сторони став директор Інституту історії Литви, професор А. Никжентайтис, з російської – академік О.Чубар’ян. Цікавим є факт, що за підсумками діяльності комісії було заплановано видання рекомендацій для видавництв і авторів шкільних підручників з історії, які мали бути враховані при проведенні експертизи підручників для одержання грифа Міністерства освіти і науки для використання у навчальному процесі. У рамках діяльності комісії було проведено літні історичні школи для молоді. Проте між литовськими та російськими колегами виникли суперечності щодо використання і оприлюднення тих чи інших документів. Лише у лютому 2014 р. у Вільнюсі відбулося чергове засідання комісії та презентовано другий том збірки документів литовських і російських вчених “СРСР і Литва у роки Другої світової війни”.

Щодо співпраці з естонськими колегами, така пропозиція надійшла у листопаді 2010 р. від посла РФ в Естонії Ю. Мерзлякова, проте Президент країни Т. Ільвес зауважив, що “...непродуктивно створювати історичні комісії з державами, в яких історичні архіви залишаються закритими, а політики починають домовлятися, як трактувати минуле”. Натомість Президент закликав співвітчизників до написання мемуарної літератури з метою ознайомлення молоді з історичною правдою, так би мовити, з першоджерел. До того ж події “Бронзової ночі” 2007 р. та пов’язаний з ними політико-дипломатичний скандал між РФ та Естонією, розхитування внутрішньої ситуації у країні, яка є членом НАТО і ЄС, економічне та інформаційне протистояння аж ніяк не сприяли налагодженню творчої співпраці та пошуку порозуміння.

Слід також пам'ятати, що , між країнами Балтії в 90-і роки формувалося співробітництво у військовій сфері. Спільні проекти в цій галузі почали здійснюватися ще до вступу в НАТО в 2004 р (одним з перших таких проектів стало створення в 1994 році миротворчого батальйону BALTBAT зі штабом в Адажі (Латвія), розформованого в 2003 р., а потім знову відтвореного в 2007-2010 рр. для участі в чергуванні Сил реагування НАТО) і продовжують реалізовуватися і по сей день. Мова йде про створення у 1994 р. системи спостереження за повітряним простором Балтії – The Baltic Air Surveillance Network (BALTNET), навесні 1998 р. – військово-морської ескадри Baltic Naval Squadron (BALTRON), в 2002 р – Балтійської інформаційної системи управління і контролю (The Baltic Command and Control Information System – BALTCCIS). Нарешті, в червні 1998 року у м. Тарту (Естонія) спільним рішенням міністрів оборони Естонії, Латвії і Литви було створено Балтійський оборонний коледж – The Baltic Defence College (BALTDEFCOL).

У теперішній час прибалтійська співпраця на концептуальному рівні продовжує фігурувати в якості пріоритету всіх трьох країн Балтії. Так, у Програмі Уряду Литви 2013 року було відзначено, що “тісна співпраця Литви, Латвії та Естонії і далі буде необхідна як з політичної точки зору і з точки зору необхідності гарантій безпеки, так і виходячи з економічних і культурних аспектів”.

Таким чином, у прибалтійських республіках сконцентрувалися найгостріші суперечності, що призвели в комплексі до отримання ними незалежності і виходу зі складу СРСР. Більш того, на відміну від інших радянських республік, прибалтійські користувалися не тільки моральною, в рамках боротьби Заходу за демократичні ідеали і права людини, а й безпосередньою політичною та дипломатичною підтримкою США, Європейського парламенту, окремих європейських, у першу чергу, скандинавських країн. Вплив міжнародних чинників не носив абсолютний характер, але був досить великим. Міжнародний фактор поєднувався з особливостями соціально-економічного розвитку Балтії.

2.1.4. Політика радянської влади щодо населення Абхазької та Південно-Осетинської автономій.

Після встановлення радянської влади у Грузії та Абхазії (лютий-березень 1921 р.) Абхазія увійшла до складу Закавказької федеративної соціалістичної республіки (1922 р.), проте у 1931 р. Договірна Абхазька радянська соціалістична республіка була перетворена на Абхазьку автономну радянську соціалістичну республіку у складі Грузинської РСР. Саме тоді відбулась перша демонстрація з приводу незадоволення зниження статусу республіки.

У Доповідній записці ЦК КП Грузії М. Хрущову про прояви націоналістичних настроїв грузинського населення у зв'язку з засудженням культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС йдеться про факти помилок у національній політиці щодо абхазького та південно-осетинського населення: переведення (у Абхазькій АРСР у 1945-1946 навчальному році та в Південно-Осетинській автономній області у 1944-1945 навчальному році) на навчання п'ятих – одинадцятих класів більшості шкіл грузинською мовою. У Абхазії і Південній Осетії ввели грузинську графіку писемності. Всі ці заходи провели всупереч бажанням місцевого населення, при порушенні принципу добровільності. Допускалися серйозні помилки у вихованні, підборі та висуванні партійних, радянських, господарських кадрів із місцевих національностей. Багато років не приділялася належна увага питанням благоустрою сіл гірських районів, населення яких є не грузинським. Траплялися випадки виселення абхазького населення.

5-6 березня 1956 р., після виголошення доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС, відбулись масові протестні акції у Тбілісі, лунали заклики до виходу зі складу СРСР. Через декілька діб, 9 березня демонстрації були придушені силовим методом.

“В Абхазії і Південній Осетії штучно розпалювалась ворожнеча між грузинами, абхазцями, вірменами, осетинами, навмисне проводилася лінія на ліквідацію національної культури місцевого абхазького, вірменського і осетинського населення, здійснювалася його насильницька асиміляція”, – йдеться у Постанові Президії ЦК КПРС “Про помилки та недоліки в роботі ЦК Комуністичної партії Грузії” від 10 липня 1956 р.

11-13 квітня 1957 р. відбулись масові заворушення у Абхазькій АРСР – перший організований виступ абхазців проти грузинів. У Сухумі перед будівлею обкому КП

та у педагогічному інституті під політичними гаслами пройшла акція протесту, у якій брали участь 200 чол. З метою створення бази так званого “руху опору” представники абхазької інтелігенції звернулись до мешканців сільської місцевості. Вчені надіслали також листи-петиції на адресу ЦК КПРС і особисто на ім'я М. Хрущова, вимагаючи припинення міграції в республіку грузинського населення і переходу Абхазії під юрисдикцію Російської РСР. Обстановка нормалізувалася тільки після втручання партійного керівництва.

Чергові заворушення на території Абхазької республіки розпочалися 29 березня 1966 р., коли група абхазької інтелігенції звернулася у обласний комітет компартії з вимогою ввести обов'язковість вживання абхазької мови на всій території республіки. З цього приводу 31 березня на площі ім. В.І. Леніна у Сухумі було проведено мітинг. 7-10 квітня у будівлі обкому партії, а потім у приміщенні театру відбулись мітинги з вимогою надати Абхазії статус союзної республіки, про утиск абхазців грузинами тощо.

У травні 1972 р. відбулись численні виступи з метою надати абхазькій мові статус державної, припинити міграцію у республіку осіб грузинської національності, вивести Абхазьку АРСР зі складу Грузинської РСР і приєднати її на правах автономії.

27 червня 1978 р. перший секретар Центрального Комітету Компартії Грузії Е. Шеварднадзе висловив думку: “Слід сказати, що у минулому, у відомому нам періоді, по відношенню до абхазького народу проводилася політика, яку практично слід назвати шовіністичною, давайте будемо називати речі своїми іменами”.

18 березня 1989 р. на сході в абхазькому селі Лихни було прийнято пропозицію про вихід Абхазії зі складу Грузії і відновлення її статусу союзної республіки. Звернення громади було оприлюднено у більшості місцевих газет.

Обурення грузинів з приводу абхазьких вимог виразилося у несанкціонованих мітингах, організованих “неформальними рухами” по всій республіці, на яких звучали й антикомуністичні та антирадянські гасла, і заклики “покарати” абхазців та скасувати їх автономію.

Антиабхазькі демонстрації швидко набули масового характеру і проходили вже під гаслом незалежності. 9 квітня їх жорстоко розігнали радянські війська.

Як стверджує О. Зверев: “З політичної точки зору, після подій 9 квітня 1989 р. Центр майже повністю надав Грузію самій собі; він був цілком задоволений, спостерігаючи, як республіка занурюється в етнічні конфлікти. Однак, на нашу думку, не існує достатніх даних, щоб стверджувати, що Центр сам організував ці конфлікти. Найбільше можна сказати, що вони спалахнули в силу локальних причин і заради досягнення локальних інтересів. Центр ж використовував їх із вигодою для себе”.

Виступаючи на одному з останніх пленумів ЦК КПРС (у вересні 1989 р.), Перший секретар ЦК Компартії Грузії Г. Гумбарідзе підкреслював: “У даний час в багатонаціональній Абхазії, де абхазці становлять трохи більше 17 відсотків, національні абхазські кадри займають до 40 відсотків в місцевих виборних органах і понад половину керівних політичних і господарських постів”.

У 1990 р. на парламентських виборах у Грузії переміг Звіад Гамсахурдія, який заборонив на території Грузії проведення референдуму щодо збереження СРСР, проте Абхазія взяла у ньому участь. Для підсилення позицій на територію автономії було передислоковано батальйон ВДВ ЗС СРСР.

Витоки грузино-осетинських протиріч беруть початок у 1918-1921 рр., коли меншовицький уряд Грузії вчинив геноцид південних осетин. 20 квітня 1922 р. була створена Південно-Осетинська автономна область. У 1989 р. Верховна Рада Південно-Осетинської Автономії прийняла рішення щодо підвищення статусу до Південно-Осетинської АРСР, яке було скасовано. У відповідь на участь у референдумі щодо збереження статусу СРСР, розпочались етнічні сутички між осетинським та грузинським населенням.

Після закінчення “п’ятиденної” російсько-грузинської війни 23 серпня 2008 р. Російська Федерація (РФ) визнала незалежність самопроголошених держав – Республіки Абхазія та Південно-Осетинської республіки, утворених на території Грузії після розпаду СРСР внаслідок низки збройних конфліктів.

У відповідь на визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії 29 серпня того ж року Грузія розірвала дипломатичні відносини з РФ. 31 жовтня території республік отримали статус окупованих. У 2009 р. Грузія вийшла зі Співдружності Незалежних Держав.

За статистикою, ще до початку серпневих подій 2008 р. 98% населення Південної Осетії отримали російські паспорти та, відповідно, набули громадянства РФ. Аналогічна картина спостерігалась й у Абхазії. З цього приводу відомий грузинський юрист Г. Зубашвілі зауважив: "...факти надання громадянства РФ мають провокаційний характер, адже жодна держава на пострадянському просторі та у світі не застрахована від посягань на свій суверенітет. Можна масово видати російські паспорти, влаштувати серію провокацій та здійснити інтервенцію під приводом захисту своїх громадян, або ще гірше, створити "незалежну квазідержаву", яка фактично є військовим плацдармом.

І дійсно, за вісім повоєнних років Абхазія та Південна Осетія перетворились на мілітаризовані анклав, у яких під гаслом забезпечення недоторканності державних кордонів та нейтралізації воєнної загрози з боку Грузії розміщуються російські військові бази. Де-факто "повзуча" окупація" РФ території Грузії, яка розпочалася у період грузино-абхазької війни 1993 р. і продовжилась під час російсько-грузинської війни 2008 р., триває й донині.

Підтвердженням прагнення РФ залишити сепаратистські республіки у сфері свого впливу стала низка взаємопов'язаних подій у Чорноморському регіоні. Так, 16 листопада 2016 р. набрав чинності Закон РФ "Про ратифікацію Угоди між РФ та Республікою Абхазія щодо Об'єднаного угруповання військ (сил) Збройних Сил РФ та Збройних Сил Республіки Абхазія від 21 листопада 2015 р.", у якому визначено порядок створення, комплектування та застосування військ (сил) угруповання, призначеного для адекватного реагування на збройний напад чи загрозу РФ та Абхазії. 13 березня 2017 р. прем'єр-міністр РФ Д.Медведев підписав відповідну Постанову про включення до складу Збройних Сил РФ окремих підрозділів Збройних Сил Південної Осетії.

Слід зауважити, що уряд Грузії неодноразово звертався до впливових міжнародних організацій про невиконання РФ зобов'язань щодо виведення іноземних підрозділів із територій республік та створення дієвих міжнародних механізмів безпеки в Абхазії та Цхинвальському регіоні. Зокрема, на черговому засіданні Ради безпеки ООН 29 березня 2017 р. було порушено питання щодо загострення ситуації у

Грузії та мілітаризації Абхазії і Південної Осетії. Також було зосереджено увагу членів Ради безпеки на проведенні т.зв. “парламентських виборів” у Абхазії, що відбулись 12 березня, та “референдумів”, запланованих протягом року в Південній Осетії. Проте російська сторона зауважила, що рішення про визнання незалежності республік залишиться незмінним та порадила “змиритися з ситуацією, що склалася”. 9 квітня за підтримки РФ на території Південної Осетії відбулися вибори Президента республіки та референдум щодо перейменування Південно-Осетинської республіки у “Республіку Південна Осетія – держава Аланія”.

Таким чином, військово-політична підтримка урядів самопроголошених республік, надання російського громадянства більшості населення та розміщення військового контингенту РФ на території республік під приводом захисту від зовнішнього ворога значно ускладнюють реінтеграцію Абхазії та Південної Осетії до Грузії.

2.1.5. Насильницька русифікація Грузинської РСР.

За статтею українського педагога О.К. Михальчука “Що таке малоросійська (південноросійська) мова?”, яка була опублікована у журналі “Київська старовина”, серпень 1899 року, “багато поверхово мислячих людей не надають особливого значення фактові денаціоналізації та забуття рідної мови і в такій своїй “толерантності”, чи байдужості, вбачають вираз широти і благородства підходу. Але вони помиляються”.

Мова так органічно пов’язана з найглибшими джерелами і найтоншими виявами духовного життя і особистого, і суспільного, що відречена від неї, мовна асиміляція, масовий перехід на іншу не можуть пройти безслідно ні для особистості, ні для суспільства. Все це не може не викликати певного зміщення, певних порушень “альвеолярного” апарату духовної “мікроструктури”, порушень, часто і непомітних, проте таких, що так чи інакше дадуть, може, не прямі, опосередковані, але тяжкі наслідки й ускладнення.

Перш за все це викликає неминуче збіднення, певне пересихання, замулення джерел духовності (може, не зразу помітне, як не зразу пересихають річки від

збіднення лісових джерел); адже з утратою рідної мови втрачається незглибимий світ підсвідомості, все національне психологічно-духовне підґрунтя, всі підземні води й “таємниці” великої колективної душі, колективного досвіду народу. Переймання іншої мови, безумовно, збагачує людину тільки тоді, коли рідна мова залишається на притаманному їй місці: коли ж ідеться про заміну, то це переймання компенсує оті втрати лише частково, бо інша мова навіть при найкращому знанні засвоюється до певної міри схематично збіднено, без тих колосальних глибин підсвідомості, без тих неповторних візерунків асоціативності, з непомітними, може, але незліченними обривами “альвеолярних корінців”... Ось звідки йдуть безсумнівні духовні, естетичні, етичні втрати. Ось чому великий Олександр Потебня застерігав від неминучої “мерзости запустения”, пов’язаної з денаціоналізацією, з мовною асиміляцією. Ось чому так обстоювали рідну мову всі великі знавці людської душі, письменники, психологи, педагоги. Нагадаймо хоча б слова Фрідріха Адольфа Дістервега: “Що означає для окремої людини її індивідуальність, те означає для народів національність... Умертвити людину – окремий і довершений вчинок. Однак взяти від людей їхню національність – це постійне і тривале вбивство. Яке жахливе!”.

Мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її від людини, нав’язувати їй чужу – означає посягати на корінь життя людини. Кожний народ на світі вбачає в такому вчинку злочин проти своєї самобутності і не залишає його без покарання. Через мову народ живе, в ній втілений його дух.

Приводом до відвертих виступів представників інтелектуальної еліти Грузії стало скорочення навчальних годин викладання грузинської мови. Після оприлюднення проекту нової Конституції Грузинської РСР до редакцій газет і партійних осередків надійшли сотні листів проти насильницької русифікації. З 12 квітня 1978 р. у Тбілісі почалися масові вуличні протести проти русифікації, кульмінацією якої став день проведення надзвичайної сесії Верховної Ради ГРСР, яка повинна була затвердити проект нової конституції.

Від будинку Тбіліського державного університету до Будинку уряду вирушила стотисячна демонстрація, яку очолювали викладачі та студенти, переважала молодь. Демонстранти, передусім, професорсько-викладацький склад, проігнорували

попередження Е. Шеварднадзе, який напередодні, відмовляючи людей від протестів, нагадав про кривавий розстріл Тбіліської демонстрації 1956 р. Демонстранти несли плакати з гаслами “Рідна мова!“, декламували патріотичні вірші грузинських поетів. Їм вдалося прорвати міліцейські кордони і відтягнути вантажівки, які перекривали дорогу. Таким чином сесія проходила під скандування гасла: “Грузинська – державна мова!”. Протестанти відхилили компромісну пропозицію визнати грузинську мову республіканською. Важливим досягненням було те, що хід сесії трансливався через репродуктори.

Під цим тиском депутати вирішили залишити пункт 75 Конституції ГРСР без змін, тобто визнати за грузинською мовою статус державної. Налякані депутати супроводжували відповідну заяву Е.Шеварднадзе п’ятнадцятихвилинними оваціями. Втім, як зауважують дослідники, не виключено, що частина з них була причетна до організації мітингу, хоча більшість істориків вважають протести стихійними і народними. Демонстранти почали розходитися лише після того як Е. Шеварднадзе зачитав перед ними заяву про збереження державного статусу грузинської мови.

Грузинські події стали серйозним попередженням партійному керівництву республіки. До того ж, як йшлося вище, восени цього ж року відбулись демонстрації молоді в Естонії і Литві під більш радикальними гаслами, ніж грузинські. Залишилася без русифікаторських змін і відповідна стаття конституції Вірменської РСР.

Дещо пізніше організатори протестів 1978 р. зазнали репресій. Незважаючи на конституційну норму, тривала практика русифікації освіти Грузії. Була виключена з навчального процесу історія Грузії. У березні 1981 року відбулася демонстрація проти русифікації Грузії, щоправда значно меншою чисельністю.

Таким чином, можна стверджувати, що виплекана мова – це велике діло, ознака і виразник його найвнутрішнішої суті. До аналогічних висновків приходив і другий великий педагог – К. Д. Ушинський: “Мова народу – кращий, нев’янучий і вічно відновлюваний цвіт усього його духовного життя, що починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси і ріки, її бурі і грози – весь той

глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який лунає так лунко в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Проте в світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – в спадщину потомкам. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних рухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, — одне слово, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найживіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя. Коли зникає народна мова – народу більше нема! Ось чому, наприклад, наші західні брати, витерпівши всі різноманітні насильства від іноплеменників, коли це насильство, нарешті, торкнулося мови, зрозуміли, що йдеться тепер про життя чи смерть самого народу. Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства більш нестерпного, як те, що хоче відібрати в народу спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народу все – і він все може повернути але відберіть мову – і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи, і коли вимерла мова в устах народу – помер і народ. Але якщо людська душа здригається перед убивством однієї недовговічної людини, то що ж повинна б почувати вона, зазіхаючи на життя багатовікової історичної особистості народу – цього найбільшого з усіх створінь Божих на землі”.

2.1.6. Протестні дії у Казахстані 1979 та 1986 рр.

Масове переселення німців у Російську імперію відбулося наприкінці XVIII століття у зв'язку з політикою Катерини II заохочення імміграції іноземців. У 1918 році в місцях їх компактного розселення було утворено Автономну область німців Поволжя, перетворену в кінці 1923 року на Автономну Радянську Соціалістичну

Республіку Німців Поволжя (АРСРНП) у складі РСФРР зі столицею у місті Покровськ (з 1931 року – Енгельс). У 1939 році у ній проживало 606 532 особи, у тому числі 366 685 німців, які склали четверту частину всіх радянських німців.

Після нападу Німеччини на Радянський Союз сталінська національна політика зазнала змін і влада побоювалась потенційної “п’ятої колони” в тилу. Депортації народів СРСР, що підозрювалися у пронимецьких настроях, розпочалися з прифронтових територій, і німці були серед перших, хто зазнав примусового переселення. Так, за розпорядженням радянського уряду з 15 по 22 серпня 1941 року з Криму в Орджонікідзевський (нині – Ставропольський, РФ) край було депортовано майже 60 тисяч німців та членів їхніх сімей. Паралельно відбувалася підготовка до масової депортації німців Поволжя.

26 серпня 1941 року була ухвалена постанова Ради народних комісарів СРСР та ЦК ВКП(б) “Про переселення німців з республіки німців Поволжя, Саратовської і Сталінградської областей в інші краї та області”, яка поклала виконання цього завдання на НКВС, визначила області розселення депортованих, встановила строки та етапи операцій, перелічувала обов’язки місцевих органів влади. Наступного дня народний комісар внутрішніх справ Лаврентій Берія видав “Наказ” про конкретні заходи силових органів у ході проведення операції та “Інструкцію”, що регулювала практичні деталі депортації. Зокрема, виселенню підлягали всі особи німецької національності без різниці статусу населеного пункту їх проживання. Перед виселенням належало скласти облікові картки на кожну сім’ю, провести роз’яснювальну роботу з переселенцями, не допускаючи колективних обговорень ситуації. Переселення мало проводитися як залізничним, так і водним транспортом.

Ухвалений 28 серпня 1941 року указ президії Верховної Ради СРСР “Про переселення німців, які проживають у районах Поволжя” фактично завершував секретну підготовчу роботу. На відміну від попередніх рішень із цього питання він містив мотиваційну частину й офіційно причини переселення полягали в наявності серед радянських німців “тисяч і десятків тисяч диверсантів і шпигунів”, які за наказом з Німеччини мали вчинити диверсії в республіці. Відтак, з метою запобігання кровопролиттю президія Верховної Ради СРСР вирішила переселити все німецьке

населення республіки, розпорошуючи його на величезній території в Новосибірській та Омській областях, Алтайському краю, Казахстані та інших регіонах. Фактично ж депортація стала превентивним заходом убезпечення від антирадянських виступів осіб німецької національності в тилу, хоча навіть й сьогодні відсутні документи, які б підтверджували симпатії радянських німців до гітлерівської Німеччини чи продуктивну роботу в їхньому середовищі німецької розвідки.

Одразу після друку указу в республіканських газетах 30 серпня почалась робота з його виконання, було проведено роз'яснення щодо необхідності організованої здачі німцями майна, зерна та реманенту місцевій владі, натомість їм дозволялося брати з собою багаж вагою до однієї тони. Перші 10 ешелонів переселенців відправилися 3 вересня.

Хоча де-юре АРСРНП ліквідована не була, 7 вересня 1941 року президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ “Про адміністративний устрій території колишньої Республіки німців Поволжя”, який визначив передачу більшої частини її території Саратовській, а меншої – Сталінградській областям. Автономна республіка німців Поволжя стала історією, незабаром стерта з пам'яті перейменуваннями населених пунктів.

22 вересня Державний комітет оборони (ДКО) СРСР прийняв постанову “Про переселення німців із Запорізької, Сталінської і Ворошиловградської областей”. Згідно з цією постановою переселено 31 320 німців із Запорізької обл., з них 30 720 осіб направлялися в Актюбинську обл.; до Кустанайської обл. (обидві – Казахстан) депортовано 2590 німців із Ворошиловградської (нині Луганської) обл. Першими переселяли чоловіків віком від 16 до 60 років. За станом на 10 жовтня 1941 р., із Сталінської (нині Донецької) обл. було вислано 28 743 осіб (усього в області на той час проживало 36 880 німців, за іншими даними – 35 925). За постановами ДКО, військових рад фронтів у 1941-42 рр. переселено 9200 громадян німецької національності з Одеської (5950 осіб) та Дніпропетровської (3250 осіб) областей до Алтайського краю (нині територія РФ). На підставі постанов військових рад фронтів та наказу НКВС УРСР від 20 березня 1942 року до Кустанайської обл. (Казахстан) депортовано 1500 німців з Харківської обл. 21 червня 1942 року було відправлено на

схід 11 898 громадян німецької національності з Донецької та Ворошиловградської областей. В цілому понад 100 тис. українських німців насильно переселили в Казахстан, Киргизстан, Таджикистан. Протягом 17-20 серпня 1941 р. 50 тисяч осіб німецької національності за звинуваченням у “пособництві гітлерівським загарбникам” було депортовано з Криму до Орджонікідзевського (нині Ставропольський край, РФ) краю, а потім у Середню Азію та Сибір. Усього з Кримської АРСР було переселено близько 65 тис. німців. Загалом у 1941-1942 роках у СРСР місце свого проживання примусово змінили 806 533 німці.

Наприкінці 1941 року примусовими мігрантами також стали десятки тисяч німців із Грузії, Азербайджану та Вірменії.

Чимало переселенців загинули в дорозі під час бомбардувань евакуаційних потягів нацистською авіацією, внаслідок жорстоких методів депортації, а також нелюдських побутових умов у місцях їх поселення. Жахливі умови у місцях нового проживання вносили соціальну напругу. Обіцяна владою турбота полягала у гарантованому працевлаштуванні на малокваліфіковану роботу.

На початку 1942 року рішенням Державного Комітету Оборони всі німці на час війни були мобілізовані у “робочі колони” для примусової праці на будівництві, лісозаготівлі, в металургії, на вугле- і нафтодобуванні. Проти кількох республіканських високопосадовців-німців була сфабрикована справа про їх причетність до повстанської організації, що ніби-то готувала збройне повстання у тилу. Попри тиск на підозрюваних, слідство просувалося складно і не виявило достатніх доказів, тому у 1946 році вони отримали невеликі строки ув’язнення за “антирадянську агітацію” та наклеп на радянське керівництво.

“Трудові армії” з етнічних німців були розформовані лише у 1947 році і демобілізованим дозволялося повернутись тільки в місця виселення. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 листопада 1948 року всі виселені в роки війни німці були засуджені на довічне заслання, з покаранням у вигляді 20-річної каторги за втечу з місць обов’язкового поселення.

26 листопада 1948 року президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ, що забороняв німцям повертатися до колишнього місця проживання і встановлював за

самовільне залишення спецпоселень 20 років каторги. До 1956 року депортовані перебували на спецпоселенні і щомісяця відмічалися у спецкомендатурі.

За даними перепису населення 1989 року в СРСР налічувалося понад 2 млн. німців, розселених в районах депортацій – у Сибіру і Середній Азії, на Уралі.

Десталінізація принесла радянським німцям ліквідацію режиму спецпоселення у 1955 році, скасування обвинувачень у зраді – у 1964 році, але лише у 1972 році їм дозволили повернутись на територію своєї колишньої республіки у Поволжі. Тим часом, розпорошені по величезній території Сибіру, Алтаю та Казахстану, вони втратили національну самобутність. Німців, що проживали в РФ, було реабілітовано 26 квітня 1992 року.

Варто зазначити, що після дозволу німцям у 1972 році повернутися до колишнього місця проживання, за пропозицією Ю.Андропова, яку підтримав ЦК КПРС, тисячі осіб німецької національності були переміщено до Казахстану. Центром автономії призначили місто Ермінтау, на півночі Казахстану.

Протестні дії проти рішення ЦК КПРС пройшли у м. Целінограді 13 та 19 червня 1979 р. На мітингах протестувальники висловили незадоволення, що рішення приймалось без узгодження і попереднього обговорення з населенням, яке завжди дружньо ставилось до представників інших національностей. Партиїному керівництву вдалося заспокоїти натовп, проте демонстрації пройшли й іншими містами Республіки. Зрозуміло, що владні структури Казахстану доклали максимум зусиль для недопущення розповсюдження інформації. Проте у Постанові ЦК КПРС “Про роботу Казахстанської республіканської партійної організації з інтернаціонального та патріотичного виховання трудящих” йшлося про “...серйозні помилки і прорахунки в роботі партійних комітетів республіки, які призвели до зростання націоналістичних проявів, своєчасно не припинялися, більш того, замовчувалися або кваліфікувалися як звичайне хуліганство. Навіть націоналістичним виступам у Целінограді, які мали місце у 1979 році, ЦК Компартії Казахстану не дав гострої політичної оцінки”.

16 червня у кількох місцях Цілінограда зібралася переважно молодь та вчителі. Пройшовши з демонстрацією містом, колони з’єдналися на площі Леніна перед

обкомом партії, де о 10 годині розпочався мітинг. Щодо кількості учасників акції у спогадах немає єдиної думки. За різними оцінками їх було від 500 до 5000.

Вони виступили із заявою проти надання автономії німцям, яку було передано присутнім партійним керівникам області. На закінчення демонстранти заявили обласному керівництву, що мають намір провести ще один мітинг 19 червня, і якщо до цього часу влада не вирішить питання, то вночі 22 червня вони проведуть факельну ходу.

Мітинг тривав приблизно одну годину. Демонстранти несли транспаранти з написами: “Наша земля для всіх єдина і неподільна!” і скандували гасла: “Ні німецькому автономному району в Ерментау!” Багато жителів міста пасивно відреагували на те, що відбувається. Через три дні після першого мітингу, на одній з околиць площ Целінограда з усіх навколишніх вулиць знову зібралися натовпи, вимагаючи відповіді на запитання: “Яка доля чекає казахів на своїй землі?” та “Що буде з автономією?”. По суті, уряд Казахської РСР негласно підтримував демонстрантів і не перешкоджав поширенню по гуртожитках листівок із закликом вийти на мітинг протесту. Це багато в чому пояснювало впевненість демонстрантів у своїх вимогах, їхню напористість і безкомпромісність. Демонстранти заявили керівництву республіки, що мають намір провести ще один мітинг 19 червня, і якщо до цього часу влада не вирішить питання, то вночі 22 червня вони проведуть факельну ходу.

Думки людей, що перебували при владі, розділилися: деякі особи підтримували план [створення німецької] автономії, інші – були проти; тому на мітингу виступала не лише молодь, деяких людей за місцем їхньої роботи керівництво зобов’язувало йти на мітинг як на демонстрацію (добровільно-примусовий режим). В результаті на мітингу, що полягав у масовій ході від центральної площі до залізничного вокзалу (приблизно 2 км. по вулиці Миру, нині вулиця Бейбітшилік) з гаслами проти створення німецької автономії, брали участь представники різних національностей (переважно не німці), частково цьому сприяли і сильно вкоренилися серед населення повоєнні антифашистські настрої. Оперативна присутність на місці подій (раніше мітингувальників) працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців,

пожежних та медичних служб сприяла недопущенню насильства. Мітингувальників підтримали у столиці Радянського Казахстану Алма-Ате, перший секретар ЦК Компартії Казахської РСР Д. Кунаєв негласно підтримав мітингувальників, їх підтримали не лише з Алма-Ати, а й з інших куточків СРСР. Багато хто в місті чудово знав про події і позиція “ні автономії” була широко поширена серед населення.

У результаті влада погодилася з вимогами демонстрантів і оголосила, що питання про німецьку автономію в Казахстані повністю зняте з порядку денного.

У грудні 1986 р. відбулись дводенні демонстрації молоді, пов’язані з виборами на посаду першого секретаря ЦК Компартії Казахстану Г. Колбіна, який займав посаду першого секретаря Ульяновського обкому КПСС. У результаті масових заворушень 2 особи загинуло, матеріальних збитків зазнали будівлі навчальних закладів та адмінспоруди. Пошкоджено було понад 100 одиниць транспортних засобів. На липневому 1986 р. Пленумі ЦК КПРС події кваліфікували, як прояви “казахського націоналізму”. У газеті “Вечерняя Алма-Ата” від 20 грудня 1986 р. з цього приводу було опубліковано звернення трудящих, у якому, зокрема, зазначалось”. Підбурювані націоналістично налаштованими елементами, групи студентів грубо порушували громадський порядок, влаштовували підпали і погроми, били ні в чому не винних громадян. Все це супроводжувалося демагогічними гаслами на захист нібито приниженої національної гідності казахів”.

За участь у протестних діях було затримано 8500 осіб, 99 засуджено до різних термінів позбавлення волі.

Трьома роками пізніше, враховуючи чисельні звернення мешканців Казахстану через події 17-18 грудня 1986 р. було сформовано депутатську комісію, яку очолив народний депутат СРСР М. Шаханов. Передусім, комісія не знайшла підтвердження інформації про численні жертви. Було прийнято рішення звернутись до ЦК КПРС щодо зняття формулювання “прояви казахського націоналізму”. Політбюро ЦК КПРС це прохання задовольнило у 1990 р.

Цікавим є наступний документ – “Висновки і пропозиції комісії Верховної Ради Казахської РСР щодо остаточної оцінки обставин, пов’язаних із подіями у м. Алма-Ата 17-18 грудня 1986 р.”. “Глибокі причини невдоволення молоді йшли своїми

коренями в історію становлення та існування Казахстану, низький життєвий рівень, соціальна несправедливість і витрати командно-адміністративної системи. Безпосереднім поштовхом до виступу молоді послужило образливе за формою призначення Г. Колбіна першим секретарем ЦК КПК, яке було сприйнято як грубий диктат центру при вирішенні питань, що зачіпають життєві інтереси населення республіки. Особливе обурення викликало явне протиріччя між традиційно-командними діями центру і проголошуваними демократичними принципами перебудови.

12 грудня 1991 р. Президент Н. Назарбаєв видав Указ про реабілітацію громадян, притягнутих до відповідальності за участь у подіях 17-18 грудня 1986 р.

2.1.7. Формування проросійських настроїв у молодіжному середовищі на Кримському півострові.

Анексії Кримського півострова російським агресором передували безвідповідальні військові реформи й скорочення чисельності українського війська, революція Гідності, розстріл Небесної Сотні та втеча “легітимного” Президента України. Окрім цього, важливим елементом у ланцюжку перерахованих причин стала неготовність України до інформаційного протиборства з російською пропагандистською машиною.

Починаючи від проголошення Незалежності України, “східним сусідом” здійснювався цілеспрямований інформаційний пресинг за підтримки численних суспільних організацій проросійської спрямованості, яких на півострові завжди було чимало. Відповідно до політико-економічного та військового змісту подій, що відбувались у Криму, змінювалися тип пропагандистської риторики, форми й методи дій російських пропагандистів.

На півострові розпочала свою діяльність громадська організація – Російська громада Криму (російською мовою – Русская община Крыма), яка виникла з Республіканського руху Криму та Республіканської партії Криму. Цього ж року представники Республіканської партії Криму та Народної партії Криму об’єднались у виборчий Блок “Росія”. Вже у січні 1994р. представник Блоку – Юрій Мешков –

переміг на виборах Президента Криму, а навесні 1994 р., після перемоги Блоку на парламентських виборах, Головою Верховної Ради Криму став черговий його представник – Сергій Цеков.

Офіційно задекларовані мета й завдання діяльності Російської громади Криму містяться на інтернет-сайті – <http://www.ruscrimea.ru/> – та полягають у “відновленні політичних, економічних і культурних зв’язків Криму з Російською Федерацією, зруйнованих в ході розвалу СРСР” та “захисті російського соціокультурного простору в Криму”. Серед основних причин виникнення проросійського суспільного руху його засновники вважають русофобську ідеологію української влади, українізацію всіх сфер життя та масове повернення на півострів кримськотатарського населення.

Кульмінація проросійських настроїв на півострові – події 1994-1995 рр., коли на порядок денний стала проблема отримання незалежності від України, формування власних силових структур та участь керівництва республіки в розподілі Чорноморського флоту. Натомість Верховна Рада України у серпні 1995 р. скасувала тодішній пост Президента АРК, а президент Республіки Ю. Мешков за підтримки російського керівництва переїхав у Москву.

У жовтні 2009 року за ініціативою Російської громади Криму і Громадського Активу Криму було створено Всекримський суспільно-політичний рух “Російська єдність” (російською мовою – “Русское единство”), який підтримали понад тридцять кримських громадських організацій і політичних партій. 12 серпня 2010 р. за рішенням позачергового з’їзду політичної партії “Авангард”, яка здійснювала свою діяльність з 2008 р., було ухвалено зміну її назви на Політична партія “Російська єдність”. Керівником партії було обрано С. Аксьонова.

На момент анексії півострова у 2014 р. Російська громада Криму нараховувала 29 регіональних організацій та мала власний друкований орган – газету “Русский мир” накладом 35 тис. прим.

Молодіжною складовою Російської громади Криму став Російський молодіжний центр Криму (РМЦК, російською мовою – Русский молодежный центр Крыма), створений у 1997 р. Наприкінці 2009 р. центр змінив назву на “Молоді за “Російську єдність” (російською мовою – Молодые за “Русское Единство”).

У 2003 р. РМЦК став одним із засновників Міжнародної Асоціації молодіжних організацій російських співвітчизників (МАМОРС), яка була зареєстрована у Москві 21 квітня 2005 р. У вересні наступного року голова РМЦК А. Козенко був обраний членом Правління МАМОРС.

Першою резонансною подією на півострові стали протестні акції, пов'язані з проведенням міжнародних навчань “SeaBreeze” у Донузлаві (1997р.). Для України проведення цих навчань мало і політичне, і військове значення: до участі було залучено кораблі ВМС України, США, а також турецькі, болгарські та грузинське судно. На навчаннях були присутні спостерігачі від 10 країн.

У російському медіа-просторі в цей час активно обговорювались питання щодо майбутніх навчань. Зокрема, ймовірні сценарії маневрів, які українське Міністерство оборони надіслало російському оборонному відомству, передчасно були розміщені на сторінках російської преси, що було оцінено українською стороною, як порушення політики конфіденційності. Легенду навчань росіяни визнали провокаційною через сценарій, пов'язаний із захопленням півострова “сепаратистами”. Саме тому тематику навчань було змінено на цілком миротворчу, з відпрацюванням елементів пошуково-рятувальних операцій.

Незважаючи на низку роз'яснювальних заходів, проведених українською стороною, на центральній площі с. Новоозерне (на місті дислокації штабу Південного командування ВМФ України), відбувся мітинг, ініційований політичною партією “Трудовая Россия” із залученням представників Російської громади Криму, на якому було зачитано емоційну й проникливу відозву до співвітчизників: проведення навчань порівнювалось із 1941 р. Організатори мітингу стверджували, що справжньою метою маневрів є “висадка десанту в Криму, блокада Севастополя і всього західного узбережжя Криму”. Закінчувалась відозва до співвітчизників призовом до створення народного ополчення та пафосною фразою “Батьківщина або смерть! Ми переможемо”.

На сторінках газети “Известия” від 23 серпня 1997 року російські пропагандисти опублікували матеріал про формування загонів народного ополчення з

числа мешканців півострова на протигагу підрозділам НАТО. Проте інформація про “десятки” партій, які об’єдналися “проти НАТО”, виявилась занадто перебільшеною.

Наступний мітинг під егідою Російської громади Криму і Компартії Криму відбувся 25 серпня 1997 р. Канал РТР продемонстрував глядачам кадри про висадку десанту “під Севастополем”, які змонтували в іншій місцевості. Тобто, російськими ЗМІ було відтворено сюжет реальної “війни” проти НАТО.

Інформаційно-пропагандистська кампанія, розгорнута проросійськими силами Криму за підтримки суспільно-політичних та партійних організацій Росії, складалась з традиційних форм і методів – дезінформація, фальсифікація та спотворення фактів – з метою формування негативного іміджу України на міжнародній арені, недопущення отримання нею фінансової допомоги від країн НАТО та зриву заходів щодо підвищення рівня вишколу українських військовиків.

Слід зауважити, що на шпальтах кримської преси в цей період часу також містилися провокативні матеріали як проти країн НАТО, так і проти України. І хоча навчання все ж таки відбулись та їхню мету було досягнуто, Україна програла війну в інформаційному просторі.

Через два роки після згаданих подій, на місці проведення протестних акцій “Донузлав Анти-НАТО” РМКЦ започаткував проведення молодіжного освітнього табору.

Зауважимо, що на початку 2014 р. молодіжні громадські організації Криму за етнополітичною ознакою умовно поділялись на дві великі групи: російську і кримськотатарську. Такий розподіл запропонував кримський політолог К. Губа. Як зауважив фахівець, більшість представників української групи “...сприймають себе як частину російського Криму і розділяють позицію російського руху за ключовими питаннями політичного спектру”. К. Губа виокремлює організації трьох типів: помірковані російські, козацтво та радикальні.

До молодіжних “поміркованих” належить організація “Молодые за “Русское Единство” – колишній РМЦК, яка з 1997 р. проводить активну роботу у молодіжному середовищі на півострові та виховує російський і кримський патріотизм, захищає та розвиває російську культуру. Молодые позиціонують себе, як єдиний рух, який

здійснює підтримку молоді Криму. Станом на 2010 р. рух об'єднував 2000 осіб. Організація має офіційний інтернет-сайт – <http://molodie.org>.

Цікавими є проекти, що здійснювались Молодими: у 2010 р. це – “Русский язык – нам родной язык”, “Наш ответ украинским националистам”, “Обращение к Президенту Украины Виктору Януковичу”, пікети “Мы – против языковой дискриминации”; “Хочу кино на русском”, проведення військово-патріотичних таборів “Крым. Донузлав”; у 2013 р. акція: “Я – за Митний союз!” за підтримки політичної партії “Російська єдність” і Російської громади Криму.

У 2013 р. було засновано Всеукраїнську громадську організацію “Русское молодежное движение” для об'єднання російської та російськомовної молоді з метою спільного відстоювання своїх прав та інтересів. Організація мала відділення в 15 регіонах України, представництва в країнах Балтії та Польщі.

Другий напрямок представлено молодіжними козацькими організаціями: молодіжне православне об'єднання “Зірка” (російською мовою – “Звезда”) при “Союзі козаків Криму”; Кримський козацький кадетський корпус за підтримки Генерального консула Російської Федерації у Симферополі та федерального агентства “Россотрудничество”, а також Феодосійська школа джур. Козача молодь активно висловлювала свою позицію щодо неможливості проведення американо-українських військових навчань у Криму. Серед інших прикладів активності варто відзначити допомогу в організації та участь у проведенні козацьких таборів, а також встановлення прапора Перемоги і російських трикологів на вершинах кримських гір.

Колишній Голова Служби безпеки України В. Наливайченко в інтерв'ю газеті “Дзеркало тижня” (2013 р.) висловив думку, що дестабілізація ситуації в Криму, на зразок південноосетинської, неможлива. Проте він відзначив, що СБУ турбує діяльність деяких проросійських громадських організацій, зокрема, радикального спрямування: севастопольського “Прориву”, “Євразійського союзу молоді” та організації “Севастополь – Крим – Росія”.

Найбільш популярною радикальною організацією була організація “Прорив”. Її лідер, О. Добичін, у червні 2006 р. депортований з України в Росію за діяльність, що

могла нанести шкоду нашій державі. Ця організація вміло здійснювала “вуличні політичні шоу” та притягувала до себе увагу більшості засобів масової інформації.

Серед гучних акцій “Прориву” необхідно назвати протестні акції проти українізації кінопрокату (2008 р.), мітинг під російськими прапорами “Так далі жити не можна” (2009 р.) та акцію “Чемодан, вокзал, Америка” (2009 р.), акцію “В кожному вікні російський прапор!” (проводиться з 2007 р.), спалення підручників новітньої історії України (2014 р. у містах Симферополь та Севастополь). Активістів “Прориву” з його незвичайними акціями і розкрученим ім’ям використовували в якості свого молодіжного “бойового” крила у блоці Наталії Вітренко “Народна опозиція”, в який входить і партія “Київська Русь”.

16 липня 2007 р., в день проголошення Декларації про державний суверенітет України, представники Севастопольського фронту проти НАТО, Народного фронту “Севастополь–Крим–Росія” провели пікет. Із всеукраїнських політичних партій захід підтримала Народна опозиція Наталії Вітренко. Координатор фронту “Севастополь–Крим–Росія” Валерій Під’ячий заявив, що, незважаючи на проголошений позаблоковий статус, Україна вже законодавчо закріпила курс на вступ до НАТО. За його словами, “тут в Криму провідником курсу на вступ до НАТО є ВМС України та їхній русофобський рупор – телерадіокомпанія “Бриз”.

В. Під’ячий також назвав Україну “бандерівською державою, а мешканцям Криму готується страшний сценарій: якщо Україна не увійде до НАТО, то на території півострова буде розіграний косовський сценарій”. Але найбільший резонанс у присутніх викликали такі слова оратора: “Ми зібралися тут заявити цим бандерівським окупантам, що якщо Україна подасть заявку в НАТО, ми візьмемося за зброю, створимо партизанські загони, і скинемо цей бандерівський флот з Севастополя”. Своєю чергою лідер Євразійського союзу молоді К. Книрик назвав штаб українського флоту яхт-клубом. За його словами, “тут в Криму і Севастополі є гідний флот, який буде тут стояти незалежно від того, кому б хотілося і кому б мріялось побачити тут НАТО. Тут ніколи не буде НАТО, тут ніколи з яхт-клубу не вийде флот. Виступаючий також висловив упевненість, що “ми будемо сильною великою російською імперією, і ніяке НАТО не буде сильніше нас”. За словами

Книрик, сьогодні “нам оголошена війна Шухевича, нам оголошено війну Бенитто Ющенко і Адольфом Бушем, і ми її виграємо”. На ворота штабу українських ВМС мітингуючі спробували прикріпити фашистську свастику. Вони були впевнені в тому, “...що пройде ще трохи часу і ми цей окупаційний режим будемо звідси гнати”. Про настрої присутніх наочно свідчили і висловлювання, серед яких найбільш часто звучали такі: “Окупанти, геть з Криму”, “Севастополь–Крим – Росія”, “Тут російське місто, пішли геть”, “Севастополь – святиня Росії”.

Окремо слід зупинитись на проведенні молодіжних патріотичних таборів у м. Донузлав за підтримки проросійських громадських організацій Криму.

Перший молодіжний табір “Донузлав–Крим–АнтиНАТО” відбувся у липні 2007 р. Місце його розташування, с. Новоозерне, було обрано не випадково, – район десантування підрозділів країн НАТО – учасників україно-американських навчань “Sea Breeze”. Метою акції стало створення перешкоди для проведення навчань. Учасниками табору були представники кримської молоді, не згодні з політичним курсом України щодо вступу в Північноатлантичний Альянс. Захід мав неприхований проросійський характер.

У 2010 р. табірний збір відбувся під патронатом Всекримського руху “Російська єдність” та Російської громади Криму. У заході взяло участь більше 100 хлопців та дівчат з Криму, а також із Луганської та Запорізької областей. Сценарієм військово-спортивної гри з курсантами табору передбачалось відпрацювання дій громадського опору щодо розміщення військових баз НАТО в Україні. Також з молоддю проводились різноманітні тренінги з метою зміцнення духовної єдності представників “русского мира”. В рамках роботи табору відбулись лекції та зустрічі з відомими політиками, істориками та політологами. Для нашого дослідження цікавим є виступ Голови Російської громади Криму С. Цекова на церемонії відкриття заходу. Окрім гучних висловів щодо руйнування єдиної держави – СРСР у 1991р., що на думку політика – тимчасове явище, С. Цеков запевнив молодь, що табірний збір, передусім є засобом захисту російської мови та демонстрацією того, що майбутнє Криму і України – у союзі з Росією.

Наступного 2011 р. організаторами табору виступили вже відомі нам Таврійське козацьке військове товариство та Кримська республіканська громадська організація “Таврійський союз”. Російська громада Криму не брала участі в організації роботи табору. Традиційно проводились лекції політологів та робота з духовного виховання: в табір навіть приїжджав настоятель місцевого храму. Комендантом табору було обрано отамана об’єднання козаків Криму С. Юрченка, депутата Бахчисарайської міської ради. Російська громада Криму участі не брала.

Цікаво, що наступний табір “Донузлав – 2012” вже проходив під гаслом: “Молодь Співдружності Незалежних Держав – разом в ХХІ століття!”. Курсантами табору стали більше 200 юнаків та дівчат. Як повідомляли інтернет-сайти, у таборі взяли участь молоді представники “Новоросії” (Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська області), Російської Федерації, Республіки Білорусь, Південної Осетії і Придністровської Молдавської республіки. Севастопольські козаки висловили думку про підвищення якості військово-спортивної підготовки курсантів: вивчення зброї, володіння шашкою, кинджалом, нагайкою, рукопашного козачого бою, що необхідно “не тільки козакові, а й будь-якому патріотові свого міста, свого півострова для самозахисту і захисту рідного краю від ворогів”. Отже, у таборі пройшли змагання зі стрільби під гаслом: “Я можу стріляти влучно. НАТО – СТОП!” Також відбулись навчання з відпрацюванням елементів рукопашного бою, раптовий напад на польовий табір, з “умовною ліквідацією” вартових і захопленням полонених.

Цікаво, що у таборі відбулося голосування щодо визначення ставлення курсантів до проекту створення Євразійського союзу. Як виявилось, практично всі курсанти підтримали ініціативу інтеграції держав СНД у рамках Євразійського союзу. Зауважимо, що з курсантами табору зустрілися Генеральний консул Російської Федерації у Симферополі В. Андрєєв, керівник Представництва федерального агентства Росспівробітництво в Симферополі О. Пушкарьов, голова Російської громади Криму, член Президії Верховної Ради Криму С. Цеков, російський політолог С. Уралов, багато інших політиків, громадські діячі, вчені, журналісти.

Також у таборі було презентовано перший номер газети “Таврійські вісті. Новоросія”, присвячений антинатовській тематиці та заходам протидії з боку жителів

півострова, ситуації з російською мовою в Україні тощо. Заснував газету отаман І. Руденко-Мініх на кошти групи російських активістів. У першому номері газети було розміщено статтю О. Родівілова, члена правління “Таврійського Союзу”: “Чому ми стоїмо табором на Донузлаві”.

Молодіжний табір, що відбувся у липні 2013 р., носив назву “Євразійський молодіжний табір-форум “Крим. Донузлав-2013” та на думку його засновників став школою будівництва “Євразійського Союзу”. За підтримки викладачів Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, Інституту країн СНД робота Молодіжного табору “Донузлав” поступово набула міжнародного (євразійського) молодіжно-патріотичного характеру. Однак тема “Анти-НАТО” залишилась однією з ключових у програмі Євразійського молодіжного табору-форуму.

2.2. Основні типи міждержавних суперечностей на пострадянському просторі, які детермінують зміст та спрямованість інформаційного протиборства.

Слід зауважити, що на території колишнього СРСР у період з 1988 р. по 2014 рр. зафіксовано дев’ять регіональних збройних конфліктів за участі регулярних військ та використання важкого озброєння: Карабаський (вірмено-азербайджанський) 1988-1994 рр. та 27.09.2020 – 10.11.2020 рр., грузино-південно-осетинський 1991-1992 рр., грузино-абхазський 1992-1994 рр., Придністровський 1992 р., чеченський 1994-1996 рр. і 1999-2001 рр., конфлікти і громадянська війна в Таджикистані 1992-1996 рр., анексія Кримського півострова РФ у 2014 р. та збройний конфлікт на Сході України (2014-2022 рр.), а також короткочасні збройні зіткнення, що призводять до загибелі мирного населення. Нарешті, повномасштабна війна, розв’язана Росією проти України. Як бачимо, вищеназваним збройним конфліктам притаманна довготривала латентна фаза у складі СРСР і стрімкий перехід до збройного протистояння після його розпаду. Російсько-українська війна у цьому ряду стоїть як могутній кульмаційний наслідок розпаду СРСР.

І якщо в останні роки існування Радянського Союзу етнічні, соціально-політичні та територіальні суперечності кваліфікувалися як внутрішні, то після

утворення незалежних держав (“параду суверенітетів”) існуючі суперечності еволюціонували й трансформувались у міждержавні.

Необхідно зазначити, що нині немає єдиних поглядів щодо типології конфліктів на пострадянському просторі. Проте дослідники притримуються спільної точки зору, що міждержавний конфлікт класичного типу не характерний пострадянському простору. Проте спостерігається інтернаціоналізація внутрішньополітичних та етнополітичних конфліктів – під інтернаціоналізацією ми розуміємо участь третьої сторони (міжнародної організації або країни) у врегулюванні конфлікту.

Прикладом інтернаціоналізації є вірмено-азербайджанський конфлікт, врегулювання якого відбувається у рамках Мінської групи ОБСЄ (Minskocsegroup), утвореної у березні 1992 р., та інституту співголів, утвореного у грудні 1994 р. у складі РФ, США і Франції. Слід зауважити, що протягом 1993 р. було прийнято чотири резолюції Ради безпеки ООН щодо Нагірно-Карабаської кризи. З 2004 р. врегулювання конфлікту відбувається у черговому форматі – Празькому процесі, а з 2007 р. – на підставі Мадридських принципів врегулювання конфлікту.

При посередництві ОБСЄ відбуваються і спроби вирішення Придністровського конфлікту. Так, із 1993 р. у регіоні діє Місія для підтримання і вирішення ситуації мирним шляхом та досягнення угоди щодо надання особливого статусу ПМР. Відповідно до Угоди щодо принципів мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністровському регіоні Республіки Молдова, підписаної 21 липня 1992 р. президентами РФ і РМ, утверджено Об’єднану Контрольну комісію, яка складається з представників трьох сторін – РФ, РМ і ПМР та підпорядкованих їй добровільних військових контингентів. Із 29 липня 1992 р. у регіон увійшли російські миротворці, а з 1995 р. долучилась 53 група військових спостерігачів України.

Із 20 лютого 2002 р. врегулювання конфлікту відбувається у форматі 5+2 – “Постійної ради з політичних питань у рамках переговорного процесу з придністровського врегулювання”, у якому сторонами переговорів виступають РМ і ПМР; у якості спостерігачів – ЄС і США; посередників – Україна, РФ та Румунія.

У 2003 р. Д. Козаком, спеціальним представником РФ запропоновано т.зв. “Меморандум Козака”, за яким передбачалось вирішення конфлікту шляхом

федералізації РМ, демобілізації ЗС та надання РФ права на розміщення військового контингенту на території ПМР терміном на 20 років. Перемовини відновились після презентації пропозицій колишнього президента України В. Ющенка (плану Ющенка). У 2010-х роках у складі Спільної миротворчої місії проходило службу 402 російських миротворці (які не мали мандату ООН), 432 придністровських, 395 молдавських військових та 10 військових спостерігачів з України.

Нагадаємо, що на Стамбульському саміті держав – учасниць ОБСЄ у 1999 р. РФ зобов'язалась вивести свої війська та озброєння з території ПМР до 2002 р., але цього не відбулось і донині. Саме тому 2 травня 2017 р. Конституційний суд Республіки Молдова визнав дислокацію російських миротворців на території країни незаконною, а 21 червня парламент РМ проголосував за їх виведення з Придністров'я. 22 серпня Молдова вкотре звернулася до ООН з проханням включити це питання до порядку денного 72-ї сесії Генеральної асамблеї, проте розгляд цього питання було відкладено на невизначений термін.

Врегулювання грузино-абхазького конфлікту 1992-1993 рр. відбувалось за участі Спецпредставника Генерального Секретаря ООН. Так, у 1993 р. було утворено Місію ООН щодо спостереження у Грузії (1993-2009 рр.). Угода щодо припинення вогню між Грузією та Абхазією була підписана 14 травня 1994 р. Було досягнуто домовленості щодо розгортання Колективних сил з підтримки миру СНД. За рішенням Ради глав держав “Про використання Колективних сил по підтримці миру в зоні грузино-абхазького конфлікту” від 21 жовтня 1994 р. у зону грузино-абхазького конфлікту був уведений російський військовий контингент Колективних сил з підтримки миру (КСПМ) СНД.

10 жовтня 2008 р., згідно з рішенням, прийнятим на засіданні Ради глав держав СНД, дію мандата Колективних сил СНД, які перебували в зоні конфлікту протягом 14 років, офіційно припинено. Впродовж п'яти днів миротворчі сили СНД вивели. У Гальський сектор, на місце дислокації миротворців увійшли підрозділи російської армії.

24 червня 1992 р. між Республікою Грузія та Російською Федерацією підписано Угоду про принципи врегулювання грузино-осетинського конфлікту. Було утворено

змішану Контрольну комісію (ЗКК) у складі сторін, залучених до конфлікту, та затверджено “Положення про змішані сили щодо встановлення миру і підтримання правопорядку в зоні конфлікту”. Згідно з рішенням ЗКК, у зону конфлікту ввели змішані сили з підтримки миру (ЗСПМ) у складі трьох мотострілкових батальйонів від Російської Федерації, Грузії та Північної Осетії. З липня 1994 р. діяльність ЗКК переведено на постійну основу. У 1993 р. заключено Договір щодо визначення правового статусу військових формувань РФ та території Грузії. 30 квітня 2009 р. у Південній Осетії сформовано четверту російську військову базу та Прикордонне управління ФСБ РФ в РПО.

Як підкреслив Міністр закордонних справ РФ С. Лавров, коментуючи намагання уряду Грузії у 2006 р. провести консультації щодо врегулювання конфліктів на рівні впливових міжнародних організацій: “...ці спроби свідчать про те, що Тбілісі не зацікавлений в реальному вирішенні цих конфліктів, яке ґрунтувалося б на балансі і взаємному врахуванні інтересів, на повазі до малих народів Абхазії і Південної Осетії”.

Яскравим прикладом участі впливових міжнародних організацій та інших держав у врегулюванні конфлікту є події російсько-української війни. Так, 21 березня 2014 р., у зв’язку із зверненням уряду України до ОБСЄ та спільним рішенням усіх 57 держав-учасниць організації, Постійна рада ОБСЄ ухвалила рішення щодо скерування в Україну спеціальної Моніторингової місії міжнародних (цивільних, незброєних) спостерігачів. Одним із її завдань є сприяння налагодженню діалогу між сторонами конфлікту.

Представники ОБСЄ також увійшли до складу Тристоронньої контактної групи (Україна, РФ, ОБСЄ) з мирного врегулювання ситуації на Сході України. З вересня 2014 р. розпочала роботу робоча група Спільного Центру з контролю і координації питань припинення вогню і поетапної стабілізації лінії розмежування сторін на Сході України, до складу якої увійшли представники української сторони, моніторингова група ОБСЄ і 76 військовослужбовців ЗС РФ. Зауважимо, що представники РФ вийшли зі складу Центру у грудні 2017 р.

За участі представника ОБСЄ Хайді Тальявіні відбулись підписання домовленостей, що мають умовну назву “Мінськ-1” та “Мінськ-2”: Протоколу за підсумками консультацій Тресторонньої контактної групи відносно спільних дій, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна від 5 вересня 2014 р. та 19 вересня 2014 р. – Мінського Меморандуму про виконання положень Протоколу за підсумками консультацій Тресторонньої контактної групи відносно спільних дій спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна від 5 вересня 2014 р.; 12 лютого 2015 р. – Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод і Декларація Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки і Канцлера Федеративної Республіки Німеччина в підтримку Комплексу заходів з виконання Мінських угод, прийнятого 12 лютого 2015 р.

6 червня 2014 р. відбулась перша зустріч на вищому рівні у нормандському форматі (Росія, Україна, Франція, Німеччина) щодо вирішення збройного конфлікту на Сході України. Згодом, відбулось ще чотири зустрічі – 16-17 жовтня у Італії, 11-12 лютого 2015 р. у Білорусії, 19 жовтня 2016 р. у Німеччині та 19 грудня 2019 р. у Франції. На останньому запропоновано “дорожню карту” щодо вирішення конфлікту. Контакти “нормандської четвірки” продовжились у форматі телефонних переговорів та на рівні помічників голів держав і голів зовнішньополітичних відомств.

За характером суперечностей, які є основою міждержавних конфліктів на пострадянському просторі, виокремлюються наступні: економічні, політичні, дипломатичні, військово-стратегічні, геополітичні, ідеологічні, соціально-політичні, етнічні та релігійні протиріччя, які умовно можна поділити на дві групи: політичні та неполітичні.

Промовистим прикладом геополітичних суперечностей в енергетичній сфері на пострадянському просторі є газові війни між РФ і Білоруссю, які закінчились інтеграцією газотранспортної мережі Білорусі до РФ газові війни між РФ і Україною та російсько-туркменські газові суперечності. За словами В. Щербини у статті “Российско-украинские газовые войны”, “переконавшись в обмеженості ресурсів для

відновлення геополітичного впливу, Росія перейшла до стратегії використання власних енергетичних ресурсів та їх експорту як засобу для відновлення зовнішньополітичних і стратегічних позицій”.

Щодо російсько-українських газових війн, то за часи незалежності України їх нараховується щонайменше шість. Перші суперечності у газовій сфері розпочались у 1992 р., оскільки основна інфраструктура газотранспортної системи колишнього СРСР залишилась саме на території України. Всі питання конфліктності у газовій сфері між РФ і Україною упродовж 1992-1996 рр. вирішувались шляхом домовленостей та виплати заборгованості, проте після подій Помаранчевої Революції Україна оголосила курс на євроінтеграцію й, відповідно, лібералізацію цін на блакитне паливо, що мало забезпечити її незалежність від РФ у політичних та економічних питаннях з одного боку, а з іншого – позбавити політичних опонентів певних фінансових прибутків. У 2006 р. тематика російсько-українських газових війн стала центральною на шпальтах світової преси й телебачення.

Російсько-українську газову війну 2009 р. Г. Почепцов відносить до категорії глобальних інформаційних війн. Припинення постачання газу європейським споживачам на 11 днів привело до певної глобалізації конфлікту. У контракті, укладеному з Газпромом, ціна на блакитне паливо вже залежала від світових нафтових котировок.

Так, на думку учасників опитування, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи”, причиною газового російсько-українського конфлікту 2009 р. стала криза економічних, політичних та зовнішньополітичних міждержавних відносин. Вагому роль у розгортанні газової кризи, на думку опитаних, відіграла експансіоністська політика Росії, її прагнення посилити свій вплив на країни пострадянського простору, передусім, на Україну, яка намагається проводити свою незалежну зовнішню політику; правничі причини, пов’язані з недотриманням міжнародних принципів та зобов’язань у відносинах між РФ та Україною, внутрішньополітичні проблеми в Україні тощо. При цьому, зазначають експерти, “офіційні особи російської сторони втручаються у внутрішні справи України і дозволяють собі виступи, які несумісні з дипломатичним етикетом; російська сторона допускає свідоме перекручення фактів”.

У зверненні Президента РФ Д. Медведєва до Президента України В. Ющенка від 11 серпня 2009 р, зокрема, українську сторону звинувачено у діях, які загрожують функціонуванню єдиної газотранспортної системи, що забезпечує РФ, Україну та європейські країни.

Наступний період газових воєн – 2010-2013 рр. – характеризується т. зв. “політичним бартером”: в обмін на формування прийнятної для України ціни на газ йшлося про продовження оренди Севастопольської воєнно-морської бази тощо. На думку В. Щербіни, ситуація нагадувала заходи напередодні “здачі” газотранспортної системи Білорусі.

Після подій Революції Гідності газові війни перейшли в іншу площину. Зрештою, Україні вдалося відмовитися від закупівлі російського газу, перейшовши на споживання реверсного.

До цієї ж категорії суперечностей ми відносимо калійні, цукрові, молочні війни між РФ та Республікою Білорусь, ембарго на поставку грузинсько-молдавських вин (винний скандал 2006 р.) російсько-туркменські газові суперечності.

Прикладом етнополітичних суперечностей між РФ і Естонією стали відомі події, пов’язані із перенесенням у 2009 р. пам’ятника Бронзовому солдату. Зміст воєнно-стратегічних суперечностей на пострадянському просторі полягає в участі пострадянських країн у різних інтеграційних об’єднаннях, зокрема, країни Балтії з 2004 р. є членами НАТО, Україна і Грузія також зробили свій вибір на користь Північноатлантичного Альянсу, тоді як Вірменія, Білорусь, Російська Федерація і Казахстан є членами ОДКБ, хоча за часи президентства В. Януковича неодноразово йшлося про співробітництво України з цією військово-політичною організацією.

Ідеологічні суперечності, притаманні відносинам між РФ та Україною, особливо проявились після подій Помаранчевої Революції (2004 р.) та у період Президентства В. Ющенка. Яскравим прикладом цього є відмова Президента РФ Д. Медведєва відвідати Україну та взяти участь у заходах, присвячених 75-й річниці Голодомору. Зокрема, у своєму посланні від 14 листопада 2008 р. російський президент висловлює думку, що тема Голодомору використовується українським політикумом з кон’юнктурною політичною метою. У наступному зверненні до

Президента України, датованому 11 серпня 2009 р. Президент РФ Д. Медведєв звинувачує В. Ющенко у недотриманні принципів дружби і партнерства між двома країнами; продовженні курсу на вступ до НАТО; антиросійську позицію щодо подій російсько-грузинської війни та поставках озброєння грузинській армії; спробах перегляду спільної історії та героїзації “посібників нацистів”; утисненнях російської мови та втручанні у діяльність православної церкви. У контексті вищевикладеного Президент РФ також відтермінував приїзд в Україну посла РФ М. Зурабова

У відповідь В. Ющенко зауважив, що попри неодноразові роз'янення щодо дій української сторони на ринку озброєнь, РФ проводить “послідовну кампанію з метою формування негативного іміджу України як держави, яка недотримується міжнародних норм у галузі військово-технічного співробітництва”. Також Президент України висловив занепокоєння щодо претензій РФ, пов'язаних із поглядами українців на власну історію, національні інтереси та зовнішню політику. Підсумовуючи, Ю. Ющенко висловив готовність до конструктивного діалогу з РФ.

Необхідно зауважити, що неодноразові звернення Президента РФ в адресу Президента України, підкріпленні задля більшого ефекту відеозаписами, відбувались у рамках потужної інформаційної кампанії, направленої на дискредитацію В. Ющенка та маніпуляцію суспільною думкою: наголошувалось на антиросійських настроях в Україні, утисненні російськомовного населення та втручання у справи православної церкви. Додамо, що світові ЗМІ також проявили увагу до діалогу президентів двох країн.

Існує низка ідеологічних протиріч з Молдовою, яка тяжіє до Румунії, Євросоюзу та НАТО, останнім часом – з Білоруссю, пов'язаних із процесом білорусизації суспільства, звернення до власної історії та національного коріння, що викликало відповідну реакцію у російських пропагандистів. Серед геополітичних чинників міждержавної конфліктності ми виокремлюємо територіальні та прикордонні проблемні питання пострадянських країн, які виникли через невідповідність державних кордонів етноісторичним, адже незважаючи на достатньо тривалий пострадянський період, питання делімітизації державних кордонів залишаються серйозною проблемою міждержавних відносин.

На підтвердження вищесказаного, наведемо приклад: спірними й донині залишаються 58 ділянок киргизько-узбецького кордону, де час від часу спалахують конфлікти. І це теж наслідки регулярної зміни кордонів, яку проводило свого часу радянське керівництво. Відомі події 2010 р. у Ферганській долині також є наслідком невирішених прикордонних питань між трьома колишніми республіками СРСР – Киргизстаном, Таджикистаном та Узбекистаном. “За попередні сім років сторони не демаркували жодного кілометра спільного кордону. За даними киргизької статистики, з 971 км, що розділяє Киргизстан і Таджикистан, офіційно узгоджені більше половини – 519 км”, – повідомив віце-прем’єр уряду У. Маминов. Свої претензії до спірних територій Таджикистану після розпаду СРСР висловив Китай, спираючись на російсько-китайські домовленості 1884 р. Відтак, у січні 2011 р. парламент Таджикистану ратифікував протокол про демаркацію свого кордону, згідно з яким Китаю передавалися 1,1 тисячі квадратних кілометрів спірних територій, що становить майже 1 відсоток від загальної території республіки. Не закінчено делімітацію таджицько-узбецького кордону.

У липні 2012 р. РФ висловила прохання до України передати їй прикордонні території Луганської області, по яких проходить залізнична колія Россош-Міллерово (для залізничного сполучення між півднем РФ і її центральною частиною. Російсько-українській демаркаційній комісії було запропоновано перерозподілити прикордонні території так, щоб ці ділянки перебували на території Росії).

У грудні 2015 р. завершено основний етап демаркації російсько-литовського державного кордону. Естонська Республіка в односторонньому порядку провела демаркацію сухопутного кордону з РФ й у травні 2017 р. розпочала демаркацію на Чудському, Теплому і Псковському озерах.

Двома роками пізніше, у лютому 2017 р., з метою створення належних умов охорони державного кордону, РФ встановлено режим прикордонної зони на кордоні з Білоруссю. 25 жовтня 2017 р. було підписано підсумкові документи щодо демаркації російсько-латвійського кордону. За вісім років роботи демаркаційної комісії проведено 33 засідання.

Роль етнічного чинника у виникненні міждержавних прикордонних конфліктів розглядає львівський політолог Г. Луцишин. Ми цілком погоджуємося з її думкою, що прикордонний конфлікт, це – конфлікт, пов’язаний, передусім, з кордоном держави, який апріорі є недоторканим, відтак, прикордонний конфлікт – це загроза національній безпеці держави. “Прикордонна безпека, – пише авторка, – також пов’язана з інформаційним, психологічним впливом на систему установок, цінностей та поведінку людей у прикордонній зоні”. І це підтверджується низкою інформаційних закидів, що супроводжують киргизько-таджицький прикордонний конфлікт, киргизько-узбецький конфлікт та відомі події щодо острова Коса Тузла.

Український політолог В. Коцур наводить інформацію про наслідки конфліктів на теренах колишнього СРСР, яку свого часу подав В. Крючков, член Державного комітету з надзвичайних ситуацій (ДКНС) у 1991 році. За десять років, з 1991 по 2001, у конфліктах на пострадянському просторі загинуло більш ніж 750 тисяч громадян різних країн. Приблизно 3 мільйони поранено, 12 мільйонів людей, колишніх громадян республік СРСР, стали біженцями, які залишили своє житло та майно і переселилися туди, де можливо якось вижити.

Оскільки пік досліджень із цієї проблематики припадає на початок 2000 років, а самі дослідження здійснювали, переважно, політологи, деякі історичні факти не були враховані ними при розробці типологізації пострадянських конфліктів. Окрім цього, за період часу, що пройшов після розпаду СРСР, завдяки поширенню інформації засобами інформаційно-комунікаційних технологій широкому колу дослідників стали доступні для вивчення й узагальнення архівні матеріали (електронні архіви), спогади, матеріали виступів, інтерв’ю тощо. Отже, з невеликими доповненнями й корективами, типологію пострадянських міжнаціональних конфліктів ми пропонуємо подати наступним чином:

територіальні конфлікти, підґрунтям яких є внутрішні суперечності, що переходять у збройні зіткнення між урядом і сепаратистськими угрупованнями (національними рухами) та підтримуються зацікавленими у дестабілізаційних процесах сусідніми державами. Наприклад, конфлікт навколо НКАО, що підтримується Вірменською Республікою; конфлікт на Сході України – ЛДНР,

підтримувані РФ. До територіального конфлікту необхідно віднести й анексію Кримського півострова.

етнічні конфлікти, які проявляються у намаганнях етнічної меншини створити незалежну державу – грузино-абхазький конфлікт, грузино-південно-осетинський конфлікт.

етнокультурні та лінгвістичні конфлікти, що відбулись в останні роки існування СРСР та є наслідком довільного поділу територій (див. вище), а також суперечностей на мовному підґрунті (Придністровський конфлікт).

конфлікти як наслідок зіткнень економічних інтересів – на нашу думку, цей тип конфліктів більш притаманний РФ та частково простежується у взаємовідносинах між Росією – Білоруссю, Росією – Україною, Росією – Казахстаном, Росією – Туркменістаном.

Російські дослідники також виокремлюють конфлікти, які *викликані дискримінацією російськомовного населення*, наприклад, у державах Балтії, Казахстані, Молдові. Проте цей тип конфліктів, припадає на початок дев'яностих років минулого століття.

Отже, передумовою міждержавної конфліктності на пострадянському просторі, окрім геополітичних, економічних, військово-стратегічних, ідеологічних, соціально-політичних чинників, є історико-ментальні та соціо-культурні протиріччя, які, переважно, виникли за часи існування Радянського Союзу внаслідок хибної національної політики, вільного вирішення територіальних питань без врахування етнічних чинників, репресій і масових депортацій населення. Достатньо тривалий період часу, стримувані радянським репресивним партійно-політичним апаратом та ідеолого-пропагандистською машиною, вони залишались невирішеними та перебували у латентному стані, спалахуючи час від часу.

Проте на початку “перебудови” та демократизації суспільно-політичного життя радянського суспільства у союзних і автономних республіках розпочались процеси утворення національних рухів, відповідно, звернення до подій історичного минулого та пошук історичної справедливості. Висувались вимоги щодо відновлення статусу рідної мови й прав титульних націй, виходу із складу СРСР та утворення незалежних

держав. Етнічні (національні) й територіальні протиріччя радянського суспільства, що жевріли роками, із прихованого стану трансформувались у відкрите протистояння між колишніми “братніми” народами, спричинивши сотні тисяч смертей при повній бездіяльності радянської і партійної еліти колишнього СРСР.

При цьому міждержавний конфлікт класичного типу для пострадянського простору не характерний. Спостерігається інтернаціоналізація внутрішніх політичних та етнополітичних конфліктів, які розповсюджені на території колишнього Радянського Союзу, при цьому участь третьої сторони у врегулюванні міждержавних конфліктів, як правило, притаманна збройним конфліктам.

Основними типами міждержавних суперечностей на пострадянському просторі, які визначають зміст та спрямованість міждержавного інформаційного протиборства комплекс економічних, геополітичних, військово-стратегічних, ідеологічних, етнічних та релігійних протиріч, а також невирішені дотепер прикордонні проблеми.

Таким чином, в основі пострадянських конфліктів лежить цілий комплекс мовних, етнічних, соціально-економічних, політичних тощо суперечностей. Переважно регіони, де виникли ці конфлікти, були із застарілими, але не вирішеними до кінця соціальними проблемами, місця спільного проживання декількох національностей, зони етнічних та міжконфесійних конфліктів, коріння яких може сягати багатовікової давності.

Збройні конфлікти, які розгорілися в нових незалежних державах після розпаду Радянського Союзу мають різні типи, причини, учасників та перебіг. Вони є різними за своїми масштабами, практичними проявами і наслідками. Спільним є те, що участь в них Росії під прикриттям “миротворчої місії” де факто є військовим втручанням у конфлікт на боці однієї з ворогуючих сторін. “Миротворча участь” Росії у збройних конфліктах має своїм наслідком не мирне врегулювання ситуації, а “заморозку” ситуації на рівні, коли безпосередні збройні сутички між ворогуючими сторонами припиняються, але конфлікт остаточно не вирішується.

Фактично, йдеться про неоголошену експансію Росії на пострадянському просторі, в основі якої лежить бажання Москви мати вирішальний вплив на зовнішню

та внутрішню політику колишніх республік СРСР, які нинішня РФ вважає зоною своїх пріоритетних геополітичних інтересів.

Ця експансія пройшла кілька етапів в просторі і часі та сягнула свого піку, у 2014 р., коли Росія, порушивши свої міжнародні зобов'язання, відкинувши всю систему міжнародного права, яка склалася у світі після Другої Світової війни, здійснила акт неприхованої агресії щодо України та трансформувалася у відкриту повномасштабну війну проти України у лютому 2022 року.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Що Ви можете сказати про міжнаціональні конфлікти за часи СРСР?
2. Назвіть міжнаціональні конфлікти, що виникли на теренах пострадянського простору та надайте їм коротку характеристику.
3. Що таке “заморожені конфлікти” і як вони впливають оточуюче їх середовище?
4. Як Ви можете прокоментувати роль Росії при створенні та існування “заморожених конфліктів на пострадянському просторі”?
5. Як охарактеризувати латентні історико-ментальні передумови міждержавної конфліктності ?
6. Виокремте декілька притаманних спільних рис міждержавних конфліктів на пострадянському просторі.
7. Яка політика проводилась РФ після розпаду СРСР щодо Криму?
8. Що можете сказати про основні типи міждержавних суперечностей на пострадянському просторі?
9. Яку роль зіграла ОБСЄ у врегулюванні міждержавних конфліктів пострадянських країн?
10. Охарактеризуйте статус Мінських домовленостей та сутність діяльності “нормандської четвірки” щодо припинення конфлікту в Донбасі.

Рекомендована література до Розділу 2.

История Карабаха [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mod.gov.az/ru/istoriya-karabaha-075/>

Армянское национальное движение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.memo.ru/history/diss/books/Alexeewa/Chapter6.htm>.

Пашаев А. А. Геноцид, депортация и территориальные претензии армян к азербайджанскому народу (XIX-XX вв.) [Текст] / А. Пашаев.– Баку : Элм ве техсил, 2013. – С. 72-97.

Армянский терроризм в СССР [Электронный ресурс].– Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=NmjKbzngyxM>.

Золян С. Нагорный Карабах: проблема и конфликт / С. Золян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/appendix.html>.

Unrest in the Caucasus and the challenge of Nationalism [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000499607.pdf.

Народные волнения в СССР. 1953-1984 (Часть 1) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://afanarizm.livejournal.com/153804.html>.

Тайна Каунаса – Ромас Каланта 14.05.72 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://andrewrosdolsky.blogspot.com/2014/05/140572.html>.

Дзидзоев В. Д. Кавказ конца XX века: тенденции этнополитического развития (историко-политологическое исследование) [Текст] / В.Д. Дзидзоев. – 2-е изд. – Владикавказ, 2004. – 80 с.

Современная история Казахстана: сборник документов и материалов: 1985-2002 [Текст] / Сост. С. Г. Шеретов. – Алматы, 2003. – 325 с.

Коврик-Токар Л. Миротворницькі операції на пострадянському просторі : російський зовнішньополітичний фактор [Текст] / Л. Коврик-Токар // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С. 64–70.

Поцепцов Г. Хаотическая война. Особенности глобальной информационной войны на примере российско-украинского газового конфликта / Г. Почепцов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/infowar4.htm>.

РОЗДІЛ 3

ІНФОРМАЦІЙНІ КАМПАНІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ (1991-2022 РР.)

Наявність на територіях Молдови, Азербайджану та Грузії сепаратистських квазідержавних утворень є суттєвим негативним чинником впливу на політичний та соціально-економічний розвиток цих країн упродовж усього пострадянського періоду. Придністровський, Карабаський, Південноосетинський, Абхазький конфлікти не дозволяють завершити процеси державного становлення Молдови, Азербайджану та Грузії, мати стабільні державні кордони, відволікають ресурси країн на плани реінтеграції сепаратистських утворень, обмежують інвестиційну привабливість.

Ці збройні конфлікти за своїми характеристиками мають свою специфіку – різні хронологічні та географічні рамки, різні формальні і фактичні причини та приводи для їх початку, тривалість, масштаб, наслідки тощо. Вони також різні за типом. Але спільним для них виступає активне – пряме або приховане – втручання Росії у перебіг цих конфліктів.

Підтримка всіх цих сепаратистських квазідержавних утворень Росією не дає підстав сумніватись у зatoryжньому впливі цього чинника на розвиток Молдови, Азербайджану та Грузії. 30-річна історія конфліктів у Нагорному Карабасі, Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, підтримуваних Росією, дозволяє стверджувати, що вони не можуть бути завершеними доти, доки Російська Федерація існуватиме в її нинішній конфігурації.

Основними конфліктогенними регіонами на пострадянському просторі, де конфлікти знаходяться в “замороженому” стані, є території, так званих, самопроголошених “республік” – Нагірно-Карабахської республіки (НКР) на спірній території між Азербайджаном та Вірменією, Придністровської молдавської республіки (ПМР) на території Молдови, Республіки Абхазія та Республіка Південна Осетія – обидві на окупованих Росією територіях Грузії. Більшість з цих

“заморожених” чи, радше, “тліючих” конфліктів виникли на теренах колишнього Радянського Союзу ще на початку 90-х років.

З 2014 р. до цього переліку можна віднести і конфлікт на Сході України та в Криму, де Росія анексувала Автономну Республіку Крим та встановила свій контроль над так званими Донецькою народною республікою (ДНР) та Луганською народною республікою (ЛНР).

Важливою характеристикою всіх зазначених “заморожених” конфліктів виступає активна військова участь у них Росії. З моменту офіційного розпаду Радянського Союзу на початку грудня 1991 р. Росія неодноразово застосовувала свої збройні сили у більшості збройних конфліктів на пострадянському просторі: у 1991-1993 рр. – під час воєн у Грузії, в Абхазії та Придністров’ї. Окрім того, у 1992-1999 рр. – під час осетино-інгушського конфлікту (1992), громадянської війни в Таджикистані (1992-1997), Першої чеченської війни (1994-1996), війни в Дагестані (1999), Другої чеченської війни (1999-2009), нове загострення Вірмено-Азербайджанського конфлікту (27.09.2020-10.11.2020 рр.). Опосередковано Росія і досі бере участь у конфлікті між Азербайджаном та Вірменією щодо Нагірного Карабаху.

У результаті цих конфліктів ворогуючі сторони несуть великі матеріальні та духовні втрати. Згідно з дослідженням австралійського Інституту економіки та миру, лише у 2016 р. Україна втратила 20,4% ВВП або 66,7 млрд. З огляду на це, підтримка активних чи загроза відновлення активної фази “заморожених” збройних конфліктів можуть виступати серйозним інструментом зовнішньополітичного тиску та надає Москві реальні військово-політичні переваги в регіоні.

Разом з тим заморожені конфлікти:

- відволікають значні матеріальні та людські ресурси, які могли б використовуватися для розвитку економіки та обороноздатності таких країн.
- гальмують економічні та демократичні перетворення, змушуючи уряди вдаватися до непопулярних, часто авторитарних рішень.
- підривають авторитет центральної влади, яка (в разі здійснення проти неї інформаційної війни) виглядає в очах населення як “неспроможна забезпечити захист своєї території”, “веде війну з власним народом”, “наживається на війні” тощо.

– роблять ослаблені внутрішніми конфліктами країни вразливими для зовнішнього втручання, застосування з боку Росії інструментів сучасних гібридних воєн, відкривають широкий простір для маніпуляцій та впливу на позиції політичних еліт.

– створюють потенційні загрози як для національної безпеки цих країн, так і негативно впливають на систему регіональної та глобальної та безпеки.

Використовуючи ці чинники, Росія має змогу впливати на прийняття політичних рішень урядами країн, які зазнали такої гібридної агресії. Таким чином “заморожені” конфлікти в Грузії та Молдові і активний конфлікт на сході України стали явною перешкодою для швидкого просування цих країн шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції.

Як впливає з аналізу офіційних доктринальних документів Російської Федерації, на глобальному рівні вона прагне позиціонувати себе як окремий незалежний полюс у багатополлярному світовому порядку та залишитись впливовим центром інтеграції в Євразії, передусім – на пострадянському просторі.

Фактично, йдеться про неоголошену експансію Росії на пострадянському просторі, в основі якої лежить бажання Москви мати вирішальний вплив на зовнішню та внутрішню політику колишніх республік СРСР, які нинішня РФ вважає зоною своїх пріоритетних геополітичних інтересів.

Втручання у конфлікти дозволяє таким чином демонструвати контроль чи, принаймні, вплив на проблемні регіони, а отже маркувати себе як впливового регіонального чи світового гравця. Таким чином, за рахунок “ближнього зарубіжжя”/пострадянського простору Росія поповнює дефіцит свого глобального впливу. У зовнішньополітичній сфері Росія хоче закріпити за собою виключне право на контроль хоча б за тією частиною Європи, яка не належить до НАТО й ЄС.

Ця експансія пройшла кілька етапів в просторі і часі та сягнула свого піку у 2014 р., коли Росія, порушивши свої міжнародні зобов’язання, відкинувши всю систему міжнародного права, яка склалася у світі після Другої Світової війни, здійснила акт неприхованої агресії щодо України. Не зупинившись на цьому РФ у

лютому 2022 року розгорнула широмасштабну відкриту війну проти України з прикритою метою приєднання її до своєї території.

Тут, необхідно зауважити, що за висновками західних експертів, російські збройні сили в рази на загал переважають, як кількісно, так і якісно, армії інших пострадянських країн. Після розпаду Радянського Союзу Росія успадкувала основну частину радянської армії, включаючи її арсенал та інфраструктуру. Крім того, Росія почала всебічно реформувати свої збройні сили восени 2008 р., після російсько-грузинської війни. Зокрема, російський оборонний бюджет зріс з 24,6 млрд дол. у 2008 р. до 45,6 млрд дол. у 2017 р.

За даними Стокгольмського інституту проблем миру (SIPRI), 2018 р. Росія витратила на армію 61,4 млрд дол. Для порівняння – витрати України на армію у 2018 р. склали 4,8 млрд дол. Дані Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS) також кореспондуються з цими цифрами.

3.1. Вірмено-Азербайджанський конфлікт: передумови та причини виникнення.

Як вже зазначалось, питання щодо приєднання НКАО до Вірменської СРСР виникло ще у 60-70-х рр. минулого століття – з цього приводу відомі вірменські вчені неодноразово звертались до уряду СРСР, але початком формування підґрунтя та ідеологічних підстав для майбутніх дій щодо НКАО представників вірменського націоналістичного руху стали виступи та інтерв'ю радянського історика С. Мікояна (сина Анастаса Мікояна) та письменника і журналіста З. Балаяна, у яких останні активно просували ідею щодо приєднання Нагірного Карабаху до складу Вірменії. Додаємо, що ці думки були оприлюднені на зустрічах з представниками вірменської діаспори та надруковані у закордонних ЗМІ.

Політичне керівництво радянського Азербайджану (про дії азербайджанської інтелігенції у період М. Хрущова йшлося у п. 2.2.1) своєчасно не відповіло на виклики і загрози, які містилися у зверненнях, не спростувало аргументи вірменської сторони. Лише Іса Гамбар, історик за освітою (колишній лідер партії “Мусават”), який працював у зазначений період часу в Інституті Сходознавства АН АзРСР у 1985 р.,

підготував ґрунтовну відповідь на книгу З. Балаяна “Вогнище” (російськомовна назва – “Очаг”, 1983 р.), але його твір побачив світ лише після здобуття Азербайджаном незалежності.

Відомий і той факт, що у листопаді 1987 р. академік-економіст А. Аганбегян, один з радників колишнього Президента СРСР М. Горбачова, під час зустрічі з групою представників вірменської діаспори у Парижі висловив думку, що Нагірний Карабах має тісніші зв'язки з Вірменією. Він висловив сподівання, що його бачення буде підтримано й реалізовано “у дусі перебудови й гласності”. Погляди академіка А. Аганбегяна були опубліковані на сторінках французької комуністичної преси, яка розповсюджувалась і в СРСР. Саме тоді стало зрозуміло, що навколо проблеми приєднання НКАО до Вірменії ініційована та ведеться інформаційна кампанія.

Серед наукової громадськості (зокрема, представників відомих історичних шкіл Вірменії та Азербайджану) розпочались жорсткі дискусії щодо актуальних питань історії цих народів. На сторінках наукової періодики республіканського та союзного рівнів активно обговорювались питання давньої історії Нагірного Карабаху, тема автохтонності вірменського народу, геноциду вірмен 1915 року, події в Азербайджані та Вірменії 1918-1921 рр.: “імперська” політика Москви тощо. До конфлікту залучились і провідні науково-дослідні установи колишнього СРСР. Результати наукових дискусій перейшли на сторінки періодичних видань, що видавались національними мовами.

Проте на сторінках партійної та радянської преси події навколо НКАО не знайшли належного відображення: створився своєрідний інформаційний вакуум. Ми вважаємо, що цьому сприяла позиція О. Яковлева (колишнього провідного ідеолога КПРС епохи “перебудови”), висловлена ним у доповідній записці на ім'я М. Горбачова

Аналіз публікацій у друкованих виданнях центральних партійних органів колишнього СРСР та популярних серед населення газет і журналів свідчить, що впродовж 1988-1989 рр. щодо подій у НКАО друкувалась виключно офіційна інформація: звернення Генерального Секретаря ЦК КПРС М. Горбачева, матеріали

Пленумів партійних органів обох республік, повідомлення Телеграфного агентства Радянського Союзу (ТАРС). Свою неспроможність щодо адекватного реагування продемонстрували також друковані органи ЦК ВЛКСМ, які виявились неготовими до ситуації, що склалась (Табл. 2).

Таблиця 2.

**Кількість публікацій у друкованих засобах масової інформації про події у НКАО
впродовж 1988-1991 рр.**

Назва видання	Розподіл за роками			
	1988	1989	1990	1991
Аргументы и факты	15	2	4	4
Известия	150	72	145	81
Комсомольская правда	55	20	67	9
Красная Звезда	57	32	129	56
Литературная газета	15	3	25	15
Правда	125	61	82	23
Сельская жизнь	42	11	62	26
Труд	65	17	54	24

Виявлено, що у період загострення етнополітичної кризи у 1990 р. кількість публікацій у газеті “Правда” є значно меншою, ніж у “мирний” час. Натомість – у газеті “Красная Звезда” збільшується, адже йдеться про застосування у зоні конфлікту частин і підрозділів ЗС СРСР. Також зауважимо, що лише з другої половини 1990 р. на сторінках друкованої радянської преси з’являються повідомлення про події в НКАО від кореспондентів національних інформаційних агенцій – Азерінформ (інформаційне агентство при Раді Міністрів Республіки Азербайджан) та аналогічного агентства Вірменії – Арменпрес.

Інформаційний вакуум, що утворився з боку органів центральної та республіканської влади щодо згаданих подій, спричинив підпільне виготовлення газет і листівок націоналістичного спрямування у Єревані. У Азербайджані у цей же період часу побачила світ незалежна газета “Азербайджан”, а на республіканському телебаченні з’явилась передача “Волна”, в якій жваво обговорювались питання конфлікту, що зростає. Газета “Советский Карабах” – російськомовна версія вірменської газети “Советакан Карабах” – стала головним рупором націоналістичного руху НКАО. На її шпальтах друкувались критичні висловлення на адресу комуністичної партії СРСР та різноманітні пропагандистські матеріали, звинувачення на адресу азербайджанського населення тощо.

Аналіз архіву преси щодо подій у НКАО за 1990 р. свідчить, що у січні місяці під час погромів у Баку в ефір виходили незаконні телестудії, які нагнітали антивірменські настрої населення, закликали до боротьби з радянською державою, радянською армією та вірменським населенням. Такі пропагандистські дії тривали 20-21 січня. У цей період не виходили центральні газети, а в результаті підризу енергоблоку Бакинської телебашти не працювало й республіканське телебачення.

Після проголошення незалежності Вірменії і Азербайджану конфлікт трансформувався у площину міждержавного. На думку С. Мартиросяна, період війни 1991-1994 рр. виявився найслабшим із точки зору інформаційного протиборства – пропаганда з обох сторін діяла виключно задля проведення військових наступальних операцій. З цього приводу слід зазначити, що саме у цей час відбулись: спільна операція ЗС та МВС СРСР – “Кільце” (квітень-травень 1991 р.), пов’язана з депортацією вірменського населення з території НКАО; Ходжалінська трагедія (лютий 1992 р.); Марагінська трагедія (квітень 1992 р.). Деякі дослідники вважають, що офіційний Баку використав факт масової загибелі азербайджанського населення у Ходжалінських подіях для здійснення інформаційно-пропагандистських заходів з метою формування антивірменських настроїв та фальсифікації історичних подій. Проте з приводу подій у Ходжалі уряд Азербайджану доклав максимум зусиль щодо розповсюдження та доведення інформації до світової спільноти. Натомість спостерігається пасивність вірменської сторони щодо здійснення пропагандистських

та контрпропагандистських заходів у відповідь. Паралельно з цим у Вірменії, з метою стабілізації становища і виходу з війни кращим чином, керівництво країни впродовж 1993-1994 рр. посилює режим секретності і цензури, ретельно приховуючи втрати, інформацію про участь Вірменії у війні та характер бойових дій.

Поразка у вірмено-азербайджанській війні 1991-1994 рр., велика кількість загиблих серед військових і мирних мешканців, втрата територій та невизначеність майбутнього стали підґрунтям для песимістичних настроїв і стану пригніченості в азербайджанському суспільстві. Політичний курс, обраний Президентом Азербайджану, національним лідером Гейдаром Алієвим значно покращив ситуацію в країні, а цілеспрямована пропаганда реваншу та відверто націоналістичні настрої дали змогу певним чином консолідувати суспільство. У 1994 р. країна приєдналась до програми НАТО “Партнерство заради миру”, трьома роками пізніше долучилася до об’єднання ГУУАМ. Г.Алієв засудив воєнну допомогу Вірменії з боку Росії та закликав уряд останньої до виведення військ із Закавказзя. У жовтні 2003 р. на президентських виборах переміг син Г. Алієва – Ільхам Алієв, який продовжив політику батька.

Після запеклих бойових зіткнень у 1993-1994 рр., 5 травня 1994 р., у м. Бішкек провели зустріч, за підсумками якої представники Азербайджану, Вірменії і Нагірного Карабаху підписали протокол щодо припинення вогню в ніч з 8 на 9 травня 1994 року. Угода набула чинності 12 травня 1994 року. Дещо пізніше, з метою запобігання інцидентам на лінії зіткнення сторін 4 лютого 1995 р. під егідою ОБСЄ сторонами конфлікту було підписано додаткову угоду про зміцнення режиму припинення вогню.

Необхідно зауважити, що впродовж більш ніж 20 років офіційного перемир’я у зоні конфлікту й досі відбуваються порушення режиму припинення вогню, особливо у 2010 р., 2011-2012 рр., 2014 р. та у квітні 2016 р.

Зокрема, у 2014 р. в зоні карабаського конфлікту було зафіксовано декілька періодів різкого загострення ситуації – до “мікровійн” (липень-серпень, жовтень-листопад). За 2014 р. вірменська сторона втратила 25 військовослужбовців, втрати противника були значно більшими. Прес-секретар Міністерства оборони Вірменії А. Ованнісян зауважив, що “... після встановлення режиму припинення вогню, це –

найбільш напружений рік, рік мікрівійни... у ці місяці також було зареєстровано застосування великокаліберної зброї, що після встановлення режиму припинення вогню майже не відбувалось, або відбувалось епізодично. Чергова ескалація конфлікту зафіксована у квітні 2016 р. Загалом, упродовж 2014-2016 рр. кількість порушень режиму припинення вогню досягла найвищого рівня з 1994 р., а представники міністерства оборони Вірменії наголосили, що в грудні 2015 року Азербайджаном було використано й важке озброєння.

Найбільшу кількість випадків загибелі військовослужбовців у результаті порушення режиму припинення вогню та з інших причин у Азербайджані зареєстровано впродовж 1995-2000 рр. – понад 2000 солдатів і офіцерів. До того ж у результаті порушення угоди загинули понад 1000 цивільних осіб, які мешкали на прикордонних територіях.

У щорічних звітах International Institute for Strategic Studies –“The Military Balance”, починаючи з 2011 р., в Азербайджані відзначається найбільший ріст витрат на військо у відсотковому відношенні – (89%). Експорт російського озброєння в Азербайджан за 2011-2015 рр. становив близько 5% від загального експорту озброєння з Росії, проте офіційний Єреван найбільше стурбований закупівлею саме наступальних зразків озброєння та військової техніки (ОВТ). Додаємо, що видовищним пропагандистським заходом, метою якого є демонстрація військової могутності азербайджанського війська, стало проведення масштабних військових парадів.

Зауважимо, що постійній напруженості у зоні конфлікту значно сприяють цілеспрямовані інформаційні кампанії протиборчих сторін. Так, на зустрічі з журналістами із нагоди презентації твору російського письменника В. Величка “Кавказ” у 2011 р. заступник голови адміністрації президента Азербайджану Е. Асланов проінформував суспільство, що інформаційна війна, як складова наступальної зовнішньої політики країни, триватиме до повного звільнення окупованих територій із залученням сил і засобів сучасних інформаційних технологій.

Завершення формування пропагандистських структур –“азерагітпром” – відбулося за президентства І. Алієва. Велику увагу їхній діяльності свого часу

приділив і Г. Алієв, як колишній очільник КДБ АзСРСР. Згодом цим питанням опікувався керівник президентської адміністрації Раміз Мехтієв. Ще раніше, у березні 1998 р., Г. Алієв підписав Указ “Про геноцид азербайджанців”, результатом якого стало посилення антивірменських настроїв у азербайджанському суспільстві та формування образу вірменина-ворога.

Значний економічний ріст на фоні “нафтового фактору” сприяв зосередженню коштів для здійснення цілеспрямованої антивірменської інформполітики та залучення до роботи фахівців, зокрема російських. Значно розширилась і територія розповсюдження інформації.

У якості основних принципів, покладених в основу антивірменської інформполітики, фахівці виокремлюють:

постійне удосконалення форм і методів впливу, формування образу вірмена-ворога, з використанням досвіду інформаційних кампаній інших країн;

поширення спотвореної інформації на пострадянському просторі.

Отже, на початку XXI століття в Азербайджані сформувалась мережа пропагандистських структур, до якої увійшли дипломатичні представництва, діаспора, представники неурядових і урядових організацій, різноманітні фонди.

Відповідно до Концепції національної безпеки Азербайджанської Республіки від 23 травня 2007 р. № 2198 забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на охорону державних, громадських та індивідуальних інформаційних ресурсів, а також захист національних інтересів в інформаційній сфері. Основними загрозами, зокрема, визначається, інформаційна агресія з боку інших країн та спотворення правди про Азербайджан на міжнародній арені.

Інформаційне наповнення матеріалів, що використовуються у пропагандистській кампанії проти Вірменії, має, щонайменше, п’ять напрямів:

перший напрям – скерований на формування позитивного іміджу Азербайджану на міжнародній арені, формування образу жертви “вірменського геноциду”;

другий напрям – спрямований на залякування населення та воєнно-політичного керівництва Вірменії військовою могутністю збройних сил Азербайджану. На

підтвердження можна навести цитату з виступу І. Алієва: “... сьогодні Вірменія змушена сама визнати, наскільки вона безпорадна, наскільки безсила перед нами, в якому жахітті вона живе”.

третьої напрям – спрямований на формування довіри суспільства до власних збройних сил та здатність повернути окуповані території військовим шляхом;

четвертий напрям – спрямований на залучення історичних шкіл та наукової громадськості Азербайджану до здійснення наукових досліджень з метою перегляду історичних подій. Знецінення ролі вірменства перебуває під контролем державних органів влади;

п’ятий напрям – націоналістичний, спрямований на формування образу вірменина-ворога.

Але на думку авторитетних експертів, фахівці азербайджанського “агітпропу” використовують неякісно підготовлені матеріали, лівову частку яких складають аналітичні матеріали, коментарі, поверхневі огляди, які є нецікавими ні внутрішній читацькій аудиторії, ні на міжнародній арені.

Націоналізм, як підґрунтя консолідації азербайджанського суспільства, набув визначальних рис у формуванні таких антивірменських висловів:

Вірменія перебуває на межі економічної кризи, населення голодує.

Вірменська армія – на межі розпаду, солдати переходять на азербайджанську сторону, зростає рівень корупції та злочинності, моральний і бойовий дух дуже низький.

Вірменія не тільки готова звільнити окуповані райони, але почала виводити війська.

населення Нагірного Карабаху хоче жити в складі Азербайджану, вони не хочуть пов’язувати своє майбутнє з бідною Вірменією.

у Вірменії спостерігається демографічний спад і ця тенденція постійно зростає.

Сьогодні Азербайджан здійснює керовану державою системну інформаційну політику. Антивірменська інформполітика – невід’ємна частина державної політики Азербайджану. Її метою є, передусім, всебічна дискредитація Республіки Вірменія та

НКАО, а також формування власного іміджу шляхом поширення суто азербайджанської інтерпретації проблемних питань.

Часто азербайджанська сторона використовує весь арсенал методів “чорної пропаганди”: для подання вигаданої інформації автори посиляються на штучно створені вірменські сайти, використовують прізвища політичних діячів та військовиків, яких не існує, або які належать іншим особам, нав’язується спотворена інформація тощо.

Через жорстку інформаційну політику, відсутність у країні опозиційних ЗМІ, рівень довіри в азербайджанському сегменті до вітчизняних інформаційних ресурсів значно знизився. До того ж офіційні інформаційні ресурси Азербайджану змушені подавати тільки позитивну інформацію про азербайджанську армію і приховувати реальний стан справ на лінії зіткнення Отже, подекуди ця “позитивна інформація” вигадується штатними пропагандистами “азерагітпропу”.

На думку вірменського експерта А. Елігбегової, реакцію азербайджанської пропаганди на серпневі події “мікрівійни” 2014 р. характеризують 3 стадії: шок, атака дезінформацією та агресивна беспорядність. Наслідком цього став мінімальний вплив на населення Вірменії та втрата довіри з боку азербайджанських споживачів інформації.

До порівняння, у Вірменії на офіційному рівні до 2007-2008 рр. пропаганда здійснювалась тільки на приватному рівні, за рахунок “зацікавлених” осіб. Це підтвердив і президент країни Серж Саргсян. Так, під час зустрічі зі співробітниками Служби національної безпеки в серпні 2008 р. він зауважив, що служба працює погано, адже контрпропагандистською діяльністю займаються “жалісливі громадяни”, а не відповідні структури.

У 2009 р. було схвалено Концепцію інформаційної безпеки країни, яка поєднала технічну і пропагандистсько-психологічну складову. Цей документ отримав офіційний статус, було створено низку відомств, головними з яких стали Центр зі зв’язків з громадськістю та інформації при президентській адміністрації, МЗС та інші структури, які поряд із вже існуючими були залучені до контрпропагандистської діяльності.

До протистояння в інформаційному просторі також залучені діаспора Вірменії та лобістські організації. Проте у вірмен Республіки Вірменія та у вірмен діаспори прослідковується серйозна відмінність у пріоритетах. Для вірмен діаспори, нащадків вихідців із Західної Вірменії, першочерговим є питання визнання Геноциду 1915 р., питання НКАО для них є другорядним.

Якщо говорити про сьогодні, то вірменська сторона, поступаючись у ресурсному забезпеченні, працює більш згуртовано: багато заходів відбуваються на рівні приватних ініціатив, які підтримуються державою, або ж навпаки.

Відсутність професіоналізму серед вірменських журналістів є однією із серйозних проблем, оскільки азербайджанська і турецька пропаганда, дезінформація, дуже легко інтегруються в інформаційне поле країни. Почастішали випадки паніки у ЗМІ.

Починаючи з 2000 р., до суто пропагандистських засобів долучаються технічні та розпочинається період “хакерських” війн.

“Хакерські війни” (кібервійни) – протистояння у віртуальному просторі, що має на меті виведення з ладу комп’ютерних мереж державних органів влади та критичних інфраструктур. Перша віртуальна сутичка між Азербайджаном і Вірменією розпочалась у 2000 р., коли 25 січня 2000 року азербайджанські хакери – The Green Revenge і НіжаК Teams провели акцію з виведення з ладу найбільш популярних вірменських сайтів, у відповідь вірменські хакерські групи Liazog здійснили кібердиверсію проти 20 сайтів урядових організацій і засобів масової інформації Азербайджану. На сайті азербайджанської газети “Дзеркало”, яка була в той час одним із авторитетніших видань у Баку, було розміщено дезінформацію щодо перебігу переговорного процесу, а також щодо діяльності високопосадовців Азербайджану. У березні того ж року було зламано сайт національного телебачення Вірменії. У відповідь хакери Вірменії зламали сайт Азербайджанського телебачення та сайт американського посольства в Азербайджані. Вищевказані акції проведені з метою завдання збитків сайтам державних органів влади та управління та розміщення дезінформації. Згодом інтенсивність хакерських війн тільки набирала обертів, особливо після 2008 р.

У серпні 2012 року вірменські хакери зламали новинні ресурси та сайти керівників уряду в знак протесту проти екстрадиції з Угорщини азербайджанського офіцера Раміля Сафарова, який під час навчання на курсах НАТО зарубав сокирою вірменського офіцера, і його негайного помилування – в Угорщині він відбував довічний термін. Після звільнення Р. Сафарова підвищили у військовому званні та виплатили компенсацію за 8 років ув'язнення.

Окрім суто вірмено-азербайджанського протистояння у віртуальному просторі, спостерігається активність іранських хакерів, які здійснили атаку на державні сайти Азербайджану через незгоду із зближенням останнього із Ізраїлем. Голова азербайджанського інтернет-форуму Осман Гундуз попередив, що якщо б така атака сталася “під час війни, то вона б повністю зруйнувала наш віртуальний простір. Така загроза може очікувати нас у майбутньому”. Помітно зростає число кібератак на сайти опозиційних газет у передвиборчий період.

Група вірменських хакерів Monte Melkonian Cyber Army (далі – ММСА) зламала сайти державних структур Азербайджану, зокрема, офіційні сторінки Міністерства праці та соціального захисту і Міністерства з надзвичайних ситуацій. Зловмисники завантажили бази даних. Про злам ММСА повідомила на своїй сторінці в мережі Facebook. Кібернапад хакери пояснили збройними зіткненнями на кордоні Азербайджану і Карабаху, під час яких загинули троє карабаських військовослужбовців.

Група періодично повідомляє про подібні злами – за цей час хакери кілька разів зламували азербайджанські сайти. У липні ММСА атакувала офіційний сайт азербайджанської митниці і виклала в мережу особисті дані 5 000 осіб. У листопаді в результаті кібератаки на Центральний банк Азербайджану в мережу інфільтрувались бази даних, що містять банківські реквізити тисяч клієнтів, зокрема, конфіденційну інформацію.

Загалом ММСА здійснила кібератаки на 50 азербайджанських сайтів, в тому числі державні. Під час однієї з них хакери залишили повідомлення наступного змісту: “Нехай ворог знає, що ми не спимо і завжди готові напасти”.

У 2013 р. у мережі з'явилося відразу кілька вірменських хакерських груп. Загалом, вони працюють в напрямку “патріотичного хакінгу”, орієнтованого проти азербайджанського і турецького сегментів мережі. Як повідомляє сайт Взгляд.az, 6 червня, у День ЗС АР на зламаних сайтах були розміщені відеоролики з виступом Президента І. Алієва й відео, в яких відображена могутність азербайджанської армії.

Також на офіційному сайті президента Вірменії та інших офіційних державних сайтах було розміщено повідомлення “Карабах належить Азербайджану”.

Наступною формою інформаційного протистояння є створення фейкових сайтів, на яких поширюється дезінформація про втрати вірменської сторони та фотоматеріали, які нібито підтверджують викладені факти. З метою поширення спотвореної інформації сторони конфлікту використовують фейкові повідомлення, сфальсифіковані матеріали, прес-релізи, які мають на меті ввести в оману споживачів інформації.

Грунтовний аналіз еволюції форм і методів інформаційного протистояння між Вірменією та Азербайджаном – країнами-учасницями найбільш запеклого й кривавого конфлікту на пострадянському просторі – свідчить, що конфлікт навколо НКАО розпочався наприкінці 80-х років минулого століття із залученням наукової громадськості, інтелігенції, історичних шкіл двох республік колишнього СРСР, проте на сторінках партійної та радянської преси зазначені події не знайшли належного відображення – створився своєрідний інформаційний вакуум. Після проголошення незалежності Вірменії та Азербайджану конфлікт трансформувався у міждержавну площину, а у період війни 1991-1994 рр. виявився найслабшим з погляду інформаційного протистояння – пропаганда з обох сторін діяла виключно задля проведення військових наступальних операцій.

3.1.1. Інформаційне супроводження Вірмено-Азербайджанського конфлікту: Інформаційна кампанія “Justice for Khojaly”.

Прикладом вдало проведеної інформаційної кампанії є “Justice for Khojaly” (“Справедливість до Ходжали”), пов'язана із Ходжалинською трагедією 1992 р. – однією із найтрагічніших сторінок вірмено-азербайджанського конфлікту.

Від початку жовтня 1991 р. азербайджанське місто Ходжали перебувало у блокаді: були відсутні всі види сполучення, вимкнені системи життєзабезпечення. Оборону міста утримували бійці Національної Армії Азербайджану (НАА), співробітники міліції та ополченці, озброєні лише стрілецькою зброєю. З лютого 1992 р. Ходжали щоденно потерпав від потужних артилерійських обстрілів та спроб наступу з боку вірменських ЗС.

Нині вірменська сторона наголошує, що для ходжалинців було відкрито коридор, яким мирні мешканці могли вийти з оточеного міста. Насправді ж виявилась добре організована пастка: Ходжали був блокований з трьох сторін. Представники НАА намагалися вивести ходжалинців по двох небезпечних напрямках, проте біля селища Нахчеванік вірменські збройні формування відкрили вогонь по беззбройних людях, переважно, дітях і жінках. Свідки трагедії згадують, як вірмени в білих маскувальних халатах розшукували тих, хто врятувався, розстрілювали або захоплювали в полон.

На жаль, НАА не змогла (за іншою версією подій – не бажала) надати належної допомоги ходжалинцям. У результаті штурму міста, що здійснили вірменські ЗС за підтримки особового складу 366 мотострілецького полку колишнього СРСР, місто Ходжали було зруйновано вщент. Коли через два дні група місцевих журналістів на двох гелікоптерах змогла дістатися до району загибелі людей, побачене вразило всіх – гори трупів. Саме тоді вперше побачили світ кадри азербайджанського тележурналіста, Національного героя Азербайджану Чингіза Мустафаєва (загинув у 1992 р.), зроблені ним на місці кривавих подій.

1 березня 1992 р., коли група зарубіжних і місцевих журналістів прибула на місце трагедії, побачене справило ще жахливіше враження – виявлено факти знущання над загиблими: скальпування, обрізання вух та інших органів, виколування очей тощо.

29 лютого 1992 р. письменники Азербайджану звернулися до всіх радянських письменників колишнього СРСР із листом, у якому повідомляли про знищення міста Ходжали у результаті ретельно спланованого й успішно здійсненого акту геноциду щодо азербайджанського народу.

3 березня 1992 р. Національна Рада Верховної Ради Азербайджанської Республіки виступила зі зверненням до парламентів усіх держав світу щодо Ходжалинської трагедії з проханням надати оцінку діям вірменських агресорів, що здійснили геноцид азербайджанців та замах на територіальну цілісність Азербайджану. 25 березня 1992 р. було створено депутатську слідчу комісію щодо обставин геноциду в НКАО, зокрема у Ходжали. 17 березня 1993 р. Національні Збори Азербайджанської Республіки на підставі повідомлення депутатської слідчої комісії щодо обставин геноциду в НКАО підтвердили оцінку вищевказаних подій як геноцид. Пунктом 5 Постанови доручено комісіям Національних зборів Азербайджанської Республіки з прав людини та міжнародних відносин, а також з іноземних справ довести до світової спільноти через ООН та інші міжнародні організації правду про геноцид у Ходжали.

26 лютого 1992 р. встановлено як “День ходжалинського геноциду”, який вшановується щорічно. З метою доведення правди про ходжалинські події до народів світу й проведення “Дня ходжалинського геноциду” підписано звернення до всіх азербайджанців світу.

За доповіддю правозахисного центру “Меморіал” щодо масових порушень прав людини, пов’язаних із зайняттям населеного пункту Ходжали збройними формуваннями, при штурмі м. Ходжали дії вірменських збройних формувань Нагірного Карабаху щодо мирних мешканців були скоєні всупереч Женевській конвенції, а також статтям 2, 3, 5, 9, 17 Загальної декларації прав людини, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Зокрема, за висновком фахівців Центру, факти участі військовослужбовців колишнього СРСР у військових операціях у районі конфлікту, а також факти передачі військового майна військовим формуванням конфліктуючих сторін потребували проведення додаткового розслідування.

Слід зауважити, що до ходжалинської трагедії вірменськими пропагандистами проводились цілеспрямовані антиазербайджанські кампанії, метою яких було створення негативного іміджу країни на міжнародній арені та виправдовування ситуації щодо приєднання НКАО до Вірменії, зокрема, через незадовільну соціально-

економічну ситуацію в регіоні та відверто націоналістичну й проісламістську політику Азербайджану. Проте через двадцять років Азербайджану все ж дати вдалося подолати інформаційний бар'єр щодо ходжалінської трагедії, переважно, завдяки інформаційній кампанії "Justice for Khojaly" ("Справедливість до Ходжали").

Проведення цього заходу було ініційовано 8 травня 2008 р. генеральним координатором Форуму Молоді Ісламської Конференції за Діалог і Співробітництво Лейлою Алієвою. Метою кампанії стало світове визнання та політико-правова оцінка ходжалінського геноциду; примушення уряду Вірменії до офіційних вибачень; отримання відповідних запевнень і гарантій того, що подібне не повториться; відшкодування матеріальних і моральних збитків; залучення до відповідальності винних у злочинних діях; підвищення поінформованості міжнародної спільноти про ходжалінський геноцид, історію вірмено-азербайджанського Нагірно-Карабаського конфлікту, його причини та наслідки, а також про необхідність якнайшвидшого і беззастережного виведення вірменських збройних сил з окупованих територій Азербайджану.

Завданнями кампанії є збереження пам'яті про тих, хто загинув; підтримка тих, хто вижив та пошуки шляхів щодо полегшення їхніх страждань.

Для досягнення мети й завдань в рамках кампанії використовуються різноманітні засоби й ресурси сучасних інформаційних технологій: створення змістовних web-порталів, інформаційне наповнення сайтів органів державної влади, розвиток мережі електронних ЗМІ та проведення масових заходів.

Так, із 2009 р. заходи у рамках кампанії успішно проведені в багатьох країнах, до них приєдналися понад 120 тисяч осіб та 115 організацій. З метою пропаганди мети кампанії застосовувались мітинги, виставки, семінари, круглі столи, бесіди, перегляди відео- та документальних фільмів тощо. Активно використовувались можливості соціальних мереж та веб-сайтів.

В результаті проведених заходів, 1 лютого 2012 р. Сенат Пакистану одноголосно прийняв резолюцію про визнання геноцидом проти азербайджанців військовим злочином у м. Ходжали. Таке рішення було ухвалене після звернення Парламентського союзу Організації ісламська конференція (ПС ОІК) до парламентів

усіх країн – членів ОІК із закликом ініціювати, починаючи з 2012 року, міжнародне визнання геноциду азербайджанського народу в Ходжали. У РФ за останні п'ять-шість років результатом кампанії стали періодичні публікації в російських ЗМІ з цього питання, а також загальна позитивна зміна атмосфери сприйняття Азербайджану і його політики. Підключення до кампанії нових організацій діаспори і зарубіжних громадських об'єднань стало також фактором, який надав кампанії більш масового характеру.

З 15 лютого 2016 р. з метою підтримки ініціативи Justice for Khojaly, UBM Group (United Business Media Group) розгорнув нову інформаційну кампанію: у Facebook, Twitter, Instagram і YouTube створені сторінки Justice for Khojaly. На цих сторінках розміщені постери, відеокадри, художні твори п'ятьма мовами: англійською, французькою, німецькою, російською та азербайджанською.

Починаючи з 2009 р., акції кампанії пройшли в Нідерландах, Польщі, Угорщині, Австрії, Швейцарії, ОАЕ, Україні, Ізраїлі, а також у Туреччині, Голландії, де було зібрано близько одного мільйона підписів під зверненням до парламенту з вимогою надати відповідну юридичну оцінку Ходжалинській різанини. 24 лютого в Сараєво (Боснія і Герцеговина) відкрито пам'ятники жертвам Ходжали і конфлікту в Боснії. Низка заходів пропагандистського спрямування також була проведена в Бухаресті, Оттаві, Німеччині, Естонії, Франції, у кампанії взяла участь молодь, яка навчається за кордоном, а також студенти місцевих вишів.

Однак, на думку вірменських політологів, події у Ходжали стали пропагандистським “знаряддям” у руках “алієвського” клану, за вказівкою якого азербайджанські засоби масової інформації не втомлюються створювати “нелюдський” образ вірменського народу, “який здійснив геноцид в Ходжали”. “Невгамовне бажання згустити фарби і звалити відповідальність за подію на вірмен настільки засліпило бакинських пропагандистів, що ті остаточно забрехалися, демонструючи підроблені фотографії трупів, які не мають відношення до подій 26 лютого 1992 року”.

У контексті вищевикладених подій можна навести інтерв'ю Аяза Муталібова, який під час подій в Ходжали був президентом Азербайджану: “Як кажуть ті

ходжалинці, які врятувалися, це все було організовано для того, щоб був привід для моєї відставки... Я не думаю, щоб вірмени могли дозволити азербайджанцям отримати документи, що звинувачують їх у фашизмі. Можна припустити, що хтось був зацікавлений в тому, щоб потім показати ці кадри на сесії Верховної Ради, і все сфокусувати на моїй персоні... Я заявляю, що це вина азербайджанської опозиції”.

А ось думка Левона Мелик-Шахзаряна, керівника аналітичного центру “Воскапанат” (Вірменія), щодо Ходжалінської трагедії: “Державна пропаганда Азербайджану, яка взяла на озброєння тезу “про скоєний з нечуваною жорстокістю геноцид азербайджанського населення Ходжали з боку вірмен”, до цього дня продовжує наполягати на зручній для себе версії того, що сталося. Мабуть, таким неординарним способом бакинська влада намагається стерти з пам’яті людства криваві події в Сумгаїті та Баку. З іншого боку Баку намагається використовувати звинувачення на адресу вірмен в якості ще одного “вагомого” доказу своїх ні юридично, ні історично не виправданих вимог щодо території Нагірно-Карабаської Республіки”. Зауважимо, що сайт аналітичного центру “Воскапанат” неодноразово був об’єктом хакерських атак через заперечення Ходжалинського геноциду.

Ходжалинський геноцид – трагічна сторінка Вірмено-Азербайджанської війни 1991-1994 рр., вічний біль азербайджанського народу. Ці події покладено в основу потужної і переконливої інформаційної кампанії у тривалому інформаційному протиборстві між Вірменією.

Офіційну позицію азербайджанської держави вже підтримали багато країн світу. Безумовно, цьому сприяла грамотно проведена інформаційна кампанія “Justice for Khojaly”.

3.1.2 Інформаційні аспекти Вірмено-Азербайджанського військового конфлікту (27.09.2020-10.11.2020 рр.).

Дії Азербайджану в інформаційному просторі під час ведення бойових дій. Протягом 2017-2020 років інформаційний простір Азербайджану був наповнений чисельними інформаційними повідомленнями на історичну тематику щодо військових звітяг Азербайджану під час бойових дій між Кавказькою ісламською армією і

збройними формуваннями Бакинської комуні за контроль над містом Баку у 1918 р., в результаті яких в результаті яких Баку став столицею Азербайджанської Демократичної республіки, Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та Першої карабахської війни 1987-1994 років. Разом з тим поширювались інформаційні повідомлення спрямовані на дискредитацію образу військовослужбовців Вірменії, що мало на меті дискредитацію їх образу та формування образу ворога. Зазначені матеріали дублювалися російською, англійською мовами та активно поширювалися у різних сегментах інформаційного простору, що дозволило значно розширити аудиторію впливу за межами країни.

З початку бойових дій Президент Азербайджану оголосив в країні часткову мобілізацію, а сам конфлікт в Азербайджані назвав «вітчизняною війною», головною метою слід вважати: повернення втрачених на початку 90-х років територій та відновлення історичної справедливості.

Водночас необхідно підкреслити реалізацію окремих складових стратегічних комунікацій під час інформаційної підтримки наступальної операції ЗС Азербайджану, а саме:

Публічна дипломатія:

до початку бойових дій активно поширювався виступ президента Азербайджану на Генеральній Асамблеї ООР, що відбувся за три дні до початку бойових дій та був присвячений питанню Нагірного Карабаху і агресії Вірменії;

з початком бойових дій азербайджанська сторона провела інформування для військових аташе з метою привернення уваги світової спільноти у вигідному для неї аспекті;

вже на третій день конфлікту, під впливом дипломатії вищого воєнно-політичного керівництва АР відверто ворожа риторика ЗМІ РФ змінилася на нейтральну, а заклики до втручання країн ОДКБ були змінені на позицію посередника у розв'язанні конфлікту;

використовуючи дипломатичні зв'язки АР , вдалося заручитися підтримкою Туреччини, Саудівської Аравії та Пакистану.

Крім цього, Грузія, зберігаючи формальний нейтралітет, закрила свій повітряний простір для літаків РФ та відмовила їй у транзиті військових вантажів наземним шляхом;

світове співтовариство зайняла вичікувальну позицію: лідери більшості європейських держав висловили свою «глибоку стурбованість», закликали сторони конфлікту до припинення бойових дій та його дипломатичного врегулювання; резолюція Ради безпеки ООН щодо негайного припинення бойових дій по всій лінії протистояння недопущення втручання третіх держав та неприпустимість перебування в регіоні найманців так і не була прийнята в інтерпретації, на якій наголошували учасники Мінської групи ОБСЄ – РФ, Франція та США. Причиною цього стало блокування її з боку Великої Британії задля втримання в зоні свого впливу Туреччини, як головного союзника АР. Врешті-решт Рада безпеки ООН констатувала лише «глибоке засудження» бойових дій та закликала до їх припинення.

Враховуючи великий вплив Туреччини на Нагірно-Карабахській регіон, НАТО наголосило на її вирішальній ролі у процесі розв'язання конфлікту та закликала сторони конфлікту до переговорів.

Зв'язки з громадськістю:

всі інформаційні ресурси АР оперативно подавали інформацію виключно з офіційних джерел:

чисельні втрати ЗС Вірменії з наданням фото та відео доказів;

звинувачення вірменської армії у загибелі мирного населення АР через застосування забороненої Міжнародним гуманітарним правом летального озброєння;

спростування участі у конфлікті на боці АР турецької армії та сирійських найманців, а також чисельних власних втрат.

Акредитація та допуск до зони бойових дій іноземних журналістів, їх діяльність постійно контролювалися спецслужбами АР.

Інформаційна операція:

орієнтовно за два тижня до початку операції урядовими та неурядовими організаціями АР через соцмережі та наочну агітацію були поширені заклики до власних громадян не знімати на відео переміщення військової техніки ЗС АР;

в день початку бойових дій по всій території АР був частково обмежений доступ як до соціальних мереж

у той же день були проведені кібератаки на провідні інформаційні ресурси та Інтернет провайдерів Вірменії, що призвело до їх тимчасової непрацездатності та в тому числі до ізоляції країни протягом перших діб конфлікту. Так лише протягом першого дня війни на державну інформаційну систему Вірменії було здійснено більше ніж 700 тис. кібератак та виявлено 240 епізодів поширення фейків;

використовуючи усі наявні канали поширення інформації, воєнно-політичне керівництво АР рішуче застерегло ЗС Вірменії від участі у конфлікті на боці невизнаної НКР, а також попередило про їх знищення у разі порушення цієї вимоги.

Водночас в інформаційному просторі учасників конфлікту третіх держав з'явилися чисельні матеріали психологічного впливу, які були спрямовані на:

консолідацію громадян АР та підтримку прагнень вищого воєнно-політичного керівництва АР вирішити проблему Нагірного-Карабаху силовим шляхом; формування позитивної громадської думки на дії власних військ на підвищення (підтримання) їх позитивного іміджу;

недопущення переформатування “вітчизняної війни” у релігійний конфлікт;

дискредитацію воєнно-політичного керівництва Вірменії та зниження бойових спроможностей противника;

провокування серед цивільного населення Нагірного Карабаху та Вірменії панічних настроїв шляхом формування образу вірменської армії, як небоєздатної та такої, яка несе величезні втрати на фоні успіхів ЗС АР.

Дії Вірменії в інформаційному просторі під час ведення бойових дій:

З початком оборонної операції перед ЗС Вірменії постало завдання зупинити наступ ЗС АР і не допустити втрати власних територій. Разом з тим аналіз інформаційного простору дозволяє виокремити застосування таких складових стратегічних комунікацій Вірменії:

Публічна дипломатія:

воєнно-політичне керівництво Вірменії звинуватило Ару розв'язанні війни проти вірменського народу та заявило про можливість офіційного визнання незалежності Нагорного Карабаху;

офіційні особи Вірменії намагались використати найчисельнішу та найвпливовішу вірменську діаспору в США та таким чином вплинути на хід конфлікту;

після перемов лідерів Вірменії та РФ, російські пропагандистські ресурси у перші два дні конфлікту підтримували вірменську сторону та поширювали антиазербайджанські матеріали, акцентуючи увагу на обстрілах азербайджанською армією цивільної інфраструктури нагорного Карабаху, поранення цивільного населення та зокрема дітей від обстрілів азербайджанської сторони, а також прибутті до АР сирійських бойовиків. Надалі ця жорстка риторика змінилася і стала більш стриманою.

Зв'язки з громадськістю.

З початком бойових дій на вірменських інформаційних ресурсах панували панічні настрої, причинами яких були:

інформація про перемовини президентів Вірменії та РФ щодо ситуації в Нагорному Карабасі, за результатами яких президенту Вірменії було відмовлено у військовій допомозі в рамках ОДКБ під приводом того, що військові дії не ведуться на території Вірменії;

очікуване звернення Президента Вірменії до своїх громадян відбулось лише надвечір, коли Вірменія вже зазнала перших втрат, а світові лідери встигли висловити свої позиції.

Надалі діяльність ЗМІ була спрямована виключно на:

поширення інформації про відсилки добровольців з Вірменії та РФ до районів бойових дій;

втручання Туреччини до ситуації в Нагірному Карабасі;

участь у бойових діях на стороні АР іноземних найманців;

чисельні втрати ЗР АР, в більшості були спростовані азербайджанською стороною.

Внутрішня комунікація.

На фоні чисельних втрат, втрата частини підконтрольної території (Карабах) відбулось стрімке падіння морального духу особового складу ЗС Вірменії та збройних формувань невизнаної НКР, що призвело до провалу внутрішньої державної комунікації;

Так наприклад, рішення вірменського уряду про запровадження військового стану та загальну мобілізацію населення, виявило неготовність військових комісаріатів одночасно прийняти велику кількість військовозобов'язаних (приблизно 10 тис. осіб), через що відомству довелося публічно заявити про відсутність необхідності в резервістах у такій кількості.

Таким чином, внаслідок наведеного вище, можна стверджувати, що на відміну від Вірменії заходи стратегічних комунікацій в АР проводились на всіх рівнях – від Президента –Верховного Головнокомандувача до солдата та громадянина, що дозволяє стверджувати про:

вивчення використання передового досвіду, отриманого провідними країнами світу військових конфліктах, зокрема операція “Непорушна скеля” влітку 2014 року (ЗС Ізраїлю проти ісламського руху ХАМАС в секторі Газа), що дозволило АР захопити панування в інформаційному просторі, чим сприяти досягненню своєї мети, хоча і частково;

реалізація державної інформаційної політики у военній сфері дала можливість офіційному Баку підготувати в перу чергу населення АР та його ЗС до активних бойових дій. Результатом цього стало формування нової ідентичності мотивованого азербайджанського воїна, який пам'ятає історичне минуле і готовий до відновлення історичної справедливості;

з початку бойових дій АР захопила ініціативу, нав'язала противнику свою волю і, як наслідок отримала панування в інформаційному просторі.

Використання результатів вогневого ураження (відеофіксації) в інтересах інформаційних заходів дозволило:

інформувати власне населення про успішність перебігу операції та панівну перевагу ЗС АР над ЗС Вірменії (використання новітніх технологій, узгодженість системи управління, наявність сучасного озброєння, підготовлений та мотивований особовий склад тощо);

створити панівні настрої серед особового складу ЗС та цивільного населення Вірменії шляхом демонстрації нездатності її ЗС;

переконати світову спільноту про дотримання особовим складом ЗС АР норм міжнародного гуманітарного права в ході ведення бойових дій.

Намагаючись не допустити поширення паніки серед цивільного населення, воєнно-політичне керівництво Вірменії цілеспрямовано вводило власних громадян в оману. Наслідком цього стала внутрішня політична криза та скептичне ставлення світової спільноти до вірменського політичного керівництва.

3.2. Інформаційне протиборство між Російською Федерацією та країнами Балтії. “Бронзова ніч”.

8 лютого 2017 р. побачив світ Щорічник Естонського департаменту інформації (ЕДІ) “International Security and Estonia”, у якому сверджується, що Російська Федерація здійснює інформаційні кампанії проти країн – членів НАТО та ЄС. Зазначена діяльність, як симбіоз пропагандистських заходів і прихованих засобів інформаційно-психологічного впливу, спрямована й на подальшу дестабілізацію естонського суспільства: йдеться про цілеспрямоване поширення дезінформації за допомогою підконтрольних РФ російськомовних ЗМІ та псевдоакаунтів у соціальних мережах. Подібна діяльність, зауважують автори доповіді, на жаль, знаходить підтримку серед окремих категорій громадян країн ЄС, передусім, російськомовного сегменту.

У звіті також міститься інформація, що своєю діяльністю РФ намагається погіршити ставлення російськомовних мешканців до владних структур Прибалтійських країн: “Росія послідовно поширює тезу, що Естонія, Латвія і Литва не поважають права своїх російськомовних мешканців і фальсифікують історію. Балтійським країнам створюється імідж недемократичних і проблемних партнерів, щоб послабити їх зв’язок із союзниками та скоротити їхню роль у формуванні зовнішньої політики щодо Росії. Порухення прав російськомовного населення

описується як “етнокультурний геноцид” у формі “нео-нацистських настроїв”. Для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей РФ робить ставку на “... налаштовані проти ЄС і НАТО право- і лівопопулістський партії, які стають по всій Європі серйозною політичною силою”.

Фахівці ЕДІ також прогнозують високу ймовірність кібератак на сайти державних органів влади й управління та інформаційні ресурси країни у період головування Естонії у ЄС з метою втручання у роботу державних інформаційних систем.

Своєрідною спробою поширення інформаційного впливу на країни Прибалтики стало утворення 7 квітня 2016 р. Російської асоціації прибалтійських досліджень (РАПД), яка зареєстрована у м. Санкт-Петербурзі в якості об’єднання вчених у сфері соціальних та гуманітарних наук, офіційна адреса сайту організації – <http://baltstudies.ru/association/>. Проте, за висновками фахівців ЕДІ, основною функцією РАПД є підтримка російських позицій на Прибалтійському напрямку, підготовка “псевдонаукових” публікацій і організація відповідних конференцій.

Дослідження історії походження РАПД свідчить, що її виникнення пов’язано з діяльністю Фонду “Історична пам’ять”, директором якого є Олександр Дюков, відомий у науковому середовищі як автор книги “Міф про геноцид. Репресії радянської влади в Естонії”, що побачила світ у вересні 2007 р. за фінансової підтримки Фонду. У своєму дослідженні О. Дюков спростовує етнічний характер репресій радянської влади проти естонського народу та стверджує, що кількість репресованих була необґрунтовано завищена естонськими дослідниками. Ці твердження викликали неабияке обурення в естонському суспільстві та у 2009 р. документально спростовані экс-заступником голови КДБ ЕРСР В. Поолом.

Саме з ініціативи О. Дюкова було утворено РАПД, а вже наступного року Фонд “Історична пам’ять” отримав значну грошову підтримку з Адміністрації Президента Російської Федерації для організації першої конференції РАПД, яка відбулася у квітні 2016 р. у м. Калінінграді.

На звинувачення естонських фахівців преставники Фонду зауважили, що подібні висновки мають за мету розірвати наукові зв’язки між представниками РФ та Прибалтійських країн. На думку керівника РАПД М. Межевича, аналітичні дослідження щодо подій в Естонії, як основний напрям діяльності РАПД, не є втручанням у справи іншої держави, оскільки стосуються вивчення проблем корупції у державі, провокацій на російському кордоні, героїзації фашистів та пам’ятників, що

встановлюються ним. Росіяни й російськомовні мешканці Естонії, на думку М. Межевича, мають право на власну точку зору щодо окупації країни та впевнені, що розрив економічних зв'язків із РФ приведе країну до економічної катастрофи. Оцінку діяльності РАПД, представлену в доповіді, вчений вважає вкрай образливою, оскільки робити висновки щодо компетентності організації, яку він очолює, мають право лише науковці відповідного рівня.

Прогнози естонських фахівців щодо можливих загроз з боку РФ у галузі дестабілізації ситуації в країні небезпідставні. Історії добре відомі події десятирічної давнини, що відбулись у Таллінні у квітні 2007 р. і були пов'язані з перенесенням пам'ятника радянському Воїну-визволителю – “Бронзового солдата” – з центральної площі міста на військовий цвинтар, відповідно до Законів Естонської Республіки “Про захист військових поховань” та “Про знесення заборонених споруд” від 10 січня 2007 р. Протести представників російської діаспори та частини естонського населення міста щодо перенесення пам'ятника в ніч з 26 на 27 квітня достатньо швидко переросли у зіткнення з поліцією та акти відвертого вандалізму. На перший погляд “мирний” протест супроводжувався киданням каміння у бік поліціантів, погромом торговельних палаток і магазинів на вулицях Таллінна під скандування гасла “Росія”. Наступного дня на сайти державних органів влади й управління та банківської сфери країни було здійснено низку кібератак. Посольство Естонської Республіки у Москві оточили члени молодіжних рухів “Наші”, “Місцеві”, “Молода гвардія” тощо. Члени сімей співробітників дипломатичної місії та посол Естонії у Москві були змушені виїхати з РФ. Додатково проводились акції щодо бойкотування естонських продуктів і товарів широкого вжитку. Події квітня 2007 р. кваліфікуються як естонсько-російський дипломатичний конфлікт.

У подіях “Бронзової ночі” спостерігається наявність двох складових, що характеризують термін “інформаційне протистояння” у класичному його визначенні: втручання у роботу інформаційних систем країни у формі кібератак на сайти органів державної влади й управління, у т.ч. об'єкти критичної інфраструктури, та застосування засобів інформаційно-психологічного впливу на російськомовне населення Естонії.

Напередодні та під час подій “Бронзової ночі” з боку РФ було використано потужний арсенал пропагандистських засобів з метою створення негативного іміджу країни на міжнародній арені. Слід доповнити, що події “Бронзової ночі” вважаються “генеральною репетицією” наступних подій у Криму та на Сході України.

Після розпаду колишнього СРСР Естонія швидко здобула репутацію однієї з найуспішнішої пострадянської країни. Урядом держави здійснено низку реформ, які сприяли економічному зростанню та підвищенню рівня життя населення. На Заході вважали, що Естонія “досягла суспільства благоденства” і “може насолоджуватися комфортом”.

Як вже зазначалось, особливістю пострадянського періоду у прибалтійських республіках став процес пошуку національної ідентичності. Підтвердженням цього стало прийняття низки законодавчих актів: декларації Сейму Латвії “Про окупацію Латвії” від 22 серпня 1996 р., “Про латиських легіонерів у Другій світовій війні” від 29 жовтня 1998 р. та “Про осуждення тоталітарного окупаційного режиму СРСР” від 12 травня 2005 р.

Російські фахівці наполягали на обговоренні проблемних питань спільної історії РФ та прибалтійських країн шляхом діяльності т.зв. історичних комісій, про що йшлося вище. І дійсно, такі структури були створені між Латвією, Литвою та Росією, проте через діаметрально протилежні точки зору на історичні події, міфологізацію та маніпуляції, їхня робота припинилася.

Вважаємо за необхідне коротко зупинитись на подіях, що передували виникненню російсько-естонського дипломатичного конфлікту 2007 р. Перші сутички біля пам'ятника радянському Воїну-визволителю на площі Тинісмягі між російськомовною діаспорою та представниками націоналістичних груп відбулись ще у травні 2006 р. Саме тому в естонському політикумі з'явилась пропозиція щодо перенесення цієї споруди на військовий цвинтар м. Таллінна. З метою недопущення провокацій активістами було організовано нічне чергування біля пам'ятника, а його учасники отримали назву “Нічний дозор”, до того ж вони носили білу нарукавну пов'язку з відповідним написом.

У жовтні-листопаді 2006 р. питання перенесення Бронзового солдата знову набуло актуальності та вже у січні наступного року створюється відповідне підгрунття шляхом прийняття парламентом Естонії низки нормативних документів. Перенесення пам'ятника було заплановано на другу декаду травня.

У російському суспільстві заговорили про методи тиску на естонський уряд. Зокрема, 3 квітня 2007 р. у Москві відбулась нарада ветеранів ЗС РФ за участю віце-прем'єра Уряду Сергія Іванова та новопризначеного МО РФ А. Сердюкова. У контексті розмов щодо перенесення пам'ятника в Естонії Сергій Іванов закликав оголосити країні цивільний бойкот та найшвидше “...завершити будівництво порту в

Усть-Лузі (Ленінградська область), щоб не годувати Естонію, в портах якої 85% вантажів – російські”.

Його позицію підтримав і Голова комітету Держдуми з міжнародних справ К. Косачов: “Я знаю два максимально ефективних методи впливу на Естонію. Один – з міжнародних майданчиків. Ми продовжуємо займатися цим дуже активно. Ми хочемо ініціювати термінові дебати на черговій сесії ПАРЄ, вже ініціювали підготовку доповіді щодо ситуації в Естонії. Другий метод – економічний. Я не прихильник офіційних економічних санкцій, розриву торговельно-економічних відносин. Набагато ефективніше можна діяти методами “тихої” економіки. Як цими методами діяти, ми дуже добре знаємо. І ці важелі будуть задіяні максимально. Більше поки нічого не скажу, але запевняю вас: це речі дуже зрозумілі, дуже прораховані і досить ефективні”.

23 квітня 2007 р. Міністр закордонних справ РФ вручив ноту протесту послу Естонської Республіки у зв’язку з намаганням уряду останньої перенести пам’ятник та поховання загиблих радянських воїнів з площі Тинісмягі на військовий цвинтар міста Таллінна. З ранку 26 квітня район проведення робіт на площі Тинісмягі оточила поліція, активістів “Нічного дозору” затримали. Вночі розпочався демонтаж “Бронзового солдата” та розкопування поховань. Таке урядове рішення і його виконання саме вночі викликали образу російськомовної діаспори Таллінна та частки естонського населення, які вийшли на площу з метою запобігання перенесення пам’ятника. Серед протестантів було багато молоді та осіб похилого віку. Відбулись сутички між поліцією, що забезпечувала охорону місця проведення робіт, і натовпом, який поведився доволі агресивно: на відеокадрах зафіксовано кидання каміння, тари, смітників у бік поліціантів, скандування гасла “Росія”, образливі провокаційні вигуки. Поліція застосувала сльозогінний газ, тож некерований натовп перемістився з площі на вулиці міста, де молодь трощила вітрини магазинів і грабувала торговельні палатки. Понад тисячу учасників заворушень були затримані та утримувались у приміщенні морського терміналу, громадянин РФ Д. Ганін загинув через ножові поранення. Голова “Нічного дозору” Д. Лінтер та ще четверо учасників руху були заарештовані, але згодом виправдані за відсутністю в їхніх діях ознак злочину. Всі вони звернулись до Європейського суду з прав людини та отримали позитивне рішення щодо відшкодування претензій.

Слід зауважити, що прихід до влади в Естонії у цей період часу правих політичних сил, пов’язані з цим рішенням щодо перенесення пам’ятника й поховань

радянських воїнів, а також різноманітність існуючих поглядів населення країни та міста Таллінна на цю проблему, були вдало використані російським політикумом і пропагандистськими структурами в інформаційному просторі.

Так, аналіз змісту публікацій на шпальтах російських ЗМІ у період із жовтня 2006 р. по грудень 2007 р. свідчить про наявність певної динаміки у висвітленні подій навколо “Бронзового солдата”. Протягом жовтня-грудня 2006 р. спостерігається порівняно невелика кількість статей, більшість із яких присвячена питанням героїзації фашизму в Естонії, переписування історії, “війни пам’ятників” та про можливий захист РФ споруд, пов’язаних із Другою світовою війною.

Проте, після прийняття низки законодавчих актів 10 січня 2007 р., зміст і кількість публікацій суттєво змінюється. Активно обговорюються питання запровадження економічних санкцій проти Естонії, необхідність захисту “Бронзового солдата” російськими громадянами (“Наши” едут спасать “Бронзового солдата”, “Российские молодежные организации против Эстонии”); насаджується думка, що перенос пам’ятника – це неповага до російськомовного населення країни (“Поставят ли русских в Эстонии на колени?”). Коментарі щодо квітневих подій 2007 р. супроводжуються термінами “війна”, “бронзовий фронт”, “війна з мертвими”, “фашизм” та спрямовані на переконання світової спільноти у необхідності зупинити розповсюдження фашизму в Естонії (Табл.3).

Таблица 3.

**Розподіл кількості публікацій у російських ЗМІ
впродовж 2006–2007 рр.**

2006, місяці			2007, місяці									
жовтень	листопад	грудень	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень
66	88	77	73	71	1	99	11	48	10	50	15	10

У якості прикладу можна зупинитись на статті “Историческая память взывает к санкциям. Госдума запрещает Эстонии забывать о советских кременах”, заголовок якої, на нашу думку, підтверджує намагання РФ втрутитися у внутрішні справи суверенної держави. Далі йдеться про низку заходів, відпрацьованих Міжнародним

комітетом Державної думи РФ у зв'язку із намаганням естонської влади перенести пам'ятник: запровадження торговельних і фінансових санкцій, заборона на вхід естонських суден у російські порти та використання повітряного простору країни”.

Цікавими є дані соціологічного опитування, проведеного Фондом “Общественное мнение” 5-6 травня 2007 р. у 44 регіонах РФ після “Бронзової ночі”. 54% учасників дослідження схвалили можливе запровадження економічних санкцій щодо Естонії; 78% опитаних засудили переміщення пам'ятника; 7% звинуватили Естонію у фашистських настроях, а 5% побачили у цих подіях американський “слід”. І тільки 3% опитаних не побачили у переміщенні пам'ятника на військовий цвинтар політичного підґрунтя.

Події “Бронзової ночі” спричинили низку антиестонських виступів у Москві – 27 квітня російські молодіжні рухи оголосили безстроковий пікет посольства Естонії. З огляду на це розглянемо діяльність руху “Наши”, члени якого брали участь у пікеті. “Мы не мстим, мы расставляем все по своим местам. В России возрождаются традиции, возносятся из руин храмы, воздвигаются разрушенные памятники, поэтому сегодня в рамках этого процесса мы обязаны понять, на каком основании эстонское посольство находится именно здесь”, – йдеться в офіційній заяві молодіжного руху.

Рух “Наши” було створено в якості альтернативи т.зв. “помаранчевим рухам”. Відомо, що 17 лютого 2005 р. з петербурзьким активом “Наших” зустрівся заступник голови Адміністрації Президента РФ В. Сурков. 1 березня 2005 року В. Якеменко, колишній голова Федерального агентства у справах молоді, офіційно заявив про створення антифашистського молодіжного руху “Наши”. Установча конференція руху проходила 15 квітня 2005 р. у концертному залі Російської академії наук, але більша частина конференції проходила у закритому режимі. Як зауважив В. Якеменко, новий рух розглядає Росію “як історичний і географічний центр світу”, якому загрожує “протиприродний союз комуністів, фашистів і лібералів, об'єднаних спільною ненавистю до нашого президента Володимира Путіна”. У прийнятому на конференції проекті Маніфесту “Росія – мегапроект нашого покоління” визначено спільного ворога, яким є “фашистські організації, співчуваючі їм ліберали, бюрократи і олігархи”.

З 2005 р. “Наши” проводили щорічний літній табір на озері Селігер у Тверській області. Основне завдання – згуртування активу, зустрічі з видатними політичними діячами, аналітиками та представниками виконавчої і законодавчої влади країни, активний відпочинок, самоорганізація і самоосвіта активу, робота за напрямками.

Відомо, що Володимир Путін навіть провів неформальну зустріч з активістами руху у своїй резиденції у Завидові в присутності телекореспондентів. З 2008 р. для характеристики діяльності руху та його членів громадські діячі використовують термін “радісна гопота”. За даними газети “Відомості”, протягом 2007-2010 рр. рух отримав від державних організацій понад 460 мільйонів рублів. У 2008 р. було проведено реорганізацію руху, оскільки надто активні дії його членів (щодо дипломатичних представників Великобританії та Естонії) викликали “проблеми з Заходом”.

Письменниця О. Слепова, російськомовна мешканка Таллінна, згадує: “З подачі мера Москви “нашисти” організували багатоденну осаду естонського посольства в російській столиці. Ті ж “нашисти” відправляли своїх емісарів, який відловлювали на території всієї Естонії. Емісари займались підбурюванням. В країні, ситуація в якій була в ті дні напруженою до краю, такі дії можна розглядати як політичний тероризм”.

Наступною самостійною складовою інформаційного протистояння між РФ та Естонією у період, що досліджується, стали кібератаки на сайти органів державної влади й управління, банківський сектор та телекомунікаційні мережі останньої. У вчиненні цих дій було звинувачено адміністрацію Президента РФ, оскільки одним з джерел атак був комп’ютер з IP-адресою, пов’язаною з адміністрацією тодішнього російського президента В. Путіна. Дещо пізніше представник “Єдиної Росії” С. Марков підтвердив, що у здійсненні кібератак брав участь один з його співробітників, проте у доповіді National Security Agency (2009 р.) замовником атаки вказано рух “Наші”.

У технічному плані проти Естонії використано декілька типів мережевих атак: SYN-flood та Ping of Death, внаслідок яких був заблокований доступ на сайти Президента Естонії, естонського уряду, інших міністерств і відомств країни. Також було здійснено кібератаку на інтернет-сайт Реформістської партії. Зокрема, на головній сторінці її сайту розміщено текст-вибачення прем’єр-міністра уряду Естонії перед російськомовним населенням країни: “Прем’єр-міністр просить вибачення! Прем’єр-міністр Естонії і естонський уряд просять вибачення у всього російського населення Естонії і беруть на себе зобов’язання з повернення пам’ятника Бронзовому солдату на місце”. У РФ молодь роздавала перехожим листівки з електронними адресами членів Кабінету міністрів Естонії зі закликами здійснювати запити з метою блокування їх роботи.

Слід також зауважити, що на хакерських сайтах одночасно з'явилися інструкції російською мовою з ведення атак проти Естонії, проте тогочасний перший заступник прес-секретаря президента РФ Д. Песков заперечив будь-який зв'язок державної влади з кібертерористами. Коли ж естонські фахівці почали фільтрацію "пакетів" із домену .li, кіберзлочини перейшли в іншу площину: було здійснено мережу атак із залученням більше півмільйона зомбі-комп'ютерів, що дислокувалися на просторі від В'єтнаму до Перу. Апогей кібератак припав на 9 травня, внаслідок чого зазнав ураження і банківський сектор країни. Представник прес-служби Міністерства оборони Естонії

А. Леммик зауважив, що кібератаки на інформаційні мережі й системи країни мали надто зкоординований характер, що більш притаманно організації, а не окремим особам, і динаміка атак збігалася з московським часом. "Немає можливості показати папір з наказом якогось генерала про атаку, проте причетність Росії складно заперечувати. Кібератаки характеризує використання кирилиці і російської мови", – сказав він.

Оскільки предметом нашого дослідження є інформаційне протистояння як складова російсько-естонського дипломатичного конфлікту, питання запровадження економічних санкцій з боку РФ проти Естонії нами не вивчалось. Зауважимо тільки, що офіційно економічні санкції щодо Естонії не застосовувались. Обсяг втрат від скорочення двосторонніх зв'язків між РФ та Естонією оцінено в 320 мільйонів євро. Загальне економічне становище країни ускладнилося. Обсяг перевезення вантажів між двома країнами скоротився в липні 2007 р. на 35 % порівняно з тим же періодом 2006 р., обсяг перевезення сирої нафти – на 34 %, бензину – на 50 %, кам'яного вугілля – більш ніж на 60 %. Висловлено припущення, що ці показники у майбутньому впливатимуть на політичні уподобання виборців.

Письменниця О. Слепова згадує: "Російськомовні жителі Естонії опинились між молотом і наковадлом. Акції протесту продовжувались і після "Бронзових ночей"... ми сподівались, що і наша гаряче кохана історична батьківщина що ми – плоть від плоті і кров від крові. Батьківщина згадала. Були прикриті всі гуманітарні програми. Найбільше це вдарило по молоді. В рамках цих програм російськомовній молоді Естонії надавалась можливість вчитись в російських вузах не як іноземцям, а як співвітчизникам без проходження екзамену з російської мови. Крім того на цю групу студентів розповсюджувались певні пільги при оплаті навчання. Були згорнуті магато проектів у сфері культурного і туристичного обміну. Росія перестала закуповувати

естонські товари. Через територію Естонії припинився російський транзит. У відповідь Естонія заборонила використання дна Балтійського моря на своїй території для будівництва газопроводу “Північний потік”.

Дослідження складових інформаційного протиборства між РФ та Естонією, пов’язані з переносом пам’ятника радянському Воїну-визволителю наприкінці квітня 2007 р. дає підстави зробити такі висновки.

1. Російська Федерація є країною-підписантом Женевських конвенцій 1949 р. про охорону жертв війн та долучилась до низки зобов’язань щодо створення, утримання та благоустрою радянських військових поховань на території інших держав. Естонія не є країною – учасницею міжурядових угод між РФ та тринадцятьма іншими державами з цього питання. На нашу думку, РФ як країна- правонаступник колишнього СРСР повинна була порушити питання збереження пам’ятників та поховань радянських воїнів із країнами пострадянського простору, які не мають міжнародних зобов’язань відповідно до Женевських конвенцій 1949 р., заздалегідь і винятково у політико-дипломатичній площині. Перебіг подій, пов’язаних із перенесенням пам’ятника “Бронзовому солдату”, провокаційні висловлювання на державному рівні та побажання у цьому контексті зміни естонського уряду можуть кваліфікуватися як використання інформаційного приводу з метою втручання у внутрішні справи Естонії, країни-члена НАТО й ЄС.

Аналіз спогадів представників російської діаспори свідчить, що у цьому середовищі не було одностайно негативної думки щодо перенесення пам’ятника, про наявність якої наголошують російські пропагандисти.

2. З моменту першого обговорення пропозицій уряду Естонії щодо перенесення пам’ятника (жовтень 2006 р.) спостерігається активна інформаційна діяльність на шпальтах російських ЗМІ, яка має певну динаміку. Застосовуються відомі пропагандистські кліше: маніпуляція історичною свідомістю російськомовної діаспори Естонії, звинувачення уряду країни у реставрації фашизму, нацизму, залякування економічними засобами впливу, пік яких припадає на травень 2007 р.

3. Під час конфлікту спостерігається активна діяльність молодіжних рухів за підтримки високопосадовців РФ. Слід зауважити, що аналогічні форми й методи роботи у російськомовному молодіжному середовищі застосовувалися на Кримському півострові впродовж 1992-2014рр.

4. Самостійною складовою інформаційного протистояння між РФ та Естонією стало застосування кібератак на органи владних структур, політичних партій,

банківський сектор країни, що спричинило обмеження доступу до інформаційних ресурсів та завдало останнім суттєвої шкоди.

5. Аналіз діяльності науково-дослідних інституцій РФ вкотре підтверджує залучення останніх до ведення інформаційно-пропагандистської діяльності шляхом маніпулювання історичною пам'яттю та історичними подіями спільного минулого народів колишнього СРСР.

З метою ознайомлення зі студіюванням взаємовідносин між РФ та прибалтійськими країнами в інформаційній сфері, нами проаналізовано зміст продукції російськомовних інформаційно-аналітичних агенцій, діяльність яких пов'язана із прибалтійським регіоном. Так, останнім часом читачів намагаються переконати, що країни Балтії не мають права на існування, а Литовська республіка є, у розумінні російських пропагандистів, “недодержавою”. Нещодавно фахівцями служби стратегічних комунікацій Міністерства оборони Литовської республіки у соціальній мережі Facebook було виявлено карти Балтійського регіону, на яких розміщено сепаратистські утворення на зразок українських псевдореспублік на Донбасі. “Кожен наш громадянин став своєю мішенню для ворожої пропаганди”, – констатують спеціалісти, –...Не всі люди є істориками і політиками, а пересічні громадяни погано орієнтуються у таких питаннях”.

З цього приводу викладач Інституту міжнародних відносин і політичних наук Вільнюського університету (Vilniaus universitetas) політолог Неріюс Малюкявичюс зауважує: “В інформаційному плані ми все ще є своєю інформаційною колонією, яка належить до східного простору. Цей феномен колонії демонструє кількість російської продукції; ця продукція збирає чималу аудиторію. Пострадянська ностальгія існує у певної частини суспільства, що посилюється за допомогою фільмів і серіалів, поєднуючись з розчаруванням у нашій політичній системі. Через цю “м'яку” атаку приходять і геополітична атака”.

У доповіді Поліції безпеки Міністерства внутрішніх справ Латвії (DrošībasPolicija) окреслено перелік питань, до яких російські спецслужби виявили чималу зацікавленість у 2016 р. Серед них – стан обороноздатності країни; соціально-політичні події та громадська думка про владу; відносини між різними етнічними групами, ситуація напередодні місцевих виборів у 2017 р. і ставлення до міжнародних політичних подій. Латвійські фахівці зазначають, що у своїй діяльності російські спецслужби використовують неурядові організації, науково-дослідні інститути, вищі та ЗМІ й орієнтовані, передусім, на російськомовне населення республіки.

Отже, Російська Федерація проводить інформаційну політику, спрямовану на формування негативного іміджу Литви, Латвії та Естонії на міжнародній арені. Як свідчить змістовний аналіз російськомовного контенту в інформаційному просторі прибалтійських країн, до цієї діяльності, окрім працівників сфери масової комунікації залучені також відомі російські науково-дослідні установи та окремі представники наукової громадськості.

3.3. Інформаційні кампанії Російської Федерації на Кримському півострові (1992-2014 рр.).

Аналіз публікацій у періодичних виданнях, вивчення аналітичних матеріалів та досліджень українських науковців щодо історичних передумов подій на Кримському півострові у 2014 р. дає підстави стверджувати, що упродовж усього періоду незалежності України Російська Федерація підтримувала антиукраїнські настрої серед російськомовного населення Автономної Республіки Крим (АРК), активно використовуючи для цього засоби масової інформації і громадські організації проросійського спрямування.

Останні, своєю чергою, під гаслами збереження соціально-культурних традицій та підтримання взаємовідносин із співвітчизниками, починаючи з 1993 р., здійснювали цілеспрямовану інформаційну політику щодо формування антиукраїнської світоглядної позиції серед населення півострова, зосереджуючи свою увагу на молодіжному середовищі. Окрім загальновідомих форм діяльності: організації і проведення мітингів, пікетів, демонстрацій та “круглих столів”, окремим напрямом роботи серед молоді стала організація молодіжних військово-патріотичних таборів на зразок “Донузлав-АнтиНАТО”. Беззаперечним також є факт активної участі у подіях “Кримської весни” членів громадсько-політичних рухів та партій проросійського спрямування, що існували на півострові.

Починаючи з 1997 р. по 2006 р., на території півострова зафіксовано кілька потужних інформаційних кампаній, спрямованих, передусім, на дискредитацію зовнішньополітичного курсу України щодо вступу до Північноатлантичного Альянсу, ревізію історичних подій та, відповідно, перегляд кордонів нашої держави.

У результаті комплексного наукового дослідження щодо інформаційної діяльності РФ проти України в контексті формування антиукраїнських та антинаатовських настроїв серед населення півострова в період 1997–2006 рр. У науковий обіг введено низку джерел, які пов'язані з висвітленням вищевказаних подій.

Після невдалих спроб виходу АРК зі складу України у 1992, 1994 та 1995 рр., першою резонансною подією на півострові стали акції протесту, організовані громадським об'єднанням “Трудова Росія” і представниками Комуністичної партії України щодо проведення міжнародних навчань “Sea Breeze-1997” у Донузлаві.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на події 1992 року, коли очолюваний Юрієм Мешковим Республіканський рух Криму (РПК) організував дві ініціативні групи, що збирали підписи за проведення референдуму про від'єднання Криму від України. Однак Голова Верховної Ради Криму Микола Багров наклав мораторій на проведення всекримського референдуму. 24 жовтня 1992 року відбулося засідання РПК, на якому було затверджено створення нової Республіканської партії Криму (партії РПК) на чолі з Мешковим, до якої не увійшла велика кількість членів РПК, діяльність яких розбігалася з ідеологією новоствореної організації. Виключені депутати у відповідь створили Народну партію Криму (НПК, нині –партія “Союз”), однак задля того, аби мати можливість використовувати аббревіатуру “РПК”, затвердили створення громадської організації “Російськомовний рух Криму”.

23 жовтня 1993 року Ю. Мешков разом з депутатами Верховної Ради УРСР останнього скликання Володимиром Тереховим та Сергієм Цековим брав участь у засіданні Розширених координаційних рад рухів і партій, де було створено “Російську общину Криму”. Втім, діяльність цього об'єднання активізувалася аж у 1995 році, вже без Ю. Мешкова.

На січень 1994 року було призначено перші вибори президента Республіки Крим. Під час передвиборчої кампанії на Ю. Мешкова було вчинено замах – його вдарили сталевим прутком по потилиці, коли він повертався додому після засідання. Після цього відбулося спільне засідання партій РПК(РПК) та НПК, на якому ухвалено

створити передвиборчий блок “Росія”. Голова НПК згідно з домовленістю мав отримати посаду помічника Президента.

30 січня 1994 року Ю. Мешков упевнено переміг у другому турі виборів Президента Республіки Крим, здобувши 72,9 % голосів. Його головний конкурент Микола Багров набрав усього 23,35 %.

Підтримку населення і, як результат цього, посаду Президента Криму Ю. Мешков частково здобув завдяки зв'язкам з шовіністично налаштованими російськими політиками: К. Затуліним, С. Бабуріним, командувачем ЧФ РФ Едуардом Балтіним та іншими. Політичною платформою при цьому став курс на максимальне зближення з Росією, аж до входження Криму до її складу. Ю. Мешков планував введення на півострові рубльової зони, укладання воєнно-політичної угоди з Росією, надання жителям Криму російського громадянства, введення московського часу тощо. Втім, через рішучу протидію української влади та кримської опозиції, єдиним, що було зроблено, став указ № 1 про переведення стрілок годинника аналогічно з Москвою.

Одним з перших кроків Ю. Мешкова після обрання стало запрошення на посаду віце-прем'єра Кримського уряду російського економіста Євгена Сабурова, що на той час мав російське громадянство. Саме цей факт став приводом для того, аби півроку потому український уряд ініціював відставку Є. Сабурова. Ще одним кадровим рішенням Ю. Мешкова стала підтримка С. Цекова на посаді спікера кримського парламенту. Однак знайти спільну мову двом політикам не вдалося, що, фактично, і стало початком кінця правління Ю. Мешкова. Не витримавши протистояння, він оголосив про розпуск парламенту і виставив свою охорону навколо будівлі. Одночасно з тим і С. Цеков, і Ю. Мешков написали президенту України скарги один на одного, чим керівна верхівка країни одразу ж скористалася, призначивши новий уряд та позбавивши Президента Криму частини повноважень. У березні 1995 року посаду було скасовано. Офіційною причиною цього стала необхідність “приведення Конституції і законів Автономної Республіки Крим у відповідність з Конституцією і законами України з метою забезпечення верховенства Конституції і законів України на всій її території та захисту державного суверенітету України”.

Зауважимо, що антинатівська інформаційно-пропагандистська кампанія, розгорнута проросійськими силами Криму за підтримки суспільно-політичних і партійних організацій Росії, проводилась із застосуванням класичних форм і методів, притаманних заходам подібного спрямування: дезінформація, фальсифікація та перекручення фактів з метою формування негативного іміджу України на міжнародній арені, унеможливлення отримання Україною фінансової допомоги для реформування та розвитку морської компоненти Збройних Сил і зриву заходів щодо підвищення рівня підготовки української армії. Попри значні зусилля проросійських провокаторів навчання було проведено, а РФ залишилася єдиною країною Чорноморського регіону, яка відмовилася брати в них участь.

Слід зауважити, що на сторінках кримської преси в цей період часу також містилися провокаційні матеріали, спрямовані проти країн Альянсу і України. Добре зрежисована у Кремлі інформаційно-пропагандистська кампанія виявилася вдалим супроводженням заходів, спрямованих на зрив бойової підготовки збройних сил. І хоча військової мети навчань досягнули, Україна програла війну в інформаційному просторі: впродовж згаданих подій у ньому безперешкодно працювали російські пропагандисти.

Влітку 1999 р., на День Незалежності України, члени націонал-більшовицької партії Росії здійснили політичну акцію – в центрі Севастополя, на вулиці Ушакова, на вежі будівлі Клубу моряків встановили плакат “Севастополь – русский город!”, а на шпилі вежі розмістили прапор Націонал-більшовицької партії Росії. Потім прикували себе ланцюгами до вежі і зверху розкидали листівки: “Кучма – подавишься Севастополем”.

В агітаційних матеріалах, виконаних у кращих традиціях комуністичної пропаганди, роз’яснювалося, що ця політична акція проводиться як протест проти окупації Севастополя Україною, а також проти майбутнього вступу України в Північноатлантичний Альянс і ратифікації Договору між Україною і Росією. Звичайно, порушників громадського порядку заарештували, засудили на 15 днів виправних робіт українським судом і пізніше передали російській стороні. Але, як не прикро, українські ЗМІ не дали належної відповіді: висвітлюючи перебіг подій, вони

обмежилися лише публікацією в газеті ВМФ України “Флот України”. Забігаючи наперед, слід зазначити, що безпосередні учасники акції протесту нині активно ведуть блоги й сторінки у соціальних мережах, де розміщують спогади про захоплення башти.

До конфлікту навколо острова Тузла – спадку, що залишився після розпаду СРСР через низку невирішених питань щодо демаркації та делімітизації кордонів двох держав і експлуатації Керченської затоки, залишалось чотири роки...

Українсько-російський конфлікт на острові Коса Тузла належить до недостатньо вивчених проблемних питань новітньої історії України. Історіографія цієї проблематики представлена окремими науковими студіями, але відсутні ґрунтовні дослідження щодо інформаційно-пропагандистської діяльності Російської Федерації у згаданий період часу.

Задовго до згаданих подій депутат Законодавчих Зборів РФ О. Травніков у 1997 році презентував дві книги щодо історичної долі острова Тузла. Це – “Коса Тузла. Причисленная территория” і “Коса Тузла и стратегические интересы России”, у яких автор достатньо аргументовано доводить, що і Тузла, і Кримський півострів є територією, що належить Російській Федерації, а отже, і сферою її стратегічних інтересів. Спосіб викладення матеріалу в цих творах є елементом прихованої пропаганди з метою формування відповідної суспільної думки щодо означеного питання, але саме ці твори стали ідеологічним підґрунтям майбутнього конфлікту.

Формальним приводом до конфлікту через шість років після виходу праць О. Травнікова стала ситуація, яка ніби-то вимагала негайного проведення комплексу робіт з метою запобігання екологічній катастрофі в регіоні. Саме в цей період часу російськими ЗМІ активно розповсюджувалась думка, що будівельні роботи на острові виконуються суто для вирішення проблем із підтопленням острова Коса Тузла. За російською версією, роботи розпочалися з ініціативи губернатора Краснодарського краю О. Ткачова без погодження з вищим керівництвом держави. Разом з тим, упродовж трьох днів від початку конфлікту, як констатують аналітики, губернаторові було надано своєрідний “карт-бланш” для просування своїх ідей у російських ЗМІ та на державних телеканалах, де він активно використовував образливу риторику на

адресу української сторони та непереконливу аргументацію своїх дій: “Я вважаю що ця земля, що полита кров’ю кубанських козаків, – це для нас священна земля. І ми будемо, безумовно, відстоювати інтереси краю”.

І лише тоді, коли до державного кордону України залишились лічені метри, керівництво нашої держави було змушено застосувати інший арсенал сил і засобів з метою демонстрації російському керівництву своєї рішучості щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України. Стало зрозуміло, що цей конфлікт, з однієї сторони – спадок, що залишився після розпаду СРСР через своєчасно невирішені проблемні питання щодо демаркації та делімітизації кордонів двох держав та експлуатації Керченської затоки, а з іншої сторони – частина стратегії Російської Федерації щодо України.

Після низки політико-дипломатичних консультацій, рішучих виступів українських парламентаріїв та відповідних заходів зі сторони Міністерства оборони України, відбулася зустріч тодішнього Президента України Л. Кучми, який перервав свій візит до Бразилії, та Президента Російської Федерації В.Путіна, й конфлікт було вичерпано. Але ще багато років поспіль із російської сторони лунали думки про зраду національних інтересів РФ та “здачу” острова Тузла Україні.

Щодо історичної приналежності острова до території України зауважимо, що відповідно до ноти Російської Федерації від 16 жовтня 2003 року щодо термінового надання копій документів, на підставі яких Україна вважає острів Коса Тузла своєю територією, українська сторона надала переконливі архівні документи, географічні карти тощо, які свідчили про приналежність зазначеної території до України. Разом з тим у “Независимой газете” від 22 жовтня 2003 р. під заголовком “Кучма готується до війни” з’являється така інформація: “депутат Ігор Остащ, коментуючи запит російського МЗС з проханням надати документи, на підставі яких українська сторона наполягає на українській приналежності острова, зауважив, що “це як раз і є підтвердженням того, що росіяни не вважають острів українським, а головна мета будівництва дамби – це питання нової лінії кордону”.

Цілком протилежну думку щодо приналежності острова висловив російський політик Д. Рогозін, який набув неабиякої популярності в контексті подій на Тузлі. На

ток-шоу, що проводилось радіостанцією “Эхо Москвы” 22 жовтня 2003 року, він сказав: “Тузла – наша. І Севастополь – наш, я це довів у своїй роботі, коли я писав докторську дисертацію в 1999 р. на основі всіх документів. Щодо Кримського півострова можуть вестися різні переговори, а вже це точно наше”.

Під час цього ефіру радіостанцією “Эхо Москвы” було проведено анонімне опитування громадян Російської Федерації щодо подій на острові Коса Тузла (Табл. 4).

Таблиця 4.

Розподіл думок населення РФ щодо подій на острові Тузла	
Питання	Відсоток респондентів
Острів Тузла, як частина РФ, є важливішим, ніж підтримання добрих взаємовідносин з Україною	82% респондентів
За підтримання добрих взаємовідносин з Україною	18% респондентів
Взяло участь в опитуванні	3795 осіб

“Виявляється, у нас народ правильний, в тому числі серед слухачів, –прокоментував результати Д. Rogozin, – “Люди налаштовані дійсно розумно, тому що є поняття національних інтересів власної держави, незалежно від того, хто ми, ліві чи праві, в економіці ми повинні відстоювати свої інтереси в будь-яких ситуаціях. Тому все, що було сказано, правильно”.

У той же час телефонне опитування громадян України на замовлення газети “Дзеркало тижня” щодо необхідності застосування силових методів вирішення конфлікту, якщо не вдасться вирішити його дипломатичним шляхом, проводилось фахівцями Центру імені О. Разумкова в Україні (Табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл думок населення України щодо шляхів вирішення конфлікту на о. Тузла

Застосування силових методів вирішення конфлікту			
За (%)		Проти (%)	
Київ	12	Київ	78,3
Львів	16,4	Львів	65,4
Донецьк	18	Донецьк	76,4
Симферопіль	3,6	Симферопіль	91,4

Результати дослідження свідчать про те, що українське суспільство у 2003 році було неготове до війни з Російською Федерацією, яку не вважало потенційним ворогом. Хоча деякі політики трактували ці результати як загрозу українській державності.

Дослідниками було проаналізовано зміст публікацій у відомих російськомовних виданнях: “Ведомости”, “Комсомольская правда”, “Новые известия”, “Время новостей”, “Парламентская газета”, “Новая газета”, “Коммерсантъ”, “Российская газета”, “Московский комсомолец”, “Независимая газета” та її додатку – “Независимое военное обозрение” у вказаний період часу; узагальнено матеріали ток-шоу, теледебатів, радіопередач, а також систематизовано виступи російської політичної еліти щодо зазначеної проблематики. Цитування подаються у перекладі українською мовою.

Аналіз публікацій у російських ЗМІ під час конфлікту на острові Тузла дає змогу виявити сім основних напрямів щодо висвітлення конфлікту. Доведено, що у російських ЗМІ було розгорнуто інформаційно-пропагандистську кампанію проти незалежної Української держави.

Перше. Нав’язування думки, що населення Кримського півострова є проросійськи налаштованим і підтримує російську політику. Прикладом є низка таких публікацій.

Друге. Переконання населення РФ про готовність України розпочати війну. Передусім, про це свідчать заголовки статей у відомих ЗМІ: “Украина готова на любые действия”, “Кучма готовится к войне с Россией”, “Куницын готов к войне с

Россией. Самостийники бояться возвращения Крыма РФ”, “Псевдонаучные аргументы Куницына. Самостийные пограничники умерили пыл”, “Тузлу готовы защищать 27 тысяч украинских добровольцев”.

Третє. Активне використання фейкових повідомлень.

Четверте. Дискредитація керівництва Незалежної України.

П’яте. Дискредитація керівництва АР Крим.

Шосте. Порівняння конфлікту з подіями на острові Дамянський та формування думки про неможливість війни між братніми народами під гаслом “Другого Доманського не буде”.

Разом з тим, у ЗМІ подається інформація про проведення навчань щодо знищення збройних формувань, які вторглися на територію Східного Криму і загрожують територіальній цілісності країни. При цьому з’являється інформація про можливість бойових дій між Україною і Росією”.

Сьоме. Переконавання, що Північноатлантичний Альянс не надасть Україні необхідної допомоги.

Як відомо, під час конфлікту, МО України було змушене збільшити кількість військ у зоні протистояння. Ось як прокоментував цю ситуацію Д.Рогозин: “...Брязкати зброєю своєю проржавілою і лякати сьогодні Росію збройним конфліктом з приводу питання, яке повинно бути предметом вивчення виключно тільки дипломатів, а також фахівців у галузі морського права, я вважаю, що це безвідповідальна річ, це чистої води кон’юнктурщина, це спроба підтягти штани у влади, яка стає все менше і менше популярною, заробити дешеві бали, плюс ще на свою сторону поставити інертно налаштовану антиросійську натівську Європу, тобто коротше кажучи, це спроба ініціювати конфлікт з Росією якого, насправді, не буде, я абсолютно переконаний”.

Разом з тим генерал-лейтенант І. Воронченко коментує ці події так: “...Я пам’ятаю, як росіяни насипали косу – по 700-800 машин в день. Але мало хто знає, що відбувалося на тій стороні, пише автор. – А там, в Новоросійську, проводилися тактичні навчання сьомої парашутно-десантної дивізії ВДВ. Ми готові були відбивати агресію, тому що там проводилися командно-штабні навчання,

практичні заходи щодо підвищення боєздатності дивізії. Був наготові і Темрюкський батальйон морської піхоти, російські прикордонники нахабно кидали якір в наших водах”.

В контексті дослідження інформаційних “закидів” заслуговує на увагу стаття оглядача “Независимой газеты” В. Мухіна “Виртуально-реальная Крымская война”, що побачила світ 23 жовтня 2009 року. Автор описує задум та хід навчань 25 окремої повітряно– десантної бригади, яка, на його думку, “укомплектована мешканцями західних областей України, які мають досвід наведення порядку у гірняцьких селищах Західного Донбасу”. Тільки наразі легендою навчань є наведення порядку у Східному Криму. Передбачається, що місцеве населення підтримує “ворога”. Автор наводить слова військового експерта з Севастополя, капітана першого рангу В. Пасякіна про те, що в Криму і Східній Україні населення симпатизує Росії. “Це можна назвати сепаратизмом. Але Москва в цьому не винна. Сепаратистські настрої в Україні, особливо на Сході, де живе російськомовне населення, загострилися у зв’язку з економічною кризою, яка охопила Україну більше, ніж інші країни світу. Це, по-перше.

По-друге, симпатії до Росії посилюються у тих, хто незадоволений прозахідної політикою української влади”, – говорить офіцер. Свої висновки він підтверджує тим, що населення України, більша частина якої вважає рідною російську мову, не може вільно дивитися російськомовні телеканали, навчатися в російськомовних школах. Населення, 80% якого говорить “ні” вступу України в НАТО, не сприймає курс Ющенка на входження до альянсу. Ветерани Великої Вітчизняної війни в Україні не можуть пробачити президенту його укази щодо прославлення УПА, яка допомагала фашистам. “І це реальні суперечності. Цілком зрозуміло, що частина населення, що живе на Заході України, симпатизує нинішньому президенту та іншим прозахідним лідерам. Але ця проблема не залежить ні від Ющенка, ні від Росії”, – підсумовує В. Пасякін.

Як случно зауважив В. Горбулін: “Коли в 1991 Україна стала незалежною в результаті розпаду СРСР, це спочатку розглядалося і досі розглядається російською елітою як прикре історичне “непорозуміння”, яке слід виправити якомога швидше”.

На підтвердження цих слів наведемо думку російського політолога І. Буніна, директора фонду “Центр політичних технологій” щодо подій навколо острова Коса Тузла:

“У передвиборних умовах усі політичні сили в Україні змушені підключитися до якоїсь кампанії, спрямованої на захист української ідентичності. З моєї точки зору, ми трошки прогавили цей процес. Україна перетворюється на реальну державу, зі своїми кордонами, зі своєю ідентичністю, зі своїми цінностями. І в такій ситуації поблажливе ставлення до України треба змінювати”.

Аналіз наведених матеріалів переконливо свідчить, що у згаданий період часу Російською Федерацією була розгорнута інформаційно-пропагандистська кампанія з метою фальсифікації історичних фактів, формування негативної думки про керівництво та політичну еліту України, дискредитації української армії. Окремо слід вказати на застосування образливої риторики на адресу політичних партій та рухів України. Відповідні дії українських мас-медіа були невпевненими та нерішучими й обмежувались лише публікаціями з офіційних сайтів державних органів влади і управління.

Наступною подією у ланцюжку цілеспрямованого інформаційного пресингу стали події, пов’язані зі зривом навчань “Sea Breeze” в травні-червні 2006 року.

Слід зазначити, що за попередньо узгодженим Планом дій Україна-НАТО було заплановано проведення чергових українсько-американських миротворчих навчань на 17 червня 2006 року. Вони мали велике значення для української армії за своїми масштабами і були необхідними в контексті підвищення рівня боєздатності українського флоту, а також одним із заходів з підготовки ВМС України до участі в антитерористичній операції НАТО “Активні зусилля”.

Події набули розголосу, коли навесні 2006 р. американський корабель “Adventure”, завантажений військовою технікою, зайшов у Феодосійський морський порт. Російські пропагандисти знову витлумачили цей факт, як можливе розгортання військової бази НАТО в Криму. І коли Adventure зайшов у Феодосію і став розвантажуватися, обурені місцеві громадяни перекрили вихід з порту, щоб не допустити переміщення військової техніки на вулиці міста.

Згадані події знайшли відображення у книзі Дмитра Жмуцького. За автором "...нинішнє феодосійське протистояння виглядає сигналом того, що південний схід України виходить з громадянського анабіозу і вчиться відстоювати свої інтереси шляхом масових ненасильницьких акцій”.

Активну участь у зазначених подіях взяли формування козаків. Пізніше до них приєдналися члени партійних та громадських організацій, представники органів місцевого самоврядування. Протестанти облаштували наметове містечко і розвішали плакати з закликом не допустити війська НАТО в місто. Члени комуністичної партії розташували штаб опору в місцях проживання американських військовослужбовців – у Феодосії та Алушті.

Директор Інституту країн СНД К. Затулін (депутат Державної Думи Росії) разом зі співробітниками щойно створеної Севастопольської філії Інституту країн СНД взяв активну участь у цих подіях. Після виступу на мітингу у Феодосії йому заборонили у в’їзді і перебуванні на території України, а двома місяцями пізніше його нагородили російським Орденом Дружби.

Небайдужі громадяни Севастополя навіть почали збір грошей на потреби протестантів, порівнювали свої дії з подіями на першому Майдані. За повідомленнями російських ЗМІ, матеріальна допомога надходила з усіх регіонів Росії і навіть з Німеччини. Президент України В. Ющенко у своєму виступі зазначив, що такі заходи напевно фінансуються з-за кордону. Він акцентував на законності проведення навчань, оскільки попередньо Верховна Рада України проголосувала за План дій “Україна-НАТО”.

У той же період часу Верховна Рада Криму проголосувала за рішення щодо оголошення півострова територією без НАТО. За даними інформаційних агентств, за це віддали свої голоси 61 з діючих 78 депутатів місцевого парламенту.

Депутати обґрунтували своє рішення тим, що населення автономії висловлює невдоволення у зв’язку зі збільшенням контингенту іноземних військ на півострові, а також вимагали заборонити допуск представників США і НАТО до голосування з цього питання у Верховній Раді України та відмінити проведення навчань “Sea Breeze-2006”.

Чимало претензій було також висловлено на адресу представника президента в Криму Г. Москаля, зокрема, про несвоєчасне інформування Президента України про стан справ на півострові. Крім того, було прийнято рішення про створення комісії “з розслідування антидержавних дій президента України та міністра закордонних справ України”.

Цікавим є виступ Костянтина Затуліна на мітингу, присвяченому десятій річниці феодосійських подій 2006 р. У своїй промові він стверджує, що “...приводом до народного обурення навесні – влітку 2006 року стало свавілля “помаранчевої” української влади та її заокеанських господарів, які висадилися на кримській землі для здійснення провокаційних маневрів “Сі Бриз”. ...Протест 2006 року був важливою віхою на шляху Криму до Росії. Комусь, можливо, здається, що повернення Криму до Росії у 2014 році було поодиноким актом. ...Але ми знаємо, що перемога кувалася у боротьбі усі 23 роки незаконного та несправедливого знаходження Криму та Севастополя у складі України”.

Вищевикладені факти переконливо свідчать, що за підтримки проросійських громадсько-політичних організацій Криму Російською Федерацією на півострові були розгорнуті потужні інформаційно-пропагандистські кампанії з метою фальсифікації історичних фактів, ревізії історичних подій, формування негативної думки про керівництво і політичну еліту України, дискредитації української армії, країн – членів НАТО, створення усіляких перешкод підвищенню бойової підготовки українських військовиків.

Упродовж зазначеного періоду часу на півострові також проводилися неофіційні “референдуми” щодо надання російській мові статусу державної, про братні народи, щодо вступу до НАТО тощо.

Наприкінці лютого – початку березня 2014 року Росія перекинула до Криму свої війська без розпізнавальних знаків й окупувала український Кримський півострів. 16 березня 2014 року на території Автономної Республіки Крим та в Севастополі окупаційна влада провела псевдореферендум про статус півострова, на якому більшість мешканців Криму начебто підтримали приєднання півострова до Російської Федерації. Результати так званого “референдуму” не визнали ані Україна, ані

Європейський Союз, ані США. Згодом усупереч нормам міжнародного права Росія створила на території українського півострова суб'єкт Російської Федерації – Республіку Крим, котрий увійшов до складу Південного федерального округу. ООН, ПАРЄ, ПА ОБСЄ не визнають насильницьку анексію Криму.

Офіційна Москва називає процес, що почався незабаром після повалення в результаті Майдану тодішнього президента України В. Януковича, “поверненням Криму додому”, “виправленням історичної помилки та несправедливості”.

Як обґрунтування кроку Кремля називали кілька причин, зокрема, прагнення захистити жителів Криму та Севастополя від “українізації” з боку нової влади, захист російськомовного населення Криму від українських націоналістів. Паралельно наголошували на прагненні більшості кримчан та севастопольців жити в Росії, що було зафіксовано “вільним волевиявленням” на референдумі 16 березня.

Отже, після того, як протести в Києві поклали край корумпованому режиму В. Януковича, Москва помстилася Україні за її рішення торувати шлях до Європейського Союзу і трансатлантичного співтовариства. 20 лютого 2014 року російські “маленькі зелені чоловічки” – Сили спеціальних операцій зі знятими розпізнавальними знаками – із російською зброєю в руках та засобами зв'язку військового класу, опанували український Кримський півострів. За тиждень вони захопили парламент Криму.

Тим самим Росія розпочала кампанію з дестабілізації України та підриву її прагнення до демократичного розвитку й тісніших зв'язків з Європою за допомогою заявленої Кремлем анексії Криму та кривавого конфлікту на сході України.

У березні 2014 року, щоб надати видимість виправданості своїй окупації – всупереч міжнародному праву та зневажаючи зобов'язання Росії як держави – учасниці ОБСЄ – Москва влаштувала в Криму фіктивний референдум.

За роки, що минули, Росія встановила там репресивний режим у стосунку кримських татар, етнічних українців та всіх, хто виступає проти окупації. Кримськотатарський народ стикався з найгіршими російськими репресіями. Вони потерпають від нескінченних обшуків мечетей, домівок та робочих місць. Керівників їхніх громад виганяють з півострова, засоби масової інформації закривають, а їхні

мирні органи самоврядування криміналізують як “екстремістські організації”. Не було справедливості ні для приблизно десятка кримських татар, які зникли в перші дні окупації, ні для десятків інших, які зазнавали тортур або інших видів знущань з боку служб безпеки Росії. Сотні кримських дітей ростуть без своїх батьків, яких брехливо називають “екстремістами” і “терористами” та несправедливо утримують у російських тюрмах за мирне протистояння окупації.

Гноблення Росії не обмежується лише татарами. Журналісти й блогери, Свідки Єгови, етнічні українці та багато інших побоюються, що окупаційна влада сприйме будь-яку форму висловлювання як інакомислення, що коштуватиме їм свободи чи навіть життя.

Окупаційна влада призвала майже 28 тисяч жителів Криму до складу Збройних сил Росії. Повідомляється, що багато з цих українських громадян були розподілені до підрозділів, пов’язаних з конфліктом під проводом Росії на сході України. Дії Росії в Криму і триваюча агресія в Україні є загрозою європейській безпеці та підривають принципи, закріплені ОБСЄ та ООН, а саме те, що жодна країна не може силою змінювати кордони іншої.

Замість дотримання міжнародних норм, Росія вдалася до розбудови військової присутності в Криму, включаючи переміщення на півострів боєздатних літаків та ракет, зброї та боєприпасів. Вона посилила свою військову присутність у Чорному, Азовському морях і Керченській протоці. Російські сили переслідують комерційне судноплавство та чинять інші провокації, наприклад, напад на ВМС України, захоплення трьох українських суден та затримання 24 українських військовослужбовців. У резолюції від грудня 2020 року Генеральна Асамблея ООН засудила мілітаризацію Криму і закликала Росію як окупаційну державу в Криму вивести свої сили з півострова та припинити окупацію української території. Сьогодні ми повторюємо заклик ООН до Росії припинити окупацію Криму та вивести свої сили з України. Позиція США чітка: Крим – це Україна. Ми наполегливо підтверджуємо свою підтримку суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах, включаючи її територіальні води.

З початку повномасштабної війни РФ проти України, з лютого 2022 року, Росія розпочала використовувати Кримський півострів як плацдарм для наступу на українську територію з Півдня у напрямку Херсону, Миколаєва та Одеси, по ходу налагоджуючи постачання питної води на півострів з території України та руйнуючи українські міста та села.

Державне бюро розслідувань встановило причини та умови, що сприяли розвалу Збройних Сил України та анексії Кримського півострова.

Слідчими виділено 5 основних епізодів скоєння злочину, що врешті призвели до окупації Кримського півострова:

1) злочинне скорочення ЗСУ. Попри повернення до позаблокового статусу, що вимагало нарощування чисельності армії, впродовж 2012-2013 рр. гранична чисельність ЗСУ була скорочена з 240 000 до 162 000 військовослужбовців.

2) підрив стану мобілізаційної готовності. У 2013 році було скорочено половину від штатної чисельності військкоматів. Як результат, військові частини були укомплектовані лише на 25-55%. До того ж було згорнуто «по-літерну» приписку мобілізаційних ресурсів до військових частин та знищений облік військової техніки.

3) знищення систем протиповітряної оборони Криму. Управління системою ППО Криму було передане до командування ВМС України на півострові, яке в подальшому перейшло на бік ворога. До того ж було скорочено одну з двох бригад ЗРК С-300В на озброєнні та зупинено програми модернізації ЗРК С-125 і С-200В.

4) незаконні організаційні зміни та нівелювання стратегічних оборонних документів. Проведені у 2013 році масштабні організаційні зміни ЗСУ суперечили законодавству та не були внесені до стратегічних оборонних документів країни, що завадило ЗСУ в момент реалізації одного із сценаріїв зовнішньої агресії сформувати ударну групу та захистити територіальну цілісність України.

5) невжиття заходів щодо реагування на зовнішні загрози.

Незважаючи на численні повідомлення розвідки, що чітко свідчили про підготовку наступальної операції з боку РФ наприкінці 2013 – початку 2014 рр., не було вжито заходів із приведення ЗСУ до вищих ступенів боєготовності, організації

територіальної оборони та проведення широкомасштабних військових навчань на території Криму.

Вказані дії у своїй сукупності пов'язані і призвели до тяжких наслідків – вторгнення РФ на територію АР Крим і м. Севастополь, подальшої їх окупації, порушення суверенітету та територіальної цілісності України.

У бюро повідомляють, що розслідування за іншими фактами, які призвели до окупації частини території України у 2014 році, триває.

Як відомо, 16 березня 2014 року в окупованому Росією Криму та місті Севастополь, в обхід українського законодавства та законодавства Автономної Республіки Крим, відбувся так званий референдум, щодо статусу Криму.

Згідно з російськими даними, 96,77% жителів Криму підтримало приєднання півострова до Росії, у Севастополі за приєднання до Росії проголосували 95,6 відсотка містян. Результати неконституційного референдуму були грубо сфальсифіковані, а вже через два дні, 18 березня 2014 року, в Кремлі відбулось підписання так званого Договору про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації. Більшість країн – членів ООН та інші міжнародні організації визнали інсценований окупантами фальсифікований кримський референдум нелегітимним.

3.4. Особливості російсько-грузинського інформаційного протиборства.

Незважаючи на військову перемогу у російсько-грузинській війні 2008р., російська сторона програла війну в інформаційному просторі: з перших хвилин збройного протистояння Грузія впевнено інформувала світ про перебіг подій у регіоні, звинувачуючи РФ в агресії та втручанні у внутрішні справи суверенної держави. При цьому було використано власний і закордонний медіа-ресурс, а також потенціал інтернет-середовища.

Більшість російських дослідників стверджують, що проведення грамотної і потужної інформаційної кампанії зі сторони Грузії є свідченням підготовки уряду останньої до воєнної операції проти Південної Осетії, отже відповідальність за початок “п’ятиденної” війни покладається виключно на Грузію та президента країни М.Саакашвілі.

У доповіді, виголошеній після закінчення військової фази протистояння, очільник дипломатичного відомства РФ С.В. Лавров, виправдовуючись за поразку в

інформаційній війні, зауважив: росіянам бракувало відповідного досвіду й уміння щодо адекватної інформаційної протидії. Саме тому події серпневої війни 2008 р. стали поштовхом до відновлення діяльності структур зовнішньої пропаганди не тільки у РФ, а й у впливових міжнародних організаціях, членом яких є РФ – СНД та ОДКБ; підвищення уваги до проблематики інформаційного протистояння і ведення інформаційних й інформаційно-психологічних війн, залучення державних інституцій, політичних партій та потужних науково-дослідних організацій до проблематики інформаційної безпеки. У 2012 р. В. Путін вперше в офіційній доповіді використав термін “інформаційне протиборство”.

Але інформаційне протиборство (боротьба в інформаційній сфері), як вже йшлося вище, складається з двох самостійних компонентів: інформаційно-психологічної та інформаційно-технічної.

Інформаційно-психологічна компонента характеризується здійсненням психологічного впливу щодо населення та формування при цьому відповідної думки міжнародної спільноти.

Інформаційно-технічна складова характеризується проведенням інформаційних операцій у кіберпросторі країни-супротивниці шляхом блокування інтернет-сайтів, кібератак на інформаційні ресурси та об’єкти критичної інфраструктури, зокрема, банківської сфери, активне залучення можливостей соціальних мереж з метою розповсюдження інформації та провокації масових заворушень, створення “онлайн суперечок” між членами мережевих спільнот тощо. На пострадянському просторі дві країни – Естонія та Грузія – стали об’єктами проведення кібероперацій зі сторони РФ, відповідно у 2007 та 2008 рр.

Більшість дослідників подій російсько-грузинської війни 2008 р. та історії взаємовідносин між двома країнами відзначають, що документи та матеріали щодо причин виникнення і перебігу серпневої військової кампанії доступні, переважно, двома мовами – грузинською та англійською, що, власне, ускладнює вивчення питання російськомовними науковцями інших країн. Проте джерельна база проблематики нашого дослідження є достатньо репрезентативною та за змістовним принципом умовно поділяється на декілька груп.

Цікавими також є узагальнюючі оглядові матеріали, підготовлені на підставі матеріалів інформаційних агентств, у яких наведено діаметрально протилежні погляди щодо ролі російського миротворчого контингенту у подіях російсько-грузинської війни 2008 р.

Так, у розслідуванні грузинських журналістів, проведеному за сприяння Інституту розвитку свободи інформації, наголошується, що відповідно до нормативно-правової бази миротворчої діяльності СНД, затвердженої у 1992 р., склад миротворчого контингенту не має права брати участь у воєнних конфліктах на боці однієї зі сторін, проте цю норму було порушено під час серпневих подій у Цхинвалі, де російські миротворці взяли активну участь у воєнних діях проти грузинської армії. Проте в аналітичному огляді, підготовленому російськими журналістами, висвітлюється героїчна поведінка російських миротворців, при цьому не заперечується факт їхньої незаконної участі у воєнних діях.

Слід зауважити, що інформаційні операції в інтернет-середовищі під час російсько-грузинської війни 2008 р. та зусилля Грузії щодо забезпечення інформаційної безпеки країни залишились поза увагою дослідників. Деякі питання хакерських атак проти Грузії розглянуто в англійській доповіді, що підготовлена співробітниками Незалежного комерційного науково-дослідного інституту США (The United States Cyber Consequences Unit) – “Overview by the US-CCU of the Cyber Company against Georgian August of 2008” та доповіді David J. Smith “Russian Cyber Strategy and the War Against Georgia”.

Аналіз причин, умов, перебігу та результатів російсько-грузинської війни 2008 р. свідчить, що окрім традиційних суто воєнних методів впливу в серпневій кампанії було застосовано потужні засоби інформаційного протиборства, зокрема цілеспрямовані дії у кіберпросторі.

Деякі джерела містять інформацію, що перші DDoS-атаки на офіційний сайт Президента Грузії відбулись задовго до початку воєнних дій – 20 липня 2008 р., а у період з 7 по 16 серпня 2008 р. внаслідок потужних хакерських атак на інформресурси країни було заблоковано сайти Президента Грузії, Національного банку та сайти агенцій новин. Зауважимо, що атака на сайт Президента Грузії здійснювалась одночасно з 500 IP-адрес. На сайті МЗС Грузії тривалий час було розміщено колаж із чорно-білих фотокарток М.Саакашвілі та А. Гітлера. Яскравим прикладом однієї з результативних кібероперацій стала зміна хакерами курсу національної грузинської валюти – ларі, внаслідок чого впала її цінність. Західні фахівці стверджують, що внаслідок кібератак було перервано обмін інформацією між підрозділами ЗС Грузії. Методи й алгоритми шифрування, які при цьому застосовувались, свідчать про задалегідь сплановану та добре скоординовану операцію, яку слід розглядати як самостійну складову російсько-грузинської інформаційної війни.

Потрібно додати, що у відповідь на низку хакерських атак 8 серпня 2008 р. грузинськими фахівцями було заблоковано роботу інформаційних ресурсів Південної Осетії, а 9 серпня Грузія припинила трансляцію всіх російських каналів на території країни та роботу доменної зони.ru.

Відмінною рисою інформаційних операцій під час російсько-грузинської війни 2008 р. стали не тільки цілеспрямовані атаки на сайти органів державної влади і об'єкти критичної інфраструктури Грузії, але й на портали інформаційних агенцій, новинні сайти, що позбавило світову спільноту можливості оперативно отримувати достовірну інформацію про події. Наприклад, внаслідок вдалої кібератаки була повністю знищена база даних інформаційного ресурсу Грузія-online, web-сторінка телекомпанії “Руставі-2”, у зв'язку з чим редакція останньої звинуватила РФ у веденні інформаційної війни.

Російські блогери повідомляли, що РФ заблокувала для своїх громадян грузинські сайти, на яких містилась інформація щодо ситуації в країні. Отже, з метою інформування міжнародної спільноти про перебіг російсько-грузинської війни власні інтернет-ресурси надали Польща, Україна та США. Внаслідок грамотно проведеної інформаційної кампанії за підтримки керівництва інших країн владним структурам Грузії вдалося сформуванню щодо РФ імідж країни-агресора, яка активно втручається у внутрішні справи суверенної держави.

Слід наголосити, що внаслідок блокування інформаційних ресурсів Грузії виникла ситуація штучно створеної міжнародної ізоляції країни з одночасним веденням проти неї бойових дій.

Більшість дослідників порівнюють кібератаки у Грузії з аналогічними хакерськими діями в Естонії (2007 р.), зокрема, фахівці з інформаційної безпеки стверджують, що в обидвох випадках використано аналогічні програми (скрипти). Проте в Естонії, яка на той час вже стала державою – членом НАТО й ЄС, кібератаки слід розглядати як складову потужної інформаційно-пропагандистської кампанії, пов'язаної із перенесенням пам'ятника Воїну-визволителю у м. Таллінні. Навпаки, у Грузії кібератаки проводились комплексно, одночасно з іншими силами й засобами ведення бойових дій.

Наступною самостійною складовою інформаційної війни в Інтернет-середовищі слід вважати т.зв. “війну у блогосфері” (Рунеті), яку умовно поділяють на дві фази: до виступу Президента РФ Д. Медведєва перед росіянами ввечері 5 серпня 2008 р. та після, коли стало відомо про воєнну підтримку Південної Осетії з боку РФ.

Зокрема, перша особа РФ звернулась до блогерів і до користувачів соціальних мереж із проханням поширювати інформацію про миротворчу мету операції “принуждення Грузії к миру” та звірства грузинської армії, активно використовувати при цьому фото й відеоматеріали, отримані з районів бойових дій. На прохання Президента РФ відгукнулись тисячі користувачів Рунету, створивши тим самим своєрідне “інформаційне військо”. Нагадаємо, аналогічні “інформаційні війська” формувало й Міністерство інформаційної політики України у 2014 р.

Дослідники зі США проаналізували участь користувачів Рунету в інформаційному протистоянні під час російсько-грузинської війни. Щодо них навіть зв’явився термін – “digital guerillas” (кібер-партизани). Американці стверджують, що останні діяли за суттєвої підтримки керівництва РФ. Причина полягає у тому, що телевізійні та радіорепортажі із зони конфлікту подекуди виходили зі запізненням та втрачали актуальність, а розміщення інформації в online-режимі потребувало лише доступу до мережі Інтернет. Отже, неабиякої популярності набули фото, відеоматеріали з місця подій, “інтелектуальні дуелі” між блогерами РФ та західних країн. Вважається, що серпнева інформаційна війна 2008 р. у інтернет-середовищі є першим глобальним інформаційним протистоянням, т.зв. “global user-generated conflict”.

Залучення користувачів Рунету до відверто пропагандистської діяльності в інтернет-середовищі продемонструвало позитивні результати – вперше РФ було використано потенціал блогосфери та соціальних мереж для ведення інформаційної війни, причому всі діючі особи й виконавці працювали на суто патріотичних засадах та в національних інтересах РФ. Вони брали активну участь у соціальних опитуваннях на сайтах відомих іноземних агенцій новин, штучно створюючи результати, необхідні для РФ; залишали коментарі, проводили “online-сутички”, аргументовано відстоювали власну точку зору на події у Південній Осетії, викривали неточності у репортажах зарубіжних кореспондентів. Зокрема, 20 серпня 2008 р. у мережі було розповсюджено пост під назвою “Сетевые миротворцы. Инструкция по ведению информационной войны против Саакашвили”, який містить детальну інструкцію щодо діяльності в інтернет-середовищі з метою надання інформаційної допомоги російським миротворцям у Південній Осетії.

Ще одним важливим напрямом інформаційного впливу на російськомовне населення, стверджують американські дослідники, стала підтримка й фінансування сайтів, що спеціалізуються на відборі й перекладі російською мовою матеріалів, у

яких негативно оцінюється діяльність уряду РФ. Ознайомлюючись із таким контентом, щиро обурені антиросійським змістом зарубіжних публікацій, інтернет-користувачі зі задоволенням залишали свої коментарі щодо подібних висловлювань.

Після кібератак у 2007-2008 рр. Естонія і Грузія розпочали реалізацію відповідних державних програм у галузі інформаційної безпеки. У 2009 р. Грузія приєдналась до спільного проекту Ради Європи та ЄС. До того ж у Грузії було відпрацьовано комплексну кіберстратегію щодо захисту державного й приватного секторів країни. Естонія продовжила співпрацювати з фахівцями Центру передового досвіду спільного захисту від кіберзагроз під егідою НАТО, що дислокується у м. Таллінні.

Необхідно зауважити, що під час серпневих подій 2008 р. Грузія отримала надто серйозний урок – питання захисту кіберпростору (об'єктів критичної інфраструктури та воєнного призначення) стало на одну сходинку із питаннями захисту суверенітету й територіальної цілісності країни. На порядок денний вийшла необхідність розробки концептуальних документів з питань кібербезпеки.

Російська Федерація, намагаючись утримати колишні радянські республіки у сфері своїх інтересів, тривалий час здійснює політику, спрямовану на дестабілізацію внутрішньої ситуації у країнах пострадянського простору шляхом проведення інформаційно-пропагандистських заходів, розрахованих, передусім, на російськомовне населення і громадян РФ, що проживають на цих територіях.

Інформаційні операції в інтернет-середовищі, у т.ч. хакерські атаки на інформаційні ресурси незалежних держав поступово сформувались як самостійна складова політико-дипломатичних та воєнних конфліктів сучасності. Серпнева російсько-грузинська війна 2008 р. стала кульмінацією низки історичних подій, на тлі яких будувалися політико-дипломатичні відносини між двома країнами: підтримка РФ сепаратистських рухів на території Грузії, невиконання вимог міжнародних договорів у частині виводу з території останньої миротворчого контингенту, поступова мілітаризація самопроголошених республік під приводом захисту російських громадян. З воєнної точки зору, РФ перемогла у війні, проте в інформаційному плані продемонструвала непрофесіоналізм, внаслідок чого Грузії вдалося сформувавши в очах міжнародної спільноти імідж країни-агресора щодо РФ.

Інформаційні операції, що проводились РФ проти Грузії в інтернет-середовищі, мають певні особливості. На початку воєнної кампанії було здійснено скоординовані кібератаки на інформаційні ресурси Грузії та сайти органів державної влади і

управління, об'єкти критичної інфраструктури з метою міжнародної ізоляції країни з одночасним веденням проти неї бойових дій, а також недопущення розповсюдження достовірної інформації про події, що відбуваються.

Вперше на пострадянському просторі з пропагандистською метою було залучено потенціал блогосфери та соціальних мереж. Саме з 2008 р. спостерігається відновлення діяльності структур зовнішньої пропаганди та забезпечення інформаційної безпеки в РФ та в СНГ й ОДКБ.

Урядом Грузії проведено велику роботу з питань удосконалення нормативно-правової бази захисту інформаційного простору держави; розподілено повноваження між державними органами влади щодо забезпечення інформаційної безпеки та організовано їхнє виконання, утворено нові структури для більш результативної діяльності. Свою допомогу Грузії надають країни – члени НАТО.

З огляду на інформаційну складову сучасних війн, питання захисту кіберпростору відпрацьовується у тематиці міжнародних військових навчань країн-членів НАТО.

Тогочасне керівництво України зробило відповідні висновки з результатів російсько-грузинської війни: у 2009 р. було розроблено першу за часи Незалежності Доктрину інформаційної безпеки України, затверджену Президентом В. Ющенком. Проте надалі цілеспрямована діяльність щодо забезпечення інформаційної безпеки держави до 2014 р. не проводилась.

Таким чином, виходячи з ходу та результатів російсько-грузинської війни, можна зробити декілька висновків.

Це було прецедентом прямого і відкритого використання Росією військ проти сусіда, а багато українських політиків та експертів ще тоді попереджали, що схожих дій Москви не можна виключати і проти України.

Найголовніше, що після російсько-грузинської війни була недооцінена загроза для України. Тоді було певне самозаспокоєння, що російська агресія нас не стосуватиметься.

Українські політики вважали, що історія з російськими військами в Грузії – не про Україну, бо грузини самі винні.

Головний невивчений урок 2008 року для України – коли ти сам, то дуже важко протистояти Росії – ніхто не допоможе. Коли Росія почала переглядати кордони, стало зрозуміло, що Україні потрібно приєднуватись до НАТО, або ж розвивати власні Збройні Сили, і друге – виглядало більш прийнятним.

3.5. Створення негативного іміджу Збройних Сил України та ВПК України на шпальтах ЗМІ Російської Федерації.

Однією із важливих складових тривалого російсько-українського протиборства в інформаційній сфері є цілеспрямоване створення російськими пропагандистами негативного іміджу Збройних Сил України та формування думки щодо недосконалого стану військово-промислового комплексу України (ВПК).

Аналіз змісту публікацій, у яких розглядаються зазначені питання, проведено за 58 російськими виданнями з питань оборони та безпеки, повнотекстові архіви яких розміщені на англomовному інтернет-ресурсі East View Informational Service (<https://dlib.eastviewpress.com>).

Результатом дослідження є встановлення взаємозв'язку між кількістю, змістовним наповненням й інтенсивністю інформаційних кампаній щодо ЗС і ВПК та зовнішньополітичним курсом незалежної України. Відібраний матеріал ми систематизуємо за такими ознаками:

- низка публікацій, присвячена питанням збереження ядерного статусу України;
- дослідження, у яких розглядаються питання становлення та реформування українського війська, помилки й прорахунки української влади у за цим напрямком;
- статті, пов'язані зі статусом і приналежністю АРК, розділом і базуванням Чорноморського флоту;
- матеріали, у яких основну увагу зосереджено на спотворенні національних традицій виховання українських військовиків та організації виховної роботи з ними;
- студіювання питань, пов'язаних з проведенням АТО/ООС на Сході України.

Так, створення негативного іміджу Збройних Сил України на шпальтах видань з безпеки і оборони РФ здійснюється з моменту проголошення Україною незалежності та характеризується тенденцією до зростання у період загострення протиріч між двома державами.

Після обрання Президентом України Л. Кучми негативна риторика щодо українського війська практично зникає зі шпальт періодичних видань РФ, проте події навколо острова Тузла були вдало використані для проведення чергової інформаційної кампанії, у якій нами виокремлено сім основних пропагандистських тенденцій, що супроводжували вищезазначені події.

У період президентства В. Ющенка прослідковується збільшення кількості публікацій, у яких розглядаються проблеми української армії, зокрема, її “занепадаючий” стан через корупцію, розкрадання державного майна, скорочення

чисельності особового складу та постійне недофінансування з боку держави. У публікації В. Вольського наводяться факти нераціонального використання бюджетних коштів, зокрема, десятків мільйонів гривень на травневий військовий парад 2008 р., у той час, як солдатам не виділяється в достатній кількості грошей на харчування; цитуються висловлювання прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко про необґрунтовані виплати грошових коштів окремим високопоставленим військовослужбовцям; голову військового відомства Міністра оборони Ю. Єханурова звинувачують у корупції. У статті А.Матвеева йдеться про відсутність єдності і розбіжності між Президентом В. Ющенком і прем'єром Ю. Тимошенко, в результаті чого виникла низка корупційних скандалів.

Читачів намагаються переконати у бездарності військового керівництва і низькій боєготовності армії. Наприклад, у статті С.Александрова “Гриценко, не спи!” стверджується, що незахищеність України дуже висока, оскільки “питання про підготовку української армії до інформаційних битв навіть не піднімається”. Показником ненадійності електронних систем українського військового відомства є “SQL вразливість”, що дає змогу здійснювати хакерські атаки на сайт Міністерства оборони України. В цей же період часу набирає обертів євроскептицизм, який, де-факто, ставить під сумнів плани України щодо вступу в ЄС та НАТО через слабкий розвиток військової сфери країни та її економіки. Слід зауважити, що весь період від моменту проголошення незалежності України до оголошення АТО, публікації у військових виданнях РФ подавалися виключно у політичній площині.

На початку проведення Антитерористичної операції на території Луганської та Донецької областей, а саме 20 квітня 2014 року, на сторінках російського видання “Независимое военное обозрение” під гаслом: “Київ застосовує армію для придушення народних виступів в Україні” було розміщено матеріал “Честь или бесчестье 25 бригади”, у якій йдеться про події навколо 25 повітряно-десантної бригади 6 армійського корпусу СВ ЗС України, особовий склад якої було заблоковано мирними мешканцями у Донецькій області під час здійснення маршу до місця виконання завдань за призначенням.

Аналіз змісту публікації свідчить про застосування пропагандистських кліше з метою поширення спотвореної інформації:

нав'язування думки про нелегітимний уряд України та дилетантів у його складі;
некомпетентність військового керівництва України, нездатного організувати належну оборону Криму та держави в цілому;

констатація невпевненості українського народу щодо спроможності ЗС України захистити територіальну цілісність держави. Для цього наводяться дані соціологічного опитування населення щодо перспективи громадянської війни на Південному Сході України. Так, за автором, 46% опитаних на той час вважали, що громадянська війна можлива, 16% – незворотна;

наведення фактів щодо критичного стану фінансування ЗС України та наявності застарілих зразків ОВТ на озброєнні 25 бригади;

маніпулювання спільним історичним минулим напередодні Дня Перемоги.

Починаючи з травня 2014 р., характер публікацій різко змінюється, що підтверджує низка статей, розміщених у журналі “Зарубежное военное обозрение”, тематика якого орієнтована на всебічний аналіз військово-політичної ситуації у світі, надання інформації про стратегію, тактику, структуру, техніку та озброєння армій – ймовірних супротивників Росії. Потрібно зауважити, що до 2014 р. матеріали про ЗС України у цьому журналі не публікувалися. Лише навесні 2014 р. вперше зв’явилися статті, після яких аналітична інформація щодо чисельності, складу й структури ЗС України, її структурних елементів, системи виховання особового складу, інформація про бойову техніку та озброєння. тощо мали регулярний характер. До того ж у журналі було відкрито спеціальну рубрику “До подій в Україні”.

Активізувалося обговорення проблеми членства України в НАТО. Так, тільки в одному номері “Зарубежного военного обозрения” (№3–2015 р.) розгляду цього питання були присвячені три публікації.

Російськими ЗМІ цілеспрямовано здійснюється дискредитація Національної гвардії України, як однієї з боєздатних силових структур. Дається пояснення, що причина створення НГУ в тому, що “регулярна армія не хоче брати на себе каральні функції”. У статті подано перелік негативних характеристик Національної гвардії:

“...багато націоналістичних добровольчих підрозділів НГУ використовують фашистську символіку;

у складі НГУ націоналісти, кримінальники та іноземні найманці;

Національна гвардія уникає прямого зіткнення з “ополченцями” в бою і лише проводить тиллові “зачистки”;

особовий склад НГ відрізняє слабка військова підготовка;

Національна гвардія заплямувала себе мародерством, знущаннями і розстрілами мирних громадян”.

Російські військові аналітики намагаються переконати світову спільноту, що саме Україна порушує норми міжнародного права:

“...у країні йде громадянська війна, яка маскується під антитерористичну операцію;

АТО/ООС – це каральна операція, яка суперечить вимогам гуманітарного права;

з вини ЗСУ є численні жертви серед цивільного населення;

ЗСУ використовують важкі озброєння, протипіхотні міни, що заборонені до застосування;

армія здійснює вбивство журналістів, напади на медичний персонал та транспорт, що перевозить поранених;

через блокаду, заборону доставки гуманітарних вантажів, ураження об’єктів постачання питною водою та продовольством у зоні АТО створена гуманітарна катастрофа”.

Особливу увагу російські військові ЗМІ приділяють питанням морально-психологічного забезпечення та виховання українських військовиків. У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу дві публікації у журналі “Зарубежное военное обозрение”.

Російські військові видання вимальовують картину масового дезертирства, ухилення від служби, небажання особового складу виконувати свій військовий обов’язок. Зокрема, наводяться дані, що з 18,8 тис. військовослужбовців ЗС України, які проходили службу на Кримському півострові, після референдуму 16 березня 2014 р. 15 тис. склали присягу на вірність РФ. “В цілому, пише автор, сучасний морально-психологічний стан військовослужбовців України оцінюється як низький і характеризує ЗС країни як небоєготові. Це зумовлено відсутністю мотивації до військової служби в частинах і підрозділах, постійній бойовій готовності, недостатнім рівнем психолого-виховної роботи, низьким грошовим утриманням, великою кількістю тих, хто ухиляється від військової служби, високим рівнем злочинності, недосвідченістю і безвідповідальністю вищого військового керівництва, а також надмірними втратами у ході бойових дій”.

Щодо стану ВПК України – ключові питання, на яких було зосереджено увагу російських пропагандистів, пов’язані, передусім із так званими “збройними скандалами” (рос. мовою – “оружейные скандалы”):

2002 р. – звинувачення України у продажі Іраку радарних комплексів “Кольчуга”, попри санкції ООН; 2008 р. – поставки спецтехніки та озброєнь з України в Грузію під час російсько-грузинської війни; 2008 р. – захоплення сомалійськими піратами вантажного судна “Faina”, на якому перевозилось українське озброєння. Кінцевим отримувачем вантажу зазначалась Кенія, проте Україна була звинувачена у поставках зброї в Південний Судан.

Більшість матеріалів щодо вищевказаних подій містять дискредитуючу інформацію на адресу політичного та військового керівництва України, безпідставні звинувачення, “навішування ярликів”, дезінформацію та прогнози щодо політичного майбутнього України, у яких висловлювалась думка про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу держави та зближення з Російською Федерацією.

Загалом, питання діяльності підприємств, що входять до складу ВПК України, стан ОВТ, заходи щодо модернізації старих та розробки новітніх зразків озброєння і військової техніки завжди були предметом уваги “східного сусіда”. Черговий інформаційний закид відбувся через повернення у 2013р. в Україну з Іраку 42 БТР-4, вироблених на Харківському танковому заводі ім. Малишева. Зокрема, наголошувалось на виготовленні неякісної продукції. Ця сама теза – про неякісну продукцію – активно поширювалась надалі, пояснюючи “величезні” втрати танків у зоні проведення АТО.

Починаючи з 2014 р. значно збільшилась кількість публікацій щодо неспроможності українського ВПК через припинення військово-технічної співпраці з РФ.

Таким чином, оцінка РФ оснащення військовою технікою та озброєнням ЗС України – ніяке, морально-психологічний стан особового складу ЗСУ – вкрай низький, ставлення населення України до Росії – братське. З такими козирями на руках можна розпочинати третій – кінцевий етап підкорення України. Після захоплення Криму та окупації Донбасу настала черга всієї України. Однак, як кажуть – історія розвивається по спіралі. Це дуже нагадує події, що відбулися напередодні нападу Гітлера на СРСР. Тоді доморощений австрійсько-германський стратег, спираючись на неутішні результати для Червоної армії кровавої “Зимньої війни” з Фінляндією 1940 року, вирішив перемогти СРСР блицкригом. Історія повторюється.

3.6. Особливості міждержавних відносин в інформаційній сфері між Російською Федерацією та Республікою Білорусь.

Республіка Білорусь є одним із активних учасників інтеграційних утворень на пострадянському просторі: СНД, ОДКБ, Союзної держави Росії та Білорусі й ЄврАзЕС. Але попри це, між Російською Федерацією та Республікою Білорусь час від часу спалахують економічні та інформаційні конфлікти. Так, починаючи з 1996 р., відбулись п'ять “газових війн”, “молочна”, “цукрова” та “калійна” війни, які супроводжувались інформаційними кампаніями зі сторони Російської Федерації. Крім цього, політика “м'якої білорусизації”, інтерес до власної історії та мови викликають жваві дискусії на російському телебаченні й у ЗМІ.

Для нашої наукової розвідки цікавими є дослідження, у яких розглядаються передумови інформаційних конфліктів між РФ і РБ. У статті Е. Рєви та С. Казєєва досліджується формування негативного іміджу РФ опозиційними ЗМІ Білорусі, механізми й прийоми, які використовуються при цьому журналістами та науковцями.

Подібна проблематика, зауважують автори, є предметом обговорення у російських засобах масової інформації, здебільшого:

у періоди загострення міждержавних економічних суперечностей, шляхом навішування ярликів: “дармоїди”, “білоруси-халявщики”, “вони живуть за наш рахунок” тощо.

під впливом політичного курсу, що проводить О. Лукашенко. За статистикою, протягом 2007-2010 рр. (коли відбулися “газові”, “калійні”, “цукрова війна”) кількість прихильників О. Лукашенка у РФ суттєво скоротилася, як і зменшилась кількість російських громадян, які вважали Білорусь дружньою державою. Зауважимо, що у 2017 р., за даними опитування Всесоюзним центром вивчення громадської думки (ВЦІОМ), 22% росіян оцінюють О. Лукашенка позитивно; 72% вважають, що він підтримує РФ тоді, коли йому це вигідно, та лише 17% вважають його проросійським політиком;

позиціонування Білорусі на міжнародній арені (формула “Білорусі – ті ж росіяни, тільки зі знаком якості”), що сприймається неоднозначно.

Перш ніж перейти до аналізу інформаційних кампаній зі сторони РФ щодо РБ, нагадаємо перебіг відомих міждержавних конфліктів у економічній сфері, що відбулись між двома державами протягом останніх двадцяти двох років – це п'ять “газових”, “цукрова”, “молочна” й “калійна” війни. Деякі російські дослідники починають розгляд “газових” війн з 2000 р., тобто після обрання В.В. Путіна президентом РФ, проте перші протиріччя між РФ і РБ, як свідчать офіційні документи, виникли дещо раніше.

Так, перша газова війна (1995-1996 рр.) відбулась ще за президентства Б.М. Єльцина. Її причиною стала заборгованість РБ за блакитне паливо. Саме тоді вперше постало питання передачі РФ, у рахунок боргу, активів білоруських підприємств, зокрема, “Белтрансгазу”. Зрештою, питання було вирішено підписанням т.зв. “нульового варіанту”: РБ відмовилась від матеріальних претензій до РФ, що виникли через несплату останньою вартості вивозу та обслуговування ядерної зброї. Сторони домовились про сплату за газ товарами білоруського виробництва. Слід зауважити, що на початку XXI століття грошова складова у взаєморозрахунках між двома країнами складала всього 19,9 відсотків. 8 грудня 1999 р. відбулось підписання Договору про створення Союзної держави Росії та Білорусі.

Причиною другої газової війни – 1999-2000 рр. – стали “непорозуміння” між РФ і РБ, пов’язані із введенням мита на нафту, імпортовану з РФ у РБ, та відмова Білорусі вводити мито на нафтопродукцію, виготовлену з цієї нафти. Окрім цього, виникли питання через невиконання зобов’язань про інтеграцію білоруських трубопроводів до російської газотранспортної системи, передбачених Союзним договором 1999 р. З метою вирішення протиріч було укладено угоду щодо реструктуризації білоруського боргу протягом трьох наступних років. У 2002 р. між РФ і РБ підписано угоду про поставку газу за внутрішньоросійськими цінами та створення спільного газотранспортного підприємства “Газпрому” і “Белтрансгазу”. Саме цього року О. Лукашенко вперше зіткнувся з інформаційною кампанією проти нього зі сторони російських ЗМІ.

Третя газова війна – 2003-2004 рр. – пов’язана зі затягуванням процесу приватизації “Белтрансгазу”, відмовою введення єдиної валюти, відключення Білорусі від газозабезпечення (лютий 2004 р.), підвищенням РФ цін на експорт газу для Білорусі, і, відповідно, підвищенням цін за транзит газу зі сторони Білорусі для європейських споживачів. У січні 2004 р. розпочалась наступна інформаційна кампанія, під тезою: “Беларусь ворует российский газ”. Внаслідок використаних компрометуючих матеріалів рейтинг О. Лукашенка було значно знижено. Інформаційна кампанія закінчилась тим, що половину акцій “Белтрансгазу” продали на користь “Газпрому”.

Після завершення референдуму про зняття конституційних обмежень щодо вибору О. Лукашенка у черговий раз на пост президента РБ, відбулась потужна двотижнева інформаційна атака зі сторони РФ, приводом до якої став збіг у часі двох подій: проведення референдуму – 7 вересня 2004 р. – та трагедія у Беслані 1 вересня

2004 р. Лейтмотивом інформаційної кампанії стала теза про використання президентом Білорусі подій у сусідній республіці на свою користь.

У 2005-2006 рр. виникли спірні питання щодо виходу РБ на продовольчий ринок РФ та бажання останньої отримати контроль над автомобільною промисловістю РБ. До того ж виник борг через несплату за блакитне паливо, що призвело до обмеження поставок газу на 45%. Вже у грудні 2006 р. попереднє, успішно використане гасло: “Беларусь ворует газ” було підкріплено більш вагомим формулюванням: “Беларусское руководство недоговороспособно в принципе”.

“Цукрова” війна 2006 р. розпочалась через запровадження російською стороною правил ввозу білоруського цукру через єдиний митний пункт і обов’язковою перевіркою якості товару: причиною стали підозри РФ щодо реекспорту цукру з третіх країн. У відповідь білоруською стороною було припинено імпорт російських алкогольних виробів та кондитерської продукції.

“Молочна” війна 2009 р. характеризується заборонаю ввезення 500 видів білоруських молочних продуктів на територію РФ через відсутність документації за новим російським технічним регламентом. У відповідь О. Лукашенко не прибув на червневий саміт ОДКБ у Москві, на якому розглядалися питання створення колективних сил оперативного реагування держав – членів Договору.

“Калійна” війна 2009-2010 рр. була пов’язана із боротьбою за калійний ринок. Економічний конфлікт завершився перемогою Білорусі, проте розгін демонстрантів після президентських виборів 2010 р. спричинив введення антибілоруських санкцій зі сторони країн Заходу.

“Нафтова” війна 2010 р. – це війна за відміну мита на російську нафту.

У 2013 р. приводом для економічної війни став арешт та звинувачення у перевищенні службових повноважень директора “Уралкалій”. У відповідь РФ вказала на неякісну білоруську продукцію та обмежила подачу нафти у РБ. Пізніше було досягнуто домовленість про співпрацю між “Уралкалієм” та “Білоруськалієм” у світових масштабах. Чергова газова війна спалахнула навесні 2016 р. через механізм формування цін на блакитне паливо.

Ю. Тагільцева стверджує, що “...інформаційні війни між РФ є наслідком впливу РБ на уряд РФ шляхом економічного і політичного шантажу з метою отримання зручних умов поставки й транспортування газу і нафти”. Натомість мінський політичний експерт О. Дзермант в інтерв’ю НСН зауважив, що О. Лукашенко не зробив нічого на шкоду Росії, він лише відстоював права Білорусі на

зовнішньополітичній арені: “Такий образ (Лукашенко) пов’язаний з картинкою, яку подають російські ЗМІ. Говорити про хитрий шлях не доводиться, адже Лукашенко ні у зовнішній, ні у внутрішній політиці, не робить нічого такого, чого б не робила Росія”.

У загальному сенсі, інформаційна кампанія – це сукупність узгоджених та взаємопов’язаних інформаційних операцій, що проводяться з метою досягнення певних результатів.

Так, зміст матеріалів, розміщених у ЗМІ РФ та РБ, дає змогу виявити щонайменше шість інформаційних кампаній, які відбулись упродовж 2010-2016 рр. між двома державами.

1. Використання компрометуючих матеріалів щодо Президента Республіки Білорусь. “Крестный батька”, як інформаційна кампанія напередодні президентських виборів 2010 р.

Попри три попередні інформаційні кампанії проти О.Лукашенка, про які йшлося вище, йдеться про діяльність РФ напередодні виборів президента РБ у 2010 р.

4 липня на російському каналі НТВ побачила світ перша серія фільму “Крестный батька”. Аналітики зауважують, що фільм ґрунтується на матеріалах, які були оприлюднені незалежними ЗМІ РБ ще до виборів президента держави, проте до пори до часу залишились поза увагою російських ЗМІ.

Фільм складається з чотирьох частин. До уваги глядачів подано матеріал про взаємовідносини президента та опозиції, зокрема, про випадки зникнення з невідомих причин найбільш активних опозиціонерів. Білоруський лідер стверджує, що слова з його виступів були вирвані з контексту, а події, включені до фільму, не відповідають дійсності. Цікаво, що це була далеко не перша спроба створити фільм про О. Лукашенка: за декілька днів до президентських виборів 2006 р. російські телевізійники у складі шістьох груп завітали до Білорусі та роз’їхалися по всій країні. Проте завдяки зусиллям спецслужб РБ всі вони були вчасно вислані з країни.

У відповідь на “Крестного батьку” в ефірі Першого каналу білоруського телебачення 16 липня вийшло інтерв’ю з опальним президентом Грузії М. Саакашвілі. 20 липня у газеті “Республіка”, відповідно, було розміщено матеріал “Сусіди очима експертів” – доповідь опозиційних російських політиків Бориса Немцова і Володимира Мілова “Путин. Итоги. 10 лет”. Після цього в інтерв’ю газети “Коммерсантъ” В. Путін достатньо принизливо висловився на адресу О. Лукашенка, а

територію посольства Росії у Мінську закидали пляшками із запальною сумішшю. Сторони звинуватили одна одну в організації провокації.

2. Звинувачення РБ у “русофобській” політиці.

Як вже йшлося вище, така інформація спрямована, передусім, на посилення негативного сприйняття РБ та її Президента, створення іміджу штучного “ворога”.

Слід зауважити, що кількість подібних матеріалів суттєво збільшилась протягом 2016 р. В якості підтвердження розглянемо зміст низки матеріалів, наприклад, статті “Этнический национализм по украинскому образцу: куда идет Беларусь?”, розміщеної інформаційним агентством EurasiaDaily у січні 2016 р. Так, інтерес до власного історичного коріння, вивчення історії Білорусі рідною мовою інтерпретується як державна пропагандистська кампанія. Автор підкреслює, що під “...риторичні заяви про вірність інтеграційним проектам з Росією, Білорусь повільно, але впевнено рухається до моделі етнічного націоналізму за українським зразком”. Не обійшлося і без критики кампанії білорусизації: “На заходи з білорусизації були виділені чималі кошти, незважаючи на те, що Білорусь перебуває у катастрофічному економічному стані і просить кредит у МВФ на виплату відсотків за попередніми кредитами. Заходи з витіснення російської мови викликають підтримку дій влади навіть у дуже націоналістично налаштованих ЗМІ, які зазвичай ставляться критично до будь яких ініціатив режиму Лукашенка”.

У лютому 2016 р. у російській газеті “Взгляд” розміщений матеріал “Информационная война: поле битвы – Беларусь”. Автор висловлює стурбованість зростанням націоналістичних і проєвропейських настроїв у Білорусі: “Захід всіма силами намагається впливати на населення республіки за допомогою ЗМІ. Враховуючи їхню популярність, така політика рано чи пізно приведе до успіху. Білоруська молодь буде “зомбована” українцями антиросійською пропагандою” Для того, щоб зупинити процес білорусизації, РФ, вважає автор, має активно включитися у процес інформаційної війни.

Наприкінці листопада 2016 р. центральні російські канали звернули увагу на недопущення розвитку в РБ українського сценарію подій: ідеться про ток-шоу “Соседи. Время покажет” (Перший канал) та ток-шоу “Процес” (канал “Звезда”), на яких обговорювались питання зростання націоналістичних настроїв у РБ. Приводом до обговорення стала презентація книги білоруського історика О. Трусова “История средневековой Европы V-XV вв.”: занепокоєння викликала фраза, що білоруси, як нація, з’явилися на 200 років раніше росіян. Для підкріплення змістовного

навантаження на глядача, у передачі використано відеоряд, у якому групи молоді в Мінську і Києві скандують “русофобську” речівку. Червоною стрічкою передачі стала думка: не можна втратити Білорусь, як втратили Україну. Проте білоруські аналітики стверджують про відсутність зв’язку між книгою О.Трусова і скандуванням групи молодих людей, до того ж навіть хронологічно ці події не збіглися з продемонстрованим сюжетом: “такі передачі побудовані на збудження емоцій, замішаних на стереотипах масової свідомості аудиторії”. У цьому контексті білоруська газета “Наша Ніва” провела соціологічне опитування на тему: чи варта білорусам брати участь у російських пропагандистських шоу? 53% респондентів дали негативну відповідь.

На початку грудня 2016 р. у РБ було затримано трьох місцевих журналістів, які готували матеріали для російських сайтів білоруською мовою та яких звинуватили за деякими статтями Кримінального кодексу РБ. Міністр інформації РБ Л. Ананіч наголосила на недопустимості перетворення інформаційного простору країни на арену протистояння й конфліктів.

3. Антибілоруська істерія у російських ЗМІ.

Наприкінці вересня 2015 р. міжнародна моніторингова організація CIS-ЕМО представила доповідь “Белорусский национализм против Руського міра”, створену за підтримки РФ. Зокрема, автори вважають, що “...націоналістичні тенденції особливо проявились у Білорусі на тлі української кризи: десятки молодих білорусів виїхали на Донбас для участі у каральних операціях проти мешканців історичної Новоросії”.

25-26 вересня 2015 р. у Москві відбулась міжнародна конференція “Русофобия и информационная война против России”, на якій головний редактор журналу “Новая экономика” С. Шиптенко виступив із доповіддю “Русофобия у СМІ Беларусі”. “Пропаганда русофобії у Білорусі має системний характер, добре фінансується й координується, – зауважив журналіст. Русофобія в Білорусі має яскраво виражений антиросійський акцент, отримує практичний вихід у формуванні вкрай негативного іміджу Росії та росіян як нації, з якими вкрай небезпечно мати справи навіть у торгівлі, не говорячи про більше”. Слід зауважити, що С. Шиптенко є одним з фігурантів скандалу навколо російського інформаційного агентства Regnum, був затриманий у грудні 2016 р. у РБ за статтею “розпалювання расової, національної або релігійної ворожнечі”.

Ще один з учасників конференції – А. Геращенко, Голова громадської організації “Русский дом” – висловив думку, що у зв’язку із ситуацією на Донбасі, де

йде війна за свободу та право використання рідної російської мови, у Білорусі активізувались націоналістичні та нацистські течії, що є результатом антиросійської політики, мета якої нагнітання русофобії, спроба розхитати міжнародні та міжконфесійні відносини”.

26 січня 2017 р. у Вищій школі економіки (Москва) було проведено конференцію “БелоРусский диалог”. Один із фрагментів виступу політолога Андрія Суздальцева, звучить так: “Зовнішньополітичний курс Республіки Білорусь в умовах жорсткого протистояння між Росією та Заходом зазнав серйозної і вже незворотної корекції: цілком чітко позначився відхід країни від союзу з Російською Федерацією, в білоруських ЗМІ наростає антиросійська пропаганда, а ухиленню від виконання союзницьких зобов’язань надається ідеологічне обґрунтування”.

19 липня міністр закордонних справ Білорусі В. Макей взяв участь у презентації книги А. Зунди, І. Бутуліса, І. Фелдманіса і Д. Блеіере “Історія Латвії”. На думку В. Макея “...це підкреслює повагу і прагнення Латвії до підтримки національної ідентичності білоруського народу. Проте росіяни надали власну оцінку книзі – специфічний пропагандистський продукт, який знадобився владі Латвії для виправдання своєї агресивної антиросійської риторики і формування з Росії країни-агресора. “...Макей подав всім русофобам, як білорусько-прибалтійським, так і світовим, зрозумілий знак “я з вами”.

4. Заперечення історії білоруського народу.

“Видно, як на очах кристалізується нова історія білоруської державності. Це досить тривожний симптом”, – зауважила експерт Російського інституту стратегічних досліджень С. Тихонова 29 січня 2013 р. в інтерв’ю ІА “Regnum”. Зокрема, вона висловила припущення, що у Білорусі активувалися суспільно-політичні організації, які за підтримки державних структур акцентують увагу на польському баченні історії”. А історик М. Малишевський в інтерв’ю тому ж інформаційному агентству на тему ревізійських тенденцій у сучасній РБ висловив стурбованість вилученням терміна “Вітчизняна війна” щодо подій 1812 р.; ліквідацією Мінської російської культурної громади “Русь” та відмовою від проведення параду 9 травня. Філософ і публіцист Л. Криштапович зі свого боку вказав, що ідеї білоруського націоналізму мають на меті нав’язати польсько-шляхетську історію замість російської.

Відомий журналіст Ю. Баранчик, шеф-редактор аналітичної редакції ІА Regnum у публікації “Беларусский путь: раздумья на обломках украинского проекта” стверджує, що ніякого білоруського народу взагалі не існує: “Мені здається,

що пора закінчувати з цією вигаданою триєдністю російської нації, яка складається з росіян, білорусів та українців, і лише вносить сумбур і протиріччя у вихідну концепцію “руського міру”. Те, що історично склалися території околиці і Білої Русі – ще не означає, що є народи, які відповідають цим територіям” та “... ні про яку самостійну білоруську мову мови бути не може в стратегічній перспективі”. За повідомленням інформгентства РІА Новости, Ю. Баранчик оголошений у міжнародний розшук.

Директор Російського інституту стратегічних досліджень Л. Решетников підтримує Ю. Баранчика та заперечує факт існування білоруської мови, зокрема, він оголосив, що білоруська мова була створена указом Компартії 90 років тому, а Білорусь не може існувати як незалежна держава у відриві від Росії: “Білорусь – це історична частина великої Росії. Це частина нашого народу”. У відповідь МЗС Білорусі 22 грудня 2016 р. вручило ноту російському дипломату В. Гусеву, назвавши заяви Л. Решетникова “неприпустимими”, а також такими, що не відповідають “стратегічному характеру білорусько-російських відносин”. Білоруські державні ЗМІ також не залишилися осторонь: 24 грудня у програмі “Клуб редакторів” Голова Білоруської телерадіокомпанії Г. Давидько запропонував запровадити кримінальну відповідальність за білорусофобію: “Коли пишуть, що Білорусь – недодержава, білоруси – недонація, хіба це не цілеспрямована дезінформація з метою дестабілізації держави?”.

5. Спроба створити єдиний підручник з історії країн СНД.

Тема створення й функціонування історичних комісій з метою вирішення спільних проблем історії країн колишнього СРСР досліджувалась нами у наукових студіях. У січні 2014 р. у РФ закінчилось обговорення нового методичного комплексу російської історії та прийнято рішення щодо впровадження його у систему освіти. До того ж підручник позиціонується в якості зразка для країн СНД. Проте білоруські історики виявили багато фактів викривлення історичної правди та наполягають, що спільний підручник з історії для країн СНД може охоплювати виключно період існування СРСР.

6. Діяльність православної церкви та прихильників “Русского мира”.

У наших попередніх дослідженнях виявлено, що під гаслами збереження соціально-культурних традицій та підтримання взаємовідносин із співвітчизниками, починаючи з 1993 р., на півострові Крим громадсько-політичними організаціями та партіями проросійського спрямування здійснювалась цілеспрямована інформаційна

політика щодо формування антиукраїнської світоглядної позиції в молодіжному середовищі. Окрім загальновідомих форм діяльності: проведення акцій протесту, мітингів і пікетів, окремим напрямом роботи серед молоді стала організація молодіжних проросійських військово-патріотичних таборів, члени яких узяли активну участь у подіях “Кримської весни.”

У цьому контексті викликає зацікавлення діяльність проросійських воєнізованих угруповань в РБ. Таким прикладом є створення молодіжних таборів під патронатом Руської православної церкви, де інструкторами працюють російські найманці, які мають досвід бойових дій на Донбасі.

“При оптимістичному для нас сценарії, антибілоруська медійна кампанія – спроба змусити погодитися нашу країну на російський варіант закінчення нескінченного газового спору. При песимістичному – це підготовка ґрунту до захоплення Білорусі перед російськими президентськими виборами в 2018 р., – вважає білоруський медіаексперт Л. Міндлін.

Аналіз інформаційних кампаній РФ щодо РБ дає підстави зробити висновок, що РФ активно використовує досвід попередніх інформаційних кампаній на пострадянському просторі. При цьому форми, методи й інструментарій цих кампаній є такими, що пройшли апробацію у придністровському, вірмено-азербайджанському, киргизько-узбецькому, російсько-естонському та російсько-українському конфліктах: викривлення історичних фактів з метою впливу на суспільну (історичну) свідомість населення з врахуванням цільової аудиторії; звинувачення в русофобських настроях та нагнітання антиросійської істерії; заперечення власної історії Білорусі та критика політики білорусизації, а також цілеспрямована діяльність у молодіжному середовищі.

3.7 Російська пропаганда в інформаційному просторі Республіки Молдова.

Існування невизнаних держав, які утворились внаслідок етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі, залишається одним із проблемних питань новітньої історії та предметом наукових пошуків сучасних дослідників. Одним з них є Придністровський конфлікт, який розпочався ще за часи існування СРСР через хибну мовну політику радянської влади, фальсифікацію історії та насильницьке вирішення територіальних питань.

Але на жаль, поза увагою науковців залишається найактуальніше питання сьогодення – інформаційне протистояння між незалежними пострадянськими державами з однієї сторони та Російською Федерацією з іншої, яке розпочалось ще у 1991 р. й триває донині. Постійний інформаційний пресинг, скерований, передусім, на

російськомовний сегмент населення, проявляється у більшості пострадянських держав у посиленні проросійських настроїв, дестабілізаційних процесах у суспільстві та підвищує вірогідність зміни зовнішньополітичного курсу країн.

Влітку цього року молдавський політолог Р. Шевченко висловив думку, що Росія розпочала гібридну війну проти незалежної та проєвропейськи орієнтованої Молдови ще у дев'яностих роках минулого століття. При цьому, за автором, чітко виокремлювались її основні складові: економічна, енергетична та інформаційна. Р. Шевченко також висловив припущення, що Росія у Молдові буде діяти переважно політичними методами, використовуючи для цього лояльні політичні сили та раніше створений відповідний медіа-плацдарм.

У контексті вищевикладеного зауважимо, що на виборах Президента Республіки Молдова (РМ) 2016 р. здобув перемогу Голова Партії соціалістів Ігор Додон, відомий своїми відверто проросійськими поглядами та прихильник курсу федералізації країни.

Дослідження основних складових інформаційно-пропагандистської кампанії зі сторони РФ проти РМ упродовж 1992-2016 рр. полягає у залученні у науковий обіг документальних джерел, пов'язаних із висвітленням напрямів пропагандистської діяльності РФ у медіапросторі РМ.

Важливе місце у виникненні та наслідках етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі належить інформаційній складовій. У наших попередніх наукових студіях проаналізовано сучасну історіографію придністровського конфлікту та зроблено висновок, що лише незначна кількість дослідників розглядає інформаційний фактор, як один із основних факторів впливу на виникнення та перебіг етнополітичних конфліктів. Зокрема, у науковій студії авторів А. Букуць та С. Ковальські автори роблять висновки, що придністровські події 1992 р. висвітлювались, переважно, у медіа-просторі ПМР та РФ. Саме тому, на їхню думку, у “бендерській кампанії” перемогли російські засоби масової інформації.

Із метою виявлення основних тенденцій в інформаційно-пропагандистській кампанії РФ проти Молдови у нашому дослідженні ми розглянемо:

діяльність російських пропагандистів в інформаційному просторі РМ;

проаналізуємо зміст статей, розміщених на шпальтах російських центральних, регіональних та військових періодичних видань;

визначимо ступінь довіри населення РМ до російськомовних ЗМІ.

Наприкінці лютого 2016 р. за ініціативою Департаменту політики і зв'язку з румунською діаспорою Міністерства зовнішніх зв'язків РМ відбулось перше засідання Консультативної ради Румунія – Республіка Молдова. Обговорювалось питання створення державної структури для забезпечення двостороннього співробітництва в галузі ЗМІ: "... Я впевнений, що Рада розробить конкретні пропозиції для влади обох країн з метою полегшити перехід румунських засобів масової інформації на територію між Прутом і Дністром. Вважаю це важливим, оскільки в інформаційному просторі Молдови домінують російські ЗМІ. Вони займаються відвертою пропагандою, яка не менш небезпечна для держави, ніж російські збройні формування, розміщені у Придністров'ї", – заявив у ході засідання посол Молдови в Румунії Міхай Грібінча.

Ще влітку 2013 р. діюча влада Республіки Молдова висловила занепокоєння тим, що у російськомовних ЗМІ активно насаджується думка про можливість альтернативи шляху євроінтеграції країни. "Ми помітили незвичайну активність російської преси в Молдові щодо просування альтернативної інтеграції Молдови", – заявила Міністр закордонних справ і європейської інтеграції РМ Н. Герман. – І це в той час, коли ми ставимо собі за мету євроінтеграцію, як абсолютний пріоритет зовнішньої і внутрішньої політики". Вона також зазначила, що "...ми опинилися несподіваним чином в умовах гігантської інформаційної кампанії. Ми вивчили ресурси і виявилось, що в той час як працював уряд, пояснюючи елементи й етапи європейської інтеграції та користування його благами – цього було недостатньо, щоб переважило послання, яке прийшло від російської сторони, і це було попередження нам".

Саме тому до Парламенту Республіки Молдова у 2014 р. було внесено низку законопроектів щодо суттєвого скорочення трансляції інформаційних, інформаційно-аналітичних та воєнних програм російських телевізійних каналів. Відповідно до проекту одного з таких документів – "Про внесення поправок до Кодексу про телебачення і радіо" – встановлювались квоти трансляції інформаційних програм і політико-аналітичних передач, вироблених у країнах – членах Євросоюзу, США, а також в країнах, які ратифікували Європейську конвенцію про транскордонне телебачення: молдавські програми інформаційного та аналітичного характеру – в обсязі 100%, з яких 80% – на румунською мовою. Проте запропоновані зміни викликали бурхливу реакцію серед журналістської спільноти та опозиції, отже, голова парламенту Республіки А. Канду передав запропонований проект змін на розгляд впливових європейських організацій.

За ініціативи уряду Республіки, у червні 2016 р. відбулися дебати на тему: “Пропаганда и местный продукт – вызовы в медийном пространстве Республики Молдова” із залученням представників парламентських фракцій, політичних партій, експертів, журналістів тощо.

Від України в обговоренні актуальної проблеми захисту інформаційного простору країни взяв участь політичний експерт Є. Магда, який зауважив, що після розпаду СРСР російська влада вкладає великі кошти у пропагандистські заходи на території багатьох пострадянських держав. Саме тому з метою захисту інформаційного простору країни уряду Молдови слід скористатися досвідом України – заборонити російські канали, які ведуть неприховану інформаційну кампанію у медіа-просторі. Але впродовж літньої сесії Парламенту Молдови зміни до законодавства в частині заборони або обмеження діяльності російських телеканалів так і не були прийняті.

Загальновідомо, що на початку дев'яностих років минулого століття російськомовне населення Молдови потрапило під інформаційний вплив з боку РФ, а несприйняття політики “націоналістів” та мовне питання відіграли провідну роль у Придністровському конфлікті.

Аналіз змісту публікацій у російських центральних, регіональних медіа-ресурсах та видань з питань оборони і безпеки, зроблений нами за допомогою електронного ресурсу East View Informational Service (<https://www.eastview.com/>), дозволяє виокремити основні тенденції щодо висвітлення подій у РМ на шпальтах засобів масової інформації РФ та російськомовних ЗМІ Молдови. Назви періодичних видань подаються російською мовою, цитати наводяться українською (у перекладі).

1. Необхідність перебування 14 загальновійськової армії на території Молдови як гаранта безпеки в регіоні. Підтвердженням цього меседжу є щоденні публікації у газеті “Красная Звезда” впродовж 1992-1995 рр.; статті в періодичних виданнях: “Аргументы и факты”, “Агенство военных новостей”, “Время новостей”, “Известия”, “Независимая газета”, “Советская Россия” тощо.

Для загального уявлення про діяльність, спрямовану на формування суспільної думки навколо ситуації у Придністров'ї, наведемо заголовки деяких з них: “Реформированная 14 армия может стать основой для создания российской военной базы в Молдавии”, “Киев подключился к выдавливанию российской армии из Приднестровья”, “Российская база как фактор внутривнутриполитической борьбы”, “Миротворчество в Приднестровье активизируется. Москва не собирается уступать

инициативу”, “Не остаться без защиты. Накануне парламентских выборов в Приднестровье активизировалась политическая борьба”, “Обращение приднестровцев к народам России, Белоруссии, Украины: Не предавайте нас!”, “Россия сохранит армию в Молдавии. Потому что нужны гарантии”, “Не надо душить Приднестровье! Армия нам нужна только чтобы не допустить крови, как при агрессии Молдовы 1992 года”, “Военно-гарантийная операция. Россия остается в Приднестровье”.

2. Ущемлення російськомовного населення, наявність антиросійських настроїв. Про це свідчать публікації у газетах “Аргументі и факты”, “Комсомольская правда”, “Независимая газета”, “Сегодня”. Наприклад: “Разговаривать по-русски в Молдавии стоит дорого”, “Россия должна защищать своих соотечественников – где бы они ни находились”, “Страх и отвращение в Молдове”, “Русскоязычный? Вне закона!” тощо.

Зокрема, у 2000 р. відбувся інцидент, пов’язаний із припиненням ліцензій та призупиненням діяльності трьох російських телеканалів та вісьмох радіостанцій за ініціативою Клубу випускників вишів Румунії і Заходу через порушення законодавства Республіки Молдова щодо частки російськомовного контенту. “Вимоги клубу, що збіглися з антиросійськими настроями, знайшли... несподівану підтримку зі сторони Апеляційного суду, який не тільки повністю задовольнив вимоги позивачів, а й пішов далі – зобов’язав приватну молдавсько-американську компанію “Сан-ТВ”, основного оператора кабельної телемережі в Кишиневі, який ретранслює за договором з Росією та іншими країнами більшість доступних жителям столиці каналів, припинити мовлення каналів “Діскавері” і “Євроспорт” російською мовою, замінивши їх румунським аналогом”, – коментує автор статті. Згадані події викликали небяке обурення зі сторони Міністра друку РФ М. Лесіна, який навіть закликав Голову Уряду РФ М Касьянова відкласти заплановану зустріч із прем’єр-міністром Молдови Д Брагішем.

3. Молдова – бідна держава без майбутнього.

Чергову спробу маніпуляції психологічною свідомістю споживачів інформаційного продукту знаходимо у періодичних виданнях: “Дипломатический вестник”, “Независимая газета”, “Труд”: “Молдова – найбідніша країна Європи. Середня зарплата тут – \$ 30 в місяць”, “Ситуация в Молдове ухудшается”, “Республика Молдова получит деньги на борьбу с бедностью”, “Молдавия. Столица во мгле”, “СНГ. Молдова: правительство уходит в темноте”, “Интеграционные метания Молдавии”, “Молдавия в тупике”.

4. Молдавани бажають отримати російське громадянство, яке сприяє працевлаштуванню в Росії.

Цю тезу підтверджує публікація у незалежному виданні “Kommersant-Daily” від 30 березня 2000 р. “У молдаван изымают излишки паспортов”: “...Бухарест в останні роки активно “вербував” мешканців “другої румунської держави” і навіть платив їм за те, що вони ставали громадянами Румунії. Читаючи закон про громадянство, можна подумати, що від охочих отримати синій молдавський паспорт просто відбою немає. Однак спостерігається зворотне: зростає кількість охочих набути інше громадянство – російське або румунське. З російським громадянством все зрозуміло. З 600 тис. жителів Молдови, які працюють за кордоном, не менш як 500 тис. працюють у Росії. І російський паспорт істотно полегшує їм життя. А ось ті, хто хотів би поєднати молдавське громадянство з румунським, керуються іншими мотивами”.

5. Молдова не зможе існувати без Росії.

Публікації у періодичних виданнях “Российской газете”, “Парламентской газете”, “Известиях”, “Сегодня” – на цю тему свідчать про застосування маніпулятивної технології “авторитетності”: “Вот приедет и рассудит. Путина в Кишиневе очень ждали и политический бомонд, и простые люди”, “Визит. Кишинев ободрился”, “Без России Молдавия возродиться не сможет”, “Без вина виноватые”, Молдавия может стать частью России. Россия не должна стать Молдавией”, “Молдавия смотрит на Россию”, “Об обращении к Президенту Российской Федерации В. Путину и Президенту Республики Беларусь О. Лукашенко об обеспечении условий для продвижения в вопросе о присоединении общего молдавского государства к Союзному государству”.

6. Армія Молдови небоєздатна.

Цієї думки дотримуються автори в “Независимой газете”, “Военном обозрении”, “Военно-промышленном курьере”, DNISTER (РІА “Днестр”) у статтях: “Как Молдавия готовит военные кадры”, “Молдова – на грани утраты суверенитета и независимости”, “Молдова наводнена зарубежной агентурой, а вооруженные силы находятся в состоянии глубокой деградации”, “Армия нейтралитета” тощо.

Зокрема, у статті “Вооруженные силы Молдовы на современном этапе”, автор відзначає катастрофічний стан військ ППО країни та неготовність мобілізаційних ресурсів через їхнє розпорошення по країнах Європи та низький морально-психологічний стан. Наголошується, що керівництво Національної Армії та

Міністерства оборони бездумно приймають моделі реформ, що пропонують у НАТО, які, своєю чергою, суттєво знижують обороноздатність країни.

Також простежується одна із складових технології психологічного впливу – “навішування ярликів”: у статті “Маленькая и малобоеспособная” автор зосереджує увагу на незначній чисельності та небоєздатності Національної Армії, наголошує на випадках нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями.

7. Європейський вибір Молдови – шлях в нікуди.

У 2003 р. в газеті “Время новостей” російські пропагандисти вперше торкнулися тематики євроінтеграції РМ. Під заголовком “Куда шагает Кишинев? Курс Молдавии на ЕС озадачил страны СНГ” автор висловлює думку, що “...молдавское руководство надеется в процессе “европеизации” одновременно и решить задачу “объединения страны”, или, иначе, поглощения Приднестровской Молдавской Республики. Причем, Молдова на этой проблеме пытается нажить себе даже некоторый политический капитал”.

Нами проаналізовано низку статей, розміщених у центральних засобах масової інформації Молдови, у т.ч. на інтернет-ресурсах. Слід зауважити, що після парафації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, спостерігаються ознаки цілеспрямованого інформаційного тиску зі сторони російських ЗМІ, скеровані проти європейського курсу РМ.

Зокрема, цікава інформація для нашого дослідження міститься у статті “Єврограблі для Молдови”, яка опублікована на сторінках газети “Московская правда”: “Молдаванам не позаздриш. Загалом вони не представляють особливого інтересу ні для Брюсселя, ні для Москви. Вся промисловість залишилася в Придністров’ї, та й та в жалюгідному стані, непрофесійна робоча сила ні в Європі, ні в нас особливо не потрібна. І, головне, розташована Молдавія нецікаво. У такій ситуації початок загальногромадянського обговорення парафрованої угоди спровокує хіба що черговий виток внутрішньополітичної боротьби. Де влада буде затверджувати, що все погано, але можливо, що стане краще. А опозиція – що асоціація з ЄС призведе не тільки до економічної катастрофи, а й до втрати незалежності країни”.

Із метою переконання населення республіки щодо хибного курсу на євроінтеграцію, на шпальтах електронних видань масово розміщувались інтерв’ю

відомих російських політологів та економістів про те, що євроінтеграція призведе до глибокої економічної кризи, реальної загрози економіці. Прикладом є статті: “Чем обернётся для Молдовы евроинтеграция”, “Для Молдовы сближение с Евросоюзом хуже конца света”, “Плюсы и минусы Молдовы в ЕС. Мифы и рифы”, “Евроинтеграция ведёт Молдову к гражданской войне”. У більшості публікацій висловлюється думка про те, що влада заманює населення в Євросоюз своїми обіцянками, влаштовує мітинги, а головне – сприяє погіршенню відносин із Росією.

В інтерв'ю газеті “Новые известия” у 2014 р. тодішній Президент країни І. Додон зауважив, що Молдова перебуває перед загрозою економічного краху і єдиним джерелом виходу зі ситуації, що склалася, є її вступ до Митного союзу.

Відповідно, телевізійні канали РТР Молдова та NTV-Moldova (розпочав трансляції з січня 2016р.) здійснювали ретрансляцію інформаційних та інформаційно-аналітичних програм російського телебачення. Матеріали російських телеканалів “Росія 24”, Росія 1 і РТР містили елементи пропаганди та дезінформації, викривлення подій. Так, в одному з репортажів каналу “Росія 24” від 8 грудня 2013 р. журналісти продемонстрували низку кадрів про бідність молдавського села: господарство для утримання птиці показали глядачам як будинок, у якому мешкає молдовська сім'я.

За результатами чергового соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціальних політики РМ, найбільшою довірою у населення країни користуються ЗМІ РФ – 54% респондентів; друге місце займають ЗМІ Румунії – 41%, далі –ЗМІ країн Євросоюзу – 40%.

Зауважимо, що станом на початок 2016 р. найпопулярнішим серед населення країни користувались телевізійні канали, контент яких є своєрідним міксом передач російських каналів із вставками місцевих новин. Тобто, можна констатувати наявність значної частки російського інформаційного продукту в медіа-просторі республіки та високого ступеня довіри до нього. Найпопулярнішим іноземним політиком у Молдові є президент РФ В. Путін: він користується довірою близько 65% населення.

Звісно, вищезазначені маніпулятивні заходи призвели до певних результатів: за даними соціологічних опитувань, проведених у листопаді 2015 року, у випадку проведення референдуму за вступ Молдови до Митного Союзу проголосують 42%, а

до ЄС – 39% населення країни; за вступ Молдови до НАТО – 19% опитаних, проти–47%. Зауважимо, що для 60% населення РМ основним джерелом отримання інформації залишається телебачення, а 40% зазначеної категорії довіряють їй повністю.

Проте, як зауважив придністровський політолог А. Сафонов “...положення російських та проросійських ЗМІ у РМ є сприятливим, оскільки ідея євроінтеграції дискредитована в очах більшості населення, отже, щодо країн СНД російська інформаційна політика має бути максимально скерована на зближення народів колишнього СРСР... При цьому весь медійний ресурс, наявний у Росії ... у тому числі й у Молдові, спроможні зробити дуже багато”.

Проведений аналіз свідчить, що починаючи з 90-х років минулого століття російськомовне населення незалежної Республіки Молдова перебувало під інформаційним впливом РФ та було активним споживачем російського інформаційного продукту. У медіа-просторі РМ значна частка контенту належала російським та проросійським ЗМІ, які мали значну підтримку та довіру населення.

Нами виділено сім основних векторів інформаційної політики з боку РФ, скерованої проти європейського вибору Молдови, та навіювання думки про необхідність спільного майбутнього із Російською Федерацією. І хоча пропагандистська й маніпулятивна діяльність російських ЗМІ не залишилась непоміченою з боку проєвропейськи налаштованого політикуму, вжитих заходів виявилось недостатньо, про що свідчать результати наведених нами соціологічних опитувань.

Таким чином, за результатами аналізу причин та передумов міжнародних конфліктів на теренах колишнього Радянського Союзу можна зробити такі висновки.

Після розпаду СРСР у російському прикордонні спалахнули численні збройні конфлікти та – не без всебічної допомоги РФ – “розквітли” псевдодержави: Придністровсько-Молдавська Республіка (ПМР), Нагірно-Карабахська Республіка (НКР), Республіка Абхазія, Республіка Південна Осетія (або Держава Аланія), а на окупованих українських територіях – “ЛНР”, “ДНР” і “Республіка Крим” (як невизнаний “суб’єкт РФ”, розташований на тимчасово окупованій території України).

Проблема заморожених конфліктів сьогодні перебуває в центрі уваги багатьох дослідників і західні аналітики постійно звертають увагу, що подібні протистояння на пострадянському просторі – серйозний виклик європейській безпеці.

Конфлікти відбуваються в невідконтрольній центральній владі регіонах, що перебувають під контролем сепаратистів. Останні намагаються легітимізувати своє правління шляхом проведення переговорів із органами центральної влади. Конфлікти поступово переходять у фазу “небуття”. Ця ситуація спричиняє, з одного боку, ослаблення позицій центральних урядів, а з іншого – пряме або опосередковане втручання іноземних держав, які підтримують сепаратистів.

Внаслідок недружніх та агресивних дій Росії кілька країн нашого регіону втратили контроль над частиною своїх територій і не можуть провадити незалежну зовнішню політику. Квазідержави на теренах України, Грузії, Молдови реалізують політику, нав’язану Москвою, та блокують євроатлантичні прагнення незалежних сусідів Росії.

Як правило, Росія підтримує “сепаратистські рухи”, розігруючи карти “притиснення російськомовного населення” та “права нації на самовизначення” – постулатів концепції “руського миру”. Такий сценарій розгорнувся між Молдовою і Придністров’ям, Грузією і Південною Осетією й Абхазією, Україною та українським Донбасом і Кримом (події навколо якого Москва назвала “повернення незаконно втраченої території”). Трохи відрізняється ситуація в Нагірному Карабасі, де офіційно конфлікт стосується двох суверенних держав – Азербайджану й Вірменії. Але й там і там, згідно з розробленою в російських спецслужбах методикою, маріонетки “представляють інтереси місцевих повстанців”, а Росія цілеспрямовано прагне ескалації конфліктів, аби шантажувати сусідів та світове співтовариство.

У карабаському конфлікті 2020 року Росія просто зрадила свого важливого союзника – Вірменію, і тепер ціна союзів із Росією падає настільки низько, що інші потенційні партнери, наприклад, Казахстан, Узбекистан тощо, уже ніколи не подивляться у бік РФ. Росія може втратити, наприклад, усю Центральну Азію, – Китай уже там економічно, політично він буде там завтра.

Основні уроки карабаського конфлікту для України: потрібно мати надійних союзників, які будь-що підтримають нас, як це зробила Туреччина, і потрібно “правильно і розумно” та потужно воювати, як це зробив Азербайджан. Але для того, щоб воєнний сценарій розв’язання конфлікту був реалістичним, потрібно до нього ретельно готуватися. Наприклад, той самий Азербайджан багато років технічно зміцнював своє військо, а також заручався підтримкою партнерів і союзників.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Яку роль виграла Росія у всіх конфліктах та території колишнього Радянського Союзу?
2. Що Ви може сказати про передумови та причини виникнення Вірмено-Азербайджанський конфлікт?
6. Розкажіть про організацію та проведення інформаційних кампаній протиборчих сторін?
8. Опишіть інформаційне супроводження Вірмено-Азербайджанського конфлікту: Інформаційна кампанія “Justice for Khojaly”.
9. Які дії здійснював Азербайджан в інформаційному просторі під час ведення бойових дій: Вірмено-Азербайджанський військовий конфлікт (27.09.2020-10.11.2020 р.)?
11. Прокоментуйте інформаційне протиборство між Російською Федерацією та країнами Балтії. “Бронзова ніч”.
12. Як своєю діяльністю РФ намагається погіршити ставлення російськомовних мешканців до владних структур Прибалтійських країн ?
15. Розкажіть про інформаційні кампанії Російської Федерації на Кримському півострові (1992-2014 рр.).
16. Охарактеризуйте українсько-російський конфлікт на острові Тузла.
18. Як Ви прокоментуєте причини та наслідки проведення у 2014 році псевдореферендуму про статус півострова Крим та міста Севастополя?
20. Які проводилися інформаційні операції в інтернет-середовищі під час російсько-грузинської війни 2008 р. та які зусилля були зроблені Грузією щодо забезпечення інформаційної безпеки країни?
22. Як РФ використовувала досвід попередніх інформаційних кампаній на пострадянському просторі щодо РБ?
24. Якими були результати перших протиріч між РФ і РБ в економічній сфері.
25. У загальних рисах обрисуйте сутність російської пропаганда в інформаційному просторі Республіки Молдова.

Рекомендована література

Гапеева О.Л. Інформаційне протистояння між Вірменією та Азербайджаном: історія та сучасність: ч.1 [Текст] / О.Л. Гапеева // Військово-історичний вісник. – 2016. – № 1. – С. 16-20.

The Military Balance: The annual assessment of global military capabilities and defence economics [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.iiss.org/en/publications/military-s-balance/issues>.

Основные направления информационной войны Азербайджана против Армении и Нагорного Карабаха [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://altecoblog.wordpress.com/2011/07/23/>.

Гапеева О. Л. Інформаційна кампанія “Justice for Khojaly” як складова інформаційного протистояння між Вірменією та Азербайджаном [Текст] / О.Л. Гапеева // Гілея: збірник наукових праць. – 2016. – № 114 (11). – С. 115–119.

International Security and Estonia: report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.teabemet.ee/pdf/EIB_public_report_Feb_2017.pdf.

Російсько-естонський конфлікт: українська реакція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/963236.html>.

Горбулин В. Ко второй годовщине российской агрессии против Украины / В. Горбулин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cripo.com.ua/?sect_id=3&aid=208398

Ризики регіональної мовної політики: негативний досвід АР Крим: Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1619/>.

Overview by the US-CCU of the Cyder Company against Georgia in August of 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.registan.net/wp-content/uploads/2009/08/US-CCU-Georgia-Cyber-Campaign-Overview.pdf>.

David J. Smith “Russian Cyber Strategy and the War Against Georgia” [Електронний ресурс] .– Режим доступу : <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/russian-cyber-policy-and-the-war-against-georgia>.

Защита киберпространства в Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://digital.report/zashhita-kiberprostranstva-v-gruzii/>.

Anti-Belarus disinformation campaign in Russian media: Trends, features, countermeasures [Електроннийресурс].–Режим доступу: // <http://east-center.org/media-analysis/>

Гапеєва О.Л. Сучасна історіографія Придністровського конфлікту / О.Л. Гапеєва // Військово-історичний вісник. – 2016.– № 3.– С. 66–72.

East View Information Services [Електроннийресурс].– Режим доступу до ресурсу: <https://www.eastview.com/>.

РОЗДІЛ 4

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОНФЛІКТНОМУ ВИМІРІ

Докорінні зміни політики міжнародних організацій щодо інформаційної безпеки, викликані переосмислення концепту забезпечення миру і стабільності у XXI ст., швидкоплинним розвитком високих технологій та їх визнанням технологіями подвійного використання, появою нових загроз для життєдіяльності світової спільноти, зумовили модернізацію базових засад діяльності міжнародних інститутів, які відповідають за безпеку, а також врахування в нових доктринах міжнародної безпеки інформаційної складової як невід'ємної частини стратегічного планування. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки потребує вироблення міжнародних стратегій з проблем глобальних війн “четвертого покоління” (4GW), вимагає пошуку спільних рішень щодо протидії сучасним інформаційним та кіберзагрозам, інформаційному тероризму та кіберзлочинності.

З огляду на визнання ключовою проблемою забезпечення інформаційної безпеки у глобальному вимірі відбувається модернізація політики міжнародних урядових і неурядових організацій, які відіграють пріоритетну роль у міждержавній взаємодії, оскільки сучасна міжнародна система формується під впливом таких чинників, як конкуренція за лідерство у глобальному управлінні, діджиталізація економіки та врегулювання сучасних гібридних конфліктів з використанням інноваційних технологій і деструктивних впливів.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки на міжнародному рівні полягає у прагненні окремих світових акторів контролювати політичні процеси на значних територіях із застосуванням інформаційних та кібероперацій, що спричинює проблему інформаційного дисбалансу сил і порушення національного інформаційного суверенітету. Аналіз стратегій міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки свідчить про спільні і відмінні підходи до трансформації політичної діяльності міжнародних організацій, що зумовлюються політичними позиціями

акторів, різними пріоритетами забезпечення інформаційної безпеки та різним рівнем їх інформаційного розвитку.

Практичне забезпечення інформаційної безпеки у форматі міжнародних організацій визначається стратегічною спрямованістю загроз щодо критично важливих систем життєдіяльності світового співтовариства, використанням інформаційних ресурсів як зброї масового ураження, необхідністю створення міжнародних механізмів протидії і попередження глобального протистояння, непередбачуваного за своїми наслідками. Тенденції зрощування глобальних і регіональних проблем вплинули на можливості міжнародних акторів визначати напрями і стратегії політичних змін на видиму перспективу, обумовили залучення потужного механізму міжнародних інститутів для розв'язання проблем світового розвитку. Гібридний характер інформаційних загроз зумовив зміну підходів міжнародних організацій до політики у сфері інформаційної безпеки і формування нових структур для протидії сучасним викликам для підтримання миру і стабільності.

Трансформація інформаційної парадигми глобального розвитку, яка є відображенням нових закономірностей формування сучасної системи міжнародних відносин, свідчить про новації міжнародного співробітництва у сфері інформації і комунікації і відповідно потребує вдосконалення політики щодо забезпечення міжнародного миру і стабільності. Модернізація політики міжнародних організацій щодо інформаційної безпеки визначається їх можливостями забезпечити багатосторонній діалог міжнародних акторів, врахувати різні позиції суб'єктів глобального управління з протидії новітнім інформаційним загрозам та виступати згідно зі статутними повноваженнями як універсальні міжнародні платформи для формування консенсусу у вирішенні актуальних безпекових проблем.

З огляду на вищевикладене вважаємо за необхідне дослідити основні напрями інформаційної політики Організації Договору про колективну безпеку, Співдружності Незалежних Держав та Шанхайської організації співробітництва, проаналізувати зміст нормативно-правових документів у галузі інформаційної безпеки, порядок їх розробки, затвердження та уніфікації, а також визначити мету, завдання та

результативність заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі.

4.1. діяльність одкб у сфері інформаційної безпеки: історична ретроспектива.

Організація Договору про колективну безпеку, ОДКБ (рос., Организация о коллективной безопасности, Ташкентский договор) — воєнно-політична міжнародна організація, до якої входять на 2022 рік Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан. Відповідно до офіційних російських документів, створена 15 травня 1992 року Організація “розглядається як головний міждержавний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам воєнно-політичного та воєнно-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин”.

У статуті ОДКБ декларується наявність між учасниками "союзницьких відносин у зовнішньополітичній, військовій та військово-технічній сфері".

Ключовою метою офіційно проголошено “захист на колективній основі незалежності, територіальної цілісності та суверенітету держав-членів”, тобто захист від зовнішньої агресії.

Країни ОДКБ можуть створювати спільні військові сили, розбудовувати військову інфраструктуру спільного використання. Окрім того, вони спільно борються проти тероризму, наркозлочинності та інших типів загроз.

Учасники організації проводять спільні військові навчання.

У 2010 році були утворені миротворчі сили ОДКБ. До 2022 року вони не застосовувалися, ці сили проводили спільні навчання, але їх ніколи не використовували на практиці. Перша операція військ держав – учасниць Організації відбулася в Республіці Казахстан. Офіційно оголошена як миротворча. Почалася 6 січня 2022 року на прохання президента Казахстану К. Токаєва та тривала до 19 січня 2022 року. Причиною операції стали протести в Казахстані. У 2015 році була пропозиція ввести миротворців ОДКБ на Донбас.

У 2011 році учасники ОДКБ ухвалили рішення, яке передбачало наявність права вето в кожній країні у питанні щодо розміщення на території інших членів військових баз країн, які не входять до організації.

Варто зауважити, що Росія є єдиною ядерною державою в складі Організації, а також має найбільші і найкраще озброєні збройні сили серед усіх учасників. Окрім, того вона має військові бази або військові об'єкти на території інших учасників ОДКБ.

На постійній основі Росія має військові бази у Вірменії – в Гюмрі, і військовий аеродром поблизу Єревана, у Таджикистані – військову базу з підрозділами у двох містах, зокрема, в столиці Душанбе. У Киргизстані розміщені російська авіабаза, випробувальна база ВМФ для випробування торпед, вузол зв'язку та сейсмічна станція, яка працює на російські ракетні війська. Постійна військова присутність Росії у Білорусі та Казахстані наразі є досить обмеженою. У Білорусі є радіолокаційна станція та вузол зв'язку ВМФ. У Казахстані росіяни використовують кілька полігонів та випробувальних центрів.

Необхідно нагадати, що після початку російської агресії в Україні у 2014 році ОДКБ не лише не вчинила жодних дій у відповідь, а й навіть не змогла надати адекватну оцінку діям однієї з власних держав-засновниць. Нині ОДКБ перетворилася на один з демонстративних шляхів Росії до регіональної гегемонії та засіб впливу на своїх сусідів. ОДКБ – це просто ще один інструмент політики Росії на пострадянському просторі.

Захід досить критично і може не завжди конструктивно оцінює діяльність Організації. Так, в даний час на Заході розповсюдженні такі переконання щодо ОДКБ.

ОДКБ – спадкоємиця Організації Варшавського договору (ОВД), інструмент воєнно-політичного протистояння Заходу. Якщо НАТО позиціонує себе як блок держав, об'єднаних демократичними цінностями, то ОДКБ сприймається на Заході як об'єднання недемократичних держав.

Створення ОДКБ – реакція Росії на розширення НАТО на Схід і зростання впливу США і НАТО в СНД після початку операції в Афганістані у 2001 році.

ОДКБ – інструмент російського впливу на пострадянському просторі, тому простіше взаємодіяти безпосередньо з Росією.

ОДКБ неефективна через розбіжності між державами-членами, тому немає сенсу взаємодіяти з ОДКБ як організацією, так як немає додаткової користі порівняно з двостороннім співробітництвом у рамках програми НАТО “Партнерство заради миру”.

Якщо з деякими з наведених тез важко не погодитися (наприклад, з положенням про центральну роль Росії в Організації), то інші моменти представляються спірними. Перш за все, необхідно сказати, що ОДКБ прагне налагодити взаємодію з НАТО. Досі також чітко не окреслені місце і роль ОДКБ у системі міжнародної безпеки, а також не прийнято політичне рішення про взаємодію, наприклад, з ЄС та НАТО.

На думку білоруських аналітиків, у рамках Організації немає навіть єдиної позиції щодо того, як реагувати на присутність НАТО на території однієї з країн – учасниць ОДКБ. Вірменія і Казахстан контактують з НАТО досить щільно. Узбекистан і Киргизія мають військові бази блоку на своїй території, постійно продовжуючи термін їх перебування. У Росії є своя програма співробітництва з Альянсом. Майже всі країни СНД у співробітництві з НАТО не бачать для себе ніякої загрози, і на рівні ОДКБ це питання не вирішене. Ситуація, що склалася у відносинах ОДКБ і НАТО, дала змогу Президентів Білорусі О. Лукашенку в своїй доповіді про зовнішню політику своєї країни заявити: “Домовляємося про одне, робимо інше. Для нас незрозуміле, як можна стати членом ОДКБ, а потім приймати без консультацій з іншими рішення про розміщення іноземних військ на своїй території”.

У цьому зв’язку доречно зауважити, що Генсек ОДКБ неодноразово заявляв, що члени його Організації не розглядають НАТО як блок, що протистоїть ОДКБ, вважають його союзником у протидії існуючим викликам і загрозам. Зі свого боку, керівництво НАТО також заявляло про те, що ОДКБ і ШОС не є суперниками Альянсу. Ще колишній Генсек НАТО Дж. Робертсон у розмові з казахстанськими журналістами наголошував: “У членів ОДКБ є власні інтереси, і я не бачу жодних проблем у тому, що у них є особливі інтереси з Росією, Китаєм або іншими країнами регіону – Афганістаном, Пакистаном, наприклад”.

Однак співробітництво ОДКБ з НАТО не активізується. Колишній Генеральний секретар Організації М. Бордюжа охарактеризував відносини ОДКБ – НАТО

наступним чином: “Починаючи з 2003 року ми неодноразово направляли в НАТО пропозиції про співпрацю по декількох напрямках. Наприклад, по спільній боротьбі з розповсюдженням наркотиків, із загрозою релігійного екстремізму, тероризму. Але кожного разу діставали відмову: в Альянсі нібито немає консенсусу з питання співпраці з ОДКБ, проти виступають деякі східноєвропейські країни. Хоча вірогідніше, що це не входить в інтереси США. В результаті не виходить ефективно протистояти тероризму, а Європа, втім, як і Росія, переповнена афганським героїном”.

Більш серйозною проблемою для вироблення позицій російських партнерів по ОДКБ є відсутність універсальних за своїм масштабам загроз. Так, Вірменія і Білорусія не надто зацікавлені у використанні значних ресурсів Організації для боротьби з ісламським екстремізмом – одним із пріоритетних напрямків діяльності ОДКБ на нинішньому етапі. Крім того, важливо відзначити наступне: при підписанні Договору про колективну безпеку Білорусія зробила зауваження, що її військовослужбовці не будуть брати участь у спільних військових операціях країн ОДКБ поза територією Білорусії.

Ще одна проблема ОДКБ, яка визнається на Заході – це нечіткий розподіл функцій у сфері безпеки між різними об’єднаннями на пострадянському просторі. Очевидно, що ця проблема виникає у відносинах ШОС і ОДКБ, що стало ще більш помітним після повернення Узбекистану в Організацію. На порядок денний ОДКБ та ШОС ставляться одні й ті ж питання регіональної безпеки в Центральній Азії. Виникає закономірне питання – в чому ж унікальність кожної з організацій? Перш за все слід зазначити, що ОДКБ – організація воєнно-політична, а ШОС, крім політичного, має ще й економічний вимір. В ОДКБ значну роль відіграє традиційна військова складова, хоча найбільша активність у Центральноазіатському регіоні розвивається у напрямку боротьби з новими викликами та загрозами. У ШОС більше зосереджена на вирішенні економічних питань

Слід зазначити, що в інформаційній сфері ОДКБ спрямовує свою діяльність на захист спільного інформаційного простору держав – підписантів Договору, удосконалення та уніфікацію законодавства в галузі інформаційної безпеки, та організацію спільної протидії загрозам в інформаційній сфері.

Як свідчить проведений аналіз змісту звітних матеріалів, наявних у відкритому доступі, ці напрями діяльності ОДКБ координують та курують представники державних (наукових) інституцій РФ. З метою вироблення пропозицій щодо забезпечення національних інтересів України Указом Президента України від 23 жовтня 2015 р. № 605/2015 утворений Центр дослідження проблем Російської Федерації, зокрема ОДКБ, як окремий структурний підрозділ Національного інституту стратегічних досліджень.

Ураховуючи той факт, що в Україні немає цілісних наукових розробок щодо діяльності ОДКБ у сфері захисту інформаційного простору, зокрема проведення спільних кібероперацій державами – учасницями Договору, основу дослідження складають офіційні документи, розміщені на інтернет-порталі ОДКБ (<http://www.odkb-csto.org>), виступи та інтерв'ю, щорічні підсумкові доповіді Генерального секретаря ОДКБ, аналітичні матеріали, а також низка наукових розвідок українських вчених за тематикою, що вивчається.

У 1995 р. Договір було зареєстровано у Секретаріаті ООН. У жовтні 2002 р. держави – учасниці Організації підписали Статут Організації та Угоду про правовий статус ОДКБ, які набрали чинності у наступному році. З 2004 р. Організація як багатофункціональна міжнародна регіональна організація безпеки отримала статус наглядача у Генеральній Асамблеї ООН.

За Статутом ОДКБ основними її функціями є: зміцнення міжнародної і регіональної безпеки та стабільності, захист на колективній основі незалежності, територіальної цілісності й суверенітету держав-учасниць.

Серед основних напрямів діяльності ОДКБ – всебічний розвиток політичного співробітництва, вдосконалення військової складової, боротьба з міжнародним тероризмом та екстремізмом, організованою транснаціональною злочинністю, нелегальною міграцією. Держави-учасниці взаємодіють у сфері охорони державних кордонів, обміну інформацією, інформаційної безпеки, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Для реалізації вищезазначених напрямів діяльності було сформовано Систему колективної безпеки –

сукупність органів ОДКБ та органів державного управління, сил і засобів держав – учасниць Договору.

Учасниці ОДКБ є одночасно учасницями Співдружності Незалежних Держав (СНД), утвореної у 1991 р., тому низка організаційних заходів з питань інформаційної безпеки (ІБ) – розробка та підписання відповідних нормативно-правових документів – здійснювались у рамках СНД.

Так, за рішенням Ради голів урядів СНД у 1998 р. затверджений Перспективний план підготовки документів і заходів з реалізації Концепції формування інформаційного простору СНД, а у 1999 р. на підставі Рішення про Програму розвитку військового співробітництва держав – учасниць СНД до 2001 р. було затверджено Концепцію ІБ держав – учасниць СНД у військовій сфері, яку з одинадцяти держав-учасниць підписали: Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Російська Федерація та Республіка Таджикистан, тобто держави – учасниці ОДКБ. Зауважимо, що Україна не підписала жодного документа з питань створення єдиного інформаційного простору СНД.

У 2005 р. на двадцять шостому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД вперше було прийнято Модельний закон (modellaw) про інформатизацію, інформацію та захист інформації – законодавчий акт рекомендаційного характеру щодо уніфікації законодавства у визначеній сфері діяльності. У 2008 р. Рішенням Ради голів держав СНД було затверджено Концепцію співробітництва держав – учасниць СНД у сфері забезпечення ІБ одночасно з Комплексним план заходів щодо її реалізації на період 2008-2010 рр. Аналогічно до попередніх, ці документи підписали тільки держави – учасниці ОДКБ.

Створення власної системи забезпечення ІБ у рамках ОДКБ розпочалось лише у листопаді 2006 р., у зв'язку з чим була розроблена відповідна Програма спільних дій, затверджена Рішенням Ради колективної безпеки двома роками пізніше. З метою координації співпраці держав-учасниць у сфері ІБ була утворена Робоча група при Комітеті секретарів Ради безпеки з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки.

Відповідно до Програми, з метою формування безпечного інформаційного простору та протидії злочинності засобами інформаційних технологій, розпочалось формування організаційних засад системи ІБ; планування заходів щодо забезпечення ІБ об'єктів транскордонного значення, зміцнення практичної взаємодії зацікавлених міністерств і відомств держав – учасниць ОДКБ, а також відповідне кадрове, наукове і фінансове супроводження цих заходів.

Актуальними питаннями, які знайшли відображення у Програмі, стали: розробка єдиного понятійного апарату з питань ІБ держав – учасниць ОДКБ, аналіз загроз інформаційній безпеці та спільна протидія їм, співробітництво у сфері захисту інформаційного простору та інформаційних ресурсів і надання взаємної допомоги щодо запобігання деструктивним інформаційним впливам.

У пункті 4 Програми – “Кадрове забезпечення формування системи інформаційної безпеки” – визначено перелік заходів щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з інформаційної безпеки, а також “...поглиблення взаємовигідних ділових контактів між освітніми установами та зацікавленими відомствами держав – учасниць ОДКБ у цій галузі; визначення базових навчальних закладів щодо підготовки фахівців з ІБ”.

На базову навчально-методичну структуру, як основну одиницю з питань організаційно-методичного спрямування, покладено низку завдань щодо забезпечення держав-учасниць висококваліфікованими фахівцями та розробки типового навчально-методичного комплексу для підготовки військових фахівців і надання методичної допомоги вишам за цим профілем, а також підготовка наукових і педагогічних кадрів. У 2009 р., на нараді начальників центральних органів шифрувальних служб Збройних Сил держав – учасниць ОДКБ базовою організацією було затверджено Краснодарське вище військово-училище (країна дислокації – РФ).

У Положенні про співробітництво держав – учасниць ОДКБ у сфері забезпечення інформаційної безпеки, затвердженому у грудні 2010 р., вперше було закріплено терміни “інформаційна безпека” та “система інформаційної безпеки”. Зокрема останній – це комплекс заходів правничого, політичного, організаційного,

кадрового, фінансового, науково-технічного і спеціального характеру, метою якого є забезпечення ІБ держав – учасниць Організації.

Основними завданнями співпраці у сфері забезпечення ІБ, за цим документом, визначено заходи координаційного характеру щодо протидії деструктивному впливу на інформаційно-телекомунікаційний простір ОДКБ; інформаційна взаємодія та поширення в інформаційному просторі держав – членів ОДКБ об'єктивної і достовірної інформації щодо інших членів Організації .

У напряміві забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційної складової безпеки держав – членів ОДКБ, підкреслено важливу роль засобів масової інформації, які здійснюють інформаційно-психологічний вплив на психіку населення засобами сучасних інформаційних технологій, зокрема й у розповсюдженні інформації в соціальних мережах, блогах, різноманітних засобах миттєвого обміну повідомленнями. Зауважимо, що Робоча група з інформаційної безпеки при Комітеті секретарів Ради безпеки ОДКБ, про завдання якої йшлося вище, продовжує свою діяльність як структурний підрозділ і дотепер.

Раніше, у 2008 р., представники РФ висловили пропозицію щодо поетапної реалізації під егідою ОДКБ комплексу заходів, спрямованих на виявлення й припинення дії інформаційних ресурсів криміногенного характеру, пов'язаних із пропагандою тероризму, національної ворожнечі, закликів до зміни конституційного ладу та розповсюдження наркотиків у національних сегментах мережі Інтернет держав-учасниць. За повідомленням російських високопосадовців, аналогічні заходи під умовною назвою “Мережа” (рос. мовою “Сеть”) на території РФ проводились, починаючи з 1999 р. Упродовж 2008 р., під час проведення операції ними була припинена діяльність 610 інтернет-ресурсів, порушено 270 кримінальних справ і виявлено 325 злочинів. Із урахуванням отриманих результатів у 2009 р. був розроблений спільний проект держав – учасниць ОДКБ – операція “ПРОКСІ” (Протидія криміналу в інформаційній сфері) – сукупність скоординованих оперативно-розшукових, профілактичних, спеціальних технічних та інших заходів, спрямованих на боротьбу з проявами тероризму, екстремізму та інших злочинів, скоєних із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Ця операція стала

однією з складових системи забезпечення інформбезпеки держав – учасниць Договору – у рамках проведення спільної операції в кіберпросторі на відповідні спецслужби держав – учасниць ОДКБ покладено завдання контролю за тематичним наповненням і діяльністю інформаційних ресурсів, виявлення таких, які діють зі злочинною метою.

Одним із прикладів діяльності у цьому напрямку стала регіональна операція “ПРОКСІ-ПІВДЕНЬ-2010”, що проводилась країнами – членами ОДКБ під час міжетнічного конфлікту на півдні Киргизстану влітку 2010 р. Нагадаємо, що в червні 2010 р. на півдні цієї країни відбулись зіткнення між представниками киргизької та узбецької національностей, що призвели до людських жертв. У заключному звіті Національної комісії, утвореної з метою всебічного вивчення причин, наслідків та вироблення рекомендацій щодо трагічних подій, які мали місце, є зауваження про надання хибних відомостей деякими місцевими та закордонними засобами масової інформації та про невжиття Тимчасовим урядом Киргизстану, Міністерством закордонних справ та інформаційно-координаційним центром своєчасних дій для запобігання розповсюдженню негативної інформації. Зокрема, у звіті зазначається, що деякі ЗМІ вели “інформаційну війну” проти Киргизстану. Тодішній Тимчасовий уряд країни звернувся до Президента РФ Дмитра Медведєва з проханням ввести війська з метою стабілізації ситуації та запобігання загибелі людей. Проте лідери держав – учасниць Договору кваліфікували цей конфлікт як внутрішньодержавний та прохання щодо застосування військової сили відхилили, але зауважили, що “...ОДКБ зіткнулась із численними спробами інших держав активізувати протестні рухи в країнах Центральноазіатського регіону, а також у державах – членах ОДКБ, із наданням фінансового, інформаційного, організаційного забезпечення для дестабілізації обстановки, що потребувало негайного адекватного реагування”. Допомога з боку ОДКБ обмежилась гуманітарною складовою, поставками спецзасобів, посиленням охорони російської військової бази на території Киргизстану та заходами контролю інформаційних ресурсів навколо нього із блокуванням тих сайтів, які, на думку керівництва ОДКБ, були орієнтовані на повторне розпалювання масових заворушень та міжнаціональної ворожнечі.

За підсумками регіональної операції “ПРОКСІ”, протягом 2009-2013 рр. було зафіксовано діяльність 16 000 сайтів, які містили загрозу для колективної безпеки держав – учасниць ОДКБ. У 2014 р. їхня кількість збільшилася до 30 460, із них понад 19 000 сайтів містили інформацію організацій терористичного спрямування.

За результатами спільної роботи структурних підрозділів держав – учасниць ОДКБ було порушено понад 5 000 кримінальних справ та призупинено діяльність більше 10 000 сайтів. Починаючи з 2014 р. операція “ПРОКСІ” має статус операції постійної дії.

Ураховуючи високу результативність співпраці у сфері захисту інформаційного простору, Рада колективної безпеки ОДКБ 20 грудня 2011 р. своїм рішенням затвердила План першочергових заходів із формування основ скоординованої інформаційної політики в інтересах держав – учасниць ОДКБ на період до 2015 р. Було передбачено створення організаційних засад колективної протидії сучасним загрозам в інформаційній сфері та планування скоординованих дій щодо формування системи інформаційної безпеки. Також сплановано проведення регулярного моніторингу засобів масової інформації національних електронних мереж, аналітичних видань за тематикою ОДКБ і виявлення інформації, зміст якої містить ознаки негативної діяльності, та обмеження її розповсюдження. Протягом 2015 р. було виявлено 57 000 сайтів, які використовувалися з метою вербування мешканців Центральної Азії в терористичне угруповання “Ісламська держава”.

Одночасно продовжувалась діяльність щодо уніфікації законодавства держав – учасниць ОДКБ у галузі інформаційної безпеки. Раніше, у травні 2011 р., було прийнято Програму діяльності Парламентської Асамблеї ОДКБ щодо зближення і гармонізації національного законодавства держав-членів на період 2011-2015 рр., якою передбачено, зокрема, “...розробку моделей відповідних проектів нормативно-правових документів і узгодження єдиного понятійного апарату з питань інформаційної безпеки; удосконалення законодавства щодо боротьби зі злочинами у сфері інформаційних технологій та обміну досвідом в галузі забезпечення інформаційної безпеки”.

Але поразка РФ в інформаційному плані у “п’ятиденній” російсько-грузинській війні 2008 р. спричинила зміну державницьких поглядів з питань забезпечення інформаційної безпеки та діяльності ОДКБ. Яскравим прикладом цього є монографія “СМИ. Пропаганда и информационные войны” російського вченого, доктора політичних наук І. М. Панаріна, яка побачила світ у 2012 р.

І.Панарін запропонував створити в ОДКБ підрозділи інформаційного реагування (інформаційний спецназ – стратегічна інформаційна розвідка ОДКБ, що діє в глобальному інформаційному просторі та створює систему прогнозів і моделювання ноосфери в інтересах ОДКБ). Головним завданням інформаційного спецназу, за автором, має бути “...готовність до ефективних дій в умовах можливої кризи, що забезпечується ретельною попередньою підготовкою, плануванням, а також наявністю людей, здатних реалізувати свої наміри”.

На думку автора, система інформаційного протиборства ОДКБ має функціонувати на чотирьох рівнях: глобальному, національному, груповому та індивідуальному. Необхідно об’єднати весь багаторівневий комплекс у єдине ціле шляхом інтеграції у рамках організаційно-аналітичної системи (ОАС) – системи управління проведенням заходів і програм інформаційного протиборства різних рівнів. Автор підсумовує, що подальший розвиток ОДКБ вимагає створення ефективної системи інформаційного протиборства.

Розглянемо послідовність впровадження пропозицій І.Панаріна у практичну площину.

У березні 2013 р. на засіданні першого семінару-наради з керівниками інформаційно-аналітичних структур держав – учасниць ОДКБ було прийнято рішення про створення Аналітичної Асоціації ОДКБ, в яку увійшли 25 інформаційно-аналітичних і соціологічних структур держав – учасниць Договору. Протягом наступних двох років проводились експертно-аналітичні заходи з питань ІБ в усіх державах – учасницях ОДКБ. До речі, Координатором Асоціації було обрано професора І. Панаріна.

У вересні 2013 р. відбулась презентація публічної доповіді Аналітичної Асоціації ОДКБ на тему: “ОДКБ і безпека Євразії”, та після отримання схвального

відгуку, організовано її переклад на англійську та іспанську мови з подальшим виданням.

У квітні 2014 р. в Єкатеринбурзі за участю Генерального секретаря ОДКБ було підписано Меморандум про створення Університетської ліги ОДКБ, до якої увійшло 30 провідних установ з усіх держав – учасниць ОДКБ. За документом, діяльність Університетської ліги спрямована на об'єднання зусиль університетів, наукових установ, бізнесу, інститутів громадянського суспільства та інших організацій в інтелектуальній сфері. Президентом Університетської ліги став ректор Уральського державного економічного університету М. Федоров, а її виконавчим директором – І.Панарін.

Вважаємо за необхідне розглянути тематичну спрямованість заходів, які проводяться Університетською лігою з питань забезпечення ІБ.

У червні 2014 р. на базі Московського державного університету приладобудування й інформатики пройшов триденний навчальний спільний семінар Секретаріату ОДКБ та Університетської ліги на тему “Інформаційна війна: історія і сучасність”, в якому взяли участь представники Об'єднаного штабу ОДКБ, структур Аналітичної асоціації і Університетської ліги, Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони та інших силових відомств РФ, повноважні представники ОДКБ.

У листопаді-грудні цього ж року було проведено цикл навчальних курсів з ІБ в університетах п'яти країн ОДКБ (Вірменія, Казахстан, Білорусь, Таджикистан, Киргизстан). У навчанні взяли участь понад 1100 студентів, громадяни держав – учасниць ОДКБ, а також молодь Туркменії, Сирії та Афганістану. Організаторами навчання стали Університетська ліга ОДКБ, Міністерство освіти і науки РФ, Федеральне агентство у справах молоді (Росмолодь), Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, представники діаспорних організацій тощо.

Перший навчальний курс на тему “Актуальні проблеми забезпечення ІБ Євразії” був проведений в Єреванському державному університеті за участю 138 студентів факультетів міжнародних відносин, журналістики та державного управління. Другий навчальний курс було проведено в Євразійському національному

університеті ім. Л.Н. Гумільова за участю 150 студентів економічного факультету та факультету міжнародних відносин. Третій – відбувся в Білоруському державному університеті за участю 125 студентів факультету міжнародних відносин. Лекції охоплювали тематичні блоки, пов'язані з загальними безпековими питаннями та проблематикою інформаційної безпеки, наприклад: методи пропаганди (XVII-XX століття); основи теорії інформаційної війни; “кольорові” революції як форма ведення інформаційної війни; інформаційна війна у соціальних мережах, комп'ютерні психотехнології; концепція ІБ Євразії. За повідомленнями відкритих джерел, на лекціях зі студентами розглядалися військові та невійськові аспекти безпеки. Як бачимо, у рамках ОДКБ здійснюється цілеспрямована діяльність у молодіжному середовищі, при цьому ректори ВНЗ – членів Університетської ліги ОДКБ зосереджують увагу на безпеці духовної сфери та проблематиці формування морально-етичних цінностей.

Протягом 2014 р. продовжувалась діяльність щодо уніфікації законодавства держав – учасниць ОДКБ з ІБ, проведено низку міжнародних науково-практичних заходів, присвячених проблематиці інформаційної сфери: конференцію “Колективна самооборона: політичні проблеми та правові аспекти” (м. Єреван); спеціальні заходи з питань використання блогосфери, інформаційних провокацій, кібератак. Обґрунтуванням доцільності обраної тематики, на думку організаторів, стали події на Близькому Сході і в Україні, які продемонстрували факти використання можливостей соціальних мереж та блогосфери для дестабілізації внутрішньополітичної обстановки. “Звичайно, ми не можемо залишатися осторонь від цієї теми і будемо відпрацьовувати технології протидії”, – підсумував І.М. Панарін.

23 грудня 2014 р. створено Консультаційний координаційний центр ОДКБ з питань реагування на комп'ютерні інциденти та утворений Центр протидії кіберзагрозам. 10 квітня 2015 р. відбулося Перше засідання Ради Консультаційного координаційного центру ОДКБ з питань реагування на комп'ютерні інциденти. Головою Ради було обрано представника Російської Федерації.

20 грудня 2015 р. у Москві відбулося Друге засідання Ради Консультаційного координаційного центру. У ході засідання, що пройшло під головуванням Голови

Ради ККЦ ОДКБ Д. Фіногенова, керівника підрозділу Центру Федеральної служби безпеки Російської Федерації, розглянуто актуальні питання, пов'язані з організацією обміну інформацією про потенційні загрози, комп'ютерні інциденти в інформаційних просторах держав – учасниць ОДКБ. Члени Ради також були ознайомлені з російським досвідом діяльності Центру реагування на комп'ютерні інциденти в інформаційних системах органів державної влади Російської Федерації –“GOV-CERT.RU”, основним завданням якого є запобігання, виявлення та ліквідація наслідків кібератак.

Важливим напрямом діяльності ОДКБ також є гуманітарне співробітництво та використання технологій “м'якої сили”(softpower). У доповіді “Нові виклики безпеки в Європі, Євразії і роль Сербії” (квітень 2015 р.) координатор Аналітичної Асоціації ОДКБ І. Панарін, зокрема відзначив, що маніпулювання настроями населення держав, створення, фінансування та всебічне забезпечення опозиційних угруповань стало дієвим інструментом усунення неугодних і приведення до влади лояльних Заходу політичних режимів. Він зупинився на організації “кольорових революцій” (Ірак, Лівія, Єгипет, Грузія, Україна) і зауважив, що США разом із іншими західними країнами, оголосивши РФ однією з головних загроз західній цивілізації, закликають до посилення її міжнародної ізоляції.

Чергове засідання робочої групи при Комітеті секретарів Рад безпеки ОДКБ з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки відбулось у 2016 р. (м. Москва, Секретаріат ОДКБ). Розглянуто проект рішення Ради колективної безпеки ОДКБ “Про внесення змін і доповнень у План першочергових заходів з формування основ скоординованої інформаційної політики в інтересах держав – учасниць ОДКБ”.

У жовтні 2016 р. затверджено Стратегію колективної безпеки ОДКБ на період до 2025 р. яка передбачає, зокрема, низку заходів щодо “...удосконалення механізмів протидії загрозам у інформаційній сфері, протидії і нейтралізації протиправної діяльності в інформаційно-телекомунікаційному просторі держав–учасниць ОДКБ; взаємодії з питань забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, зокрема, вироблення узгоджених правил взаємодії в інформаційній сфері, просування їх на міжнародний рівень; створення умов та реалізація спільних практичних заходів,

спрямованих на формування основ скоординованої інформаційної політики в інтересах держав – учасниць ОДКБ”.

У зазначеному документі також йдеться про те, що “реалізація Стратегії ОДКБ забезпечується узгодженими діями всіх елементів системи колективної безпеки при керівній ролі Ради колективної безпеки ОДКБ, розвитком договірно-правової бази ОДКБ, удосконаленням та, за необхідності, гармонізацією державами – членами ОДКБ національного законодавства, удосконаленням інформаційної та аналітичної діяльності ОДКБ та робіт.

Інформація про хід реалізації цієї Стратегії доповідається Раді колективної безпеки ОДКБ у рамках Щорічної доповіді Генерального секретаря ОДКБ про стан та заходи щодо зміцнення системи колективної безпеки”.

Варто зазначити, що на регулярній основі (практично щорічно) здійснюється інформаційне забезпечення діяльності ОДКБ: видається збірник документів з питань формування та функціонування системи колективної безпеки держав – членів Організації; один раз на два роки проводяться науково-практичні конференції з тематики ОДКБ із виданням окремим збірником їх матеріалів; за всіма заходами, які проводяться в рамках ОДКБ, випускаються прес-релізи, повідомлення для друку, що поширюються у засобах масової інформації; в газетах, журналах регулярно публікуються статті Генерального секретаря Організації Договору про колективну безпеку з актуальних питань створення та розвитку системи колективної безпеки; для висвітлення діяльності ОДКБ використовуються можливості радіо та телебачення держав-членів; налагоджено випуск журналу “Союзники. ОДКБ”; публікуються та заплановані виступи у ЗМІ керівників держав – членів ОДКБ з питань формування системи колективної безпеки; представники держав-членів та Секретаріату ОДКБ беруть регулярну участь у міжнародних конференціях, семінарах, зустрічах із проблем міжнародної та регіональної безпеки; у рамках Організації разом із громадськими організаціями реалізуються соціально значущі проекти роботи з молоддю, у сфері спорту та інших.

Таким чином, ОДКБ є регіональною воєнно-політичною організацією, що спрямована на вирішення завдань воєнно-стратегічного рівня на східній території Євразії колишнього Радянського Союзу.

Нині ОДКБ перетворилася на один з демонстративних шляхів Росії до регіональної гегемонії та засіб впливу на своїх сусідів. ОДКБ – це просто ще один інструмент політики Росії на пострадянському просторі

Захід досить критично і може не завжди конструктивно оцінює діяльність Організації.

Країни – члени ОДКБ неоднозначно ставляться до НАТО: від надання можливості розміщення її військових баз на своїй території (Киргизія) до явної політичної конфронтації (Росія).

ОДКБ досить серйозно ставляться до своєї діяльності в інформаційній сфері, що проявилось у створенні власної системи забезпечення інформаційної безпеки; операція “ПРОКСІ” (Протидія криміналу в інформаційній сфері); План першочергових заходів із формування основ скоординованої інформаційної політики в інтересах держав – учасниць ОДКБ на період до 2015 р.; процес уніфікації законодавства держав – учасниць ОДКБ у галузі інформаційної безпеки; створення Університетської ліги ОДКБ; затвердження Стратегії колективної безпеки ОДКБ на період до 2025 р., що передбачає вироблення узгоджених правил взаємодії в інформаційній сфері та просування їх на міжнародний рівень.

Діяльність ОДКБ спрямована на захист спільного інформаційного простору, удосконалення та уніфікацію законодавства держав – учасниць Договору у галузі інформаційної безпеки, організацію спільної протидії загрозам в інформаційній сфері. Це досягається шляхом створення відповідних інформаційно-аналітичних структур із залученням зацікавлених міністерств, відомств, організацій, наукових установ, координації спільних зусиль, налагодження інформаційного обміну тощо.

Одним з перспективних напрямів діяльності ОДКБ у сфері забезпечення інформаційної безпеки є активна діяльність у молодіжному середовищі шляхом навчання фахівців відповідних спеціальностей (журналістів, фахівців з міжнародних відносин та економічних спеціальностей) основам підготовки, ведення та протидії

інформаційно-психологічним операціям. Окремо слід вказати на підготовку фахівців із захисту інформації в інформаційних системах у цивільних вишах та військових фахівців.

Цікавим є факт проведення спільних операцій постійної дії у національних сегментах держав-учасниць Договору та у спільному інформаційному просторі ОДКБ на зразок операції “ПРОКСІ”.

4.2. Механізми забезпечення інформаційної безпеки у рамках СНД.

Співдружність Незалежних Держав, СНД – регіональна міжнародна організація, до якої входить низка пострадянських країн: Росія, Азербайджан, Вірменія, Молдова, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан і Таджикистан.

У початковий період існування Співдружності Незалежних Держав вона розглядалася головним чином як механізм цивілізованого розлучення колишніх союзних республік і розподілу майна СРСР. Створення СНД було покликане забезпечити безболісний перехід від єдиної союзної держави до системи суверенних національних держав на місці колишнього СРСР. На відміну від Союзу РСР Співдружність не є державою і не має наднаціональних повноважень.

8 грудня 1991 р. Головою Верховної Ради Білорусі, президентами України та Російської Федерації було підписано Угоду про створення СНД. 21 грудня 1991 р. голови одинадцяти незалежних держав – колишніх республік СРСР підписали Протокол про утворення СНД та прийняли Алма-Атинську Декларацію. Грузія приєдналась до СНД двома роками пізніше та остаточно вийшла зі складу Співдружності у 2010 р. 22 січня 1993 р. Радою голів держав було прийнято Статут СНД, який є чинним дотепер.

СНД засновано на засадах суверенної рівності всіх її членів, тому всі держави-члени є самостійними суб'єктами міжнародного права. Співдружність не є державою і не володіє наднаціональними повноваженнями.

Основні цілі Організації:

– співпраця в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях;

– всебічний розвиток держав-членів в рамках єдиного економічного простору, міждержавної кооперації та інтеграції;

– забезпечення прав і свобод людини;

– співпраця в забезпеченні міжнародного миру і безпеки, досягнення загального і повного роззброєння;

– взаємна правова допомога;

– мирне вирішення суперечок і конфліктів між державами організації.

До сфер спільної діяльності держав-членів належать:

– забезпечення прав і основних свобод людини;

– координація зовнішньополітичної діяльності;

– співпраця у формуванні і розвитку спільного економічного простору, митної політики;

– співпраця в розвитку систем транспорту, зв'язку;

– охорона здоров'я та навколишнього середовища;

– питання соціальної і міграційної політики;

– боротьба з організованою злочинністю;

– співпраця в галузі оборонної політики і охорони зовнішніх кордонів

Україна є однією із засновниць Співдружності Незалежних Держав і розвиває співробітництво з державами СНД на основі Угоди про створення СНД від 8 грудня 1991 року (Мінська Угода) та Протоколу до цієї Угоди від 21 грудня 1991 року, який є її невід'ємною частиною, з урахуванням застережень, висловлених Верховною Радою України під час ратифікації вказаної Угоди та Заяви Верховної Ради України від 20 грудня 1991 року “З приводу укладення Україною Угоди про Співдружність Незалежних Держав”, у якій дається офіційне тлумачення Угоди та застережень.

У Заяві вказується, що:

“У своєму підсумку ратифікована Верховною Радою України Мінська Угода із застереженнями для України означає таке:

1. Україна є і залишається за своїм правовим статусом незалежною державою – суб'єктом міжнародного права.

2. Україна заперечує перетворення Співдружності Незалежних Держав на державне утворення із своїми органами влади і управління.

3. Україна заперечує надання Співдружності Незалежних Держав статусу суб'єкта міжнародного права.

4. Координаційні інститути в рамках Співдружності не можуть мати владний характер, їх рішення є рекомендаційними.

5. Здійснюючи зовнішню політику самостійно, Україна вступатиме в консультації з іншими державами Співдружності.

6. Кордон між Україною – з одного боку та Росією і Білоруссю – з іншого є державним кордоном України, який є недоторканим.

7. Україна створюватиме власні Збройні Сили на базі розташованих на її території Збройних Сил колишнього СРСР.

8. Україна прагнучиме набути статусу без'ядерної держави шляхом знищення усіх ядерних арсеналів під ефективним міжнародним контролем і на підставі Декларації про державний суверенітет України не входить до військових блоків.

9. Перебування стратегічних збройних сил на території України є тимчасовим. Їх правовий статус і термін перебування на території України має бути визначено законом України і спеціальною міждержавною угодою, укладеною між державами, на території яких розміщена ядерна зброя колишнього СРСР.

10. Україна створюватиме власну відкриту економічну систему шляхом запровадження власної грошової одиниці, створення власних банківської та митної систем, розвитку власних систем транспорту і зв'язку, а також участі у регіональних та міжрегіональних ринках.

11. Спори щодо тлумачення і застосування норм Угоди Україна вирішуватиме шляхом переговорів на основі міжнародного права.

12. Україна залишає за собою право не тільки зупиняти, а й припиняти свою участь в Угоді або окремих її статтях.

13. Україна гарантує виконання міжнародних зобов'язань, що впливають для неї з договорів колишнього Союзу РСР, відповідно до свого національного законодавства.

Україною не підписано ряд основоположних договорів, які регулюють співробітництво держав – учасниць СНД у воєнно-політичному та прикордонному співробітництві, а саме:

- Договір про колективну безпеку від 15 травня 1992 року;
- Положення про Раду міністрів оборони країн Співдружності від 15 квітня 1994 року;
- Рішення Ради глав держав про штаб з координації військового співробітництва держав – учасниць СНД;
- Рішення Ради глав держав від 10 січня 1996 року про затвердження Положення про Колективні сили з підтримки миру у Співдружності Незалежних Держав та Рішення Ради глав держав про Концепцію охорони повітряного простору держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав;
- Договір про співробітництво в охороні кордонів держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з державами, що не входять до Співдружності від 26 травня 1995 року;
- Угоду від 20 березня 1992 року про охорону державних кордонів і морських зон держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав (дію Угоди припинено Протоколом від 1 грудня 2000 року) та ін.

Україна також не бере участі у роботі ряду органів співробітництва, серед яких Економічний суд, Рада колективної безпеки, Постійна консультативна комісія з миротворчої діяльності при Раді міністрів закордонних справ, міждержавна телерадіокомпанія “Мир”, Рада зі співробітництва у галузі освіти, Комісія з прав людини у межах Співдружності та інші.

У Раді міністрів оборони, Раді міністрів внутрішніх справ, Раді командувачів прикордонними військами, Міждержавній раді з геодезії, картографії, кадастру і дистанційного зондування Землі, Міжпарламентській асамблеї та у Правовій консультативній раді Україна бере участь у якості спостерігача.

Україна не підписала Угоду про статус Економічного суду Співдружності Незалежних Держав від 6 липня 1992 року і не є членом Економічного суду СНД.

Згідно із застереженнями Верховної Ради України, висловленими при ратифікації Угоди про створення СНД, Україна обмежує свою участь у багатосторонній військовій, зовнішньополітичній, прикордонній співпраці та миротворчій діяльності, вважаючи основним завданням Співдружності економічне співробітництво.

У роботі Антитерористичного центру СНД Україна бере участь в межах положень підписаних документів у цій сфері з відповідними застереженнями з боку нашої держави.

Україна також не підтримує ініціатив щодо створення “спільних просторів” у межах СНД – Платіжного, Валютного та Митного союзів тощо, оскільки такі пропозиції у кінцевому результаті спрямовані на відокремлення економік країн-учасниць від світової спільноти, зменшення ролі кожної держави-учасниці у структурі Співдружності та поступове створення на основі СНД конфедеративного чи федеративного об’єднання.

Україна надає перевагу двосторонньому співробітництву в інформаційній та науково-технічній галузях.

Так, в галузі інформаційного співробітництва Україною не підписано Концепцію формування інформаційного простору СНД від 18 жовтня 1996 року, а також інші документи, які регулюють питання створення єдиного інформаційного простору СНД.

Україна не є також учасницею Угоди про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав – учасниць СНД (від 11.09.98 р.), Концепції створення загального науково-технологічного простору держав – учасниць СНД від 22.09.1995 р., Конвенції про формування та статус міждержавних науково-технічних програм від 25.11.98 р., Конвенції про створення та статус міжнародних науково-дослідних центрів і наукових організацій від 25.11.98 р.

Основоположними документами з економічних питань в рамках Співдружності є Договір про створення Економічного союзу (Україною Договір не підписано) та Угода про створення зони вільної торгівлі (Україною Угоду підписано 15.04.99 р. та ратифіковано ВРУ шляхом прийняття Закону від 06.10.99 р.).

15 квітня 1994 року між Україною і державами Економічного союзу підписано Угоду про приєднання України до Економічного Союзу на правах асоційованого члена. Тобто Україна є асоційованим членом Економічного Союзу.

Ключове значення у взаємних економічних відносинах держави – учасниці СНД надають створенню зони вільної торгівлі на просторах СНД з урахуванням інтересів всіх партнерів Співдружності.

15 квітня 1994 року було підписано Угоду про створення зони вільної торгівлі, а 2 квітня 1999 року – Протокол до неї. Україна ратифікувала зазначену Угоду та Протокол до неї шляхом прийняття Закону України від 6 жовтня 1999 року № 1125-XIV.

У Радянському Союзі питання інформаційної безпеки та захищеності інформаційного простору було покладено на Державну комісію СРСР з питань протидії іноземним технічним розвідкам, утворену відповідно до Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР № 903-303 від 18 грудня 1973 р. За період існування Комісії сформувалась потужна система органів захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки (ІБ).

Після утворення Співдружності Незалежних Держав тогочасною нагальною потребою стало формування єдиного інформаційного простору та налагодження продуктивного інформаційного обміну між державами-учасницями Співдружності. Це пояснюється, передусім, наявністю широкого кола питань, пов'язаних із збереженням єдиної системи управління військами та реформуванням Збройних Сил колишнього Радянського Союзу: у військовій галузі співпраці протягом перших п'яти років існування СНД було розроблено й затверджено найбільшу кількість нормативно-правових документів, пов'язаних із міждержавним інформаційним обміном та збереженням інформації з обмеженим доступом.

Проте реалізація інших законодавчих актів щодо формування єдиного інформаційного простору, більшість з яких носила рекомендаційний характер, відбувалась із значним запізненням, відповідно до основних геополітичних тенденцій

і викликів, а їхній зміст не завжди відповідав реальному стану справ на пострадянському просторі у певний період часу.

Однак питання інформаційної взаємодії країн – учасниць СНД з часом не втрачають своєї актуальності. Якісне інформаційне забезпечення є умовою успішного розвитку інтеграційних процесів у Співдружності, зближення держав-учасниць на взаємовигідній основі.

За період становлення та розвитку Співдружності здійснено масштабну роботу з розширення та поглиблення співпраці у сфері інформаційного обміну в рамках СНД, з цією метою створено відповідну нормативну правову базу та інфраструктуру.

Початок створення правової бази співробітництва в інформаційній сфері держав – учасниць СНД поклав укладання 8 грудня 1991 року Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав, що визначило пріоритети їх входження у світовий інформаційний ринок. Стаття 4 Угоди передбачає сприяння широкому інформаційному обміну. Тим самим міжнародне співробітництво в галузі інформації було визнано невід’ємною складовою політичної, економічної та гуманітарної взаємодії країн Співдружності.

Основою регулювання інформаційної взаємодії країн Співдружності стало підписання главами урядів країн СНД у Бішкеку 9 жовтня 1992 року Угоди про співпрацю у сфері інформації. Документ регулює відносини у цій сфері, створення умов для формування інформаційного простору Співдружності та повноцінного включення країн Співдружності до міжнародного інформаційного обміну.

Цей акт визначив довгострокову стратегію інформаційної взаємодії країн СНД, цілі та пріоритети розвитку інформатизації.

Після підписання низки установчих документів СНД нормативно-правова діяльність в інформаційній сфері здійснювалась за трьома визначеними напрямками: створення загального інформаційного простору СНД, формування системи інформаційної безпеки (зокрема, інформаційної безпеки у військовій сфері) та регулювання міжнародного обміну інформацією. 15 травня 1992 р. державами – учасницями СНД було підписано Угоду “Про інформаційне забезпечення системи управління і захист секретів Об’єднаних збройних сил СНД і збройних сил держав –

учасниць СНД», а також документи щодо організації інформаційної взаємодії в Об'єднаних збройних силах СНД (перехідна структура, створена з метою збереження єдиної системи управління військами та реформування Збройних Сил колишнього СРСР).

9 жовтня 1992 року в Бішкеку з метою забезпечення інформаційного обміну між країнами СНД було підписано Угоду про створення Міждержавної телерадіокомпанії «Мир» (МТРК «Мир»). У рамках цієї Угоди держави-учасниці підтвердили свою «прихильність до універсальних принципів міжнародного обміну інформацією, будучи переконаними в необхідності більш ефективного задоволення зростаючої потреби народів СНД у знаннях один про одного і у взаєморозумінні між ними, прагнучи до співпраці в теле- та радіоєфірі держав у спільних інтересах та на основі рівноправності та взаємної поваги». Потім, 22 січня 1993 року, Рішенням урядів-засновників був затверджений Статут компанії, в якому були закріплені мети створення МТРК «Мир».

Згодом у СНД було прийнято низку рішень та угод, що стосуються інформаційного обміну між державами-учасницями. Серед них:

Положення про порядок отримання та використання інформації держав – учасниць Співдружності від 15 листопада 1993 року;

Угода про міжнародно-правові гарантії безперешкодного та незалежного провадження діяльності міждержавної телерадіокомпанії «Мир» від 24 грудня 1993 року;

Рішення про проведення узгодженої політики щодо формування єдиного інформаційного простору СНД від 26 травня 1995 року;

Рішення про Концепцію формування інформаційного простору СНД від 18 жовтня 1996;

Угода про співробітництво держав – учасниць СНД у галузі періодичного друку від 4 червня 1999 року;

Конвенція про статус кореспондента, який надає засіб масової інформації держави – учасниці СНД в інших державах Співдружності, від 16 квітня 2004 року;

Угода про співпрацю у галузі книговидання, книгорозповсюдження та поліграфії від 16 квітня 2004 року;

Рішення про Концепцію інформаційного телеканалу “Мир 24” на базі Міждержавної телерадіокомпанії “Мир” від 28 вересня 2012 року та ін.

Етапним стало прийняте главами урядів Рішення про Концепцію формування інформаційного простору СНД від 18 жовтня 1996 року (підписали Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан). Під інформаційним простором СНД у документі розуміється “сукупність національних інформаційних просторів держав – учасниць СНД, що взаємодіють на основі відповідних міждержавних договорів за узгодженими сферами діяльності”. Формування інформаційного простору СНД визначено як “сукупність узгоджених на міждержавному рівні заходів та умов розвитку на взаємовигідній основі міждержавних інформаційних обмінів на користь співпраці держав – учасниць СНД у узгоджених сферах діяльності та відповідно до міжнародних принципів поширення інформації з метою забезпечення та задоволення інформаційних , підприємств, організацій та органів управління держав Співдружності”.

Лише 18 жовтня 1996 р., майже через п’ять років після заснування Співдружності, була прийнята Концепція формування інформаційного простору СНД – “система узгоджених поглядів на цілі та пріоритети держав – учасниць СНД щодо розвитку міждержавних інформаційних обмінів”. У ній, зокрема, було визначено завдання щодо забезпечення кожною з держав – учасниць Співдружності власної інформаційної безпеки та, відповідно, захист інформаційного суверенітету. З цією метою держави-учасниці зобов’язались проводити своєчасний моніторинг загроз в інформаційній сфері та удосконалювати інформаційну політику.

На превеликий жаль, у тодішній редакції Концепції не було відображено питання підготовки й проведення інформаційних війн та інформаційно-психологічних операцій. Таким чином, одне з головних питань у сфері інформаційної безпеки на багато років опинилось поза сферою правового врегулювання.

Як свідчать документи, під час розробки Концепції були враховані пропозиції щодо вироблення і реалізації інформаційної політики, підготовлені Радою керівників державних інформаційних агентств СНД та інформаційними службами інших органів Співдружності; використані матеріали міжнародних інформаційних агенцій, досвід ООН, Європейського Союзу, міжнародних наукових організацій.

У Концепції викладено положення щодо забезпечення кожною з держав – учасниць Співдружності власної інформаційної безпеки та захисту інформаційного суверенітету.

Слід зауважити, що у вищезгаданому документі та у наступних документах щодо інформаційної діяльності відсутнє визначення терміну “інформаційна політика”, а також основні напрями, за якими вона здійснюється.

Концепція формування інформаційного простору СНД стала основою рамкової програми співпраці держав Співдружності у сфері інформації та інформатизації.

Рішенням Ради голів урядів СНД від 25 листопада 1998 р. був затверджений Перспективний план підготовки документів і заходів з реалізації Концепції формування інформаційного простору СНД, а у наступному 1999 р., на підставі Рішення про Програму розвитку військового співробітництва держав – учасниць СНД до 2001 р., було затверджено Концепцію інформаційної безпеки держав – учасниць СНД у військовій сфері, яку підписали Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Російська Федерація та Республіка Таджикистан, тобто держави – учасниці ОДКБ.

За Концепцією, джерелами загроз інформаційної безпеки у військовій сфері визначалися: державна політика зарубіжних країн, спрямована на моніторинг політичних, економічних, військових, екологічних та інших процесів з метою отримання односторонніх переваг; відсутність єдиної політики, інфраструктури та необхідної нормативно-правової бази в інформаційній сфері.

Окрім цього, загрозами інформаційній безпеці визначено “проведення третіми країнами в інформаційному просторі заходів, спрямованих на дестабілізацію соціально-політичної обстановки в державах – учасниках СНД; діяльність

організованих злочинних груп і співтовариств, тому числі екстремістської і терористичної спрямованості в інформаційній сфері СНД”

10 жовтня 2008 р. у м. Бішкек Рішенням Ради голів держав СНД було затверджено Концепцію співробітництва держав – учасниць СНД у сфері забезпечення інформаційної безпеки одночасно з Комплексним планом заходів щодо її реалізації на період 2008-2010 рр. Зазначені документи підписали тільки держави – учасниці ОДКБ.

Наступними документами у сфері інформаційної безпеки держав – учасниць Співдружності стали Стратегія співробітництва держав – учасниць СНД щодо побудови та розвитку інформаційного суспільства, затверджена 28 вересня 2012 р., та План дій щодо її реалізації на період до 2015 р., а також Модельний інформаційний кодекс для держав-учасниць СНД. Їхню розробку здійснювала базова організація держав – учасниць СНД з методичного та організаційно-технічного забезпечення робіт у галузі інформаційної безпеки та підготовки фахівців у цій сфері. Рішенням Ради голів урядів СНД від 30 травня 2012 р. статус Базової організації було надано федеральному державному унітарному підприємству “Всеросійський науково-дослідний інститут проблем обчислювальної техніки та інформатизації”(РФ).

20 листопада 2013 р. у м. Санкт-Петербурзі було підписано Угоду про співробітництво держав – учасниць СНД у галузі забезпечення інформаційної безпеки. Традиційно її підписали держави – члени ОДКБ.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки держав – учасниць СНД має комплексний характер. Її вирішення пов’язане з необхідністю узгодження законодавчих, організаційних заходів, подальшим об’єднанням науково-технічного і економічного потенціалу зацікавлених держав – учасниць СНД, “...використання наявних в їх арсеналі та розробкою нових найбільш ефективних підходів, способів і засобів захисту інформації”.

Основний на сьогоднішній день документ – Концепція подальшого розвитку Співдружності Незалежних Держав (схвалена Рішенням Ради глав держав СНД від 5 жовтня 2007 року) закріпила одним із пріоритетних напрямків діяльності СНД розвиток гуманітарної співпраці, а важливою складовою цього процесу є подальший

розвиток інформаційного простору. Планом реалізації Концепції, також затвердженому лише на рівні глав держав, було визначено заходи, створені задля забезпечення вільного обміну друкованими виданнями, телепродукцією, взаємної доступності медіаресурсів, формування міждержавних інформаційних каналів; створення Інтернет-порталу СНД.

Наступним важливим елементом договірно-правового співробітництва в рамках СНД є міжнародні двосторонні нормативні документи, спрямовані на поглиблення та розширення взаємодії в інформаційній сфері. Загалом між державами (в т.ч. на рівні урядів та уповноважених відомств) двосторонніх угод у галузі інформації, книговидання та періодичного друку укладено приблизно 100, що яскраво показує зацікавленість партнерів розширювати співпрацю у даній сфері.

Паралельно з розробкою та вдосконаленням нормативної правової бази у сфері інформаційної взаємодії державами – учасниками СНД вживалися заходи щодо створення органів, покликаних реалізовувати конкретну роботу у цьому напрямку. В даний час основну роль тут виконують Рада керівників державних інформаційних агентств, Рада керівників державних та громадських телерадіоорганізацій, Міждержавна рада із співробітництва в галузі періодичного друку, книговидання, книгорозповсюдження та поліграфії, а також Міждержавна телерадіокомпанія “Мир”.

Рада керівників державних інформаційних агентств Співдружності Незалежних Держав (Інформрада СНД) створена міжурядовою Угодою від 3 листопада 1995 року. Основним завданням Ради визначено “...створення дієвого механізму вільного обміну інформацією, забезпечення взаємодії і співпраці країн СНД в інформаційній сфері, зміцнення інформаційного партнерства, створення умов для максимально вільного взаємного руху інформаційних потоків, які охоплюють не тільки політичні та економічні процеси, але і весь спектр інтересів, включаючи культуру, науку і спорт”.

Одним із напрямів діяльності Ради також стало активне використання потенціалу національних інформаційних агентств держав – учасниць Співдружності, підвищення рівня й ефективності обміну матеріалами, об’єднання зусиль в оперативному поширенні інформації. Як свідчать матеріали, розміщені на інтернет-

порталі СНД, члени Ради проводять регулярні зустрічі та консультації у цих напрямках діяльності.

Нині членами Інформради СНД є керівники державних інформаційних агенцій Азербайджану (“АзерТАдж”), Вірменії (“Арменпрес”), Білорусі (БелТА), Казахстану (“Казінформ”), Киргизстану (“Кабар”), Молдови (“Молдпрес”) , Росії (ТАРС) та Таджикистану (“Ховар”). Діяльність Інформради СНД націлена на забезпечення взаємодії та співробітництва країн СНД в інформаційній сфері, створення сприятливих умов для безперешкодного поширення інформації та ефективного обміну досвідом професійної діяльності.

Інформрада взяла участь у розробці Концепції формування інформаційного простору СНД від 18 жовтня 1996 року та Перспективного плану підготовки документів та заходів щодо її реалізації від 25 листопада 1998 року. Серед документів, розроблених Інформрадою – Конвенція про статус кореспондента, що представляє засіб масової інформації держави – учасниці Співдружності Незалежних Держав в інших державах Співдружності, від 16 квітня 2004 року, яка покликана захищати професійні інтереси журналістів у державах – учасницях СНД, забезпечувати найбільш сприятливі умови для роботи.

У 2004 році за безпосередньою участю Інформради засновано Асоціацію національних інформаційних агентств держав – учасниць СНД (АНІА), покликану сприяти підвищенню рівня та ефективності обміну матеріалами, об’єднанню зусиль агентств в оперативному поширенні об’єктивної інформації про життя держав – учасниць Співдружності. Основна місія АНІА – створення платформи для поширення об’єктивної інформації про країни СНД, зміцнення медіапартнерства. Для реалізації таких завдань функціонує міждержавний інформаційний канал “Інформаційна служба АНІА”, що дозволяє щодня отримувати по 10-20 повідомлень та по 2-3 фотографії про події у державах – учасницях СНД. У 2010 році створено Інтернет-сайт АНІА, де на регулярній основі формується стрічка новин подій, “Календар знаменних дат та подій Співдружності”, а також розміщені інші спільні проекти. На засіданні Інформради СНД у 2019 році на полях Петербурзького міжнародного економічного форуму

(ПМЕФ) учасники вітали підключення туркменського держінформагентства TDH до АНІА.

Інформрада СНД регулярно бере участь у проведенні спеціальних медіапроектів, серед яких до наймасштабніших можна віднести щорічне висвітлення відзначення роковин Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. За активної підтримки керівництва Інформради, починаючи з 1998 року, проводяться конгреси Світової асоціації російської преси з участю засобів з країн СНД та далекого зарубіжжя.

Активно розвивається один з останніх та успішних проектів Інформради СНД – багатосторонній інформатор новин, який дозволяє виставляти на закордонних медіамайданчиках власний автентичний контент, минаючи редакторські служби партнерів та виключаючи коригування змісту новини. Робота цієї платформи ґрунтується на повній взаємній професійній довірі.

Утворена Рішенням Ради глав урядів СНД від 25 травня 2007 року Рада керівників державних та громадських телерадіоорганізацій держав – учасниць СНД одразу активно включилася у роботу із забезпечення взаємодії країн Співдружності в інформаційній сфері. У роботі Ради беруть участь повноважні представники держтелекомпаній Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Російської Федерації та Республіки Таджикистан, а також керівництво МТРК “Мир” та Всеросійської державної телевізійної і радіомовної компанії (ВДТРК).

Основними функціями Ради є координація спільної діяльності телерадіоорганізацій країн Співдружності, підготовка та реалізація проектів багатосторонніх програм та заходів у галузі телерадіомовлення, проведення узгодженої політики у галузі технічної оснащеності та творчого процесу, розробка пропозицій щодо нормативно-правового регулювання телерадіообміну на засадах багатосторонніх творчих пулів.

За участю Ради прийнято та реалізовано рішення про інформаційну підтримку заходів щодо реалізації Концепції подальшого розвитку СНД, проведено цілу низку прес-конференцій та круглих столів, у ході яких обговорювалися питання подальшого

розвитку Співдружності. Організовано виконання рішень Ради глав держав СНД щодо Плану основних заходів щодо підготовки та відзначення 65-ї, 70-ї та 75-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років, зокрема, багатогодинний телемарафон “Так починалася Перемога” біля стін Брестської фортеці.

У рамках Ради обговорюються питання висвітлення пріоритетних заходів у сфері гуманітарної співпраці держав – учасниць СНД, тематичних років Співдружності, створення спільної телепродукції, взаємодії при впровадженні нових форматів цифрового телерадіомовлення, таких як телебачення високої та надвисокої чіткості, інтернет-телебачення та інших актуальних затребуваних напрямків.

Враховуючи потребу аудиторії країн СНД в інформації про події, що відбуваються на просторі Співдружності, 31 жовтня 2008 року Рада ухвалила рішення про створення Міждержавного інформаційного пулу (МІП).

Керівним органом пулу є Адміністративна рада, що складається з керівників телерадіоорганізацій держав – учасниць СНД та МТРК “Мир”. Технічні, технологічні та творчі питання розглядаються та вирішуються Редакційною радою МІП.

Діяльність МІП є наочним та реальним спільним проектом країн СНД в інформаційній сфері – сьогодні до складу пулу входять 10 державних та громадських телерадіокомпаній із 7 країн СНД. За оцінкою Голови Виконавчого комітету – Виконавчого секретаря СНД, пул показав себе як “солідний та ефективний інструмент зміцнення інтеграції”.

Через МІП на постійній основі здійснюється оперативний обмін актуальними інформаційними відеоматеріалами про події в державах – учасницях СНД, наприклад, за 10 місяців існування цієї структури до бази МІП надійшло 3417 відеосюжетів, а телеканали обмінялися більш ніж 32 тис. матеріалами.

У ході реалізації Року книги в СНД у 2019 році МІП висвітлював книжкові ярмарки та фестивалі з Баку, Єревану, Астани, Мінська та Москви, День білоруської писемності, Всесвітній день книги у Киргизькій Республіці. Слід зазначити велику кількість (близько 30) відеосюжетів про II Європейські ігри у Мінську.

Важливе досягнення 2018 року – створення власної інтернет-платформи МІП, завдяки чому його робота стала більш систематизованою та ефективною. Отримані

пулом сюжети новин доступні для перегляду і допомагають редакторам приймати рішення про включення того чи іншого матеріалу в інформаційні випуски своїх телекомпаній. Учасники пулу можуть самостійно розміщувати і завантажувати цікаві сюжети. З'явилася функція пошуку матеріалів – за датою, назвою телекомпанії та ключовим словом.

Актуальним завданням для Міждержавного інформаційного пулу залишається пошук нових партнерів. 2018 року членами Адміністративної ради пулу стали телекомпанії “Акцент” з Республіки Молдова та ”Столичне телебачення” з Республіки Білорусь. У 2019 році на спільному засіданні Ради керівників державних та громадських телерадіоорганізацій держав – учасниць СНД та Адміністративної ради Міждержавного інформаційного пулу держав – членів СНД підтримано пропозицію закрите акціонерне товариство (ЗАТ) “Азербайджанське телерадіомовлення” щодо співпраці з Адміністративною радою Міждержавного інформаційного пулу.

Слід зазначити, що між учасниками рад – керівниками інформгентств та телерадіоорганізацій країн СНД склалися традиційні партнерські відносини, здійснюється активна взаємодія не лише у рамках підготовки та проведення засідань рад, спільних заходів АНІА, МІП, а й на двосторонній основі, включаючи обмін матеріалами, забезпечення висвітлення візитів глав держав, офіційних делегацій, різноманітних міждержавних заходів, обмін досвідом у сфері ЗМІ, участь у медіафорумах, надання організаційного та технічного сприяння журналістам, телеоператорам та фотокореспондентам.

Крім того, була утворена відповідно до міждержавної Угоди від 4 червня 1999 року Міждержавна рада зі співробітництва в галузі періодичного друку, книговидання, книгорозповсюдження та поліграфії. Рада здійснює свою діяльність на основі відповідного Положення, її членами є керівники державних органів з друку, книговидання, книгорозповсюдження та поліграфії 8 держав – учасниць СНД: Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменії, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Молдова, Російської Федерації, Республіки Таджикистан.

Основними напрямками діяльності Ради виступають розвиток співробітництва в галузі періодичного друку, видання та розповсюдження книжкової продукції, сприяння реалізації прийнятих міждержавних та міжурядових рішень у цій сфері, здійснення міждержавного обміну інформацією про питання періодичного друку, книговидавання, книгорозповсюдження та поліграфії держав – учасниць Угоди.

При Міждержавній раді функціонують дві ради – Рада організаторів книжкових виставок та ярмарків, що проводяться у державах – учасницях СНД, та Рада керівників книжкових палат держав – учасниць СНД, створені ним 27 листопада 2012 року.

Рада за час свого існування розглянула понад 300 питань щодо співробітництва в галузі періодичного друку, книговидавання, книгорозповсюдження та поліграфії та щодо вдосконалення нормативно-правової бази співробітництва у даній сфері.

Одним із найважливіших результатів практичної діяльності Ради є проведення з 2004 року щорічного Міжнародного конкурсу “Мистецтво книги” держав – учасниць СНД. Завдання конкурсу – заохочення найкращих видавничих проєктів, популяризація досягнень у галузі книжкового мистецтва та розвиток взаємообміну духовними та культурними цінностями між народами. За минулий час відбулося 19 міжнародних конкурсів, у яких брали участь майже всі держави – учасниці СНД. Оцінкою та відбором найкращих видань займається журі Міжнародного конкурсу на своїх засіданнях.

Рада у своїй діяльності також співпрацює з Асоціацією книгорозповсюджувачів незалежних держав. З метою популяризації класичної та сучасної, актуальної пізнавальної, що відповідає вимогам інформаційного суспільства дитячої літератури та літератури для юнацтва, а також привернення уваги широких мас суспільства до проблем дитячого та юнацького читання Радою спільно з Асоціацією книгорозповсюджувачів незалежних держав було ініційовано устанovu Фестивалю – учасників СНД.

У виконанні місії зі створення ефективного інформаційного обміну в рамках Співдружності особливо значущим є внесок Міждержавної телерадіокомпанії “Мир” та її національних представництв (філій) у 8 країнах. МТРК створено міжурядовою

Угодою від 9 жовтня 1992 року з метою висвітлення політичного, економічного та гуманітарного співробітництва країн – учасниць СНД, формування загального інформаційного простору Співдружності. Співзасновниками МТРК “Мир” є: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація та Республіка Таджикистан.

Сьогодні “Мир” – це три телеканали, радіо, портал в Інтернеті та супутникова система, яка транслює цілодобово усі важливі та актуальні події, що відбуваються у Співдружності. В даний час МТРК “Мир” веде телемовлення на територіях всіх країн - учасниць СНД (за винятком Туркменістану), а також Балтії. Загалом за останні 10 років охоплення телеканалу “Мир” зросло більш ніж у 9 разів.

Відповідно до Рішення Ради глав урядів СНД від 28 вересня 2012 року на базі МТРК “Мир” створено та з 1 січня 2013 року розпочав у відкритому ефірі своє мовлення новий спеціалізований цілодобовий інформаційний телеканал “СВІТ 24”, який відповідає сучасним вимогам медіасфери. Формат інформаційного телеканалу “Мир 24” побудований за принципом ротації.

З 1 червня 2014 року розпочав роботу телеканал “Мир HD” (“Мир PREMIUM”) – розважально-пізнавальний телеканал у стандарті високої чіткості. В ефірі каналу – якісні телепрограми та фільми. Мовлення телеканалу “Мир PREMIUM” здійснюється на території 10 держав. Ефірне FM-мовлення радіоканалу “Мир” здійснюється у 4 державах – засновниках: Вірменії, Білорусі, Киргизстані та Росії, а також доступне населенню Латвії та Грузії. У червні 2018 року розпочалося ефірне мовлення Радіо “Мир” у Єревані. Загальна потенційна аудиторія FM-мовлення становить 44,9 млн осіб.

Окрім галузевих органів СНД та традиційних засобів масової інформації, особливу роль у розвитку міждержавного інформаційного співробітництва відіграють медіафоруми, конференції, круглі столи, прес-тури, які проводяться в країнах Співдружності із залученням авторитетних представників експертної та медійної спільноти. Такі експертні майданчики успішно зарекомендували себе і виступають платформою для ефективного обміну думками у вирішенні проблем та виробленні

пропозицій у сфері міждержавного інформаційного обміну, взаємодії традиційних державних засобів масової інформації та цифрових медіа.

Зокрема, з метою зміцнення взаємодії представників ЗМІ країн Співдружності, розвитку спільних комунікаційних майданчиків щорічно відбувається Білоруський міжнародний медіафорум “Партнерство заради майбутнього”. Один із головних лейтмотивів заходів форуму – обговорення ролі засобів масової інформації у міждержавному розвитку, зміцненні загальногуманітарних цінностей, сприяння взаєморозумінню між країнами та народами. Традиційно на полях медіафоруму відбуваються дискусії про медіапростір та інформаційну безпеку, вплив соціальних мереж та блогосфери на формування громадської думки, обговорення сучасних трендів інтернет-журналістики та її роль у вирішенні соціально-політичних проблем.

Одним з найавторитетніших форумів країн Співдружності є Євразійський медіафорум у Казахстані – це міжнародний дискусійний майданчик, який щорічно об’єднує у своєму інформаційному полі більше 500 делегатів із 60 країн світу.

Євразійський медіафорум – це відкритий діалог на найактуальніші теми сучасності за участю найбільш значущих постатей світового медіапростору, лідерів думок та визнаних професіоналів різних сфер. Порядок денний форуму традиційно зачіпає низку важливих питань сучасності та актуальну проблематику, включаючи глобальне перебудову світу, сценарії взаємодії ЗМІ, концепцію “зеленої економіки” як основи сталого розвитку країн, мобільні новини, робота в зонах конфліктів та гарячих точках, проблема фейкових новин тощо.

Не менш авторитетною медійною платформою є Каспійський медіафорум в Астрахані – унікальний майданчик для обміну досвідом, обговорення нових векторів розвитку регіональної та міжнародної журналістики, створення спільного інформаційного простору між країнами Каспійського басейну. В рамках заходу Астрахань приймає представників засобів масової інформації, політологів, експертів та аналітиків з Азербайджанської Республіки, Ісламської Республіки Іран, Республіки Казахстан, Росії, Туркменістану та Республіки Узбекистан. Тут же реалізуються актуальні проекти, присвячені інформаційному співробітництву прикаспійських країн.

Міжнародний медіафорум “Роль медіа у світі, що змінюється” перейшов у розряд традиційних і збирає щороку в Єревані провідних медіаекспертів, політологів та політичних діячів з Вірменії, Білорусі, Росії, Казахстану. Гості форуму обговорюють інтеграційні процеси на просторі ЄАЕС, проводять майстер-класи для студентів факультетів журналістики Єреванського державного університету та Російсько-Вірменського слов’янського університету.

Реальним інструментом поглиблення міждержавного інформаційного співробітництва виступають консультації між МЗС держав – учасниць СНД. З 2013 року окремі консультації представників зовнішньополітичних відомств країн СНД присвячуються проблематиці інформаційної взаємодії. У їх рамках відбувається обмін досвідом з інформаційного супроводу зовнішньої політики, розглядаються питання організації прес-конференцій та брифінгів, використання веб-сайтів, роботи в соціальних мережах, розвитку контактів із засобами масової інформації, зокрема іноземними, а також інформаційного забезпечення значущих подій. Такі консультації дозволяють використовувати потенціал інформаційних служб зовнішньополітичних відомств для зміцнення авторитету СНД, підвищити інформованість громадськості держав-учасниць та третіх країн щодо його діяльності та міждержавної взаємодії на майданчику Співдружності.

Подібні консультації проводяться також і на двосторонній основі, наприклад, між МЗС Білорусі та Росії, Білорусі та Казахстану.

Віртуальна Міждержавна виставка “СНД: нові можливості інтеграції та партнерства”, розроблена Виконкомом СНД за рішенням Економічної ради Співдружності та розміщена на спеціально створеному окремому ресурсі <http://снгсегодня.рус> у жовтні 2016 року, міцно закріпилася в інтернет-просторі та служить реальним інформаційної взаємодії у Співдружності

Виставка покликана продемонструвати багатосторонню конструктивну співпрацю та стратегічне партнерство держав – учасниць СНД, досягнуті результати та перспективи. На ресурсі представлені і держави, і Співдружність як унікальна регіональна міждержавна організація.

Одним із інструментів інформаційної взаємодії також став “Канал СНД” на сервісі Youtube, створений Виконкомом СНД у травні 2016 року та покликаний висвітлювати аспекти діяльності Співдружності у відеоформаті.

За короткий термін канал встиг набути постійних послідовників – близько 500 передплатників, а також досяг щорічного зростання переглядів опублікованого на каналі відеоконтенту – понад 370 тисяч загальних переглядів.

Сучасна цифрова трансформація практично всіх сфер життя дозволяє проводити масштабні руйнівні ворожі дії. Активними заходами з використанням інформаційних технологій можна безпосередньо впливати на громадянське суспільство супротивника, надавати психологічний вплив на масову свідомість та політичну ситуацію, загрожувати конституційним засадам та всебічному розвитку держави. Кібератакою можна проникнути вглиб території для виведення з ладу автоматизованих систем управління цивільною та військовою інфраструктурою, руйнування об’єктів економіки, енергетики, транспорту, фінансового сектора. У політичних, військових, розвідувальних, економічних, злочинних та інших цілях піддавати деструктивному впливу інформаційні ресурси з великими обсягами даних. В останні роки актуальною стає проблема кібербезпеки, наприклад, медичних закладів, захист яких набагато слабший у порівнянні з фінансовим сектором.

Потенційні збройні конфлікти та війни також характеризуються усуненням акцентів в інформаційну сферу, появою нової галузі протиборства – кібернетичного простору. Відбувається перехід до військових дій у глобальних інформаційних (та електромагнітних) мережах. Саме цим викликана поява у Збройних Силах країн Співдружності наукових рот, рот інформаційних технологій, військово-наукових взводів. Інформаційні технології багато в чому визначають структуру та якість озброєнь, ефективність дій Збройних Сил країн – учасниць СНД.

Кримінальні кіберзлочини часто пов’язані з фінансовими махінаціями, безконтактним збутом наркотиків, злочинами у сфері економіки, проникненням кримінального капіталу в легальну економіку. Можливість зрощування кіберзлочинності з терористичними організаціями є особливою небезпекою. Очевидною є необхідність організації мережевого моніторингу терористичних

техногенних загроз та захисту від несанкціонованого проникнення в рамках цифрового простору СНД.

Зберігаючи наступність основних документів, прийнятих у рамках СНД, і доповнюючи їх з урахуванням сучасних реалій, на саміті глав урядів, що пройшов 25 жовтня 2019 року, затверджено Стратегію забезпечення інформаційної безпеки держав – учасниць СНД. У цьому документі узгоджено та чітко прописано основні джерела загроз інформаційній безпеці, інформаційному суверенітету держав – учасниць СНД, позначено принцип добровільного прийняття та виконання кожною державою зобов'язань щодо спільного забезпечення інформаційної безпеки. Координація роботи з її реалізації буде здійснюватиметься Координаційною радою з інформатизації при Регіональній співдружності у галузі зв'язку у взаємодії з компетентними органами держав – учасниць СНД та зацікавленими органами галузевого співробітництва.

Нові технології широко застосовуються спеціальними службами та іншими компетентними органами Співдружності для обміну інформацією про осіб, причетних до терористичної діяльності, встановлення їх місцезнаходження, виявлення на міжнародних пунктах пропуску та міграційних потоках, а також при розкритті та розслідуванні злочинів у сфері інформаційних технологій, пов'язаних з тероризмом. В даний час у рамках СНД ведеться експертна робота з розробки єдиної міждержавної автоматизованої системи збору, накопичення, обробки, зберігання та обміну інформацією, націленої на підвищення ефективності спільної боротьби з тероризмом, транснаціональною злочинністю, незаконною міграцією. Динамічна оперативна взаємодія відповідних органів країн Співдружності може бути заснована лише на сучасних інформаційних технологіях електронного обміну даними. У зв'язку з цим перспективною є тісна взаємодія зі спеціалізованими компаніями, що працюють у цій сфері.

Сучасні засоби телекомунікацій використовуються у країнах СНД для реалізації антитерористичних заходів при забезпеченні великих міжнародних громадських та спортивно-масових заходів, а також на всіх видах транспорту та критично важливих об'єктах.

18 грудня 2020 року глави держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав зробили Спільну заяву про співпрацю у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, де вони відзначили значний прогрес у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, їх суттєвий вплив на повсякденне життя людей у всьому світі. Глави держав визнали, що інформаційно-комунікаційні технології створили значний потенціал для розвитку можливостей людини та повнішої реалізації ним своїх прав і свобод. Вони забезпечують появу нових інструментів ефективного функціонування нашого суспільства та держави, сприяють розвитку економіки країн світу.

Поряд із цим, висловлюють занепокоєння тим, що використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у деструктивних, військово-політичних та інших цілях, що загрожують міжнародному миру, безпеці та стабільності, становить безпосередню загрозу для держави, її громадян та суспільства в цілому.

З метою забезпечення національних та міжнародних інтересів виступають за підвищення рівня міждержавного співробітництва, спрямованого на запобігання та мирне врегулювання конфліктів, які можуть виникнути внаслідок неправомірного та деструктивного використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Висловлюють занепокоєння загостренням загроз та викликів інформаційної безпеки держав – учасниць СНД в умовах глобальних кризових ситуацій, яскравим прикладом якої стала пандемія коронавірусу, на тлі якої почастишали спроби навмисного злочинного впливу (комп'ютерні атаки) на глобальні та національні інформаційні інфраструктури. У зв'язку з цим виступають за посилення обміну як на регіональному, так і міжнародному рівні, позитивним досвідом та практиками протидії загрозам міжнародній інформаційній безпеці.

Переконані у необхідності забезпечити наступний та безперервний характер переговорів з міжнародної інформаційної безпеки на різних майданчиках під егідою ООН.

Визнають важливість розвитку взаємодії держав – учасниць Співдружності з питань використання та управління національними сегментами мережі Інтернет, у тому числі для забезпечення рівних прав держав на доступ до глобальної мережі та

участь у процесі її управління, та наголошують на необхідності підвищення у цьому контексті ролі Міжнародного союзу електрозв'язку.

Таким чином, аналіз законодавчої бази з питання, що досліджується, та події, що відбуваються, дають підстави стверджувати таке.

Нормативно-правова діяльність в інформаційній сфері у рамках СНД здійснювалась за трьома визначеними напрямками:

- формування єдиного інформаційного простору СНД;
- створення спільної системи забезпечення інформаційної безпеки;
- регулювання міждержавного інформаційного обміну.

Проте через недосконалість нормативно-правової бази в інформаційній сфері, зміни у геополітичній обстановці, зокрема низку протиріч між державами – учасницями Співдружності, плани щодо формування єдиного інформаційного простору залишились нереалізованими. Кожна з держав-учасниць й дотепер формує власну інформаційну політику, забезпечує захист інформації та розвиток інформаційної сфери. У доповнення до викладеного зауважимо, що у правовому полі майже у всіх держав – учасниць Співдружності відсутні документи щодо засад державної інформаційної політики.

Україна не приєдналась до Концепції формування інформаційного простору СНД та не підписала Концепцію інформаційної безпеки держав – учасниць СНД. Вона має статус держави – засновника СНД, проте Статут СНД не підписала, тобто не є стороною Статуту Співдружності.

Хоча Україна ніколи не була членом СНД, але вона досі не вийшла з певних угод у рамках Співдружності. Це пов'язано з тим, що саме на пострадянському просторі деякі питання, які реально важливі для українців, досі регулюються угодами СНД. Наприклад, пенсійне забезпечення, визнання дипломів, правова допомога. Тобто, ці всі речі реально для українців важливі.

Україна у взаєминах зі Співдружністю надає пріоритет економічному двосторонньому (з окремими країнами-членами) співробітництву в рамках СНД.

СНД, як і Євразійський економічний союз, ЄАЕС (раніше ЄврАзЕС), – це інструменти класичного імперського впливу Росії на пострадянський простір, однак

вони використовуються РФ вкрай неефективно. Підтвердженням цього свідчить той факт, що, наприклад, навіть у рамках відносин між Білоруссю і Росією, Росією і Казахстаном немає довіри і ця довіра постійно руйнується.

Незважаючи на це, все ж в Співдружності Незалежних Держав існує певна реальна та дієва система міждержавного співробітництва в інформаційній сфері. Наявні органи інформаційного взаємодії працюють і шукають нові можливості підвищення ефективності своєї діяльності.

Різні конференції, медіафоруми, прес-тури для журналістів та інші заходи інформаційної сфери, що проводяться на просторі Співдружності, показують, що в авторитетному експертному середовищі зростає розуміння простої, але дуже важливої істини – в сучасних умовах інформація стає одним з найважливіших ресурсів інтеграції та міждержавної взаємодії.

Інформаційна безпека сьогодні є ключовим фактором усієї системи національної безпеки, включаючи її політичні, військові, економічні, екологічні, енергетичні, транспортні та інші аспекти, тобто всі складові сталого збалансованого розвитку людини, суспільства та держави.

4.3. Міжнародна інформаційна безпека – ключовий напрям діяльності Шанхайської організації співробітництва.

Шанхайська організація співробітництва – субрегіональна міжурядова міжнародна організація, утворена 15 червня 2001 року в місті Шанхай (КНР, Китайська Народна Республіка). До ШОС входять 8 країн-членів: Республіка Індія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Китайська Народна Республіка, Ісламська Республіка Пакистан, Російська Федерація, Республіка Таджикистан і Республіка Узбекистан. Штаб-квартира організації знаходиться в Пекіні. Офіційні робочі мови – російська та китайська.

Відповідно до Хартії Організації, основними цілями і завданнями ШОС є:

- зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби і добросусідства;
- розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, сприяння побудові нового демократичного,

справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку; спільна протидія тероризму, сепаратизму й екстремізму у всіх їхніх проявах, боротьба з незаконним оборотом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією;

– заохочення ефективного регіонального співробітництва у політичній, торгово-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній, культурній, науково-технічній, освітній, енергетичній, транспортній, кредитно-фінансовій й іншій областях, що представляють загальний інтерес;

– сприяння всебічному і збалансованому економічному росту, соціальному і культурному розвитку в регіоні за допомогою спільних дій на основі рівноправного партнерства з метою неухильного підвищення рівня і поліпшення умов життя народів держав-членів;

– координація підходів при інтеграції у світову економіку;

– сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держав-членів і їхнім національним законодавствам;

– підтримка і розвиток відносин з іншими державами і міжнародними організаціями;

– взаємодія в запобіганні міжнародних конфліктів і їхньому мирному врегулюванні;

– спільний пошук рішень проблем, що виникнуть у XXI столітті.

Діяльність ШОС у сфері забезпечення інформаційної безпеки є науковим напрямом діяльності Національного дослідницького інституту світової економіки та міжнародних відносин імені Є.М. Примакова НАН РФ, Російського інституту стратегічних досліджень, ППР-центру (провідної неурядової організації, яка спеціалізується на дослідженні проблем забезпечення міжнародної інформаційної безпеки), Інституту проблем інформаційної безпеки Московського державного університету імені М.В. Ломоносова.

Зауважимо, що попри ґрунтовний аналіз проблематики міжнародної інформаційної безпеки та пошуку шляхів взаєморозуміння між РФ та США, роботи російських дослідників мають виражений пропагандистський характер: автори наголошують на “миротворчих” ініціативах РФ у цьому напрямку, акцентують увагу на внесок російських експертів у розробку низки законодавчих документів

Основою джерельної бази дослідження діяльності ШОС є офіційні документи, розміщені на інтернет-порталах: Шанхайської організації співробітництва (<https://rus.sectesco.org/>), Міністерства закордонних справ Російської Федерації (<https://www.mid.ru>), Організації Об'єднаних Націй (<http://www.un.org>) а також аналітичні огляди, виступи та інтерв'ю провідних фахівців у сфері інформаційної безпеки.

РФ – держава-учасник більшості інтеграційних утворень на пострадянському просторі – тривалий час є ініціатором обговорення тріади питань щодо безпеки інформаційного простору: запобігання мілітаризації інформаційної сфери, протидія екстремізму й тероризму, кримінальні злочини із застосуванням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідно, більшість документів з інформаційної безпеки, що “просуваються” від імені ШОС та інших регіональних організацій, містять положення, які відповідають поглядам РФ у цій сфері та її національним інтересам.

Чому саме ШОС стала своєрідним “рупором” РФ у напрямі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки (МІБ) ? Низка законодавчих ініціатив РФ у цій сфері, запропонованих на розгляд Генеральної Асамблеї ООН протягом 1998-2004 рр., не отримала підтримки; виникли розбіжності між поглядами російських фахівців та фахівців зі США і Великобританії (т. зв. “три моделі інформаційної безпеки”); отже РФ була змушена “...перенести акценти на регіональний рівень”.

Розглянемо діяльність ШОС щодо забезпечення міжнародної інформаційної безпеки за проблемно-хронологічним принципом. Так, 16 серпня 2007 р. у м. Бішкек відбулося чергове засідання голів держав – членів Організації, за підсумками якого було опубліковано Спільне комюніке: лідери шістьох країн підписали Бішкекську декларацію і затвердили “План дій держав – членів ШОС щодо забезпечення

міжнародної інформаційної безпеки”, підготовлений з ініціативи РФ, у якому зафіксовано наміри сторін протистояти викликам і загрозам в інформаційній сфері з врахуванням спільних поглядів на проблему.

У жовтні 2007 р. у Пекіні відбулося засідання Групи експертів держав – членів ШОС з проблем міжнародної інформаційної безпеки, де було прийнято рішення про офіційне утворення групи й узгодження засад її діяльності. Головою групи було обрано представника РФ як держави, що ініціювала розгляд питань міжнародної інформаційної безпеки у рамках ШОС. Групі було доручено відпрацювати План дій та визначити шляхи й засоби вирішення проблематики забезпечення МІБ у рамках ШОС.

Співпраця держав – членів ШОС у галузі інформаційної безпеки defacto розпочалась 16 червня 2009 р. з моменту підписання Єкатеринбурзької декларації про співпрацю у забезпеченні інформаційної безпеки. Відповідно до пункту 7 цього документа, актуальність забезпечення міжнародної інформаційної безпеки визначена ключовим елементом загальної системи міжнародної безпеки. Наступним кроком у цьому напрямі стало підписання Угоди між урядами держав – членів ШОС щодо співробітництва у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, яка вступила у дію лише 5 червня 2012 р.

Зокрема, у п.1 Угоди визначено загрози у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки; основні напрями, форми й механізми співробітництва та засади захисту інформації. Цікавим для нашого дослідження є зміст додатків до Угоди. У додатку 1 запропоновано Перелік основних понять у галузі забезпечення МІБ: “інформаційна безпека”, “міжнародна інформаційна безпека”; “інформаційна війна”, “інформаційні ресурси”, “інформаційна зброя”, “неправомірне використання інформаційних ресурсів” тощо. Як наголошує О. Демидов, ці поняття “... використовуються майже в тій формі, в якій вони існують у національному законодавстві РФ”.

У додатку 2 міститься Перелік основних загроз у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, їхніх витоків та ознак, а саме:

розробка та застосування інформаційної зброї, підготовка та ведення інформаційної війни;

інформаційний тероризм;

інформаційна злочинність;

використання домінуючого положення в інформаційному просторі, поширення інформації, яка завдає шкоду інтересам і безпеці, суспільно-політичній та соціально-економічній системам, духовному, моральному і культурному середовищу інших держав;

загрози безпечному, стабільному функціонуванню глобальних і національних інформаційних інфраструктур. Угоду ратифікували чотири держави – члени ШОС: РФ, КНР, Казахстан і Таджикистан.

Після підписання Угоди Голови держав – членів ШОС виступили із спільною Заявою з міжнародної інформаційної безпеки, у якій висловлювалася стурбованість щодо використання інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) у злочинних, терористичних та воєнно-політичних цілях, несумісних із забезпеченням міжнародної безпеки. Голови держав заявили про спільні погляди на проблеми, пов'язані з міжнародною інформаційною безпекою, та про намір об'єднати зусилля в рамках ШОС з метою протистояння цим загрозам. Тобто, "...коли на рівні ООН процес просування ідеї забезпечення інформаційної безпеки почав заходити у глухий кут, країни ШОС заклали основу регіонального співробітництва у цій сфері".

Зауважимо, що ініціативи РФ у сфері забезпечення МІБ було продовжено в Єкатеринбурзі (вересень 2011 р.), коли на Другій зустрічі високих представників ШОС російськими експертами було презентовано проект концепції Конвенції про забезпечення МІБ, відпрацьований за участі Ради безпеки РФ, Інституту проблем інформаційної безпеки МДУ імені М.В. Ломоносова та низки федеральних органів РФ, як своєрідну альтернативу Будапештській конвенції Ради Європи 2001 р. щодо боротьби із кіберзлочинністю.

У проекті Конвенції запропоновано варіант 20 основних термінів з інформаційної безпеки, визначено перелік загроз в інформаційному просторі, принципи забезпечення МІБ, заходи щодо запобігання та вирішення воєнних конфліктів в інформаційному просторі, а також низка питань правничого характеру щодо ратифікації і денонсації Конвенції. Зауважимо, що РФ очікувала підписання

проекту цього документа ще у 2012 р., проте його (документа) положення суттєво відрізнялись від положень Стратегії операцій у кіберпросторі Міністерства оборони США (The 2011 U.S. Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace), яка дозволяє активно протидіяти кіберопераціям та застосовувати кіберзброю у відповідь.

Під час обговорення Конвенції деякі експерти зауважили, що більшість запропонованих термінів були запозичені з Доктрини інформаційної безпеки РФ у редакції 2000 р. та втратили актуальність. Крім цього, запропонована термінологія потребувала доопрацювання, зокрема з урахуванням сучасного стану кібершпіонажу та ігнорування інтересів всіх учасників інформаційного обміну.

12 вересня 2011 р. постійні представники Росії, Китаю, Таджикистану і Узбекистану при ООН направили спільний лист Генеральному секретареві ООН Пан Гі Муну з проханням поширити проект “Правил поведінки в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки”, прийнятий на саміті Шанхайської організації співробітництва в Астані у червні 2011 р., як офіційний документ Генеральної Асамблеї ООН. Головним завданням “Правил” стало вироблення кодексу відповідальної поведінки держав у сфері міжнародної інформаційної безпеки з урахуванням військово-політичних, кримінальних і терористичних викликів і загроз. Документ передбачає “...протидію використанню інформаційних і телекомунікаційних технологій в цілях, не сумісних з завданнями забезпечення міжнародної стабільності, миру і безпеки, дотримання прав і свобод людини в інформаційному просторі, повагу суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності усіх держав, а також створення багатостороннього прозорого і демократичного міжнародного механізму регулювання мережі Інтернет”. РФ закликала всі зацікавлені сторони брати активну участь у дискусіях з цього питання. “Ми переконані, що ця ініціатива стане першим кроком на шляху до вироблення універсального документа ООН, який буде націлений на комплексне забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, максимально враховуючи інтереси світової спільноти”.

Проте просування від імені ШОС “Правил” знову виявилось невдалим. У вересні 2014 р. за підсумками чергового саміту ШОС було підписано Душанбінську

декларацію Голів держав – членів ШОС. Так, п. 5. Декларації зобов’язує держави – члени ШОС активізувати зусилля щодо створення “...мирного, безпечного, справедливого і відкритого інформаційного простору, ґрунтуючись на принципах поваги державного суверенітету і невтручання у внутрішні справи інших країн”.

З цією метою у січні 2015 р. було запропоновано нову редакцію “Правил” від імені держав – членів ШОС в якості офіційного документа ООН. Голови держав – членів ШОС закликали до розробки відповідного міжнародно-правового документа центральної координуючої ролі ООН; підтвердили зобов’язання не застосовувати інформаційно-комунікаційні технології з метою порушення міжнародного миру і безпеки, а також для втручання у внутрішні справи інших держав і підризу їхньої політичної, економічної і соціальної стабільності; утримуватися від застосування сили або загрози силою в ході вирішення міжнародних спорів, що виникають у цифровій сфері.

“...Особливістю ініціативи ШОС є її миротворчий характер. Якщо концепції західних держав передбачають регулювання кібервійн, цей документ передбачає запобігання конфліктам в інформаційній сфері”, – інформує МЗС РФ.

У червні 2015 р. за підсумками засідання Групи урядових експертів (ГУЕ) ООН з міжнародної інформаційної безпеки було визнано, що до сфери використання інформаційно-комунікаційних технологій застосовується міжнародне право, однак у разі необхідності воно може бути доповнено, у тому числі за рахунок прийняття нових норм. Прийнята більшістю доповідь була направлена генсеку ООН для подання на майбутній 70-ї сесії Генасамблеї організації.

Цікавою є і зміна підходів російських представників – т.зв. “тактика” малих кроків”. Оскільки досягти домовленостей у вирішенні глобальних питань не вдалося, йдеться про пошук порозумінь “малими кроками”. Зокрема, про підписання угод про безпеку банківської сфери та об’єктів критичної інфраструктури.

В Астанінській Декларації глав держав – членів ШОС, прийнятій 9 червня кодексу правил, принципів і норм 2017 р., голови держав-членів висловили підтримку виробленню у рамках ООН універсального відповідальної поведінки держав в інформаційному просторі. Вони розглядають нову редакцію “Правил поведінки в

галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки”, поширену в січні 2015 року від імені держав – членів ШОС як офіційний документ ООН і важливий крок у цьому напрямі.

У контексті вищевикладеного виникає питання: якої оцінки заслуговують “миротворчі” заходи РФ у Естонії (2007 р.), Грузії (2008 р.), кібертаки на сайти державних органів влади й управління України, втручання у виборчі процеси західних держав? РФ як ініціатор і розробник міжнародних правових документів з питань інформаційної безпеки сама грубо порушує закладені в них принципи і норми поведінки.

Слід зауважити, що ініціатива РФ, поширена від імені ШОС у 2016-2017 рр. щодо вироблення у рамках роботи Групи урядових експертів ООН доповіді, основою якої мали стати вищевказані “Правила” та пропозиції щодо прийняття Генеральною Асамблеєю ООН відповідної резолюції, була заблокована західними країнами у червні 2017 р.

Проте у 2017 р. було підписано Стратегію розвитку ШОС до 2025 р. Держави-члени, спираючись на міждержавну Угоду про співробітництво в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки від 2009 р. та інші документи, підтвердили наміри щодо співробітництва у сфері контролю за інформаційним простором, удосконалення механізму співробітництва у боротьбі проти використання ІКТ у терористичних цілях і протидії кіберзагрозам.

Держави – члени ШОС висловили готовність продовжити роботу щодо прийняття ООН “Правил поведінки в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки”, формування єдиного міжнародного регулювання сфери ІКТ, розвитку співробітництва, підвищення кваліфікації профільних спеціалістів. Так, у червні 2017 р. відбулась Перша Міжнародна конференція з інформаційної безпеки в рамках ІХ міжнародного ІТ-Форуму у Ханті-Мансійську за участю країн ШОС і БРІКС, до якої приєдналися і країни ОДКБ. За результатами роботи конференції прийнято пропозицію: сформувати Югорський міжнародний експертний клуб з інформаційної безпеки як “майданчик для роботи з зарубіжними ЗМІ, починаючи із постійних звинувачень на адресу РФ у хакерських атаках”.

Як зауважив спеціальний представник президента РФ А. Крутських: “Не всі держави поділяють наш миротворчий підхід... проте Росія має намір продовжувати процес перемовин. У найближчій перспективі міжнародні норми поведінки завдяки зусиллям учасників ОДКБ, БРІКС та ШОС почнуть отримувати конкретні риси”.

Отже, робимо висновок, що домінуючу роль у сфері забезпечення інформаційної безпеки у міжнародних регіональних організаціях відіграє РФ. Після розформування відповідних структур захисту інформації колишнього СРСР проблематика інформаційної безпеки набула актуальності у новоствореній міжнародній організації – СНД, і, передусім, у військовій сфері. Це пояснюється існуванням перехідної структури – Об’єднаних Збройних Сил СНД, на яку покладались завдання збереження єдиної системи управління військами та реформування ЗС колишнього СРСР. Саме у військовій галузі співпраці держав – учасниць СНД було прийнято найбільшу кількість нормативно-правових документів, пов’язаних із забезпеченням інформаційної безпеки та міждержавним інформаційним обміном. Проте розробка й прийняття інших законодавчих актів щодо формування інформаційного простору та забезпечення інформаційної безпеки фактично здійснювались із значним запізненням, а їхній зміст не відповідав геополітичній ситуації на пострадянському просторі у певний період часу. Поза сферою нормативно-правового врегулювання залишилось і питання проведення інформаційно-психологічних війн.

З огляду на інформаційну складову сучасних війн виникає потреба у підготовці фахівців, спроможних на високому професійному рівні забезпечити захист особового складу й мирного населення від наслідків інформаційно-психологічного впливу, що здійснюється “східним сусідом” в інформаційному просторі України.

У рамках ШОС РФ просуває законодавчі ініціативи, пов’язані з її національними інтересами, які дублюють російські концептуальні та доктринальні документи. При цьому розробка документів міжнародно-правового характеру, поданих від імені ШОС у галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, здійснюється потужними науково-дослідними організаціями й установами РФ.

15-16 червня 2021 року в Москві у гібридному форматі під головуванням російської сторони відбулося чергове засідання Групи експертів ШОС з міжнародної інформаційної безпеки. Зустріч була присвячена 15-річному ювілею Групи, заснованій відповідно до спільної заяви глав держав – членів ШОС з МІБ (Шанхай, 15 червня 2006 р.).

У заході взяли участь міжвідомчі делегації всіх держав – членів ШОС та виконавчих структур Організації.

У ході засідання розглянуто широке коло актуальних питань взаємодії держав – членів ШОС у галузі забезпечення безпеки ІКТ та самих ІКТ, у тому числі в рамках чинних профільних механізмів ООН. Учасники зустрічі вітали запуск діяльності нової Робочої групи відкритого складу з питань безпеки у сфері використання ІКТ та самих ІКТ 2021-2025 рр., а також спеціального міжурядового комітету відкритого складу з розробки під егідою ООН конвенції про протидію використанню ІКТ у злочинних цілях.

Відбувся обмін думками з питань міжнародно-правового регулювання сфери використання ІКТ, а також розроблення універсального понятійного апарату у цій галузі. Обговорено стан та перспективи практичного міжвідомчого співробітництва в рамках ШОС у сфері МІБ з прицілом на підвищення ефективності та практичної орієнтованості подальшої діяльності Групи. Сторони високо оцінили роботу Групи та підтвердили свою зацікавленість у проведенні наступних зустрічей.

17 вересня 2021 року, у двадцяті роковини створення Шанхайської Організації Співробітництва, держави-члени, високо оцінюючи позитивну роль ШОС у просуванні та поглибленні відносин добросусідства між державами-членами, зміцненні безпеки та стабільності в регіоні та узагальнюючи досягнення за період діяльності Організації, відзначаючи високий потенціал подальшої взаємодії між державами-членами, суворо дотримуючись принципів і положень Хартії ШОС, Договору про довгострокове добросусідство, дружбу та співробітництво держав – членів ШОС, Стратегії розвитку ШОС до 2025 року, Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва, міжнародних договорів та нормативно-

правових документів Організації, спираючись на “шанхайський дух”, який втілює взаємну довіру, взаємну вигоду, рівність, взаємні консультації, повагу до різноманітності культур, прагнення спільного розвитку, будучи сповненими рішучості зміцнювати відносини між державами-членами для того, щоб дружба їхніх народів передавалася з покоління до покоління, дотримуючись принципу відкритості зовнішнього світу та керуючись наміром сприяти зміцненню багатопольярного світоустрою та вибудовуванню міжнародних відносин, заснованих на загально визнаних принципах міжнародного права, насамперед Статуту ООН; прагнучи перетворити простір Організації на регіон світу, співробітництва, сталого розвитку, процвітання та гармонії; за підсумками засідання Ради глав держав - членів ШОС, що відбулося в Душанбе 17 вересня 2021 року, заявляють про наступне.

Організація створена з метою зміцнення взаємної довіри, дружби та добросусідства, зміцнення різнобічної взаємодії у справі підтримання та зміцнення миру, безпеки та стабільності в регіоні, спільної протидії новим викликам та загрозам, заохочення ефективної та взаємовигідної співпраці у різних галузях, сприяння економічному зростанню, соціальному та культурного розвитку.

ШОС не є союзом, спрямованим проти інших держав та регіонів, відкрита для широкого співробітництва з іншими державами та міжнародними об'єднаннями відповідно до цілей та принципів Статуту ООН та норм міжнародного права на основі врахування взаємних інтересів та спільності підходів до вирішення регіональних та загальносвітових проблем.

Хартія ШОС заклала міцну правову основу розвитку Організації. За двадцять років ШОС стала загально визнаним та авторитетним багатостороннім об'єднанням, сформувала солідну нормативно-правову базу та механізми взаємодії, встановила партнерські відносини з державами, міжнародними організаціями та структурами, що поділяють принципи та цінності Організації.

Налагоджено ефективну роботу постійно діючих органів – Секретаріату у Пекіні та Виконавчого комітету Регіональної антитерористичної структури у Ташкенті. Затверджено емблема, прапор та Гімн ШОС.

Держави-члени твердо дотримуються цілей і завдань Статуту ООН та Хартії ШОС, принципів взаємної поваги незалежності, суверенітету та територіальної цілісності, рівноправності та взаємної вигоди, мирного вирішення можливих розбіжностей шляхом діалогу та взаємних консультацій, невтручання, відмовитися від одностороннього військової переваги у суміжних районах

Держави-члени виступають за формування багатополярного світоустрою, заснованого на загально визнаних принципах міжнародного права, багатосторонності, рівної, спільної, неподільної, комплексної та сталої безпеки, глобальної та регіональної безпеки та стабільності, відмови від конфронтації та конфліктів. З огляду на думку держав-членів, вони підтверджують актуальність ініціатив просувати взаємодію у будівництві міжнародних відносин нового типу у дусі взаємної поваги, справедливості, рівності та взаємовигідного співробітництва, а також формування спільного бачення ідеї створення спільноти єдиної долі людства.

Держави-члени мають намір і надалі розвивати співпрацю у сферах політики та безпеки, торгівлі, економіки, фінансів та інвестицій, культурних та гуманітарних зв'язків з метою побудови мирної, безпечної, процвітаючої та екологічно чистої планети Земля.

ШОС набула відповідального періоду свого розвитку. У зв'язку з цим держави-члени наголошують на необхідності поглиблення та розширення взаємодії в рамках Організації, що не передбачає формування воєнно-політичного союзу або економічного інтеграційного об'єднання з утворенням наднаціональних інститутів управління.

Держави-члени поважатимуть право на вибір шляхів політичного, економічного, соціального та культурного розвитку з урахуванням історичного досвіду та національних особливостей кожної держави. Вони продовжать сприяти міжцивілізаційному діалогу, спільному світу, прогресу та гармонії, рівноправному партнерству держав. Будуть і надалі зміцнювати ШОС для забезпечення поступального зростання та процвітання, реалізації з цією метою Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року.

Організація дотримується лінії, що виключає блокові, ідеологізовані та конфронтаційні підходи до вирішення актуальних проблем міжнародного та регіонального розвитку, виходить із невідповідності закріпленого в Хартії ШОС принципу недопущення будь-яких протиправних дій, спрямованих проти інтересів Організації.

Держави-члени зазначають, що Організація відкрита для приєднання заінтересованих держав, які відповідають критеріям та умовам, що містяться в нормативно-правових документах ШОС, та зобов'язуються дотримуватися цілей та принципів Хартії ШОС, а також положення інших міжнародних договорів та документів Організації.

Держави-члени констатують близькість або збіг їх оцінок поточної регіональної та міжнародної ситуації. Вони підтверджують відданість формуванню більш представницького, демократичного, справедливого та багатопольярного світопорядку, заснованого на загально визнаних принципах міжнародного права, культурно-цивілізаційному різноманітті, взаємовигідному та рівноправному співробітництві держав при центральній координуючій ролі ООН.

Високий рівень взаємної довіри, властивий зустрічам у рамках регулярних засідань основних органів ШОС – Ради глав держав, Ради глав урядів (прем'єр-міністрів) та Ради міністрів закордонних справ – сприяє розвитку політичного діалогу, прийняттю узгоджених рішень з усіх аспектів діяльності Організації та просуванню ефективної взаємодії між її учасниками.

Держави-члени вважають важливим активізувати контакти та співробітництво по лінії законодавчих органів, налагодити обмін досвідом у галузі державного управління та розвитку.

Вони високо оцінюють практику спрямування місій від ШОС для спостереження за президентськими, парламентськими виборами та референдумами.

Глави країн зазначають, що Центральна Азія є ядром ШОС. Вони підтримують зусилля центральноазіатських держав, спрямовані на забезпечення миру, безпеки та стабільності у своїх країнах та у регіоні в цілому, вітають проведення на регулярній основі Консультативних зустрічей глав держав Центральної Азії та виступають за

активну роль ШОС у подальшому зміцненні стабільності та соціально-економічного розвитку цього регіону.

Пріоритетами ШОС у галузі забезпечення регіональної безпеки та стабільності залишатимуться протидія тероризму у всіх його формах та проявах, сепаратизму, екстремізму, незаконному обігу наркотиків, зброї, боєприпасів та вибухових речовин, транскордонній організованій злочинності, забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, зміцнення безпеки кордонів, спільна боротьба із незаконною міграцією та торгівлею людьми, відмиванням грошей, економічними злочинами, корупцією.

У цьому контексті державами – членами ШОС налагоджено ефективне співробітництво, функціонують відповідні механізми взаємодії між ними. Вони виступають за подальшу практичну реалізацію прийнятих у цій сфері документів і вважають за важливе вживати заходів щодо подальшого вдосконалення нормативно-правової бази ШОС у галузі забезпечення безпеки.

З метою вдосконалення механізмів протидії викликам та загрозам безпеці державами – членами ШОС розглядаються такі ініціативи: про створення Антинаркотичного центру ШОС у місті Душанбе як окремого постійно діючого органу (Республіка Таджикистан), про заснування на базі Регіональної антитерористичної структури (РАТС) ШОС у місті Ташкенті Універсального центру щодо протидії викликам та загрозам безпеці держав – членів ШОС (Російська Федерація), про створення Центру інформаційної безпеки ШОС (Республіка Казахстан), про заснування Центру з протидії міжнародній організованій злочинності у місті Бішкеку (Киргизька Республіка).

Держави-члени зазначають, що співробітництво у протидії викликам та загрозам безпеці має здійснюватися послідовно, без застосування подвійних стандартів, через суворе дотримання норм міжнародного права.

Глави держав-членів наголошують на важливості підтримки багатосторонності та пошуку шляхів забезпечення безпеки, виступають за реагування на глобальні та регіональні виклики політичними та дипломатичними заходами. Вони виступають за посилення взаємодії з метою активного просування процесу роззброєння, контролю

над озброєннями та нерозповсюдження зброї масового знищення, включаючи зусилля в рамках Конференції з роззброєння.

Держави-члени вважають важливою стійку реалізацію Спільного всеосяжного Плану дій щодо іранської ядерної програми та відповідно до Резолюції 2231 РБ ООН закликають усіх учасників до неухильного виконання всіх своїх зобов'язань для всебічного та результативного виконання документа.

Держави-члени, що є учасниками Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, виступають за неухильне дотримання положень Договору, всебічне збалансоване просування всіх зафіксованих у ньому цілей і принципів, зміцнення глобального режиму нерозповсюдження ядерної зброї, продовження процесу ядерного розвитку використання атомної енергії у мирних цілях.

ШОС вважає, що якнайшвидше набуття чинності Протоколом про гарантії безпеки до Договору про зону, вільної від ядерної зброї, в Центральній Азії для всіх держав, які її підписали, зробить значний внесок у забезпечення регіональної безпеки та зміцнення режиму ядерного нерозповсюдження.

Держави-члени особливо відзначають значимість Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та їх знищення (КБТО) як однієї з опор архітектури глобальної безпеки. Вони наголошують на необхідності суворого дотримання КБТО, у тому числі шляхом прийняття Протоколу до Конвенції, що передбачає ефективний механізм перевірки. Вони виступають проти створення будь-яких механізмів, що дублюють функції КБТО, у тому числі в частині компетенції Ради Безпеки ООН.

Організація закликає до виконання в повному обсязі Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення (КЗХВ) як ефективний інструмент у сфері роззброєння та нерозповсюдження. Вона наголошує на важливості якнайшвидшого знищення всіх заявлених запасів хімічної зброї. ШОС знову заявляє про підтримку Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХВ) і виступає за прийняття узгоджених рішень для того, щоб подолати розбіжності в рамках Організації, забезпечити її цілісність та ефективну роботу відповідно до Конвенції.

Держави-члени виступають за збереження космічного простору вільним від зброї будь-якого виду та констатують важливе значення неухильного дотримання чинного правового режиму, що передбачає виключно мирне використання космосу. Вони наголошують на необхідності укладання міжнародного юридично зобов'язуючого документа, який забезпечував би зміцнення транспарентності та надавав би надійні гарантії запобігання перегонам озброєнь та нерозміщенню першими зброї в космічному просторі.

ШОС вважає, що одним із важливих завдань Організації у сфері інформаційного супроводу її діяльності буде формування позитивного, адекватного уявлення про ШОС у регіоні та світі. З цією метою вони сприятимуть контактам та обміну інформацією по лінії ЗМІ, їх регулярному забезпеченню актуалізованими матеріалами про поточну роботу ШОС, політичні, економічні та культурно-гуманітарні досягнення, а також просуванню інформації про Організацію у міжнародні ЗМІ.

Глави держав наголошують, що пріоритетним напрямком у міжнародній діяльності ШОС є зміцнення та розвиток зв'язків з Організацією Об'єднаних Націй та її спеціалізованими установами у галузі боротьби з новими викликами та загрозами, економічного, соціального, гуманітарного та культурного розвитку.

Вони вважають, що ООН як універсальна організація, що має загально визнану легітимність, відіграє центральну роль у справі збереження миру та безпеки на планеті, сприяння загальному розвитку, поглибленню міжнародного співробітництва. У зв'язку з цим держави-члени підтримують зміцнення авторитету та підвищення ефективності ООН шляхом поступового реформування, а також безперервне посилення її потенціалу з метою адекватного та оперативного реагування на виклики та загрози.

Держави-члени наголошують, що прийняття резолюцій Генеральної Асамблеї ООН "Співпраця між ООН та ШОС" підтверджує високий рівень діалогу між двома організаціями та свідчить про визнання міжнародною спільнотою вкладу ШОС у реалізацію цілей, завдань та порядку денного ООН.

Вони вважають важливим виконання резолюцій Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН щодо протидії тероризму та екстремізму, а також Глобальної контртерористичної стратегії ООН, враховуючи при цьому національний досвід та специфіку держав. Вони закликають до якнайшвидшого прийняття на основі консенсусу всеосяжної Конвенції щодо боротьби з міжнародним тероризмом.

Держави-члени підтримують ініціативи Глобального договору ООН у галузі прав людини, трудових відносин, охорони навколишнього середовища та боротьби з корупцією.

Таким чином, можна зробити декілька висновків щодо розгляду напрямків та перспектив розвитку ШОС.

ШОС став потужним діалоговим майданчиком для вироблення з боку країн-членів загальних підходів до розв'язання існуючих проблем в сфері безпеки, з питань щодо пошуку шляхів доставки енергоресурсів на світові ринки, зокрема освоєння східних маршрутів транспортування, регулювання водокористування, міграційної тематики тощо.

Держави Центральної Азії (ЦА) покладають велику надію на ШОС у вирішенні злободенних питань безпеки та економіки, а до основних їх сподівань від участі в Організації слід віднести очікування інвестицій, пільгових кредитів, контрактів з боку партнерів по ШОС та здійснення узгоджених дій, що спрямовані на підтримку стабільності регіону.

Серед проблемних аспектів, які останнім часом найбільш актуальні для держав – членів ШОС – пошук ефективних механізмів багатосторонньої торгово-економічної, інвестиційної, транспортної співпраці, посилення кооперації в сфері регіональної безпеки у світлі виведення військ західної коаліції з Афганістану, загроз з боку терористичних угруповань та організацій.

Грунтуючись на відповідних офіційних документах, аналітичних матеріалах та висновках представників науково-експертного середовища, можна зробити припущення, що певною мірою характеризує історію розвитку ШОС з ряду аспектів наміченої багатосторонньої взаємодії в її рамках. Зокрема, на наш погляд, наявним є факт того, що здійснення політики багатовекторності (“балансування”) з боку окремих

країн-членів створює об'єктивні складнощі на шляху формування та реалізації алгоритмів побудови тих чи інших політико-економічних конструкцій, які мають сприяти спільному вирішенню визначених завдань, наслідком чого часто стають тривалі організаційні процедури та остаточне їх узгодження, що в цілому гальмує процес досягнення максимально можливих позитивних результатів щодо функціонування ШОС.

За півтора десятиліття свого існування ШОС спромоглася значною мірою реалізувати ряд сформульованих в її основоположних документах цілей та завдань із забезпечення безпеки, протидії тероризму, сепаратизму та екстремізму, іншим глобальним викликам та загрозам, а також домогтися значних зрушень у рамках економічного та гуманітарного співробітництва між країнами – учасницями ШОС.

Слід зауважити, що, незважаючи на скептицизм та критику з боку окремих аналітиків щодо можливостей реальних досягнень у рамках ШОС, Організація останнім часом демонструє інституційно-організаційні успіхи, крок за кроком рухаючись за наміченими планами та окреслюючи нові горизонти співпраці.

Привертає до себе увагу процес планування діяльності ШОС, де, на нашу думку, особливо в останні роки, простежується певна тенденція щодо більш об'ємної практичної тональності прийнятих документів, положення яких спрямовані на просування у визначених напрямках, в тому числі виходячи з необхідності розв'язання актуальних проблем в контексті національних інтересів країн – членів Організації. Це в першу чергу стосується проблем інформаційної безпеки.

В науково-експертному середовищі існує позиція, відповідно до якої заявлені на останніх самітах ШОС положення цілого ряду документів свідчать про її перетворення в серйозний міжнародний центр сили, а цей факт, на нашу думку, безумовно, є позитивним аспектом в міжнародних відносинах ЦА країн-членів, що в свою чергу підвищує їх престиж на світовій арені.

На наше переконання, одним із найважливіших аспектів максимально можливого використання потенціалу щодо участі центральноазіатських країн в процесах формування та успішної реалізації творчої політики, спрямованої на конструктивне міжнародне співробітництво, досягнення визначених цілей та завдань у

рамках ШОС, є забезпечення якомога більшого рівня врахування їх національних інтересів.

На думку окремих експертів, з якою ми погоджуємося, країни ЦА можуть зіграти важливу позитивну роль у розвитку ШОС, нівелюючи потенційні протиріччя між Росією та Китаєм, виступаючи як певний механізм з урівноваження, а також зв'язуюча ланка, політично консолідуюча сила та інструмент щодо створення балансу між цими двома найпотужнішими державами в Організації.

На основі спостереження безперервного зміцнення багатосторонніх контактів та практичної взаємодії у рамках ШОС в цілому стає очевидним, що Організація планує активно розвивати ключові напрямки співпраці, зокрема з питань безпеки, інформаційної безпеки, у військовій галузі, в сферах економіки та гуманітарних зв'язків.

Виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що історія створення, досвід функціонування та визначена діяльність у рамках ШОС, а також процес постійного обговорення актуальних завдань та планування щодо трансформації контурів Організації виглядають як надійна основа для реалізації потенціалу, згладжування гострих кутів в колі країн-учасниць, поступового досягнення узгоджених підходів до здійснення конструктивних кроків на основі вироблених загальних позицій з окремих питань, у яких держави-члени мають різні погляди, та дотримання спільної лінії для розв'язання сучасних проблем.

Підводячи підсумки результатів аналізу інформації, розміщеній у даному розділу, можна стверджувати наступне.

На європейському континенті наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. формується нова система колективної регіональної безпеки. З одного боку – це НАТО і ЄС (на чолі зі США), з іншого – СНД і ОДКБ (на чолі з Російською Федерацією). Остання прагнула утворити військово-політичний союз з Шанхайською організацією співпраці, куди входить Китай та п'ять центральноазіатських республік, на протиположному полюсі політиці НАТО в Азії. Усі країни – учасники ОДКБ активно співпрацюють з Північноатлантичним альянсом у рамках програми “Партнерство заради миру” (виняток Туркменістан) або мають з нею двосторонні угоди з різного роду питань,

залучаються до миротворчих операцій за мандатом РБ ООН. Низький рівень міждержавної довіри серед пострадянських республік, відсутність реальних демократичних реформ – причини, що унеможливають створення ефективної системи колективної безпеки під егідою НАТО та СНД.

Миротворчі місії регіональних військово-безпекових організацій типу СНД та ОДКБ були малоефективними, через проблему домінування у їх складі російських військовослужбовців. Військово-політичні кризи пострадянських республік у багатьох випадках – наслідок їх внутрішнього політичного й економічно-соціального розвитку.

Що стосується інформаційної безпеки, то на рівні СНД було прийнято рішення про Концепцію формування інформаційного простору СНД з урахуванням відповідних національних і спільних інтересів, включаючи інформаційну безпеку, а практичні заходи щодо реалізації співробітництва передбачається здійснювати у формі взаємних консультацій, координації та кооперації наукових досліджень, розробки і виробництва відповідних засобів захисту інформації, а також через виконання державами взятих на себе зобов'язань.

Держави – члени ШОС ще на конференції 2009 року, проведеною з питань інформаційної безпеки, домовилися про необхідність протидії використанню інформаційних технологій у злочинних, терористичних і воєнно-політичних цілях, оскільки інформаційний чинник став чутливим аспектом у діяльності кожної держави. Учасники зустрічі також підтримали ідею про встановлення міжнародно-правового режиму у сфері інформаційної безпеки, оскільки використання інформаційних технологій і впливів у реальних збройних конфліктах набуло геополітичного характеру.

У свою чергу, спільна діяльність у сфері забезпечення інформаційної безпеки держав – учасниць ОДКБ визначається за такими напрямками: формування системи інформаційної безпеки держав – членів ОДКБ; розвиток міждержавного співробітництва та зміцнення міжвідомчої координації у сфері забезпечення інформаційної безпеки; вдосконалення механізмів протидії загрозам в інформаційній сфері; проведення спільних заходів щодо протидії та нейтралізації протиправної діяльності в інформаційно-телекомунікаційному просторі держав – членів ОДКБ;

взаємодія у питаннях забезпечення міжнародної інформаційної безпеки; вироблення узгоджених правил взаємодії в інформаційній сфері, просування їх на міжнародний рівень; створення умов та реалізація спільних практичних заходів, спрямованих на формування засад скоординованої інформаційної політики на користь держав – членів ОДКБ.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Розкажіть про історію створення та діяльність ОДКБ.
2. Як західні країни оцінюють ОДКБ?
3. Що собою уявляє операція “ПРОКСІ”?
4. Розкажіть що Ви знаєте про СНД.
5. За якими трьома визначеними напрямками здійснюється створення загального інформаційного простору СНД?
6. Що уявляє собою МПП?
7. Хто є членами Інформради СНД?
8. Для яких цілей була створена ШОС?
9. Яку роль грає Росії в ШОС?
10. Коли, де та для яких була створена Групи експертів держав – членів ШОС з проблем міжнародної інформаційної безпеки?
11. Що міститься в Астанінській Декларації глав держав – членів ШОС, прийнятій 9 червня 2017 р.?
12. Охарактеризуйте Стратегію розвитку ШОС до 2025 р.

Рекомендована література до Розділу 4.

Гапеева О. Інформаційна політика СНД та ОДКБ: історико-правовий аспект.

Гілея: збірник наукових праць. 2016. № 117. С. 90-93.

Жарков Я.М., Онищук М.І. та ін. Інформаційно-психологічна боротьба у воєнній сфері: навч. посіб. / за заг. ред. к.пед.н., генерал- майора І.В.Толока – К.:ВІКНУ, 2017. – 429 с.

Абытов Б. Ахметжанова С. Из истории развития Шанхайской организации сотрудничества. Изв. ВУЗов Кыргызстана. 2015. № 12. С. 92-94.

Бойков П. Развитие отношений Евросоюза и СНГ; науч. ред. В.Ф. Володько. Минск: Право и экономика, 2008. 193 с.

Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. К.: Укр. Правн. Фундація; Вид-во “Право”, 1996.

Микола Дорошко. Країнознавство (країни СНД): Курс лекцій. К.: ІМВ, 2006.

Мінгазутдінов І., Мінгазутдінова Г. Виклики та загрози безпеці країн Центральної Азії у зв'язку з російською анексією Криму 2014 року. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2017. Вип. 130. С. 13-23.

Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К.: Стилос ПЦ “Фоліант”, 2003.

Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. 497 с.

Трохимчук С. Україна в Європейському геополітичному вимірі: Статті і доповіді. Львів, 1999. 22. Трохимчук С. Україна та світ: Геополітичні нариси. Львів, 1996.

РОЗДІЛ 5

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Трансформаційні перетворення в регіонах та в країнах, котрі входять до них, почали здійснюватися практично з перших тижнів та місяців існування пострадянських та постсоціалістичних держав у новому для них статусі та за нових геополітичних умов і обставин. Після зламу попередньої системи, для кардинальних зрушень у країнах з усіх трьох субрегіонів склалися загалом сприятливі умови. Проте скористатись “вікном модернізаційних можливостей” вдалося не всім. Якщо трансформаційні зміни на початковому етапі (перша половина 1990-х рр.) відбувались у більшості країн у приблизно однаковому ключі, то перетворення модернізаційного характеру просувалися вперед з різною інтенсивністю, динамікою, результативністю.

Найсуттєвішими чинниками, що спричиняють формування специфічних моделей політичної модернізації в посткомуністичних країнах та створюють виклики на шляху повноцінної їх модернізації є: необхідність забезпечувати паралельно два надскладних процеси – здійснення модернізації та утвердження державної незалежності; економічні труднощі, пов’язані з розривом економічних зв’язків, втратою ринків збуту і джерел сировини; укоріненість елементів авторитаризму; нерозвинутість інститутів громадянського суспільства; відсутність традиції вільного й конкурентного вибору політичних лідерів; загострення національного питання та необхідність досягнення стабільності, що відволікало політичні еліти від вирішення безпосередніх завдань модернізації; необхідність вироблення нової геополітичної стратегії після розпаду СРСР та відсутність суспільного консенсусу щодо вектору розвитку країн.

Узагальнююча модель економічних аспектів модернізаційної політики більшості пострадянських країн включала такі найважливіші елементи як приватизація більшості підприємств державного сектора, відкритість економіки, її максимальна лібералізація (включаючи зменшення ступеня захисту внутрішнього

ринку від імпорту, лібералізацію ціноутворення та валютного регулювання), скорочення бюджетних витрат та згортання соціальних програм. Пострадянські країни, що обрали неоліберальну модель розвитку, передчасно запровадили вільну конвертованість національних валют, що в умовах їх зовнішньої неконвертованості та неконкурентноспроможної промисловості на світових ринках підірвало національне виробництво, призвело до засилля іноземних товарів та валют в економіці цих країн, відтоку капіталу за кордон. Була зруйнована система загальнонаціонального планування, в той час як державне планування економічного розвитку (індикативне планування) є важливою запорукою створення ефективної ринкової економіки і широко використовується цілою низкою розвинених країн. Загалом можна говорити, що політика економічного неолібералізму довела свою неспроможність вирішити проблеми розвитку країн з перехідною економікою, здійснити їх соціально-економічну модернізацію.

Соціально-економічний лад, що виник у пострадянських країнах, можна класифікувати як периферійний капіталізм, для якого характерним є концентрація найбільш продуктивних та ефективних колишніх державних підприємств у руках відносно невеликого прошарку людей, близьких до влади, кримінальних елементів тощо, колосальний розрив у доходах між “вищими” та “нижчими” верствами суспільства, слабкий розвиток середнього та малого бізнесу, корупція в державному апараті, сировинна та напівфабрикатна орієнтація економіки та експорту, деіндустріалізація, відтік приватного капіталу за кордон, міграція в інші країни значної частини науковців, спеціалістів, кваліфікованої робочої сили тощо. В країнах пострадянського простору приватний капітал не схильний інвестувати у високотехнологічні галузі з довгостроковим виробничим циклом, високими ризиками щодо майбутньої рентабельності та можливостей збуту високотехнологічних товарів. Ні за своєю структурою, ні за своїм виробничим призначенням іноземні інвестиції не спроможні вивести пострадянські країни на якісно новий рівень технологічного, постіндустріального розвитку, що відповідає вимогам нового століття. У кращому випадку, за умови державного контролю, іноземні інвестиції можуть зіграти допоміжну, обмежену роль.

Разом з тим забезпечення єдності інформаційного простору виконують державні органи, які розробляють і реалізують цілеспрямовану інформаційну політику. Інформація в державі є вихідним ресурсом для розробки інформаційної політики та здійснення державного управління в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства й держави.

Саме діяльність держави, інакше кажучи – державного управління, – забезпечує в більшій чи меншій мірі регулювання і вирішення конфліктів в публічній політиці. Будь-які конфлікти суспільного характеру можуть регулюватися і вирішуватися в масштабах країни, головним чином, засобами держави. Втрата державою інформаційного контролю над суспільством обертається зміною державного режиму, що підтверджують численні історичні факти (революції, перевороти, війни).

Головним контролем інформаційного потоку в рамках держави є державна влада, яка і формує державну інформаційну політику. Проблеми, пов'язані з розробкою ефективної інформаційної політики органів управління, знаходять живий відгук серед діячів владної еліти та державного апарату, всередині партій і громадських рухів різної ідейно-політичної спрямованості, між лідерами та ідеологами, які беруть активну участь у політичному процесі сил і структур.

Перехід до нових стратегій щодо використання публічної інформації у здійсненні влади і управління суспільством показав, що в даний час жодна держава не може претендувати на лідерство і конкурентоспроможність без ефективної інформаційної політики, освоєння нових методів підтримки контактів владних структур з інститутами громадянського суспільства, без розуміння завдань в інформаційній сфері, адекватних сучасним реаліям.

Інформаційна політика являє собою вирішальну умову для пошуку способів і прийомів, за допомогою яких можна опанувати конфліктною ситуацією й домогтися прийняттого протікання самого конфлікту. Важливою складовою інформаційної політики держави виступає забезпечення гарантій реалізації законних інформаційних прав і свобод людини та громадянина.

У загальноприйнятому тлумаченні поняття “система забезпечення інформаційної безпеки ” – сукупність державних інституцій, сил та засобів, які

здійснюють діяльність на підставі законодавчих та нормативно-правових актів з метою захисту національних інтересів держави в інформаційній сфері.

У цьому розділі розглядаються особливості становлення й функціонування національних систем забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі.

5.1. Особливості формування національної системи інформаційної безпеки в Україні.

Інформаційна безпека України є органічною складовою національною, потім його розгляд необхідний для формування базових знань та уявлень про національну безпеку.

Актуальність розгляду цієї теми обумовлена низкою факторів:

- нині головним стратегічним національним ресурсом, основою економічної та оборонної могутності держави стає інформація та інформаційні технології;
- інформація в світі є таким атрибутом, від якого в визначальному плані залежить ефективність життєдіяльності сучасного суспільства;
- інформаційні технології принципово змінили обсяг та важливість інформації, що обертається у технічних засобах її зберігання, обробки та передачі;
- загальна комп'ютеризація основних сфер діяльності призвела до появи широкого спектра внутрішніх та зовнішніх загроз, нетрадиційних каналів втрати інформації та несанкціонованого доступу до неї;
- масове оснащення державних установ, підприємств, організацій та приватних осіб засобами обчислювальної техніки та включення їх до світових інформаційних просторів містить реальну загрозу створення розгалужених систем регулярного несанкціонованого контролю за інформаційними процесами та ресурсами, навмисного втручання в них;
- реальністю сьогодення стало застосування інформаційної зброї та ведення інформаційних воєн;
- недосконалість правового регулювання суспільних відносин

- у сфері інформаційної безпеки призводить до серйозних негативних наслідків, що ускладнюють підтримку необхідного балансу інтересів особи, суспільства та держави, формування конкурентоспроможних місцевих інформаційних агенцій та засобів масової інформації;

- недобросовісне використання інформаційного простору всередині держави призводить до зниження рівня внутрішньої інформаційної безпеки України, прямим наслідком є дестабілізація соціально-політичної обстановки, проведення акцій опору прийняттю тих чи інших державних рішень;

- конституційні права громадян на недоторканність приватного життя, особистої та сімейної таємниці, таємниці листування не мають достатнього організаційно-правового та технічного забезпечення;

- погіршується ситуація із забезпеченням збереження державної таємниці, недостатньо розвинені механізми забезпечення службової та комерційної таємниці;

- суттєву шкоду заподіяну кадровому потенціалу колективів тих підприємств, що діють у сфері створення засобів інформатизації;

- відставання вітчизняних інформаційних технологій змушує при створенні інформаційних систем закуповувати імпорتنу техніку та залучати іноземні фірми, через що підвищується ймовірність несанкціонованого доступу до інформації, що обробляється, зростає залежність від іноземних виробників комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, програмного забезпечення.

Правовим підґрунтям забезпечення національної безпеки України стали Конституція України (1996 р.), Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.), Закон України “Про основи національної безпеки України” (2003 р.), Закон України Закон “Про захист персональних даних” (2010 р.), Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки” та інші закони й нормативно-правові акти щодо інформації та інформатизації суспільства. За Конституцією України, забезпечення інформаційної безпеки є найважливішою функцією держави.

Слід зазначити, що система інформаційної безпеки України, утворена протягом перших років Незалежності, виконувала функції інформаційного супроводження діяльності державних органів влади й управління та міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, але, на думку дослідників цієї проблематики, “...принципи взаємодії між окремими суб’єктами цієї системи виявились недосконалими”.

16 січня 2001 р. відбулись Міжнародні парламентські слухання з проблем інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законодавства та стану інформаційної безпеки України, на яких стан національної безпеки України в інформаційній сфері було визнано незадовільним. Таку оцінку отримано через невиконання положень нормативно-правових актів, прийнятих за рекомендаціями попередніх парламентських слухань протягом 1997-1999 рр. щодо інформаційної сфери; порушення демократичних принципів у діяльності; перетворення державних засобів масової інформації на інструментарій політичної боротьби, а також “...використання найвпливовіших засобів масової інформації для дезорієнтації населення щодо ситуації у країні, нав’язування політичних оцінок, маніпулювання громадською думкою”. Незадовільною визнано й діяльність Національної телекомпанії України.

У контексті написання підручника інформативною була Аналітична доповідь Українського Центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (УЦЕПД) на тему “Актуальні проблеми інформаційної безпеки держави” (2001 р.). Автори доповіді звертають нашу увагу на помітний вплив російських ЗМІ щодо формування громадської думки в Україні; наявність “...чинників негативного впливу на суспільну свідомість, що уможлиблює маніпуляцію свідомістю людини” та низку негативних тенденцій у розвитку національного інформаційного простору. Фахівці УЦЕПД запропонували до обговорення власний проект Концепції (основ державної політики) інформаційної безпеки України, який доповнює поданий ними матеріал.

Документом, у якому на законодавчому рівні вперше визначено загрози національним інтересам України в інформаційній сфері, став Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. № 964-IV. За Законом,

спроба маніпуляції суспільною свідомістю шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації є однією із основних загроз. Серед напрямів забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері зазначено такі, як: забезпечення інформаційного суверенітету України; удосконалення механізмів державного регулювання розвитку інформаційної сфери, розвиток національної інформаційної інфраструктури та ресурсів; наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; використання комплексних заходів захисту національного інформаційного простору та протидія монополізації інформаційної сфери.

Аналізуючи нормативно-правову базу України у сфері забезпечення інформаційної безпеки, вважаємо за необхідне відтворити низку історичних подій, які передували розробці першої Доктрини інформаційної безпеки України, введеної у дію Указом Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009.

21 березня 2008 р. під головуванням тодішнього Президента України В.А. Ющенка відбулося засідання Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ), на якому, зокрема, було обговорено питання невідкладних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки України.

На превеликий жаль, у відкритому доступі відсутня стенограма цього засідання, а про хід й зміст обговорення проблематики інформаційної безпеки можна скласти уявлення лише із повідомлень інформаційних агенцій, розміщених на шпальтах ЗМІ та у Глобальній мережі Інтернет. Проте ці повідомлення є доволі змістовними й дозволяють окреслити в-цілому коло проблемних питань, які розглядались на засіданні РНБОУ за участі українських високопосадовців.

Так, доповідачі констатували відсутність в Україні цілісної законодавчої бази та системи забезпечення інформаційної безпеки, втрату контролю над інформаційною безпекою, неефективну політику на ринку інформаційних послуг; зменшення інформаційних проектів, орієнтованих на зовнішнього споживача, відсутність підтримки національного виробника інформаційного контенту та ознаки інформаційної інтервенції до українського медіа простору з боку “східного сусіда”.

РНБО України визнала факт суттєвого зменшення кількості національних власників телеканалів, друкованих ЗМІ, Інтернет-видань, які, окрім цього, виявилися неконкурентоспроможними. У зв'язку з цим на засіданні РНБОУ було висловлено пропозиції про перегляд умов, які “..не відповідають сучасним вимогам ліцензованих національних інтересів”.

У контексті вищевикладеного Президент України доручив уряду держави вжити заходів щодо розробки відповідної концептуальної бази з питань інформаційної безпеки. “Найголовніше: держава має послідовно, і як одну з головних своїх місій у сфері політики інформації, довести до кожного громадянина об’єктивну, неупереджену інформацію. В основі цього лежить відповідальність політичної влади за розвиток свободи слова. При цьому всі зусилля і влади, і творчої еліти мають бути спрямовані на збереження та примноження історичних національних цінностей”, – зазначив В.А. Ющенко. Згідно із Постановою ВР України “Про підсумки парламентських слухань “Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України”, Кабінету Міністрів разом із Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення було доручено у стислі терміни розробити і затвердити комплекс заходів щодо державної підтримки створення та розповсюдження телевізійних і радіопрограм вітчизняного виробництва.

Саме за результатами цього засідання РНБОУ органи державної влади й управління отримали низку завдань, серед яких першочерговими стали: розробка проєктів Доктрини інформаційної безпеки України й Концепції національної інформаційної політики; удосконалення державного управління в інформаційній сфері, налагодження ефективної взаємодії органів державної влади з питань забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері; поліпшення фінансування державних телерадіокомпаній та інформаційних агентств, виробництво та поширення телевізійних та радіопрограм, виготовлених для державних потреб за рахунок Державного бюджету України Серед завдань урядові – розробка та затвердження у двомісячний строк Державної програми формування позитивного

іміджу України та програми розширення вітчизняного мовлення на зарубіжжя іноземними мовами.

У проєкті рішення РНБОУ йшлося також про здійснення комплексу заходів із забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері при підготовці до приватизації ВАТ “Укртелеком”; розбудову загальнодержавної мережі оповіщення населення в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Цікавою також є рекомендація РНБОУ Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення у частині удосконалення системи ліцензування й охоплення населення вітчизняним інформаційним продуктом, а також підвищення якості контенту національного інформаційного простору.

Слід зауважити, що робота над проєктом Доктрини інформаційної безпеки України відбувалась під час подій російсько-грузинської серпневої війни 2008 р., де інформаційне супроводження відіграло найважливішу роль. Після затвердження 8 липня 2009 р. *Доктрини інформаційної безпеки України* та її подальшого оприлюднення вітчизняні дослідники доволі критично висловились щодо її змістовного наповнення, зауважуючи на відсутності чітко сформульованих загроз для України в інформаційній сфері, оцінки поточного стану інформаційної безпеки; позитивних здобутків та існуючих проблем у цій важливій сфері забезпечення національної безпеки. Змістовний аналіз Доктрини інформаційної безпеки України засвідчив її недосконалість й необхідність доопрацювання, оскільки “документи такого рівня переважно є визначальними для всієї системи забезпечення інформаційної безпеки держави”.

Як вже зазначалось вище, окрім Доктрини інформаційної безпеки України йшлося також про розробку Концепції національної інформаційної політики. Дослідники зазначають, що протягом 2002-2010 рр. відбулося щонайменше три спроби ухвалити Концепцію державної інформаційної політики (як бачимо, назву було змінено), в якій висвітлено поточний стан інформаційної сфери та сформульовано напрями державної інформаційної політики – у 2002, 2009 та 2010 р. відповідно. Зокрема, 11 січня 2011 р. черговий проєкт Концепції у першому читанні було

прийнято за основу і скеровано на доопрацювання у профільний Комітет Верховної Ради з питань свободи слова та інформації, але 5 липня цього ж року проект Концепції було відхилено.

Проте позитивним є той факт, що з метою удосконалення механізмів забезпечення кібернетичної безпеки України й створення ефективної системи взаємодії між державними структурами, відповідальними за цей напрям діяльності, починаючи з 2010 р. здійснюється робота над проектом Стратегії забезпечення кібербезпеки України, а у Стратегії національної безпеки “Україна у світі, що змінюється” вказано про необхідність створення національної системи кібербезпеки.

Від початку російсько-української війни 2014 р. Указом Президента України дію Доктрини 2009 р. було припинено. 14 січня 2015 р. вперше в Україні створюється Міністерство інформаційної політики України (МІПУ), Кабінет міністрів України ухвалено відповідну Постанову – “Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України” і затверджено Положення про МІПУ. Так, за Постановою, МІПУ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів.

За рішенням РНБОУ від 28 квітня 2014 р. “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України”, введеного в дію Указом Президента України від 1 травня 2014 р., із залученням фахівців Національного інституту стратегічних досліджень та інших державних структур, встановлено терміни розробки і подання на розгляд Верховної Ради України низки законопроектів, якими передбачено внесення змін до законів України з питань протидії інформаційній агресії іноземних держав.

Слід зауважити, що у рішенні РНБОУ прописано також необхідність урахування механізмів протидії негативному інформаційно-психологічному впливу “... шляхом заборони ретрансляції телевізійних каналів, а також запровадження для іноземних засобів масової інформації, системи інформування та захисту журналістів,

які працюють у зоні збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних злочинних груп”.

З метою розробки концептуальних документів – Стратегії розвитку інформаційного простору України, Концепції інформаційної безпеки України та Державної програми розвитку інформаційного простору України при МІП України була створена Експертна Рада, до складу якої увійшли 16 експертів-фахівців із інформаційної політики, освіти, медіаменеджменту та журналістики, у т.ч. відомий український дослідник інформаційних війн Георгій Почепцов. Експерти розпочали роботу над документом 26 березня 2015 р.

Окрім планової діяльності на державному рівні, необхідно також розглянути діяльність українського феномена – інфоволонтерів. Ми вважаємо, що цілеспрямована й результативна діяльність активістів “інформаційного фронту” заслуговує на окреме дослідження.

2 березня 2014 р. за ініціативи випускників та викладацького складу Могилянської школи журналістики та Програми для журналістів і редакторів – Digital Future of Journalism – розпочав свою роботу сайт для перевірки фактів – Stopfake.org. Основною метою діяльності цієї спільноти стала перевірка і спростування викривленої інформації й пропаганди про події в Україні, аналіз інформаційних закидів у всіх аспектах і проявах, участь у конференціях та інших заходах, тощо.

Вони тоді заявили: “Наша команда постійно зростає, до нас приєднуються медіапрофесіонали, які перевіряють, редагують, переводять і поширюють інформацію десятками мовами: російською, англійською, іспанською, румунською, болгарською, французькою, італійською та голландською. Також ми починаємо випускати матеріали чеською та німецькою мовами. Наш контент Ви можете читати на сайті, дивитися в Інтернеті і на місцевих телеканалах в Україні, каналі Ukraine Today, слухати подкасти та радіопрограми, а також спілкуватися з нами в соціальних мережах”.

Проект не підтримується державними інституціями та тривалий час існував як волонтерський, але його діяльність продовжилась завдяки допомозі від споживачів інформаційної продукції. Фінансову підтримку Проекту у 2015-2016 рр. надали

Міжнародний фонд “Відродження”, “Національний фонд на підтримку демократії”, Міністерство закордонних справ Чехії і Посольство Великобританії в Україні, The Sigrid Rausing Trust.

У контексті нашого дослідження слід згадати діяльність іншого волонтерського проекту – InformNapalm. Сайт проекту – informnapalm.org – був створений на початку 2014 р. Основним напрямком діяльності проекту є open-source intelligence – вид інтелектуальної розвідки на інформації із відкритих джерел, у тому числі соціальних мереж. У професійному доробку організації – аналітична інформація, яка була використана у звіті дослідницької групи Bellingcat щодо збитого боїнга МН-17.

Діяльність проекту InformNapalm за інформативністю навіть порівняли з публікаціями WikiLeaks. За підсумками 2016 р., у доробку спільноти – 407 публікацій-розслідувань, 1197 перекладів і більше 3920 репостів у ЗМІ.

Учасники відомого проекту Центру військово-політичних досліджень (м. Київ) – “Інформаційний спротив” (“ІС”) – здійснюють діяльність щодо протидії зовнішнім загрозам в інформаційній сфері. Цей проект діє з перших днів війни за координації Д. Тимчука та об’єднує офіцерів запасу й фахівців у сфері мас-медіа. Аналітичні матеріали, підготовлені експертами Центру військово-політичних досліджень, українськими і зарубіжними фахівцями, набули популярності та позитивної оцінки у мільйонів українських громадян. Загалом, ІС здійснює діяльність щодо збору, обробки і поширення оперативної інформації щодо військового вторгнення РФ в Україну, проте головним напрямом діяльності є контрпропагандистські заходи, відтворення реальних фактів, правдиве висвітлення подій. У підтримці діяльності ІС приймають участь члени міжнародного громадського руху Voices of Ukraine, “ФЛОТ2017” (<http://flot2017.com>), “Хвиля” (<http://hvylya.org>), “Слід” (<http://sled.net.ua/>), “Крайм” (<http://crime.in.ua>). З 12 травня 2014 р. засобами членів ЦВПД був створений і розміщений в Інтернеті інформаційний ресурс “Информационное сопротивление” (<http://sprotyv.info/ru>).

23 лютого 2015 р. під егідою Міністерства інформаційної політики розпочав свою діяльність проект-сайт “Інформаційні війська України” (i-army.org) – з метою

залучення громадян України до інформаційної діяльності проти російської пропаганди і дезінформації.

З 1 серпня 2017 р. “Інформаційні війська України”, функціонують як самостійна організація. Міністр інформаційної політики України Ю. Стець висловив подяку добровольцям Інформаційних військ України та високо оцінив їхню діяльність: “Ви створили проект”, – сказав він, – який не раз і не два ставив на місце російських пропагандистів, проект, який одним із перших перейшов в інформаційний наступ і змусив ворога збиратися на екстрені засідання та змінювати російське законодавство про Інтернет. Завдяки “Інформаційним військам України” з’явився неофіційний термін – “інфоволонтери”. До лав Інформаційних військ України для боротьби з російською пропагандою записалися близько 40 тисяч добровольців. Зі слів Т. Попової, “Інформаційні війська на різних інтернет-сайтах здійснюють мільйонні поширення тієї інформації, яку надає МПП. Зараз наші ролики мають більш як мільйон переглядів, тому що добровольці працюють на різних форумах і у різних пабліках”.

Загалом світова практика залучення блогерів до контрпропагандистської діяльності започаткована ще у 2006 р. Першим керівником такого підрозділу є Дж. Хольт, який зауважує, що без залучення блогерів “...освітлення певних подій у засобах масової інформації було б неповним”. Практику “війн у блогосфері” активно застосовували підрозділи ЦАХАЛ у період Другої Ліванської війни 2006 р. та РФ – у подіях російсько-грузинської війни 2008 р., про що йшлося у наших попередніх наукових студіях.

Ще одним проектом МППУ став “embedded journalism” – взаємодія Міністерства оборони України з журналістами, який передбачає прикріплення журналістів до військових частин Збройних Сил України (ЗС України) з метою виконання редакційних завдань і якісного висвітлення діяльності підрозділів.

Як бачимо, протягом 2014-2016 рр. продовжувалась цілеспрямована діяльність на державному рівні у контексті удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення інформаційної безпеки. За цей період часу Кабінет Міністрів України затвердив План дій щодо виконання Програми дії уряду і Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”, у рамках якого утворено державну систему інформаційної безпеки

України, та низку документів, розроблених разом із фахівцями Центру передового досвіду НАТО.

8 грудня 2015 р. з метою висвітлення актуальних подій в Україні для інформування зовнішнього споживача розпочав свою діяльність державний канал Ukrainian Tomorrow, який створено на протипагу російському пропагандистському каналу Russia Today.

Тим часом Експертна рада при Міністерстві інформаційної політики, про яку йшлося вище, подала на громадське обговорення проект Концепції інформаційної безпеки України. Зазначено, що основою проекту є “нова парадигма інформаційної безпеки”, яка полягає у забезпеченні інформаційного суверенітету України шляхом розвитку національного інформаційного простору та його захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз. Основою національної політики у сфері інформаційної безпеки є поступ, співпраця держави, громадянського суспільства та приватного сектора.

Розробники Концепції передусім вважають за необхідне задовольнити інформаційні потреби людини, суспільства і держави шляхом розвитку національного інформаційного продукту та стратегічного контенту в інтересах згаданих суб’єктів. Отже, йдеться про безперервне функціонування та розвиток кібернетичних, телекомунікаційних та інших автоматизованих систем з яких складається інформаційно-телекомунікаційна база національного інформаційного простору.

Проект Концепції було оприлюднено 9 червня 2015 р. та подано для проведення експертизи ОБСЄ. За дорученням Бюро Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, у липні 2015 р. правову оцінку документу здійснила професор Талліннського технічного університету д-р К. Найман-Меткалф. Вона висловила зауваження щодо некоректного вживання термінів, які можуть викликати неоднозначне сприйняття; відсутності чітко сформульованих положень; вельми широких повноважень РНБОУ в сфері забезпечення інформаційної безпеки, невідповідності деяких вимог Концепції принципам свободи слова тощо. Улітку 2015 р. відбулись громадські обговорення цього документа та наприкінці вересня Концепцію передано до МІПУ для остаточного доопрацювання.

Стратегія кібербезпеки України від 15 березня 2016 р. № 96/2016 передбачає розбудову національної системи кібербезпеки, координацію, взаємодію і розподіл повноважень та відповідальності органів сектора безпеки і оборони України у питаннях кібербезпеки, кіберзахисту та протидії кібертероризму і кіберзлочинності. РНБО здійснює координацію дій всіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки та визначає основні завдання щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури, серед яких МО України та ГШ ЗС України; Держкомзв'язок, СБУ, Національна поліція та Національний банк України.

У червні цього ж року в Україні утворено Національний координаційний центр кібербезпеки в організаційній структурі Ради національної безпеки і оборони України. Центр забезпечує координацію діяльності суб'єктів національної безпеки й оборони України під час реалізації Стратегії кібербезпеки України вживає заходів щодо підвищення ефективності системи державного управління з питань формування та реалізації державної політики у сфері кібербезпеки.

29 грудня 2016 р. Президент України підписав Указ, яким увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони “Про Доктрину інформаційної безпеки України”. Зокрема, у документі зазначено, що необхідність прийняття Доктрини інформаційної безпеки України, окрім загроз національній безпеці в інформаційній сфері, зумовлена потребою визначення сучасних підходів до побудови системи захисту та розвитку інформаційного простору, уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, особливо, у частині протидії деструктивному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах “гібридної” війни.

Документ чітко окреслює національні інтереси України в інформаційній сфері, визначає напрями і пріоритети державної політики у цій галузі та ґрунтується, окрім Конституції України, на положеннях Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента від 26 травня 2015 р. № 287.

За Доктриною, координуючим органом щодо діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні національної безпеки в інформаційній сфері України є РНБОУ, яка визначатиме ключові заходи у цьому напрямку.

Кабінет Міністрів України забезпечуватиме здійснення інформаційної політики держави, фінансування програм, пов'язаних з інформбезпекою, спрямовуватиме і координуватиме роботу міністерств, інших органів виконавчої влади у цій сфері. На Міністерство інформаційної політики України покладаються організація та забезпечення моніторингу засобів масової інформації та загальнодоступних ресурсів вітчизняного сегмента мережі Інтернет з метою виявлення інформації, поширення якої заборонено в Україні. Мінінформполітики також здійснюватиме моніторинг загроз національним інтересам і національній безпеці в інформаційній сфері.

Окрім того, Міністерство має визначати поточні пріоритети державної інформаційної політики та здійснювати контроль їхньої реалізації, координувати діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, урядових комунікацій, кризових комунікацій, зокрема під час проведення антитерористичної операції та в особливий період. Також на нього покладається завдання вироблення і впровадження стратегії інформаційного забезпечення процесу звільнення та реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Міністерство інформполітики спільно із Міністерством закордонних справ України здійснюють діяльність у доведенні офіційної позиції України в іноземних засобах масової інформації. Доктриною також покладається низка завдань на Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони, Службу безпеки України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації, розвідувальні органи, Національний інститут стратегічних досліджень.

Участь у забезпеченні захисту українського інформаційного простору від пропагандистської аудіовізуальної та друкованої продукції держави-агресора; розробці пріоритетів і стимулів розвитку українського кіно, телевізійного контенту, книгодрукування, зокрема щодо висвітлення героїчного спротиву Українського народу російській агресії також братимуть Міністерство культури України, Державне агентство України з питань кіно, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Державний комітет телебачення і радіомовлення України відповідно до їх компетенції.

У 2017 році Президент підписав Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, ухвалений ВР України 5 жовтня 2017 р. Враховуючи відсутність єдиного термінологічного апарату з питань інформаційної безпеки, позитивним фактом є тлумачення 21 терміни з питань кібернетичної безпеки та чіткий розподіл функцій між суб’єктами забезпечення кібербезпеки. Так, до Національної системи кібербезпеки увійшли: Державна служба спеціального зв’язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України. Визначено основні завдання Урядової команди реагування на комп’ютерні надзвичайні події України CERT-UA.

28 грудня 2021 року введено в дію Указом Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року №685/2021 “Про Стратегію інформаційної безпеки”, де визначаються актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних.

Метою Стратегії є посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина.

Досягнення мети здійснюватиметься шляхом ужиття заходів щодо стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, у тому числі спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, спрямованих на підрив державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвиток міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки.

1 вересня 2021 року президент США Дж. Байден та Президент України В. Зеленський провели переговори у очному форматі. Вони тривали в Білому домі близько двох годин. За підсумками зустрічі було підписано кілька угод, одна з яких передбачає співпрацю Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та американського Державного департаменту. Також Держспецзв'язку домовилося про спільну роботу з Агентством з кібербезпеки та безпеки інфраструктури Державному департаменту США.

Крім того, за результатами зустрічі Дж. Байдена та В. Зеленського планується підписати угоду, яка передбачає обмін досвідом та інформацією щодо протидії “агресії РФ у кіберпросторі”, а також розробку спільних протоколів дій. Інші умови цієї угоди такі:

- побудова платформи обміну інформацією про кіберінциденти;
- спільні дії щодо захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та надання інформації для покращення системи реагування на кіберінциденти;
- обмін досвідом у межах системи управління ризиками (Risk Management).

Було укладено договір про встановлення лінії захищеного зв'язку. Як зазначив голова Держспецзв'язку Ю. Щегол, підписання угоди, а також створення національних центрів обміну інформацією у столицях двох країн є важливим кроком для України та США.

За інформацією секретаря РНБОУ О. Данилова, у середині травня 2021 року стало відомо про створення в Україні національних кібервійськ. Цю ініціативу одноголосно підтримали усі 21 член Ради.

22 липня 2020 року стало відомо про те, що США нададуть Україні фінансову підтримку у розмірі \$38 млн. на розвиток кібербезпеки в країні. Про це на своїй сторінці у Facebook написав віце-прем'єр – міністр цифрової трансформації України М. Федоров.

За словами міністра, протистояння країн давно перейшло, стало розвиватися в інтернет-просторі. Україна постійно відчуває “негативну кіберактивність північного сусіда”, тому вона має “гідно протистояти такій агресії”. М. Федоров підкреслив, що залучення експертизи та досвіду США є дуже важливим для України, і такий великий

проект є черговим сигналом довіри до результатів та планів Міністерства цифрової трансформації України. За його словами, днями у відомстві розпочали активну фазу реформи кібербезпеки в Україні. Зокрема, змінено керівництво Держспецзв'язку, та розпочато розвиток ефективного та сучасного державного кіберцентру з метою забезпечення централізації та захисту державної IT-інфраструктури та реєстрів.

У рамках нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки Президент України В. Зеленський 1 січня 2022 року підписав Закон “Про електронні комунікації”. Документ визначає правила роботи в галузі електронних комунікацій. Він узгодить нормативно-правові акти країни з практиками ЄС.

Перший проект нового закону на базі Кодексу ЄС було розроблено за підтримки Офісу ефективного регулювання. Цей експертно-аналітичний центр фінансується Європейським Союзом у рамках ініціативи EU4Business. Документ передбачає захист прав абонентів та спрощує процедури ліцензування для компаній. Абоненти отримають можливість позасудового врегулювання спорів між абонентом та оператором. Водночас компанії стикатимуться з меншою кількістю бюрократичних перешкод у впровадженні нових технологій.

Таким чином, поява та активізації загроз в інформаційній сфері, насамперед загроз від ведення інформаційних воєн, суттєво підвищує роль та значення інформаційної безпеки у системі національної безпеки України та зумовлює розширення її змісту. Віра та контроль над національними інформаційними комунікаціями у XXI столітті може призвести до втрати національної незалежності. Майбутні війни – війни без застосування прямого насильства, засобами якого є непрямі дії, одним із методів яких можуть бути інформаційні війни.

Варто стверджувати, що протягом всього періоду незалежності України питання забезпечення інформаційної безпеки залежало від зовнішньополітичного курсу держави й поглядів її керівництва. Саме тому становлення національної системи інформаційної безпеки, без перебільшення, носить ситуативний і амплітудний характер. Помітні зрушення до 2014 р. спостерігались тільки за часи президентства Л. Кучми і В. Ющенко та, як бачимо, виявились недосконалими. Від початку російської “гібридної” агресії відбулись відчутні зміни у концептуальному і

нормативно-правовому забезпеченні проблематики інформаційної безпеки. У контексті останніх подій в Україні й у світі, збільшення кількості кібератак і кіберінцидентів проти нашої держави, питання розвитку найсучасного напряму забезпечення інформаційної безпеки – кібернетичної безпеки України опинились в епіцентрі уваги, адже кібернетична безпека пов'язана із захистом, насамперед, систем управління та об'єктів критичної інфраструктури, у т.ч. банківського сектору та є ваговою складовою інформаційної безпеки держави.

На наш погляд, концептуальні підходи до забезпечення інформаційної безпеки України мають враховувати такі чинники.

1. Інтегруючий та системоутворюючий характер інформаційної сфери, оскільки прояви реалізації загроз інформаційній безпеці України можуть спостерігатися в усіх, без виключення, сферах національної безпеки;

2. Необхідність створення системи моніторингу інформаційного простору, яка має функціонувати в безперервному режимі і мати у своєму складі систему раннього виявлення загроз інформаційній безпеці, а також, прогнозування впливу цих загроз на кожну сферу національної безпеки України;

3. Створення єдиного центру прийняття рішень та координації діяльності всіх державних і недержавних інститутів, які відносяться до суб'єктів інформаційної безпеки України;

4. Про активний характер реагування на загрози інформаційній безпеці України на стадії їх раннього виявлення;

5. Формування базису стійкості до інформаційних впливів, шляхом розвитку національної ідентичності громадян України, збільшення рівня їх медіаграмотності разом зі збільшенням присутності українських інформаційних продуктів в світовому інформаційному просторі, розвитку бренду України, як «гравця» у всіх міжнародних процесах;

6. Узгодження підходів до забезпечення власне інформаційної безпеки (змістовна складова) та кібербезпеки (технологічна складова);

7. Інвентаризації всіх можливостей та ресурсів, які можна залучити для забезпечення інформаційної безпеки України, зокрема можливостей та ресурсів української діаспори в різних країнах світу.

Повномасштабна війна РФ проти України, розв'язана 24 лютого 2022 року, змусила її організувати інформаційну війну проти агресора. При цьому ця війна проводиться на найвищому рівні, враховуючи більш з перерахованих вище чинників, застосовуються нові методи та способи, які раніше ніхто ніде не вживав.

5.2. Інформаційна безпека як складова національної безпеки у державах Закавказзя.

Вектор суспільного розвитку Азербайджану та перспективи його модернізації в умовах сучасного глобального світу визначили чотири ключових параметри.

Цими параметрами є: а) істотна залежність держави від видобування та експорту природних сировинних ресурсів; б) залежність країни від кон'юнктури на зовнішніх ринках енергоресурсів; в) архаїчність суспільної структури Азербайджану, зокрема, відсутність історично сформованих традицій виборів глави держави, патріархальність державних традицій; г) відчутна залежність розвитку Азербайджанської держави від вирішення проблеми Нагорного Карабаху.

Основними загрозами в інформаційній сфері для Азербайджану є відставання у галузі інформаційних технологій і наявність перешкод для інтеграції у світовий інформаційний простір; посягання на свободу інформації; посягання на державну таємницю; інформаційна агресія з боку інших країн, спотворення на міжнародній арені правди про Азербайджан; посягання на інформаційну систему та ресурси.

Трансформаційно-модернізаційні процеси у пострадянській Вірменії визначались рядом важливих чинників: а) особливостями географічного положення, зокрема, відсутністю виходу до моря, а також бідною природно-ресурсною базою (відсутність покладів нафти й газу, низька родючість ґрунтів); б) потребою у “захиснику”, а відповідно значним впливом Росії на внутрішню та геополітичну ситуацію в країні; в) специфічною особливістю розвитку політичної системи Вірменії є поступове конституційне послаблення інституту президентства при збереженні при

владі однієї домінуючої групи; г) суперечністю між існуванням чинних демократичних інститутів (багатопартійність, громадянське суспільство, опозиція, місцеве самоврядування) та існуванням олігархічної системи політичної влади.

За останні роки сфера інформаційних технологій в Республіці Вірменія отримала суттєвий розвиток, і в даний час вона залишається одним із найперспективніших напрямів для економіки Вірменії. У зв'язку з цим уряд РВ приділяє велику увагу розвитку сфери інформаційних технологій, оскільки вона сприяє активізації діяльності суб'єктів підприємництва та залученню до Вірменії нових іноземних інвестицій.

Грузія вирізняється серед інших колишніх радянських республік як найбільш прозахідна, за винятком країн Прибалтики. Нормативно-правове регулювання країни, у т. ч. в інформаційній сфері, змінювалося з метою наближення до вимог членства Світової організації торгівлі та участі в програмі Східного партнерства Європейського союзу (ЄС), а в перспективі також і вимогам вступу в ЄС і НАТО.

Для Грузії, як і для України, суттєве значення має інтеграція з ЄС. Отримання безвізового режиму та підписання асоціації продемонстрували грузинським громадянам відчутну вигоду від проведених в країні реформ. Хоча демократичний розвиток Грузії переживає значні труднощі, як з огляду на складну геополітичну ситуацію, так і враховуючи слабкі опозиційні сили всередині держави.

Таким чином, досвід Грузії в сфері інформаційної безпеки людини є цінним для України з огляду на:

- (1) проєвропейську політичну спрямованість, а отже і спроби адаптації до законодавства і стандартів ЄС;
- (2) геополітичну ситуацію, що пов'язана зі значним впливом (в т. ч. інформаційним) зі сторони Російської Федерації;
- (3) наявність територій, що не підконтрольні уряду, і використання конфліктів в цілях підривання суверенності державної влади;
- (4) нестійку політичну і економічну ситуацію всередині держави.

Вірменія

Перманентний інформаційний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном на тлі подій навколо Нагірно-Карабахської області (НКАО) вимагає від обох держав здійснення відповідних контрпропагандистських заходів та захист інформаційного простору. Але у Вірменії існує певна особливість – спрямованість національного інформаційного продукту на цільову аудиторію – вірменське населення, що здійснюється переважно рідною мовою. З цього приводу відомий фахівець у галузі інформаційної безпеки С. Мартиросян зазначає, що більшість матеріалів у перекладі англійською чи іншими іноземними мовами подекуди втрачають первісний зміст, який був закладений автором. По-друге, тандем Туреччина-Азербайджан має змогу формувати більш інтенсивні інформаційні потоки англійською та іншими іноземними мовами, при цьому азербайджанський “азергітпроп”, окрім потужних інвестицій у пропагандистську діяльність, активно використовує можливості соціальних мереж. Не менш важливим й актуальним питанням, пов’язаним із висвітленням ситуації навколо конфлікту в НКАО, є подання оперативної та достовірної інформації із району проведення бойових дій іноземними мовами в офіційних джерелах, зокрема у режимі on-line, де Вірменія суттєво поступається Азербайджану.

На думку експерта аналітичного центру “Митк” Е. Абраамяна, “...у Баку здійснюється “азербайджанізація” інформаційного поля і для цього знищуються всі антиазербайджанські матеріали. Поставлена мета – залишити лише нейтральні і безпечні повідомлення. Я впевнений, що це частина державної програми, метою якої є вплив на вірменську громаду”. За його словами, у ситуації, що склалась, ініціативу повинна взяти на себе вірменська сторона: “Треба перейти у контрнаступ, підключивши до цього як Службу національної безпеки, так і олігархів, які можуть профінансувати цей процес, а з атаками хакерів слід боротися й у рамках державної програми, і за особистої ініціативи”.

У 2006 р. Вірменія приєдналась до Конвенції Ради Європи “Про кіберзлочинність” від 21 листопада 2001 р.

Першим державним документом, в якому було чітко сформульовано два основних пункти щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, стала Стратегія

національної безпеки Республіки Вірменія, схвалена Радою національної безпеки при Президентові Республіки 26 січня 2007 р. Слід зауважити, що термін “інформаційна складова” у ньому не закріплений, проте у розділі “Внутрішні загрози” відзначено “незадовільний рівень розвитку інфраструктурної мережі”.

Відповідно до п. 4 розділу II “Стратегія внутрішньої безпеки” вказаного вище документа до інформаційної сфери належать:

інтеграція у міжнародний інформаційний простір, професійне формування у міжнародного співтовариства істинних уявлень про Вірменію та вірмен, протидія дезінформації і негативній пропаганді;

забезпечення збалансованої за обсягом і якістю інформації вірменською мовою у глобальній мережі Інтернет по всіх галузях вірменознавства.

У Воєнній доктрині Республіки Вірменія, затвердженої Указом Президента від 27 грудня 2007 р. № УП-308, серед зовнішніх загроз воєнній безпеці держави визначено пропаганду вірменофобії і ворожнечі до Республіки Вірменія та її громадян, ведення інформаційної війни проти неї за допомогою поширення дезінформації про Республіку Вірменія та іншими засобами, розпалювання релігійного та етнічного екстремізму.

Так, ще у 2008 р. голова Міністерства закордонних справ Вірменії В. Осканян зауважив, що: “...важливим аспектом інформаційної безпеки Вірменії та вірменства є агресивні дії вороже налаштованих держав і соціальних груп, які використовують новітні технології у веденні пропаганди. Вірменія і вірменський народ опинилися перед обличчям серйозної інформаційної війни, яка ведеться суміжними державами”. Він також повідомив, що Вірменія через нестачу коштів відчуває труднощі у пропаганді своєї позиції щодо таких питань, як Нагірний Карабах або відносини з Анкарою. За його словами, Азербайджан і Туреччина з кожним роком збільшують кошти для пропаганди, спрямованої проти Вірменії. Зокрема, В.Осканян відзначив необхідність залучення іноземного капіталу задля контрпропагандистської діяльності.

Законодавство Вірменії в інформаційній сфері останні роки спрямоване на свободу, безпеку, а також економічного ефекту для всіх сфер (держави, суспільства,

бізнесу та особистості). Нормативно-правова база у Вірменії розвивається з урахуванням стандартів та норм ЄС. Телекомунікаційний сектор Вірменії одночасно ліберальний і відкритий бізнесу. Хоча спостерігається залишкова тенденція до надмірного регулювання кіберпростору.

Норми інформаційного права містять Конституція Республіки Вірменії (зокрема, ст. 33. Свобода і таємниця обміну повідомленнями, ст. 34. Захист персональних даних, ст. 41. Свобода думки, совісти і релігії, ст. 373 42. Свобода вираження поглядів, ст. 51. Право на отримання інформації, ст. 53. Право на подачу петицій), Кримінальний кодекс (містить норми щодо відповідальності за злочини проти безпеки комп'ютерної інформації), Цивільний Кодекс, а також закони Республіки Вірменії “Про свободу інформації”, “Про електронну комунікацію” “Про державне сприяння сфері інформаційних технологій”, “Про захист персональних даних” та інші.

Дуже розвиненим, в тому числі на рівні міжнародних домовленостей, є законодавче регулювання у сфері інтелектуальної власності, зокрема Закони “Про авторське право і суміжні права” та інші.

До концептуальних документів в інформаційній сфері належить Концепція розвитку сфери інформаційних технологій на період 2008-2018 рр., схвалена Урядом Республіки Вірменія 28 серпня 2008 р., у якій визначено перспективи та напрями розвитку інформаційних технологій та інформаційного суспільства.

В результаті реформ у сфері інформаційних технологій Вірменії 17 грудня 2014 року Національні Збори Республіки Вірменія ухвалили Закон “Про сприяння у сфері інформаційних технологій”. Цей закон має докладно врегулювати порядок діяльності у сфері інформаційних технологій, а також надати учасникам цієї сфери певні пільги. Незважаючи на тривалий інформаційний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном державницький та інституціональний підходи до інформаційної безпеки у Вірменії почали формуватися лише у 2009 р. – цьому передувала низка хакерських атак на органи державної влади й управління. Відтоді була прийнята Концепція з інформаційної безпеки Республіки Вірменія, у якій визначено низку національних інтересів у сфері інформаційної безпеки, загрози цим

інтересам, основні положення державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки, завдання й методи їх забезпечення. Наприкінці 2009 р. була створена робоча група для розробки пріоритетів державної політики з означених питань.

Особливістю вірменської системи інформаційної безпеки є спрямованість на вирішення інформаційних проблем не тільки Вірменії, але і всього вірменства. При цьому, як першочергові завдання цієї сфери виділяють такі.

1. Інвентаризація наявних і формування нових інформаційних ресурсів, розробка системи їх ефективного співробітництва і безпечної діяльності.

2. Концептуальна розробка методів внутрішньої і зовнішньої пропаганди / контрпропаганди і їх практична реалізація.

3. Створення взаємодоповнюючих брендів вірменства і Вірменії, впровадження цих брендів – як елементи свідомості – у вірменському середовищі і в інших спільнотах.

4. Розробка і реалізація суспільно-політичних, наукових, навчальних та інших загальнонаціональних проектів.

5. Широке застосування сучасних технологій (“медіа”, “кібер” та “мобайл”) інформаційної політики для вирішення політичних, історичних, культурних, економічних і інших проблем вірменства.

6. Концептуальна розробка національної “ноополітики” – мережево-центричної системи, і формування на цій базі єдиного інформаційного і організаційного простору вірменства.

Як платформа для комунікації і координації політики в ІКТ і нормативно-правовій сферах у Вірменії створена Рада з підтримки розвитку сектора ІКТ, консультативна група, яка складається з представників приватного сектора, чиновників і представників громадянського суспільства, і очолює його прем'єр-міністр. Рада сприяє змінам політики та законодавства, у напрямку розвитку кіберпростору Вірменії та лібералізації радіочастотного спектру. Рада істотно спростила елементи процесу мережевого ліцензування. У Вірменії практикується ліберальний підхід щодо управління Інтернетом. В країні проголосували проти поправок до Регламенту міжнародного електров'язку, запропонованих Росією і

підтриманих державами-однодумцями на Всесвітній конференції з міжнародного електрозв'язку в грудні 2012 р. Ці поправки були спрямовані на передачу контролю над управлінням глобальною мережею Організації Об'єднаних Націй і, в результаті, на зонування кіберпростору.

Телебачення, як і раніше є основним джерелом інформації. Вірменія була однією з перших пострадянських держав, в якому пройшла приватизація телекомунікаційної індустрії. Сектор телекомунікації останніх 20 років стає все більш конкурентоспроможний в результаті подальшої лібералізації і конкуренції із за кордоном. Провайдери телекомунікаційних послуг значною мірою зосереджені в руках іноземних компаній. Уряд Вірменії ще в 2001 році сформулював план розвитку сектора ІКТ (Open Net Initiative, "Armenia", in *Access Controlled: The Shaping of Power, Rights and Rule in Cyberspace*, eds. Ron Diebert et al. (MIT Press, 2010).

Паралельно був схвалений пакет поправок в законодавство, які звільняли ІТ компанії з персоналом до 15 осіб від прибуткового податку (20%) на три роки з моменту заснування. Законопроект також передбачав пільгову ставку прибуткового податку для працівників ІКТ-стартапів на рівні 10 відсотків замість загальнодержавного мінімуму, що становить в даний час 24,4%. Уряд і міністерство економіки продовжують просувати розвиток сектора ІКТ, одночасно працюючи над розвитком електронного уряду в Вірменії і підвищуючи якість послуг зв'язку. Однак стрімко розвивається взаємодія через соціальні мережі.

Вірмени активно використовують простір Інтернету для просування локальних громадських ініціатив. При цьому аудиторія, на яку розраховані ініціативи, знаходиться не лише всередині країни, а й і за кордоном. Члени діаспори, особливо що знаходяться в Каліфорнії, беруть помітну участь у політичному і фінансовому житті Вірменії. З цієї причини основна частина контенту генерується вірменською та англійською мовами. В той же час, мають місце злочини в мережевому просторі, за оцінкою поліції 80 відсотків кіберзлочинів в Вірменії відбуваються в соціальних мережах, серед яких найбільш поширені – розкрадання персональних даних та вимагання. Порушники часто створюють підроблені акаунти і розміщують компрометуючі фото, наклепницькі заяви або пропонують сексуальні послуги від

імені сфальсифікованих акаунтів з викраденими даними. Найчастіше злочинці дають реальні телефонні номери жертви, а компрометуючі матеріали видаляють тільки після отримання грошей.

Кіберзлочини в Вірменії часто пов'язані з невирішеним конфліктом з Азербайджаном через Нагірний Карабах. Експерти оцінюють це протистояння як інформаційну війну другого покоління. Конфлікт супроводжується втручанням третіх сторін, зокрема, свої інтереси в інформаційнішому протистоянні мають країни регіону: Туреччина, Іран, Грузія, а також глобальні гравці – Російська Федерація, США і ЄС. При цьому використовуються широко методи інформаційного впливу (пропаганда), а також кібератаки. Атаки на сайти загострюються в певні періоди року, часто в місяць здійснюється від 50 до 100 атак на вірменські сайти. За даними фонду “Нораванк” вірменського аналітичного центру, який вивчає проблеми інформаційної безпеки, вірменські сайти часто атакують під час національних свят.

Уряд і міністерство економіки продовжують просувати розвиток сектора ІКТ, одночасно працюючи над розвитком електронного уряду в Вірменії і підвищуючи якість послуг зв'язку. Державним органом, який визначає політику з інформаційної безпеки є Рада національної безпеки Республіки Вірменія, яку очолює Президент. Уповноваженим національним координуючим органом у сфері забезпечення інформаційної безпеки за рішенням Уряду Республіки Вірменія від 03 березня 2011 р. № 185-А є Служба національної безпеки; при апараті прем'єр-міністра діє Рада сприяння розвитку інформаційних технологій.

За вироблення і реалізацію державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері інформаційних технологій відповідає Міністерство економіки, а громадською організацією, яка координує діяльність компаній сфери інформаційних технологій, є Союз підприємств інформаційних технологій, метою якого є захист економічних інтересів компаній даної галузі, стимулювання розвитку бізнесу, заохочення досліджень у сфері ІКТ.

У рамках Концепції “Освіта електронного суспільства у Республіці Вірменія”, прийнятої за Рішенням Уряду від 25 лютого 2010 р., заплановано створення Державного органу із забезпечення інформаційної безпеки, у складі якого

передбачено формування Національної групи швидкого реагування на комп'ютерні інциденти.

Питання забезпечення кібербезпеки і боротьби проти кібертероризму включені у Національну програму з підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю (2011 р.), а також у Національну стратегію по боротьбі з тероризмом (2012 р.). Нагальною потребою стало створення окремого навчального центру з підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері ІКТ та інформаційної безпеки.

26 грудня 2013 р. Уряд Республіки Вірменія затвердив “Рішення щодо стандартних вимог до офіційних сторінок органів державного управління в мережі Інтернет”. Відтоді офіційні сайти урядових організацій розміщуються на серверах державних органів або інтернет-провайдерів у зоні безпеки за допомогою спеціальних захищених вузлів або на серверах Служби національної безпеки. Свою діяльність вони розпочинають лише після перевірок і з дозволу Служби національної безпеки.

14 серпня 2014 р. протокольним рішенням Уряду Республіки Вірменія були затверджені “*Принципи управління Інтернетом*”, за допомогою яких реалізуються такі завдання:

- розробка основних принципів управління Інтернетом;
- формування політики управління Інтернетом;
- державна підтримка питань розвитку надійності і безпеки мереж;
- сприяння співробітництву у галузі управління Інтернетом міждержавних, міжнародних, регіональних та інших організацій.

У рамках співробітництва держав СНД щодо забезпечення інформаційної безпеки, окрім забезпечення зближення законодавчих баз держав-учасників у сфері інформаційної безпеки, представники Республіки Вірменія вивчають досвід інших держав-учасників Співдружності щодо створення і функціонування Національних груп швидкого реагування на комп'ютерні інциденти і перепідготовки оперативних працівників підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю.

Міністерство оборони Вірменії робить певні кроки у напрямі формування кіберармії. Створення такої структури є вкрай важливим, “...оскільки команди антихакерів вже сформовані в Азербайджані та Грузії”.

“Нам, безумовно, не завадило б вивести це на офіційний рівень”, – вважає С.Мартиросян – “...зрештою, йдеться про конфіденційну інформацію державних структур і персональних даних наших громадян. Звичайно, на все потрібен час, проте культура інформаційної безпеки серед вірмен поки що слабо розвинена”.

У 2014 р. Уряд РВ затвердив Стратегічний план електронного управління, яким, фактично, підтвердив відповідальність за безпеку електронних послуг і зобов’язання щодо боротьби з кіберзагрозами. У цьому ж році на засіданні Круглого столу з питань інформаційної безпеки заступник Міністра оборони РВ Д. Тоноян зауважив, що “...у процесі стратегічного перегляду оборони РВ велике значення надається питанням інформаційно-технічної безпеки, у рамках першого етапу якого ми оцінили такий напрям, як, наприклад, інформаційна війна. Спільні зусилля державного управління, науково-дослідницької та бізнес-сфер повинні бути спрямовані на виявлення способів, видів, методів і необхідних ресурсів для нейтралізації цих загроз, забезпечення інформаційної доступності, цілісності і безпеки”.

Керівник Центру політики національної безпеки та інформаційно-комунікаційних технологій Національного дослідницького університету Міністерства оборони Республіки Вірменія А. Григорян висловив думку, що єдиний підхід у питанні управління кібербезпекою у Вірменії відсутній. Відповідальність щодо забезпечення кібербезпеки країни покладено на поліцію, Службу Національної безпеки і Міністерство оборони, діяльність яких в основному сконцентрована на захисті державних ресурсів, отже, уряд бачить вирішення питань кібербезпеки через забезпечення інформаційної безпеки. Такий підхід передбачає дві складові: змістовну (врегулювання на законодавчому рівні) та техніко-технологічну (впровадження ІТ рішень). Таку модель і впроваджує РФ.

768 вірменських сайтів підключені до системи CloudFlare. Цей сервіс, дозволяє збільшити швидкість передачі даних та допомагає підвищити ступінь захисту інформації. CloudFlare працює у Вірменії тривалий час та є Інтернет-провайдером. Кеш CloudFlare, встановлений у Вірменії, є другим на пострадянському просторі (перший у Москві). У 2011 році система була високо оцінена на Всесвітньому

економічному форумі в Давосі за використання інноваційних технологій захисту від загроз.

Вірменія проводить заходи, спрямовані на захист державних та громадських інтересів у сфері інформаційної безпеки та приведення відповідного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Набули чинності низка нормативних актів, що регламентують цю сферу, у тому числі національна стратегія безпеки та концепція інформаційну безпеку, а також закони про боротьбу з тероризмом; про державну та службову таємницю; про електронні документи та цифрові підписи; про захист особистих даних; про свободу інформації; та про засоби масової інформації.

На виконання відповідних рішень уряду:

а) було вжито низку практичних заходів щодо забезпечення захисту наявної у відкритому доступі онлайн-інформації державних органів, а також щодо забезпечення безпечного підключення їх інформаційних систем до Інтернету;

б) було затверджено мінімальні вимоги до офіційних веб-сайтів державних органів.

Вірменія прийняла та застосовує набір стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), що належать до інформаційної безпеки. У жовтні 2006 року було ратифіковано Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинності, після чого були внесені відповідні зміни до національне законодавство.

Вірменія бере активну участь у відповідних програмах, навчальних курси та спільні ініціативи, що здійснюються в рамках різних міжнародних організацій, таких як Співдружність Незалежних Держав, Організація Договору про колективну безпеку, Європейський Союз та Організація Північноатлантичного договору. Зокрема, у 2016 році було проведено спільне двоетапне навчання “Кібер-антитерор” за участю країн – членів Співдружності Незалежних Держав.

У 2017 році було запропоновано для внутрішнього міжвідомчого затвердження проект Угоди про співпрацю держав – членів ОДКБ у галузі забезпечення інформаційної безпеки.

У червні 2019 року Національні Збори Вірменії на позачерговому засіданні проголосували за ратифікацію “Договіру про співпрацю у сфері забезпечення

інформаційної безпеки між країнами ОДКБ”, яке було підписано 30 листопада 2017 року у Мінську між Вірменією, Росією, Білоруссю та Таджикистаном, Киргизом.

“Основними цілями Договору є подальший розвиток інформаційної безпеки держав – членів ОДКБ на основі міждержавного співробітництва, удосконалення механізмів протидії загрозам у ІТ-сфері, спільна протидія незаконній діяльності в інформаційному просторі держав – членів ОДКБ”, - сказав голова Служби національної безпеки Вірменії А. Ванецян, який представляв проєкт.

Він зазначив, що це також сприяє розвитку технологічної бази забезпечення інформаційної безпеки сторін, співпраці у питаннях забезпечення міжнародної інформаційної безпеки.

А. Ванецян зазначив, що система діятиме між країнами членами ОДКБ та інформація передаватиметься згідно з принципом доцільності. За його словами “в Угоді вказані чіткі критерії, які держави мають враховувати, виключаю, що може статися витік інформації, що зашкодить безпеці Вірменії. Це закрита система, яка стосується лише країн – членів ОДКБ”.

Слід зауважити, що у вересні 2021 року Україна та Вірменія підписали Меморандум про співробітництво у сфері регулювання телерадіомовлення між Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення та Комісією з питань телебачення і радіо Республіки Вірменія. Метою цього Меморандуму є розвиток співробітництва у сфері регулювання телерадіомовлення через підтримку та реалізацію спільних заходів, обмін інформацією та досвідом між національними регуляторними органами України та Республіки Вірменія.

Азербайджан

Розбудова національної системи інформаційної безпеки Азербайджану розпочалась у 1993 р., після обрання на пост Президента Гейдара Алієва. У цей період часу, внаслідок тривалого збройного конфлікту навколо НКАО та пропагандистських заходів серед населення країни, які здійснювались вірменськими діаспорними організаціями, ЗМІ, неурядовими організаціями поширювались антинаціональні та

антидержавні настрої. Це змусило керівництво країни приділити належну увагу заходам забезпечення інформаційної безпеки.

На думку помічника Президента Республіки Азербайджан (РА) з суспільно-політичних питань, доктора історичних наук, професора А. Гасанова, “В інформаційній війні, яка сьогодні ведеться проти Азербайджану з боку Вірменії вірменська діаспора та й сама РВ прагнуть дискредитувати імідж Азербайджану, успіхи, досягнуті у політичній, економічній та культурній сферах. Головною метою вірмен і політичних кіл, які сприяють їм, є формування негативного уявлення про Азербайджан у міжнародній світової спільноти ... досвід розвинених країн демонструє, що в інформаційній війні Азербайджані у цій сфері необхідно створити окрему концепцію інформаційної безпеки, де повинні бути визначені: національна інформаційна діяльність та правові основи політики безпеки, системно вивчені, згруповані загрози безпеки інформаційному середовищу держави, зроблено прогнози щодо конкретних наслідки, які можуть породити ці загрози. У той же час повинна бути серйозно забезпечена ефективність практичної діяльності державних структур у цій сфері”. На погляд вченого, своєчасне виявлення і знешкодження загроз інформаційній безпеці у кожній країні мають велике значення щодо повного забезпечення національної безпеки. Саме тому однією з головних проблем національної безпеки Азербайджану після здобуття незалежності стало питання формування єдиної інформаційної політики та гарантії безпеки, створення, захист і управління національним інформаційним середовищем.

За роки незалежності Азербайджану у цій сфері сформувалось законодавче підґрунтя. Передусім це – Конституція Азербайджанської Республіки (1995 р.), Закон “Про інформацію, інформатизацію і захист інформації” від 3 квітня 1998 р., у якому прописані положення щодо захисту інформації; Закон “Про національну безпеку” від 29 червня 2004 р. та Концепція національної безпеки Азербайджанської Республіки від 23 травня 2007 р. № 2198.

Так, у Законі “Про національну безпеку” серед основних національних інтересів Азербайджанської Республіки в інформаційній сфері зазначено: забезпечення конституційних прав громадян щодо отримання законним шляхом, передачі,

підготовки та розповсюдження інформації; захист і розвиток інформаційних ресурсів; формування інформаційного простору і забезпечення його захищеності; інтеграція у світову систему зв'язку та інформації.

У Концепції національної безпеки Азербайджанської Республіки (2007 р.) визначено низку завдань щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері. Зокрема, у п. 4.3.11 “Політика інформаційної безпеки” визначено складові забезпечення інформаційної безпеки держави – комплекс заходів, спрямованих на охорону державних, громадських і приватних інформаційних ресурсів, а також захист національних інтересів у сфері інформації; удосконалення правових механізмів та удосконалення діяльності, пов'язаної із захистом державної таємниці. При цьому зауважимо, що заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки держави здійснюються в умовах перманентного воєнного конфлікту навколо НКАО.

У 2010 р. Азербайджан приєднався до Конвенції Ради Європи “Про кіберзлочинність” від 21 листопада 2001 р. Двома роками пізніше, у 2012 р., відповідним Указом Президента Азербайджанської Республіки “Про заходи щодо удосконалення діяльності у сфері інформаційної безпеки” створено Державне агентство спеціального зв'язку та інформаційної безпеки – структура, відповідальна за забезпечення безпеки інформаційних систем спеціального призначення. У цьому ж документі визначено низку завдань Міністерству зв'язку та інформаційної політики Республіки Азербайджан щодо постійного моніторингу стану кібербезпеки держави. На виконання частини 5 вищевказаного Указу створений Центр електронної безпеки при Міністерстві високих технологій Азербайджанської Республіки, який координує діяльність суб'єктів інформаційної інфраструктури у сфері кібербезпеки. Серед напрямів діяльності Центру – збір та аналіз інформації щодо кіберінцидентів, забезпечення освіти користувачів; розробка інструкцій у напрямку запобігання електронних загроз та здійснення запобіжних заходів. У 2015 р. Центр обрано до міжнародного співтовариства команд реагування на інциденти інформаційної безпеки – “FIRST”.

2 квітня 2014 р. затверджено “Національну стратегію з інформаційних і комунікаційних технологій у Азербайджанській Республіці на 2014-2020 рр. Одним з

основних напрямів є забезпечення інформаційної безпеки, яке полягає у вдосконаленні єдиної державної політики та правової бази, а також розвитку системи, що забезпечує інформаційну безпеку національного інформаційного простору і критичної інфраструктури країни; здійснення низки заходів зі скорочення технічної і технологічної залежності від зарубіжних країн; забезпечення інформаційної безпеки інфраструктури “е-урядування”; підготовку рекомендацій та надання методичної підтримки щодо посилення кібербезпеки; а також міжнародне співробітництво у галузі інформаційної безпеки країни та розвиток національного контенту.

З огляду на те, що інформаційна безпека є одним з найважливіших факторів впливу на розвиток держави та її національну безпеку, заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки до грудня 2015 р. координувались Міністерством національної безпеки Республіки Азербайджан, на базі якого утворено Службу державної безпеки і Службу зовнішньої розвідки. Питання боротьби з кіберзлочинністю покладено на Службу державної безпеки Республіки Азербайджан.

Нова концепція розвитку, під назвою “Азербайджан 2020: бачення майбутнього”, робить акцент на економіці, заснованій на знаннях, і на проникненні ІКТ в усі сфери суспільства. Доступ до ІКТ і інфраструктура сконцентровані в містах, де знаходиться 80 відсотків усіх стаціонарних мереж. Більш того, поширення стаціонарних мереж дещо зросла протягом останніх кількох років, досягнувши 18 відсотків. Азербайджанці добре представлені в соцмережах і дуже активні в місцевій блогосфері. Явним фаворитом серед соцмереж є Facebook, де зареєстровано близько одного мільйона аккаунтів. Приблизно 35 відсотків усіх інтернет-користувачів посилаються на Facebook як на ресурс, яким 378 вони активно і регулярно користуються. Другий за поширеністю онлайнресурс – YouTube; російські соціальні мережі Однокласники і вКонтакте займають 6-е і 11-е місця відповідно.

17 квітня 2021 року Президентом Азербайджанської Республіки, після чергового загострення вірмено-азербайджанського конфлікту, був підписаний Указ “Про деякі заходи щодо забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури”. Відповідно до Указу поступальний розвиток інформаційних технологій, глобалізація інформації та інформаційних систем стали важливим

засобом, що є прогресом держави і суспільства. В Азербайджанській Республіці на основі інформаційних технологій також створюється відповідна інформаційна інфраструктура для вирішення питань державної ваги. Підключення цієї інфраструктури до глобальних інформаційних мереж, зокрема інтернет-мережі, призводить до перетворення інфраструктурних об'єктів на мету кібератак.

Виведення з ладу або порушення функціональності систем і мереж, що входять у критичну інформаційну інфраструктуру, створену з метою вирішення важливих з погляду інтересів держави, суспільства та громадян питань, призводить до серйозних збитків, що диктує необхідність розгляду кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури як пріоритетного питання. Поступальний розвиток інформаційних технологій, глобалізація інформації та інформаційних систем стали важливим засобом, що є прогресом держави і суспільства. В Азербайджанській Республіці на основі інформаційних технологій також створюється відповідна інформаційна інфраструктура для вирішення питань державної ваги. Підключення цієї інфраструктури до глобальних інформаційних мереж, зокрема інтернет-мережі, призводить до перетворення інфраструктурних об'єктів на мету кібератак.

Грузія

Грузія вирізняється серед інших колишніх радянських республік як найбільш прозахідна, за винятком країн Прибалтики. Нормативно-правове регулювання країни, в тому числі в сфері інформаційній сфері, змінювалося, з метою наближення до вимог членства Світової організації торгівлі та участі в програмі Східного партнерства Європейського союзу (ЄС), а в перспективі також і вимогам вступу в ЄС і НАТО. Організація "Freedom House" окреслила ситуацію в сфері засобів масової інформації як найбільш ліберальну і плюралістичну в регіоні в 2013 році, проте наголошується зростаюче занепокоєння з приводу політичного впливу на основні канали мовлення. Медійне середовище відрізняється різноманітністю, але при цьому поляризованим характером. Наслідки російсько-грузинської війни 2008 року, в ході якої відбулася одна з перших кібератак в умовах міждержавного конфлікту, показали вразливість Тбілісі в інформаційному та кіберпросторі. Як наслідок, уряд Грузії посилив

інформаційну політику, в тому числі підтримку вільного інтернету і запобігання цензурі.

В цілому можна говорити про ліберальність телекомунікаційної галузі. Інформаційно-комунікаційні технології щораз більше інтегруються в економіку, суспільне життя і політику країни. Відомості про контроль і нагляд нечисленні, урядові заходи блокування онлайн-контенту відсутні. При цьому навіть в таких ліберальних умовах все-таки спостерігається деякий брак прозорості телекомунікаційної сфери. Склад власників медіакампаній часто приховується за фіктивними фірмами і компаніями в офшорних зонах. Конституція Грузії визначає, що “особисте життя кожної людини, його робоче місце, особисті записи, листування, переговори по телефону або з використанням інших технічних засобів, а також отримані за допомогою технічних засобів повідомлення недоторканні” (ст.20). Також, стаття 24 Конституції захищає право кожного громадянина “вільно отримувати та поширювати інформацію, висловлювати і поширювати свої думки в усній, письмовій чи іншій формі. Засоби масової інформації є вільними. Цензура забороняється”. Конституційні засади втілені в нормах галузевого законодавства, зокрема, Законами “Про електронні комунікації”, “Про інтелектуальну власність”, “Про інформаційну безпеку”, “Про мовлення” та інші.

Закон “Про електронні комунікації” (2013 р.) встановлює принципи розвитку конкурентного середовища в сфері комунікацій, регламентує права і обов’язки учасників правовідносин, визначає засади передачі персональних даних, а також визначає сферу компетенції національного органу регулювання зв’язку – Національної комісії Грузії з комунікацій. Національна комісія наділена двома основними механізмами забезпечення дотримання встановлених норм: відкликання ліцензій на роботу і накладення штрафів за недотримання, до 3 відсотків доходу оператора після третього порушення. Штрафи та відкликання ліцензій не вимагають санкціонування судом, але в суд можна подати апеляцію, і протягом цього часу санкції будуть продовжувати діяти. Серед соціальних мереж за кількістю користувачів в Грузії лідирує Facebook. Хоча в Інтернет-просторі Грузії широко використовується російська мова. Російськомовна блогосфера в Грузії більше політизована, ніж англо-

або грузино-мовний інформаційний простір. Певною мірою це обумовлено бажанням спілкування блогерів з колегами на пострадянському (а отже російськомовному) просторі. Інтернет посідає друге за важливістю місце серед джерел новин та інформації після телебачення. Результати опитування показали, що 6 відсотків респондентів дізнаються новини політики онлайн, а ще 12 відсотків вважають інтернет в цілому важливим джерелом інформації. Для онлайн-джерел новин не встановлено вимоги ліцензування, вихід на цей ринок відрізняється мінімальними перешкодами і низькою собівартістю. Онлайн-журналістика в Грузії характеризується високою якістю і виграє від здорового рівня плюралізму. На відміну від телевізійних станцій онлайн-ресурси меншою мірою залежать від політичного тиску. Доступ до всіх можливостей електронного врядування відкритий на одному сайті: <http://e-government.gov.ge>, серед доступних послуг, наприклад, можливості: перевірити виписані на громадянина штрафи на сайті поліції; замовити закордонний паспорт на сайті громадянського реєстру он-лайн, так само – отримати будь-яку довідку; поспілкуватися з відеоконсультантом на сайті міністерства фінансів і з'ясувати, які податки потрібно сплатити у тому чи іншому випадку, в тому числі, прямо на сайті розрахувати вартість розмитнення авто; підготуватися до здачі тестів на водійські права; перевірити дійсність будь-якого завіреного нотаріусом документа у банку нотаріальних даних та інші. Для Грузії, як і для України, суттєве значення має інтеграція з ЄС. Отримання безвізового режиму та підписання асоціації продемонстрували грузинським громадянам відчутну вигоду від проведених в країні реформ. Хоча демократичний розвиток Грузії переживає значні труднощі, як з огляду на складну геополітичну ситуацію, так і враховуючи слабкі опозиційні сили всередині держави. Це ще одна причина, яка робить цінним вивчення досвіду Грузії у сфері безпеки, зокрема, інформаційної.

У серпневих подіях 2008 р. Грузія отримала надто серйозний урок – питання захисту кіберпростору (об'єктів критичної інфраструктури та воєнного призначення) стало на одну сходинку із питаннями захисту суверенітету і територіальної цілісності країни. На порядок денний вийшла необхідність розробки Національної стратегії кібербезпеки.

23 грудня 2011 р. Парламент Республіки прийняв Концепцію національної безпеки Республіки Грузія, якою скасовано попередню Концепцію у редакції 2005 р. Враховуючи сумний досвід російсько-грузинської війни, у новій редакції Концепції прописано виклики і загрози, пов'язані з військовою присутністю РФ на території Абхазії й Південної Осетії та невиконання РФ зобов'язань, виголошених на Стамбульському саміті 1993 р. У Документі зазначено, що для Грузії важливими є питання забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом, об'єктів критичної інфраструктури та удосконалення законодавства з безпеки інформаційних технологій.

У Концепції сформульовано виклики і загрози національній безпеці країни, а також визначено, що викликами для національної безпеки Грузії є використання органами державної влади й управління недостовірної інформації, несанкціоноване втручання у роботу державних інформаційних систем, інформаційні атаки з боку сторонніх організацій; наголошується на необхідності зміцнювати безпеку за такими напрямками, як передача та зберігання державної інформації, боротьба з кіберзлочинністю і захист від інтернет-атак. Підкреслюється важливість взаємодії з іншими державами у цій галузі та розробка правової бази для бажаного розвитку кіберпростору.

У Документі також визначено обов'язки нової структури – Групи допомоги Агентству з обміну інформацією по реагуванню на комп'ютерні інциденти (CERT). Слід зауважити, що Агентство з обміну інформацією було створено ще у 2010 р. для вирішення питань забезпечення кібербезпеки всієї урядової мережі, за виключенням структур оборонного призначення.

Загальною метою новоутвореної групи CERT стало підвищення рівня безпеки кіберпростору Грузії шляхом дослідження випадків її ослаблення і спільної роботи з іншими країнами та міжнародними організаціями, такими як ЄС, НАТО та Міжнародний союз електрозв'язку.

Після кібератак у 2007-2008 рр. на Естонію й Грузію останні розпочали реалізацію відповідних державних програм у галузі інформаційної безпеки. У 2009 р. Грузія приєдналася до спільного проекту Ради Європи та ЄС. До того ж у Грузії відпрацьовано комплексну кіберстратегію щодо захисту державного й

приватного секторів країни. Естонія продовжила співпрацювати з фахівцями Центру передового досвіду спільного захисту від кіберзагроз під егідою НАТО, що дислокується в м. Таллінні. Потрібно зауважити, що під час серпневих подій 2008 р. Грузія отримала надто серйозний урок – питання захисту кіберпростору (об'єктів критичної інфраструктури та воєнного призначення) стало на одну сходинку із питаннями захисту суверенітету й територіальної цілісності країни. Постала необхідність розробки Національної стратегії кібербезпеки.

У новій редакції Концепції національної безпеки Грузії (на заміну Концепції національної безпеки 2005 р.) – документ, у якому сформульовано виклики та загрози національній безпеці країни. Зокрема, у пункті 10 розділу “Національні інтереси Грузії” наголошено на потребі зміцнювати безпеку щодо таких напрямів, як передача й зберігання державної інформації, боротьба з кіберзлочинністю та захист від інтернет-атак. Підкреслено важливість взаємодії з іншими державами в цій галузі й розробку правової бази для бажаного розвитку кіберпростору. У Концепції також визначено обов'язки нової структури – Групи допомоги Агентству з обміну інформацією з реагування на комп'ютерні інциденти (CERT). Потрібно зауважити, що Агентство з обміну інформацією створено ще у 2010 р. для вирішення питань забезпечення кібербезпеки всієї урядової мережі, за винятком структур оборонного призначення. Загальною метою групи CERT стало підвищення рівня безпеки кіберпростору Грузії за допомогою дослідження випадків її ослаблення й спільної роботи з іншими країнами та міжнародними організаціями, такими як ЄС, НАТО й Міжнародний союз електрозв'язку. Цим же Законом створено Бюро кібербезпеки та Групу допомоги Бюро кібербезпеки з реагування на комп'ютерні інциденти. Обидві структури виконують свою діяльність у сфері оборони.

5 червня 2012 р. прийнято Закон Грузії “Про інформаційну безпеку”, у якому визначено першочергові загрози кібербезпеці держави, серед яких: – кібератака проти життя й здоров'я громадян, державним інтересам та обороноздатності країни; – кібератака проти інформаційних систем й об'єктів критичної інфраструктури; – кібератака проти фінансових структур, права власності держави, організації або

приватної особи. У травні 2013 р. президент Грузії М. Саакашвілі затвердив Стратегію безпеки кіберпростору Грузії й План упровадження Стратегії на 2013-2015 рр.

Основна мета цих документів – забезпечення безпеки кіберпростору Грузії та мінімізація наслідків кіберзлочинності. Стратегія безпеки кіберпростору стала основним програмним документом у цій галузі. У ньому сформульовано зміст усіх заходів щодо забезпечення надійної роботи Інтернет-простору країни для державних установ, приватного сектору та громадянського суспільства; передбачено створення законодавчої бази, організаційної координації дій із безпеки кіберпростору, більш тісної взаємодії з іншими державами та організаціями й підвищення громадської обізнаності щодо важливості питань інформаційної безпеки. У листопаді 2013 р. затверджено перелік об'єктів критично важливої інформаційної інфраструктури, що забезпечуються особливим державним захистом. Окрім того, відповідно до Стратегії внесені зміни в нормативні акти щодо критично важливої інформаційної інфраструктури. Також Грузія залучила міжнародних партнерів до надання допомоги в справі створення й уведення в дію засобів кіберзахисту. У цьому ж році Центр передового досвіду та спільного захисту від кіберзагроз НАТО оприлюднив Талліннське керівництво, яке встановлює правові рамки застосування норм міжнародного права щодо ворожих наступальних кібероперацій і законних заходів кіберзахисту.

Стратегія безпеки кіберпростору стала основним програмним документом у цій галузі. В ньому сформульовано зміст всіх заходів щодо забезпечення надійної роботи Інтернет-простору країни для державних установ, приватного сектора та громадянського суспільства; передбачено розробку законодавчої бази, організаційної координації дій з безпеки кіберпростору, більш тісної взаємодії з іншими країнами та організаціями та підвищення громадської обізнаності щодо важливості питань інформаційної безпеки.

Наприкінці 2015 р. у Грузії розроблено наступний документ – План дій щодо Стратегії та розвитку в галузі кібербезпеки на 2016-2018 рр., до якого включено нові проекти, потрібні для забезпечення кібербезпеки.

У листопаді 2013 р. було затверджено перелік об'єктів критично важливої інформаційної інфраструктури, що забезпечуються особливим державним захистом. Окрім цього, відповідно до Стратегії, були внесені зміни у нормативні акти щодо критично важливої інформаційної інфраструктури. Також Грузія залучила міжнародних партнерів до надання допомоги у справі створення і введення в дію засобів кіберзахисту.

У цьому ж році Центр передового досвіду та спільного захисту від кіберзагроз НАТО оприлюднив Талліннське керівництво, яке встановлює правові рамки застосування норм міжнародного права щодо ворожих наступальних кібероперацій і законних заходів кіберзахисту.

5 червня 2012 р. було прийнято Закон Грузії “Про інформаційну безпеку”, в якому закріплено терміни “інформаційна безпека”, “політика інформаційної безпеки”, “кібербезпека”, “кібератака” та визначено першочергові загрози кібербезпеці держави, серед яких:

кібератака проти життя й здоров'я громадян, державних інтересів та обороноздатності країни;

кібератака проти інформаційних систем та об'єктів критичної інфраструктури;

кібератака проти фінансових структур, права власності держави, організації або приватної особи.

Цим же Законом створено Бюро кібербезпеки та Група допомоги Бюро кібербезпеки з реагування на комп'ютерні інциденти. Обидві структури здійснюють свою діяльність у сфері управління Міністерства оборони.

4 березня 2015 р. у Грузії прийнято Закон “Про порядок планування та координації політики національної безпеки”. За Законом, інформаційна безпека належить до національної безпеки держави. До сфери інформаційної безпеки належать питання забезпечення безпеки інформаційного простору Грузії та захист критичних інформаційних систем; кібербезпеки, підвищення рівня обізнаності суспільства та розробка освітньої складової у кіберпитаннях; захист електронних засобів інформації, що містять державну таємницю. Повноваження щодо захисту інформаційної безпеки покладено на Раду національної безпеки і управління кризами.

Після подій на Кримському півострові та на Сході України вперше до програми міжнародних військових навчань, участь у яких приймала Грузія, було включено питання відпрацювання елементів кібероборони. Також співробітники Бюро з кібербезпеки беруть активну участь у спільних навчаннях країн – членів НАТО у якості спостерігачів.

Таким чином, аналізуючи інформаційну безпеку країн Закавказзя можна зробити такі висновки.

З урахуванням темпів розвитку інформаційного суспільства питання, які стосуються інформаційної безпеки, набувають особливої значущості, оскільки вони мають величезний вплив на всі аспекти національної безпеки. У світлі тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій виникають якісно нові загрози та виклики, що вимагають систематичної координації та нових підходів на користь забезпечення безпечного використання ІКТ. Зважаючи на те, що методи ведення “інформаційної війни” використовуються в різних конфліктних ситуаціях, країни прагнуть надати великого значення забезпеченню інформаційної безпеки на користь підтримання міжнародного миру та безпеки.

Серпнева російсько-грузинська війна 2008 р. стала кульмінацією низки історичних подій, на тлі яких будувалися політико-дипломатичні відносини між двома країнами: підтримка РФ сепаратистських рухів на території Грузії, невиконання вимог міжнародних договорів у частині виводу з території останньої миротворчого контингенту, поступова мілітаризація самопроголошених республік під приводом захисту російських громадян. Із воєнного погляду, РФ перемогла у війні, проте в інформаційному плані продемонструвала непрофесіоналізм, унаслідок чого Грузії вдалося сформуванню в очах міжнародної спільноти імідж країни-агресора щодо РФ.

Внутрішні та зовнішні проблеми трьох закавказьких республік мають як деякі спільні риси, так і відмінності, зумовлені характером влади, прийнятими керівництвом економічними і соціальними програмами, їхньою зовнішньою орієнтацією. Розпад СРСР і утворення незалежних закавказьких республік призвели до суттєвої зміни їхнього геополітичного становища.

Ще однією особливістю Кавказу є висока “конфліктогенність” регіону, закладена у його природі, вона триває принаймні декілька століть. Поділені за етнічними, релігійними та іншими ознаками кавказькі народи, по суті, ніколи не жили в абсолютному мирі і злагоді. За роки радянської влади ці конфлікти були приглушені, проте зовсім вони не зникли і при першій нагоді обернулися вибухами, людськими жертвами, взаємними звинуваченнями та, нарешті, багаторічною напруженістю, країна перебувала у стані “ані війни, ані миру”. Тому треба розуміти, що повного миру і спокою тут не буде ще дуже довго. Ситуація погіршується характерним для регіону низьким рівнем політичної культури і високим рівнем мілітаризованості населення. В особистому користуванні населення має дуже багато зброї, і ще не відійшли у минуле традиції кривної помсти.

Закавказзя є одним з або джерел сировинних ресурсів, насамперед енергоносіїв, які постійно зменшуються, або перехрестів вже існуючих і майбутніх міжнародних комунікацій. Вони, як правило, нестабільні і роздираються міжнаціональними конфліктами. Кавказ знаходиться на стику геополітичних інтересів багатьох міжнародних сил передусім США, Азербайджану, Туреччини, Грузії, з одного боку, Росії, Вірменії та Ірану – з іншого.

Закавказзя має виключно важливе розташування: територія держав, розміщених між Чорним і Каспійським морями, – найкоротший транспортний, насамперед трубопровідний, коридор із Центральної Азії до Європи. Саме тому вважається, що той, хто контролюватиме територію Азербайджану, Вірменії та Грузії, одержить доступ до практично ще не освоєних природних багатств басейну Каспійського моря і Середньої Азії. Тобто цінність російської нафти зменшилася б і не було б такої сильної залежності від неї. На Кавказі з 1992 р. почалася трубопровідна геополітична війна, яка охопила весь регіон. У межах цієї війни Нагірно-Карабаський конфлікт є конфліктним інструментом, за допомогою якого можна створити нову геополітичну карту Закавказзя, змінивши державні кордони Вірменії та Азербайджану. Врегулювання цього конфлікту дало б змогу запуснути проекти зі створення нафто- і газопровідних комунікацій напряму і зробити Вірменію транзитною країною. Тому битва за Вірменію тільки починається.

Наявність перманентного інформаційного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном на тлі подій навколо Нагірно-Карабахської області вимагає від обох держав здійснення відповідних контрпропагандистських заходів та захист інформаційного простору.

Всі країни Закавказзя мають суттєву нормативно-правову базу в сфері інформаційної безпеки.

Проведення останнім часом суттєвих реформ у сфері інформаційних технологій здійснюється у кожній з цих країн.

Забезпечення кібербезпеки і боротьби проти кібертероризму знайшло своє відображення у відповідних нормативно-правових документах всіх трьох країн.

Грузія вирізняється серед інших колишніх радянських республік як найбільш прозахідна, за винятком країн Прибалтики.

5.3. Питання інформаційної та кібернетичної безпеки у національному законодавстві країн Балтії.

Глобалізація інформаційного простору, а відповідно, тотальна діджиталізація суспільства призвела до появи якісно нових видів загроз, зокрема: інформаційного тероризму, кібератак, кіберзлочинності та асиметричних воєн. Об'єктами цих загроз стають критично важливі інфраструктури, а відповідно, є серйозна загроза національній безпеці держави. Оскільки інформаційне суспільство, чи кіберсуспільство, не має кордонів, то вирішення питань безпечності та стабільності інформаційного простору в правовому полі є надзвичайно складним. Оскільки безпека національних інтересів кожної держави забезпечується національними законодавствами і не існує уніфікованої міжнародної правової платформи щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема кібербезпеки, то дослідження шляхів вирішення цих проблем набуває надзвичайної актуальності.

Деякі держави розглядають забезпечення кібербезпеки як цивільну або економічну задачу, хоча багато держав залучають до вирішення цього завдання спецслужби, зокрема, для здійснення політики забезпечення кібербезпеки. Водночас міжнародна співпраця стосовно уніфікованих підходів до боротьби з кіберзагрозами в

інформаційному просторі має дещо обмежений характер, оскільки спецслужби насамперед захищають національну критичну інфраструктуру від кіберзагроз і діють у рамках національних інтересів.

Після розпаду СРСР у прибалтійських країнах було створено низку державних інституцій для “відновлення історичної справедливості” та оцінки наслідків діяльності окупаційних режимів. РФ ініціювала роботу міждержавних історичних комісій з метою обговорення проблемних питань спільного історичного минулого країн Балтії та РФ, які виникли протягом перебування у складі Радянського Союзу. Проте вивчення діяльності цих комісій та аналіз досліджень російських науковців із означеної проблематики переконливо свідчить: йдеться про викривлення історичних фактів, пропагандистське забарвлення наукових студій, звинувачення прибалтійських науковців

у політизації історичного минулого та просуванні “окупаційної концепції”. Наріжним каменем, який детермінує конфліктність між РФ та країнами Балтії, залишається діаметрально протилежне тлумачення подій 1939-1940 рр. та ставлення до звільнення Латвії, Литви та Естонії від нацистської окупації.

Поряд із цим, Російська Федерація тривалий час проводить інформаційну політику, спрямовану на формування негативного іміджу країн Балтії на міжнародній арені. Як свідчить порівняльний аналіз російськомовного контенту в інформаційному просторі прибалтійських країн, до цієї діяльності окрім працівників сфери масової комунікації залучені також відомі російські науково-дослідні інституції та окремі представники наукової громадськості.

У зв’язку з цим корисно ознайомитися з досвідом балтійських країн щодо цього питання. Латвія, Литва і Естонія відрізняються від більшості країн Євросоюзу, особливо від “старої Європи”, тим, що їм не треба довго розповідати про небезпеку російської агресії та кремлівської пропаганди. Радянська окупація є ще надто свіжою у пам’яті, як і доволі ефективна підбивна робота Радіо Комінтерну у 30-х роках минулого століття. Природно, що в умовах демократичного суспільства, поділу влади, у Балтії в боротьбі за інформаційну безпеку особлива увага приділяється

законодавчому забезпеченню цієї роботи, а також узгодженості дій різних структур і відомств.

Колишній президент Литви Д. Грибаускайте (Dalia Grybauskaitė) висловила припущення, що країни Балтії стикаються з одноманітними безпековими викликами, оскільки перебувають в епіцентрі кібернетичних та інформаційних атак з боку РФ. Підтвердження цих слів ми знаходимо у звітних матеріалах щодо загроз у сфері національної безпеки, розміщених на офіційних сайтах спеціальних служб країн Балтії протягом останніх трьох років.

Зокрема, у щорічному звіті поліції безпеки Латвії за 2014 р. відмічається посилення діяльності спецслужб РФ у російськомовному середовищі під гаслом захисту прав співвітчизників. Ця тенденція зберігається й у наступні 2015-2016 рр.: у звіті за 2016 р. відзначається високий рівень активності спецслужб РФ, зокрема зацікавленість питаннями безпеки й оборони країни, суспільними процесами, діяльністю НАТО на території Латвії, відносинами між окремими етнічними групами тощо. Окрім цього, латвійські спецслужби вкотре спостерігають помітну активізацію діяльності у російськомовному молодіжному середовищі. З метою консолідації останніх застосовується пропагандистський термін “российские соотечественники”.

У Щорічнику Естонського департаменту інформації “International Security and Estonia” стверджується, що РФ здійснює інформаційні кампанії проти країн – членів НАТО та ЄС шляхом поширення деструктивної інформації за допомогою ЗМІ та соціальних мереж. “Росія послідовно поширює тезу, що Естонія, Латвія і Литва не поважають права своїх російськомовних мешканців і фальсифікують історію. Балтійським країнам створюється імідж недемократичних і проблемних партнерів, з метою послаблення їхнього зв’язку із союзниками та скорочення їхньої ролі у формуванні зовнішньої політики щодо Росії. Порушення прав російськомовного населення позиціонується як “етнокультурний геноцид”, що виявляється у формі “неонацистських настроїв”, – йдеться у доповіді.

У звіті Департаменту державної безпеки Литви за 2014 р. йдеться про розповсюдження не прийнятної для цієї держави інформації, ведення розвідки з території РФ і Республіки Білорусь (РБ), спрямованої на військову та інші

інфраструктури країни, електронної розвідки та кібернетичного шпіонажу. Протягом 2014 р. основними методами інформаційних впливів з боку РФ були: розповсюдження дезінформації про зовнішню і внутрішню політику Литви, дискредитація членства останньої у ЄС та НАТО, поширення думки про недосконалість Литви як держави, маніпуляція історичними подіями та проблематикою національних меншин. Також активізувалась робота у молодіжному російськомовному середовищі.

В аналогічному звіті за 2015 р. литовські фахівці відзначають підвищений рівень загрози для країни через збільшення рівня військової співпраці між РФ і РБ, що сприяло активізації спецслужб РБ на території Литви та активної підтримки ними литовських опозиційних сил і рухів.

У 2016 р. РФ знову визнана основною загрозою національній безпеці Литви через військову активність, мілітаризацію Калінінградської області, а також посилення провокацій, у т.ч. проведення кібернетичних й інформаційних атак. Проте російська пропагандистська діяльність не знаходить підтримки серед литовського населення. Так, у Литві на три місяці була зупинена передача балтійської версії російського Першого каналу через трансляцію передачі з циклу “Людина і закон”, у якій була представлена хибна версія подій 13 січня 1991 р., що відбулись біля вільнюської телебашти та призвели до загибелі людей.

На зустрічі лідерів країн європідприємств у Таллінні, яка відбулась 29 вересня 2017 р., тодішній президент Литви запропонувала створити європейський “кібернетичний Шенген” та кібернетичні Сили швидкого реагування, адже кібератаки загрожують “цифровій” економіці ЄС. У цьому ж контексті висловився й голова Комітету з національної безпеки і оборони Сейму Литви В. Бакас. Він заявив про необхідність удосконалення кіберзахисту держави, а у подальшому виділити на потребу оборони більш ніж 2% ВВП:

Естонія

Найбільш розвиненою в області кіберзахисту і захищеною від кіберзагроз в інформаційному просторі серед країн Балтії є Естонія. Кібернетична безпека є складовою інформаційної безпеки держави, оскільки пов’язана із захистом, передусім,

систем управління, IT систем. Інформаційна безпека особи й суспільства є складовою національної безпеки. Навесні 2007 р., під час російсько-естонського політико-дипломатичного скандалу, більш відомого як “Бронзова ніч”, Естонія першою із країн пострадянського простору зазнала кібератак на власні інформаційні системи, що спричинило негативні наслідки насамперед для банківської сфери. Перші дослідження з питань кібернетичної безпеки Естонії припадають на 1991 р. – розробку цієї проблематики здійснювали фахівці Інституту кібернетики Естонії. Але у 2004 р. Республіка Естонія вступила до Європейського Союзу та стала країною – членом Північноатлантичного Альянсу, що обумовило розвиток цього напрямку відповідно до керівних документів ЄС і НАТО. У 2006 р. для координації оперативної співпраці був заснований Центр реагування на комп’ютерні інциденти (CERT) і досягнуто домовленості щодо спільної програми державного і приватного секторів – Public-Private Computer Protection 2009.

Естонська Республіка одна з перших у світі прийняла Національну стратегію кібербезпеки, яка чітко була вписана в рамки міжнародного права. А у 2014 р. був прийнятий новий документ “Стратегія кібербезпеки на 2014-2017 рр.” (Cyber Security Strategy, 2014). Як зазначає О. Звоздецька, стратегічними цілями Естонії у сфері кібербезпеки, які викладені в Стратегії, є створення багаторівневої системи безпекових заходів, а також правове регулювання питань кібербезпеки. У багаторівневій системі безпекових заходів пріоритетне значення надається захисту критичної інформаційної інфраструктури. А стратегічне планування забезпечує згуртованість усієї архітектури кібербезпеки, а також полегшує використання інформаційно-комунікаційних технологій і розробку “розумних рішень”.

До 2011 р. координацію політики держави в області кібербезпеки забезпечувало Міністерство оборони Естонії, а з 2011 р. відповідальність за координацію політики в області кібербезпеки Естонії перейшла від Міністерства оборони до Міністерства з економічних питань та комунікацій. Міністерство оборони є координаційним органом для кібернетичної оборони в загальній системі національної оборони. Відповідно, розробка і впровадження політики інформаційної безпеки належить до компетенції саме Міністерства з економічних питань та комунікацій, зокрема до його структурних

підрозділів, таких як Департамент державних інформаційних систем та Естонський центр інформатики.

Варто акцентувати увагу на те, що Міністерством економіки та комунікацій Естонії розроблено національну політику інформаційної безпеки. Основна мета політики Естонії в сфері інформаційної безпеки – створення безпечного і відкритого для міжнародної співпраці інформаційного суспільства. Більш конкретними цілями політики інформаційної безпеки є усунення неприйнятних ризиків, захист основних прав людини, забезпечення обізнаності та тренінгів в сфері інформаційної безпеки, участь у міжнародних ініціативах з е-безпеки, а також підвищення конкурентоспроможності економіки. Державна політика в сфері інформаційної безпеки охоплює п'ять сфер.

1. Співробітництво з питань е-безпеки, що координується Міністерством економіки та комунікацій. Сюди відносяться координація аналізу ризиків естонського ІКТ-середовища, створення і управління естонською комп'ютерною групою швидкого реагування, участь у діяльності Європейської агенції з питань мережевої та інформаційної безпеки, а також координація транскордонних ініціатив.

2. Кризовий менеджмент та кіберзлочинність, що координується Міністерством внутрішніх справ спільно з Міністерством оборони. Ця сфера діяльності включає підготовку плану державного кризового управління, координацію роботи державних і локальних кризових комітетів та координацію міжнародних ініціатив з кіберзлочинності.

3. Освіта і навчання, що координується Міністерством освіти і науки, Міністерством оборони, Міністерством економіки і комунікацій та Державною канцелярією. Діяльність в цій сфері включає здійснення заходів зі зв'язків з громадськістю, проведення тренінгів, створення інформаційних веб-сайтів, розвиток співпраці зі школами тощо.

4. Безпечне е-врядування, що базується на відповідному законодавстві, стандартах та процедурах, таких як безпекові вимоги до баз даних, послуг та державних закупівель. Нормативні питання узгоджуються Міністерством економіки і комунікацій спільно з Міністерством внутрішніх справ.

5. Сфера додатків, що координується Міністерством внутрішніх справ та Міністерством оборони. Сюди відноситься координація завдань, пов'язаних з безпекою додатків, зокрема, розповсюдження ідентифікаційних карток (ID cards), використання інтегрованих засобів передачі й обробки інформації (телематики) в адміністративних мережах.

У 2009 р., у рамках Комітету з питань безпеки при уряді Республіки Естонія була створена Рада з кібербезпеки, основне завдання якої полягає у розвитку стратегічного рівня співпраці між різними міністерствами й відомствами країни та контроль за реалізацією Стратегії кібербезпеки.

Державну політику Естонії у сфері кібербезпеки нині спрямовує і координує Міністерство економіки та комунікацій. Розвиток державних інформаційних систем і розслідування інцидентів у сфері захисту кібербезпеки організовує Департамент державних інформаційних систем.

У червні 2011 р. Естонський центр інформатики був трансформований в Управління інформаційних систем Естонії (Estonian Information Systems Authority, EISA). В Управління інформаційних систем Естонії входять ряд структурних підрозділів, які комплексно забезпечують кібербезпеку держави, зокрема: Департамент із захисту критичних інформаційних інфраструктур (Critical Information Infrastructure Protection, CIIP), Центр обміну документами (About document exchange centre, DEC), Інфраструктура відкритих ключів (Public Key Infrastructure, PKI), IT-інфраструктура (IT-infrastructure). Інфраструктура відкритих ключів забезпечує безпеку цифрову автентифікацію і цифрові підписи. IT-інфраструктура забезпечує доступність основних інформаційних послуг держави навіть у разі форс-мажорних обставин.

У травні 2008 р. у Брюсселі підписаний меморандум про створення в Естонії, у м. Таллінн, Центру передових технологій з кібербезпеки НАТО. Відповідно, з 2008 р. у складі сил оборони Естонії створений і діє Центр передового досвіду НАТО з кіберзахисту – Міжнародна військова організація, яка зосереджує свої зусилля на розширенні можливостей кібернетичної оборони НАТО і країн – партнерів. НАТО офіційно визнало кіберпростір операційним середовищем і таким чином прирівняло

існуючі в ньому загрози до військових загроз. Також у 2017 р. в Таллінні був створений Об'єднаний центр передових технологій з кіберзахисту НАТО (NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence), який є флагманом європейської кібербезпеки. Основне завдання Центру – тренування фахівців з різних країн, які забезпечують безпеку в національному кіберпросторі.

У 2008 р. з метою забезпечення захисту інформаційних систем від кібератак та безпеки країни в інформаційній сфері була розроблена Стратегія кібербезпеки Республіки Естонія (Cyber Security Strategy by Ministry of Economic Affairs and Communication) терміном на п'ять років – до 2013 р. “Естонія могла б стати у цьому прикладом для інших держав і зайняти світовий форпост не тільки у галузі розвитку електронних послуг, а й у галузі високого рівня безпеки інформаційних систем”, – так прокоментував документ Міністр оборони Республіки Естонія Я. Аавіксоо.

У розробці Стратегії кібербезпеки брала участь Комісія, створена при Міністерстві національної оборони, до складу якої увійшли експерти з усіх міністерств і відомств країни, у тому числі Міністерства економіки і комунікацій, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ, Міністерства юстиції, Міністерства освіти і науки, Сил оборони, Державного центру розвитку інформаційних систем і естонського центру CERT, а також представники приватного сектора. При розробці Стратегії було враховано зарубіжний досвід і рекомендації Європейського Союзу та Альянсу.

На думку Міністра закордонних справ Естонії М. Кальюранд, “Держави мають право реагувати на зловмисні кібероперації, зокрема, ситуації з використанням дипломатичних відповідей, а також інших заходів протидії, що містять у собі невід’ємне право на захист”.

Ця теза має підґрунтя і підтверджується Стратегією кібербезпеки Естонії, яка будується на 4 принципах:

Захист та просування основних прав і свобод у кіберпросторі та у фізичному середовищі однаково важливі.

Заходи з підтримки кібер-безпеки в Естонії розглядаються як стимулятор швидкості цифрового розвитку, що є основою соціально-економічного зростання

країни. Безпека повинна підтримувати інновації, а інновації мають підтримувати безпеку.

Забезпечення безпеки криптографічних рішень має унікальне значення для Естонії, оскільки є основою цифрової екосистеми.

Прозорість та довіра державі з боку громадськості важливі для цифрового суспільства. Тому Естонія зобов'язується дотримуватися принципу відкритої публічної комунікації.

У 2009 р., у рамках Комітету з питань безпеки при Уряді Республіки Естонія була створена Рада з кібербезпеки, основне завдання якої полягає у розвитку стратегічного рівня співпраці між різними міністерствами й відомствами країни та контроль за реалізацією Стратегії кібербезпеки.

У 2010 р. за рішенням Уряду Естонському Центру Інформатики було надано статус урядового органу та перейменовано на Estonian Information System Authority (Riigi Infosüsteemi Amet – RIA), який отримав додаткові повноваження для організації захисту державної інформаційно-комунікаційної інфраструктури і здійснення контролю за безпекою інформаційних систем. RIA організаційно підпорядковується Міністерству економіки та комунікацій Республіки Естонія та виконує низку завдань, серед яких:

- організація діяльності, пов'язаної з державними інформаційними системами та інформаційною безпекою естонської критичної інформаційної інфраструктури;

- контроль за виконанням вимог законодавства, яке регулює управління інформаційними системами держави;

- підготовка міжнародних проектів та участь у них.

На початку 2010 р. RIA розпочало відпрацювання картографічної продукції з метою позначення місць розташування об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Результатом роботи стало вироблення вимог із забезпечення безпеки і функціонування інформаційно-комунікаційних систем.

У рамках RIA було сформовано окрему структуру – Департамент із захисту критичної інформаційної інфраструктури (СІП), безпосереднім завданням якого є організація захисту об'єктів критичної інфраструктури. У 2011 р. з числа менеджерів з

кібербезпеки та служб життєзабезпечення було створено комісію СІП для розвитку державно-приватного співробітництва. Завдання цієї структури – організація обміну оперативною інформацією, виявлення проблем і розробка пропозицій щодо поліпшення кібербезпеки ключової інфраструктури країни.

У сфері кібербезпеки основною організацією, відповідальною за проведення навчання і підвищення рівня інформування про кіберінциденти є Фонд розвитку освіти у сфері інформаційних технологій (HITSA), раніше відомий як Фонд “Стрибок тигра”.

У 2012 р. відділи Департаменту поліції і прикордонної охорони (PBGB) з розслідування кіберзлочинів були об’єднані в єдиний департамент. Окрім цього, посадові особи, відповідальні за виявлення кіберзлочинів і роботу з електронною доказовою базою, були об’єднані у службу з розслідування кіберзлочинів і обробки електронних доказів, які стали діяти починаючи з 2013 р. PBGB також були залучені до інформування про кіберзагрози, що у подальшому обумовило заснування посади web-констеблів (поліціанти, які працюють в Інтернеті). Завдання web-констебля полягає у підвищенні обізнаності про безпеку Інтернету і захисту дітей та молоді у режимі on-line.

Служба внутрішньої безпеки Республіки Естонія постійно удосконалює свої можливості щодо запобігання загроз національній безпеці, зокрема щодо кібератак і кібершпигунства. Створення кіберпідрозділів у Естонській Лізі Оборони (EDL CU) – національній організації, яке відбулося у результаті співпраці між державою, приватним сектором і третім сектором, стало інструментом забезпечення національної оборони. Досвід волонтерів EDL CU застосовується для поліпшення безпеки інформаційних систем естонських державних органів і приватних підприємств за допомогою проведення занять і тестування. EDL CU також може залучатися для підтримки громадських інститутів і захисту інфраструктури у кризовій ситуації.

Одним із напрямів діяльності кіберпідрозділів є проведення навчань і тренувань з внутрішньої та міжнародної кібербезпеки. Так, у 2012 р. були проведені навчання підрозділів кіберзахисту під керівництвом уряду Республіки, такі як “Cyber Fever” і навчання країн – членів НАТО з врегулювання кризових ситуацій “CMX-2012”.

Наприкінці листопада 2013 р. в Естонії було проведено найбільші навчання з відпрацювання питань кіберзахисту, в яких взяли участь і представники Альянсу – “Cyber Coalition-2013” із залученням більш ніж 500 осіб: співробітники таллінського Об’єднаного центру передового досвіду у галузі кіберзахисту НАТО і офіцери з понад тридцяти країн – членів і партнерів НАТО у віддаленому доступі.

Щороку в Естонії проводяться навчання Експертного центру НАТО щодо спільного кіберзахисту (NATO CCD COE) “Locked Shields” (“Зімкнуті Щити”). Сили оборони Республіки Естонія також створили майданчик для проведення навчань з кіберзахисту “Cyber Range” (“Кібердіапазон”), який також використовується для проведення і організації внутрішніх навчань за планами, розробленими у цивільних вишах.

У 2013 р. розпочалась реалізація проекту державно-приватного партнерства, спрямованого на підвищення навичок та інформованості про безпеку серед користувачів, розробників і продавців смарт-пристроїв.

У 2014 р. затверджено нову редакцію Стратегії кібербезпеки Республіки Естонія на 2014-2017 рр. (Cyber Security Strategy by Ministry of Economic Affairs and Communication). У Стратегії, насамперед, підсумовано здобутки країни у сфері забезпечення кібербезпеки за попередній період; надано ґрунтовну оцінку викликів і загроз у сфері забезпечення кібербезпеки та зазначено перелік заходів щодо ефективної боротьби з цими загрозами. Документ продовжує реалізацію цілей, закладених у Стратегії 2008 р. та доповнений новими загрозами і викликами відповідно до реалій сьогодення.

В Естонії розташований найбільший на території Європи кіберполігон, на якому щорічно проводять тренінги для фахівців з різних країн. Під час саміту НАТО в Уельсі у 2014 р., у рамках якого було прийнято рішення про створення групи швидкого реагування на випадок агресії з боку Росії, досягнуто і домовленість про виділення фінансування для діяльності естонського кіберполігона і його перехід під управління НАТО. Талліннським університетом технологій (TUT) спільно з Тартуським університетом у 2009 р. розроблена і відкрита міжнародна програма магістратури у сфері кібербезпеки, до якої щорічно приєднуються 50 студентів. У

2014 р. TUT спільно з Естонським центром у сфері кіберзлочинності (2CENTRE) відкрив програму магістратури у сфері цифрової криміналістики.

Естонія успішно розвиває співпрацю з іншими країнами і міжнародними організаціями у сфері кібербезпеки. Співпраця у сфері кібербезпеки успішно розвивається також і на регіональному рівні між країнами Північної Європи та балтійськими країнами, а також з іншими стратегічними партнерами. Естонія також бере участь у новітніх формах співпраці – on-line-коаліції “Свобода”, Групі урядових експертів ООН, неофіційної робочої групи ОБСЄ з розробки заходів щодо зміцнення довіри до кіберпростору, навчання “Cyber Coalition-2015” проводять учасники з понад 35 країн НАТО і країн-партнерів. Естонський Експертний центр 2CENTRE є частиною експертних центрів Європейського Союзу 2CENTRE, професіонали яких проходять навчання по боротьбі з кіберзлочинністю.

У квітні 2015 р. Пентагон презентував нову Стратегію кібербезпеки (The Department of Defense Cyber Strategy), яка містить три головні напрями діяльності: захист власних інформаційних систем від хакерських атак; співпраця з іншими агентствами і зарубіжними союзниками у напрямку збору інформації розвідувального характеру, спільні операції ФБР, ЦРУ, АНБ з іноземними спецслужбами до створення системи автоматичного обміну інформацією, а також організація особливої оперативної групи з кібербезпеки у Стратегічному командуванні США; кібернетична підтримка воєнних операцій США і залучення кваліфікованих цивільних фахівців.

У лютому 2016 р., відкриваючи у Таллінні дводенну конференцію “EU global strategy for Foreign and Security Policy”, організовану Міністерством оборони Республіки Естонія та Естонським міжнародним центром оборонних досліджень, Міністр закордонних справ Естонії М. Кальюран відмітила необхідність більш реалістично відображати у глобальній стратегії зовнішньої політики і політики безпеки ЄС ситуацію щодо кібербезпеки та необхідність встановлення всесвітніх норм кібербезпеки.

На початку квітня 2016 р., виступаючи у Брюсселі на третьому семінарі зі співробітництва ЄС і НАТО у галузі кібербезпеки, міністр висловила думку, що

кібератаки – своєрідна норма сучасних міжнародних відносин. “Ми вважаємо за необхідне підвищити політичне і оперативне співробітництво у галузі кібероборони і обмін інформацією між ЄС і НАТО. Більш широкий підхід ЄС до кібербезпеки і діяльність НАТО у напрямі кібероборони взаємно доповнюють один одного. Обмін інформацією дозволяє ефективніше виявляти всі інциденти і швидше на них реагувати”, – заявила міністр. Вона вказала на необхідність розвивати навички у цій сфері і планувати спільні навчання.

Важливу роль у вирішенні проблем інформаційної безпеки в Естонії відіграє Естонська інспекція захисту даних. Це установа державного нагляду, основними напрямками діяльності якої є:

надання правової допомоги і здійснення контролю (надання порад, роз’яснення, розгляд скарг, здійснення перевірок, участь у діяльності європейських організацій з питань захисту даних);

створення баз даних державного сектору;

реєстрація обробки конфіденційних персональних даних;

авторизація обробки даних (авторизація обробки даних для наукових або статистичних цілей без згоди людини, авторизація передачі персональних даних з недостатнім рівнем захисту до зарубіжних країн);

здійснення адміністративного примусу та виконання наказів щодо правової відповідальності тощо.

Інспекція здійснює нагляд за власниками інформації та особами, які обробляють персональні дані. Крім приватного сектору, діяльність Інспекції охоплює усі державні установи. У випадках, коли інтереси по захисту персональних даних не відповідають інтересам щодо розголошення інформації, роль Інспекції полягає у тлумаченні та застосуванні правових норм так, щоб забезпечити збалансований захист обох благ.

3 серпня 2021 року делегація Національного координаційного центру кібербезпеки при Раді національної безпеки і оборони України здійснила робочий візит до Естонської Республіки, в рамках якого було проведено ряд двосторонніх

зустрічей з метою розбудови співробітництва між Україною та Естонією у сфері кібербезпеки.

Під час зустрічі із Державним секретарем Міністерства оборони Естонії К. Салмом сторони обговорили шляхи поглиблення практичного співробітництва між Україною та Естонією у сфері кібербезпеки. Зокрема сторони обмінялися думками щодо перспективи залучення України до роботи Об'єднаного центру передових технологій з кібероборони НАТО (CCDCOE), що базується у м. Таллінн. Від імені Секретаря РНБО України О. Данілова українська сторона виступила з офіційним запитом на приєднання до CCDCOE.

В рамках ЄС інформаційна безпека Естонії розглядається, насамперед, як такий стан інформаційних мереж і систем, що забезпечує достатній рівень захисту цілісності, доступності й конфіденційності інформації та належний рівень протидії зовнішнім негативним впливам. Відповідно одним з пріоритетів політики країн ЄС в сфері інформаційної безпеки є розробка і впровадження програм та різних технічних засобів, які дозволяють підтримувати певний рівень захисту інформаційно-комунікаційних технологій. Поряд з цим, значна увага в рамках ЄС приділяється правовим засадам інформаційної безпеки, що передбачає розробку нормативно-правових актів, які б встановлювали перелік злочинів, пов'язаних із інформаційними технологіями, й визначали відповідну кримінальну відповідальність. Іншим пріоритетом політики ЄС є інформаційна безпека громадян. По суті це високий рівень обізнаності громадськості щодо ризиків та загроз, пов'язаних з інформаційними технологіями, та щодо способів захисту своїх інформаційних систем/мереж від небажаних впливів. Сюди відноситься не лише протидія кібератакам, але й захист персональних даних, виявлення шкідливого контенту в мережі Інтернет тощо.

Литва

За Глобальним індексом кібербезпеки, складеним Міжнародним союзом електрозв'язку, Литва займає 57-е місце. Загалом, цей індекс відображає рівень кіберзахищеності держав і зусилля, які докладає конкретна країна для поліпшення цього показника. Документи, що забезпечують кібербезпеку Литовської Республіки, –

це: “Програма розвитку електронної інформаційної безпеки (кібербезпека) на 2011-2019 рр.” (Resolution № 796 of 29 June 2011. On the Approval of The Programme for the Development of Electronic Information Security (CyberSecurity) for 2011-2019), яку Уряд Литви схвалив з метою забезпечення безпеки кіберпростору держави і яка була затверджена 29 червня 2011 р., та Закон “Про кібербезпеку” (National legislation Cybersecurity Act, 2014) прийнятий у 2014 р., за яким кібербезпека визначається як сукупність правових, організаційних і технічних заходів для запобігання, виявлення, аналізу і реагування на кіберінциденти, а також відновлення нормального функціонування систем управління електронних мереж зв’язку, інформаційних систем або промислових процесів у разі кібератак.

Як зауважує О. Звоздецька, мета Програми полягає у визначенні цілей і завдань для розвитку електронної інформації з метою забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності електронної інформації та послуг, що надаються в кіберпросторі, охорони електронних комунікаційних мереж, інформаційних систем і критично важливих інформаційних інфраструктур від інцидентів і кібератак. Цілями Програми були заявлені зміцнення безпеки державних інформаційних ресурсів, а також забезпечення ефективного функціонування критичної інформаційної інфраструктури.

Відповідно до чинного законодавства Литовської Республіки, Міністерству оборони надано право координувати національну політику з кібербезпеки, передбачається також діяльність Національного центру кібербезпеки, Консультативної ради з кібербезпеки при Міністерстві оборони, а також створення та діяльність сил швидкого реагування на кіберзагрози (CERT).

CERT-LT є національною командою литовського Computer Emergency Response, завданням якого є забезпечення безпеки в інформаційному суспільстві шляхом запобігання, моніторингу та вирішення інцидентів інформаційної безпеки, поширення інформації про загрози інформаційної безпеки. Метою CERT-LT є надання можливості для вирішення питань мережевої та інформаційної безпеки, моніторинг кіберінцидентів та їх профілактика; координація дій інтернет-провайдерів, телекомунікаційних мереж операторів і CERT груп в Литві під час відповіді на

мережеві та інформаційні інциденти; дослідження вразливості мереж та інформаційних систем; поширення інформації про загрози для мережевої та інформаційної безпеки; сприяння створенню нових груп CERT.

За даними CERT-LT, у 2011 р. у Литві було проведено розслідування по 21,8 тис. повідомлень про події у електронному просторі. Цього ж року було затверджено Програму розвитку електронної інформаційної безпеки на 2011-2019 рр.

У грудні 2014 р. Сейм Литви прийняв Закон “Про кібернетичну безпеку”. Несподіванкою стала закладена у ньому норма: Інтернет-провайдер може припинити надання послуг особам, якщо їхня діяльність суперечить інформаційній безпеці держави. Також за Законом передбачено створення Національного центру кібернетичної безпеки, відкриття якого відбулось 12 липня 2016 р. на території Литовської військової академії ім. Генерала Йонаса Жемайтиса. У рамках своєї компетенції новостворений Центр разом із державними установами, організаціями та іншими суб’єктами вирішуватиме питання кібернетичної безпеки державних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури особливого призначення.

У червні 2018 р. Сейм Литви прийняв зміни до Закону про кібербезпеку. Відповідно до поправок, підготовлених Міноборони Литви, Уряд держави прийняв Національну стратегію захисту від кіберзагроз в контексті розвитку міжнародного співробітництва та управління ризиками на рівні Європейського союзу.

Крім того, у Вільнюсі 14 січня 2011 р. під керівництвом литовського Міністерства закордонних справ був відкритий Центр передового досвіду НАТО з питань енергетичної безпеки (ENSEC COE). О. Ковальов зазначає, що місія Центру передового досвіду НАТО з питань енергетичної безпеки полягає в тому, щоб допомогти органам НАТО, країнам і партнерам та іншим цивільним і військовим органам шляхом надання експертних рекомендацій з усіх аспектів енергетичної безпеки. Центр реалізує проекти у сферах безпеки з дотриманням трьох аспектів енергетичної безпеки відповідно до Уельського Саміту НАТО: підвищення рівня поінформованості з питань розвитку енергетики з наслідками для безпеки, підтримка захисту критично важливої енергетичної інфраструктури та підвищення ефективності використання енергії в збройних силах. Ці напрями забезпечуються за рахунок трьох

підрозділів Центру: стратегічного аналізу і досліджень; освіти, підготовки і навчання; доктрини та концепції розвитку.

У 2016 р. було затверджено нову редакцію Воєнної стратегії Республіки Литва (The military strategy of the Republik of Litvinia), у якій відображена реакція держави на нові тенденції як у політиці, так і у вирішенні конфліктів. Якщо у першій Доктрині (2010 р.) йшлося виключно про заходи з індивідуальної оборони країни, то у новому документі передбачено дії як з індивідуальної оборони, так і з колективної, із врахуванням членства останньої у Північноатлантичному Альянсі. Важливе місце займають опис викликів, які виникли перед НАТО та Європейським Союзом через агресивну політику Росії, а також необхідна реакція на них.

У 2017 р. Сейм Литви затвердив нову Стратегію національної безпеки країни (National Security Strategy), у якій визначено широкий спектр актуальних для Республіки загроз: глобальна економічна криза, виклики кібернетичній та інформаційній безпеці, конвенційна загроза з боку РФ тощо. Зокрема, за Стратегією до інформаційних загроз належать:

військова пропаганда, поширена певними державами;

підбурювання до ненависті, спроби спотворити історію та інша необґрунтована та викривлена інформація, спрямована проти інтересів національної безпеки держави, що веде до недовіри та незадоволеності, спроби дискредитувати членство Литви в НАТО, можливості НАТО і зобов'язання захищати союзників; інформаційні заходи, спрямовані впливати на демократичні або виборчі процеси у країні. До кібернетичних загроз належать напади на об'єкти критичної інфраструктури.

З 1 січня 2018 р. у Литві розпочала діяти нова системи національної кібернетичної безпеки, а також служба інформаційної безпеки, в структурі якої створено три киберпідрозділи (модулі кібернетичної оборони та управління мережами чисельністю 20 фахівців), що підпорядковані Міністерству оборони. Перший модуль – постійної бойової готовності – складається з професійних військовослужбовців, тоді як два інших складаються з резервістів, які за потреби будуть включені в загальну діяльність.

Латвія

У Латвії державне управління, суспільство та економіка цілком залежать від послуг і можливостей, що надаються інформаційно-комунікаційними технологіями. Як свідчать результати соціологічних опитувань, понад 70% мешканців країни регулярно користуються комп'ютером і послугами Інтернету.

У 2011 р. у Латвії було прийнято Закон “Про безпеку інформаційних технологій”. Відповідно до нього створено Раду з безпеки інформаційних технологій, на яку покладено обов'язки вироблення стратегії розвитку кібербезпеки на державному рівні, координації розвитку політики кібербезпеки. Рада з безпеки інформаційних технологій виконує функцію центрального координуючого органу для обміну інформацією та співробітництва між державним та приватним сектором Латвії.

За рішенням Кабінету Міністрів Республіки Латвія від 16 квітня 2013 р. Міністерство оборони прийняло керівництво Національною Радою з питань безпеки інформаційних технологій та у її рамках за участю суспільства і представників недержавних організацій продовжило діяльність з розробки основних документів. Затверджено Перелік інформаційних ресурсів особливої важливості. У Міністерстві оборони здійснено консолідацію функцій та служб кібернетичної безпеки та електронного захисту держави.

Так, Міністерство оборони координує розвиток та впровадження інформаційних технологій, політику безпеки та захисту, а також співпрацює у сфері міжнародного співробітництва. Секція координації політики кібернетики МО організовує та надає підтримку щодо впровадження політики кібербезпеки. Міністерство закордонних справ координує міжнародне співробітництво, співпрацю та участь Латвії у різних міжнародних ініціативах, пов'язаних з кібербезпекою. Комісія з фінансового та капітального ринків регулює і контролює діяльність у кіберпросторі членів міжнародного ринку кіберпростору; Банк Латвії сприяє безпеці та роботі платіжних систем. Міністерство економіки відповідає за економічний розвиток політики кібербезпеки. Міністерство внутрішніх справ, Державна поліція та Поліція безпеки – реалізують політику боротьби зі злочинністю. Експлуатація Центру безпечного Інтернету Латвії (NetSafe) забезпечує Латвійська Інтернет Асоціація, яка покликана

навчати суспільство онлайн можливим ризикам та загрозам і сприяє використанню безпечного інтернет-контенту. Національні збройні сили та Блок кіберзахисту надають підтримку у кризових ситуаціях.

30 липня 2014 р. наказом Міністра оборони внесено зміни до організаційної структури Національних збройних сил та створено підрозділ з кібербезпеки – Emerson Security шляхом залучення представників приватного сектору та державних структур. Основною метою підрозділу є розвиток потенціалу для надання підтримки щодо попередження кіберінцидентів та надання допомоги у разі недостатніх можливостей CERT.LV для мінімізації наслідків кіберінцидентів. У цьому ж році було затверджено Концепцію кіберпідрозділу.

Основними завданням Інституту реагування на інциденти у галузі інформаційних технологій (CERT.LV) є організація інформаційних та освітніх заходів для державних службовців, фахівців з інформаційної безпеки громадськості. CERT.LV відповідає за безпеку в усьому електронному інформаційному просторі та діє у підпорядкуванні Міністерства оборони Латвійської Республіки, його діяльність регулюється Законом Латвійської Республіки “Про захист інформаційних технологій”.

22 січня 2014 р. на засіданні Кабінету Міністрів були затверджені основні положення Латвійської стратегії кібербезпеки на 2014-2018 рр. та План дій щодо її виконання, підготовлені Міністерством оборони. Документ характеризує ситуацію кібербезпеки у Латвії та існуючі проблеми, а також визначає основні принципи формування політики кібербезпеки, мету й пріоритетні напрямки подальших дій.

За Стратегією, метою політики кібербезпеки Латвії є безпечне і надійне кіберсередовище, у межах якого гарантовано безперервне, надійне і безпечне отримання послуг, важливих для держави і суспільства. Для здійснення поставленої мети визначені три напрями діяльності: управління кібербезпекою і ресурси, правопорядок у кіберпросторі і зниження рівня кіберзлочинності, розуміння у суспільстві, освіта і дослідницька робота, а також готовність та спроможність у кризових ситуаціях і міжнародне співробітництво.

У 2015 р. прийнято Концепцію національної безпеки. Головною небезпекою у медіапросторі у Латвії вважають російську медіа–політик.

Останнім часом значно активізовано роботу Центру стратегічних комунікацій НАТО, створеного влітку 2015 р., який відповідає за стратегічні комунікації Альянсу. Місія Центру полягає у проведенні досліджень і розробці рекомендацій щодо ведення інформаційних і психологічних операцій, а також із суспільних відносин, пропаганді.

Проте у Латвії, як і в інших прибалтійських країнах, спостерігається брак фахівців з інформаційних технологій, незважаючи на щорічну підготовку близько тисячі ІТ-спеціалістів. В академічні програми підготовки впроваджено також курс з інформаційної безпеки.

Аналіз діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки країн Балтії дає підстави сформулювати такі висновки.

Особливістю забезпечення інформаційної безпеки у країнах Балтії є зосередження уваги на питаннях, пов'язаних із кібернетичною безпекою. Це пов'язано, передусім з високим рівнем інформатизації у цих країнах та членством останніх у ЄС та НАТО.

Зміст керівних документів з питань забезпечення кібербезпеки прибалтійських країн відповідає вимогам керівних документів НАТО у цій сфері, яка передбачає діяльність у трьох напрямках: захист власної інфраструктури від хакерських атак; міжнародна співпраця у цій галузі та залучення цивільних фахівців. У країнах Балтії ми спостерігаємо реалізацію всіх зазначених напрямів. Окремо слід відзначити створення кібернетичних центрів НАТО на території країн Балтії із відповідною спеціалізацією.

Цікавим та інформативним є факт залучення до співпраці та захисту кіберпростору країн Балтії працівників приватного сектора та кіберволонтерів і закріплення їхніх повноважень на законодавчому рівні. Для нашої країни факт залучення фахівців з інформаційних технологій для спільної роботи з державними інституціями є позитивним і корисним, необхідним для впровадження і, враховуючи той факт, що під час російської “гібридної” агресії щодо України сформувались спільноти “інфоволонтерів” – загальновідомі Inform Napalm, StopFake, “Информационное сопротивление” тощо.

Загрозою національній безпеці країн Балтії є пропагандистська діяльність РФ в інформаційній сфері та її деструктивна діяльність в інформаційному просторі. Слід зауважити, що неодноразові спроби російських науковців переписати історію країн Балтії, фальсифікація та пропаганда нагадують російський сценарій напередодні анексії Кримського півострову та збройного конфлікту на Сході України.

5.4. Інформаційна безпека в країнах Центральноазіатського регіону.

Становлення національної системи забезпечення інформаційної безпеки у Центральноазіатському регіоні має певні особливості, оскільки незалежні держави – республіки колишнього СРСР – Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан та Туркменія є членами пострадянських міждержавних регіональних організацій (СНД, ОДКБ і ШОС), Митного та Євразійського економічного Союзу і, відповідно, державою-підписантом низки документів з питань забезпечення інформаційної (міжнародної інформаційної) безпеки у рамках цих організацій.

Водночас, після розпаду СРСР новоутворені держави стали об'єктами інформаційних впливів з боку основних гравців у Центральноазіатському регіоні, зокрема Російської Федерації, США та Китаю, ісламістських організацій. Значно ускладнює міждержавні відносини й наявність невирішених прикордонних проблем. Саме тому забезпечення інформаційної безпеки суспільства й особистості, захищеності інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інфраструктури є безперечним пріоритетним напрямом у країнах Центральноазіатського регіону.

Інформаційна сфера безпеки для Центральноазіатського регіону є новою. Проблема інформаційної безпеки регіону залишається актуальною, оскільки інформаційна сфера в ньому традиційно є найменш захищеною. В інформаційній сфері регіону загрожує:

- відсутність необхідної інформаційної інфраструктури;

- інформаційна експансія з боку інших зовнішніх інформаційних джерел;

- відсутність єдиного інформаційного поля в Центральній Азії. Без інформаційної складової нереально говорити про входження Центральноазіатського регіону в глобальну економічну та інформаційну системи. Інформаційна політика як система не

може бути сформована у відриві від соціально-економічної стратегії. Якщо не впливати на ці процеси, допускати чи не помічати інформаційної експансії у власний простір, можна втратити важелі впливу на власну країну.

Казахстан

Слід зауважити, що до 1991 р. на території Казахстану проживала найбільша кількість російськомовного населення серед інших радянських республік. У перші роки незалежності країна зіткнулась із низкою сепаратистських виступів в Уральську (1991 р.) та Усть-Кам'яногорську (1994 р. та 1999 р.). Попри мітинги та вимоги надати автономію російськомовним мешканцям, історії відома спроба утворити державу “Руська земля” (1999 р.) шляхом захоплення влади збройними засобами. І хоча тоді ситуацію вдалося врегулювати, аналіз контенту, розміщеного на російськомовних ресурсах національного сегменту мережі Інтернет, свідчить про розхитування стабільності, активне обговорення питань мовного й професійного утиску росіян у Казахстані, неповаги до пам'ятників російської культури тощо.

У “русофобській” позиції звинуватив керівництво Казахстану й В. Жириновський, пообіцявши після України “розібратися з Казахстаном”. У цьому контексті колишній Президент Республіки Нурсултан Назарбаєв закликав населення до толерантності у мовному питанні, уникаючи погіршення відносин із РФ.

Після Революції Гідності та анексії РФ Кримського півострову спостерігається відмінність щодо оцінки вищевказаних подій у російськомовному середовищі Казахстану, яка посилилась на фоні ускладнення відносин РФ й Туреччини. Це пояснюється, насамперед, зануренням російськомовного населення Республіки в інформаційний простір РФ, де мають місце факти маніпуляції, дезінформації та реінтерпретації історичних подій, а, по-друге, – низьким рівнем довіри до національних засобів масової інформації.

Дослідники виокремлюють щонайменше три етапи в історії розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у Казахстані. Перший період припадає на початок 90-х років минулого століття та пов'язаний із початком підготовки фахівців за спеціальністю “інформаційна безпека” у провідних вишах країни. Другий етап –

1995-1999 рр. – характеризує розширення ринку інформаційно-комунікаційних послуг на території Казахстану. На початку 2000-х років відбувається становлення та розвиток національного ІТ сегмента, що, власне, й розпочинає третій етап. Відносини у сфері інформатизації регулюються Законом Республіки Казахстан “Про інформатизацію,” зі змінами та доповненнями.

У Посланні Президента народу Казахстану від 10 жовтня 1997 р. “Казахстан-2030. Процвітання, безпека і покращення добробуту всіх казахстанців” національна безпека та її складова – інформаційна безпека – визначені пріоритетними питаннями державної політики. У цей період часу інформаційний простір Республіки був представлений сукупністю інформаційних секторів, які функціонували в інтересах окремих міністерств і відомств та були недоступними для більшості вітчизняних споживачів. На порядок денний вийшло питання формування єдиного інформаційного простору Казахстану відповідно до Указу Президента від 9 грудня 1997 р. № 3787 та завдань, викладених у Концепції “Про формування єдиного інформаційного простору”.

За Концепцією, інформаційна безпека особи і суспільства тісно пов’язана із впливами на психіку і свідомість, у тому числі суспільну, що здійснюється з використанням дезінформування й інформаційного шантажу, заснованих на результатах електронного контролю за життям людей, їхньою політичною діяльністю й особистими планами, з використанням всієї потужності сучасних засобів масової інформації. Серед механізмів забезпечення інформаційної безпеки єдиного інформаційного простору Республіки визначено низку заходів організаційного, технічного та технологічного характеру.

31 грудня 1998 р. затверджено Постанову Уряду Республіки Казахстан від № 1384 “Про координацію робіт з формування і розвитку національної інформаційної інфраструктури, процесів інформатизації та забезпечення інформаційної безпеки” та утворено Міжвідомчу комісію. Слід зауважити, що активну участь у розробці національного законодавства брали представники Комітету державної безпеки Республіки Казахстан.

Уповноваженим державним органом з питань захисту державних секретів та забезпечення інформаційної безпеки визначено Канцелярію Прем'єр-міністра. При цьому питання забезпечення інформаційної безпеки перебувають під контролем органів національної безпеки, які здійснюють загальну міжвідомчу координацію діяльності у цій сфері відповідно до Постанови Уряду Республіки Казахстан від 11 вересня 2002 р. № 993.

У 2010 р. з урахуванням необхідності забезпечення інформаційної безпеки в інформаційних мережах та на об'єктах критичної інфраструктури створено Казахстанську Службу реагування на комп'ютерні інциденти (KZ-CERT), яка виконує функції національного і міжнародного координатора у сфері безпечного використання інформаційних технологій. Нині KZ-CERT має статус Центру реагування на звернення користувачів національних інформаційних систем і мережі Інтернет, забезпечує консультативну та технічну підтримку щодо виявлення, оцінки, прогнозування й запобігання загрозам в інформаційній сфері. Діють меморандуми про взаєморозуміння та співробітництво у сфері інформаційної безпеки з 14 країнами світу. KZ-CERT також є членом FIRST (Forum of Incident Response and Security Teams), який об'єднує аналогічні служби в інших країнах та є учасником програми сприяння Службам безпеки та реагування на інциденти (CSIRT Assistance Program), а також членом Організації ісламського співробітництва – Служби реагування на комп'ютерні інциденти (OIC-CERT).

У наступному документі – Концепції інформаційної безпеки Республіки Казахстан, затвердженої Указом Президента Республіки Казахстан від 10 жовтня 2006 р. № 199, визначено політичні, організаційно-технічні та економічні фактори впливу на стан забезпечення інформаційної безпеки держави. Так, до політичних факторів належать інформаційна експансія розвинених країн світу в інформаційний простір Республіки та поширення інформації з метою отримання односторонніх переваг. Серед організаційно-технічних факторів впливу зазначено недостатній рівень розвитку нормативно-правової бази з питань інформаційної безпеки та обмежена кількість фахівців у цій сфері. При цьому у Концепції не закріплено поняття “інформаційна безпека”.

Нова редакція Концепції інформаційної безпеки Республіки Казахстан до 2016 р. була затверджена Указом Президента Республіки 14 листопада 2011 р. Вона відповідає основним положенням Стратегії розвитку Республіки Казахстан до 2030 р. “Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев”. На відміну від попереднього документа, у ній знайшли відображення загальні тенденції міждержавного інформаційного протиборства: використання інформаційного тиску, засобів інформаційної війни та інформаційної експансії як дієвого механізму і невід’ємного інструменту вирішення великих соціальних, економічних і політичних конфліктів. Відмічено факт створення у складі збройних сил провідних країн світу інформаційних військ та намірів їх активного використання. Нарешті, знайшли відображення поняття “інформаційна безпека”, “інформаційний тероризм”, “інформаційна війна”, “кіберзлочинність”, “контент” тощо.

Серед загроз у галузі інформаційної безпеки зазначено: зростання інформаційного протиборства між провідними світовими центрами сили; підготовка та ведення боротьби в інформаційному просторі; розвиток технологій маніпулювання інформацією; можливості деструктивного інформаційного впливу на суспільну свідомість та державні інститути, що завдає шкоди національним інтересам країни; поширення недостовірної або навмисно спотвореної інформації, здатної заподіяти шкоду національним інтересам Республіки Казахстан.

Поняття “інформаційна безпека” у концептуальних документах Республіки Казахстан розглядається як сукупність технічного та соціально-політичного аспектів, при цьому соціально-політичний аспект полягає у захисті національного інформаційного простору і систем поширення масової інформації від цілеспрямованого негативного інформаційного та організаційного впливу, а технічний – у захисті інформаційних систем та інформаційного простору держави.

Закон “Про національну безпеку Республіки Казахстан” від 6 січня 2012 р. № 527-IV визначає інформаційну безпеку як “...вид національної безпеки, який полягає у захищеності інформаційного простору держави, прав людини і громадянина, суспільства від реальних і потенційних загроз і при якому забезпечується розвиток та інформаційна незалежність держави”. Серед основних загроз національній безпеці

Республіки Казахстан визначено “...інформаційний вплив на суспільну та національну свідомість, пов’язаний із викривленням та розповсюдженням недостовірної інформації на шкоду національній безпеці”.

З метою забезпечення надійного і безпечного міждержавного документообігу у Республіці Казахстан утворена Довірена третя сторона Республіки Казахстан, яка введена в експлуатацію у листопаді 2013 р. Контроль захищеності сайтів та інформаційних систем державних органів влади виконується Центром моніторингу безпеки “електронного уряду”, основним завданням якого є підтримка інформаційної безпеки шляхом вжиття необхідних заходів щодо попередження, локалізації та ліквідації наслідків загроз компонентів “електронного уряду”. У даний час розробляється законодавча база з питань захисту критичної інформаційної інфраструктури Республіки.

6 жовтня 2016 р. Указом Президента Республіки Казахстан було утворено Міністерство оборонної і аерокосмічній промисловості. Одним з основних напрямів діяльності міністерства є реалізація державної політики у сфері інформаційної безпеки, інформатизації та зв’язку (кібербезпеки). Створено Комітет з інформаційної безпеки, який виконує функції уповноваженого органу (регулятора) з розробки державної політики у сфері національної інформаційної безпеки, а також бере участь у виконанні стратегічних функцій Міністерства у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

У Республіці Казахстан розглядаються питання щодо створення при Комітеті інформаційної безпеки головного науково-дослідного і виробничого Інституту інформаційної безпеки, Національного центру кібербезпеки з використанням механізму державно-приватного співробітництва й Академії інформаційної безпеки для якісної підготовки національних кадрів за перерахованими спеціалізаціями у сфері забезпечення інформаційної безпеки. У 2016 р. також створено Міністерство інформації та комунікацій Республіки Казахстан.

З метою реалізації Указу Президента від 15 лютого 2017 р. № 422 “Про заходи щодо реалізації Послання Голови держави до народу Казахстану від 31 січня 2017 р. –

“Третя модернізація Казахстану: глобальна конкурентоспроможність” затверджено Концепцію кібербезпеки (“Кіберщит Казахстану”).

Одним із актуальних питань забезпечення безпеки інформаційного простору є підготовка фахівців. З 93 вищих навчальних закладів, у яких готують фахівців з ІКТ, тільки 7 готують фахівців за спеціальністю “Системи інформаційної безпеки”. У 2016 р. підготовлено 85 фахівців. Спостерігається тенденція щодо зменшення кількості державного замовлення на підготовку спеціалістів з інформаційної безпеки: якщо протягом 2014-2015 і у 2015-2016 рр. за державним замовленням за спеціальністю “Системи інформаційної безпеки” було підготовлено по 60 випускників, то у 2017 р. – 40. У центральних державних органах забезпеченість фахівцями за цим напрямом складає 25%, у місцевих – 6%.

Слід зазначити, що у сфері інформаційної безпеки існують проблемні питання, які потребують заходів уповноважених державних органів з питань забезпечення інформаційної безпеки держав – учасників СНД, ОДКБ і ШОС. І першочерговим з них є уніфікація національних законодавств, термінологічного й понятійного апарату з питань інформаційної безпеки. Дослідники вказують на необхідність формування у Республіці окремої правничої галузі – інформаційного права.

9 січня 2017 р. набула чинності Постанова Уряду від 20 грудня 2016 р. № 832 “Про затвердження Єдиних вимог у галузі інформаційно-комунікаційних технологій і забезпечення інформаційної безпеки”. 14 серпня 2017 р. ініціативна група підприємств заснувала об’єднання юридичних осіб “Казахстанська асоціація інформаційної безпеки”. Асоціація покликана розвинути наукову школу інформаційної безпеки, посилити підготовку фахівців, запровадити розробку методичної бази, законодавства засобів і систем захисту інформації.

Основними напрямками забезпечення інформаційної безпеки у Збройних силах, інших військах і військових формуваннях Казахстану є наступні: постійний аналіз (моніторинг) та виявлення загроз інформаційної безпеки, їх джерел, визначення відповідних практичних завдань; вдосконалення засобів захисту інформації від несанкціонованого доступу, розвиток захищених систем зв’язку та управління; проведення сертифікації програмного забезпечення, пакетів прикладних програм і

засобів захисту інформації; вдосконалення структури органів забезпечення інформаційної безпеки та координація їх взаємодії; удосконалення прийомів і способів забезпечення інформаційної безпеки; підготовка фахівців з інформаційної безпеки.

Аналізуючи ж заворушення в Казахстані 2022 року, можна погодитися з думкою українського політолога Д. Левуся, який висловив переконання: Казахстан ніколи не був “острівцем стабільності”, як його намагалися представити. Зокрема, далеко за межами країни отримали розголос протести в Жанаозені наприкінці 2011 року – бунт нафтовиків, які вимагали збільшення зарплат та кращих умов праці. Тоді у сутичках із поліцією загинуло півтора десятка громадян. Також навесні 2016-го в країні відбувалися резонансні “земельні” протести. Були конфлікти самоселів-забудовників, які розганялися поліцією, конфлікти у вугільній галузі та гуманітарній сфері.

“Казахстан почав дрейф від Російської Федерації, є спроба меморіалізації Ашаршилика – великого голоду, який Москва організувала в Казахстані тоді, коли й Голодомор в Україні. Ми також чули про запровадження більш широко казахської мови... Тож нічого зовсім несподіваного в січні 2022-го, за великим рахунком, не сталося”, – каже Д. Левусь.

Введення військ ОДКБ до Казахстану у січні 2022 року для придушення протестів Д. Левусь вважає інтервенцією та мілітарною поліцейською операцією. Він вбачає в цьому намагання РФ попередити негативні сценарії та острах перед “кольоровими революціями”, яскравими прикладами яких були Помаранчева революція та Революція гідності в Україні, події в Грузії, Киргизстані, “арабська весна” тощо.

“Але можна говорити й про те, що багато в чому ця реакція (Росії) насправді вимушена, – вважає політолог. – І тепер дійсно можна говорити, що Кремль намагається скористатися ситуацією”. Тому й більшість інформації, що надавалася широкому світовому загалу, зокрема українському, постачалася через призму російського бачення подій.

Узбекистан

Загальносвітові процеси інформаційної глобалізації диктують не лише необхідність повсюдного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в економіці та сферах життя країн, а й умови забезпечення безпеки інформаційних систем. Узбекистан одним із перших у Центральній Азії приєднався до міжнародної системи безпеки у сфері інформаційних та комунікаційних технологій.

На виконання покладених завдань щодо забезпечення інформаційної безпеки Міністерство розвитку інформаційних технологій та комунікацій Республіки Узбекистан здійснює такі заходи:

проведення державної політики та реалізація стратегічних пріоритетів щодо створення умов для вдосконалення та подальшого розвитку систем забезпечення інформаційної безпеки у мережах передачі даних, у телекомунікаційних мережах, у телерадіоефірі та інформаційних системах;

організація робіт та участь у розробці законодавчих та нормативних актів з питань забезпечення інформаційної безпеки;

здійснення експертиз проєктів щодо створення мереж передачі даних на предмет відповідності вимогам поглибленого захисту інформаційних ресурсів та забезпечення інформаційної безпеки;

організація регулювання діяльності підприємств телекомунікацій, операторів та провайдерів мереж передачі даних у галузі захисту інформації та інформаційної безпеки;

організація наукових та маркетингових досліджень, розробки стандартів та інших нормативних документів, моніторингу нормативних документів щодо забезпечення інформаційної безпеки;

удосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки у телекомунікаційних мережах, у телерадіоефірі та інформаційних системах;

розробка єдиних умов та вимог щодо створення, впровадження та використання засобів забезпечення інформаційної безпеки;

систематичне вивчення передового зарубіжного досвіду у галузі захисту інформації та інформаційної безпеки, його прискореного впровадження на мережах передачі даних;

розробка та реалізація заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки, впровадження сучасних технологій захисту телекомунікаційних мереж, інформаційних мереж та інформаційних ресурсів, включаючи інформаційну безпеку у мережах телекомунікацій, у телерадіоефірі та інформаційних системах, а також подальший розвиток технічної інфраструктури із захисту інформаційних ресурсів;

реалізація організаційно-технічних умов на мережах передачі даних Республіки Узбекистан на вирішення завдань з інформаційної безпеки.

Першим документом, який регламентує відносини в інформаційній сфері став Закон “Про засади і гарантії свободи інформації”, в якому інформаційна безпека визначається як стан захищеності інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Зокрема, ст.13-15 Закону визначають такі поняття, як “інформаційна безпека особистості”, “інформаційна безпека суспільства”, “інформаційна безпека держави”. Остання забезпечується шляхом реалізації комплексу заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру щодо протидії загрозам в інформаційній сфері та інтеграції Республіки Узбекистан у світовий інформаційний простір і сучасні телекомунікаційні системи.

До загроз у сфері інформаційної безпеки за Законом належать: публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу, порушення територіальної цілісності, суверенітету Республіки Узбекистан, поширення інформації, яка містить пропаганду війни та насильства, жорстокості, ідей тероризму і релігійного екстремізму, спрямованої на розпалювання соціальної, національної, расової та релігійної ворожнечі.

У 2005 р. Узбекистан вступив у Групу реагування на інциденти комп'ютерної безпеки (CERT). Узбецький CERT організаційно увійшов до складу Центру розвитку і впровадження комп'ютерних технологій –UZINFOCOM.

Велику увагу уряд Республіки приділяє забезпеченню безпеки інформаційних систем, пов'язаних із інфраструктурою енергетичної галузі та промислового виробництва, у партнерстві з китайською фірмою “Alcatel-Lucent”. Також у країні з 2013 р. працює Центр забезпечення інформаційної безпеки, працівники якого проводять попереджувальну роботу з інформаційної безпеки та організують збір і аналіз інформації щодо комп'ютерних інцидентів та їх запобігання.

У 2015 р. Центром забезпечення інформаційної безпеки оброблено 40 інцидентів інформаційної безпеки, причому найчастіше власники сайтів самі не приділяють належної уваги безпеці належних їм ресурсів. Крім того, Центр розробив державні стандарти з криптографічного захисту інформації, алгоритму шифрування даних та ін. Сьогодні Узбекистан входить до двадцятки країн, які мають національні стандарти шифрування.

Про підвищену увагу до проблеми говорить і те, що узбецька столиця виступила господинею першої щорічної конференції “IT Security and Datacenter Transformation 2015”, присвяченій питанням інформаційної безпеки і центрів обробки даних в умовах високої мережевої інтеграції.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан № 838 від 17.10.2017 р. “Про заходи щодо організації діяльності Центру інформаційної безпеки і сприяння у забезпеченні громадського порядку Міністерства з розвитку інформаційних технологій і комунікацій Республіки Узбекистан” основними завданнями Центру визначено збір, аналіз і накопичення даних про сучасні загрози інформаційної безпеки, сприяння у розробці та реалізації політики інформаційної безпеки інформаційних систем і ресурсів державних органів; вироблення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази у сфері забезпечення інформаційної безпеки державних інформаційних систем і ресурсів, а також національного сегмента мережі Інтернет.

Узбецький CERT перейшов до складу Центру забезпечення інформаційної безпеки та підпорядковується Комітету зв'язку, інформатизації та інформаційних технологій Республіки Узбекистан.

Інша державна структура – Центр науково-технічних і маркетингових досліджень UNICON.UZ при Агентстві зв'язку та інформатизації – зосереджена на роботі з бізнес-структурами.

Указом Президента Республіки Узбекистан від 04 лютого 2015 року № УП-4702. утворено Міністерство з розвитку інформаційних технологій та комунікацій Республіки Узбекистан.

Основними завданнями та напрямками діяльності Міністерства з розвитку інформаційних технологій та комунікацій Республіки Узбекистан є:

забезпечення реалізації єдиної державної політики у галузі інформаційних технологій та комунікацій, впровадження “електронного уряду”, розробку та здійснення комплексних програм з впровадження та розвитку національної інформаційно-комунікаційної системи, виходячи зі світового рівня розвитку інформаційних технологій, захисту та використання інформації;

подальший розвиток та модернізацію телекомунікаційної інфраструктури, у тому числі розширення широкосмугового доступу до мережі Інтернет, забезпечення повного переходу на цифрові системи телефонного зв'язку, телебачення та радіомовлення, здійснення функцій з державного регулювання, ліцензування та контролю діяльності у сфері зв'язку та телекомунікацій, а також використання радіочастотного спектра;

забезпечення реалізації державних програм щодо впровадження “електронного уряду”, міжвідомчої координації, моніторингу, оцінки та контролю за діяльністю міністерств, відомств, компаній та асоціацій, органів державної влади на місцях з інформатизації та вдосконалення інтерактивних державних послуг, а також створення єдиної системи формування, зберігання та використання державних інформаційних ресурсів та баз даних, створення та управління міжвідомчими інформаційними системами;

забезпечення подальшого формування національного сегменту мережі Інтернет, створення необхідних технічних та сприятливих умов для розвитку сучасних вітчизняних веб-ресурсів різного спрямування, у тому числі мережевих ресурсів для

задоволення інформаційних та інтелектуальних потреб населення, особливо молодого покоління;

забезпечення координації та сприяння розвитку вітчизняного виробництва та внутрішнього ринку конкурентоспроможних програмних продуктів та послуг, впровадженню сучасних програмних продуктів, інформаційних систем та інформаційних ресурсів у галузях реального сектора економіки та у споживачів;

реалізацію заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки та впровадження сучасних технологій захисту комунікаційних мереж, програмних продуктів, інформаційних систем та ресурсів, подальший розвиток технічної інфраструктури із захисту інформаційних ресурсів;

організацію наукових досліджень та розробок, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у галузі сучасних засобів комунікацій, розробки та впровадження програмних продуктів, інформаційних систем та баз даних, забезпечення інформаційної безпеки та інших сфер інформаційно-комунікаційних технологій;

здійснення міжнародного співробітництва у сфері зв'язку, інформаційних технологій та комунікацій, залучення іноземних інвестицій для реалізації пріоритетних проектів, ефективного використання радіочастотного спектру та за іншими напрямками, що входять до сфери діяльності Міністерства.

З 1 жовтня 2019 року набув чинності Закон “Про персональні дані”. Очевидно, це початок великого шляху захисту персональних даних. Закон лише найзагальніших рисах встановлює регулювання сфери. При вивченні положень закону виникає безліч питань щодо його практичної імплементації. Їх, сподіваємось, згодом знімуть коментарі до закону та роз'яснення від уповноваженого органу – Державного центру персоналізації при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан.

А 8 лютого 2020 року прийнято Ухвалу Кабінету Міністрів № 71 від 08.02.2020 “Про затвердження Положення про Державний реєстр баз персональних даних”. У ньому пояснюються процедурні питання щодо реєстрації баз персональних даних. Протягом двох місяців планується запуск системи, в якій через Інтернет можна буде провести реєстрацію бази персональних даних населення (ПДН) у державному

реєстрі, внести зміни до реєстраційних даних, здійснити перевірку факту реєстрації бази ПДН у реєстрі. Для ідентифікації використовуватиметься єдина система ідентифікації id.gov.uz. Проте питання щодо застосування закону на практиці поки що залишаються.

В Узбекистані планується вжити заходів щодо формування правових засад кібербезпеки – розробити проект закону “Про кібербезпеку” та Національну стратегію кібербезпеки на 2020-2023 роки. Тобто, деякий правовий вакуум цієї сфери є очевидним і для вищого керівництва країни. Подобиць наразі майже жодних немає, але ці завдання внесено до проекту указу президента про Державну програму 2020 року “Рік розвитку науки, освіти та цифрової економіки”.

Отже, у Республіці Узбекистан державна політика у галузі інформатизації спрямована на створення національної інформаційної системи з урахуванням сучасних світових тенденцій розвитку, вдосконалення інформаційних ресурсів, технологій і систем. Державне регулювання в галузі інформатизації здійснюється Кабінетом Міністрів Республіки, який також визначає Порядок організації захисту інформаційних ресурсів та інформаційних систем, що містять інформацію про державні секрети і конфіденційну інформацію.

Попри існуючі документи в інформаційній сфері, у Республіці відсутній єдиний документ, який регламентує забезпечення інформаційної безпеки, а інформаційне право не оформлено як окрема галузь юриспруденції.

Киргизстан

Питання національної безпеки Киргизької Республіки законодавчо закріплені у Концепції національної безпеки, затвердженої Указом Президента Республіки 18 лютого 2009 р. № 115. Зокрема, серед загроз у внутрішній сфері зазначається “відставання в області створення і впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і захисту інформаційного простору країни”. У п. 6 вищевказаного документу зокрема вказано, що питанням формування і реалізації єдиної державної політики щодо інформаційної безпеки, координації діяльності органів влади і управління щодо зміцнення інформаційної безпеки приділяється

недостатньо уваги, насамперед, через недостатнє фінансування. Серед загроз національній безпеці в інформаційному просторі країни спостерігаються наступні тенденції: прагнення суміжних держав до домінування в інформаційному просторі; діяльність міжнародних екстремістських, терористичних та інших злочинних співтовариств, антигромадських організацій і груп в інформаційній сфері Киргизської Республіки, їх інтерес до володіння інформаційною зброєю та її застосування, збільшення технологічного відриву від провідних світових держав”.

У 2003 р. було затверджено Концепцію інформаційної безпеки Республіки, яка втратила силу у 2008 р. відповідно до Постанови Уряду РК через затвердження проекту нової редакції.

Зауважимо, що у новій редакції Концепції знайшли відображення поняття, які широко застосовуються у сфері інформаційної безпеки. Також у документі зазначається, що у Киргизькій Республіці (КР) реалізовано комплекс заходів щодо удосконалення забезпечення інформаційної безпеки, створено низку державних органів з питань забезпечення захисту конфіденційної інформації тощо.

Відповідно до законодавства КР уповноваженими органами, що здійснюють державну політику і координують дії органів влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки, є: Державний комітет національної безпеки КР; Міністерство транспорту і комунікацій КР; Міністерство внутрішніх справ КР; Міністерство оборони КР; Державне агентство зв'язку при уряді КР; Міністерство культури та інформації КР.

У Киргизстані функціонує Національний штаб “ПРОКСІ”, створений під егідою Секретаріату ОДКБ, діяльність якого спрямована на координацію дій державних органів у боротьбі зі злочинами у сфері високих технологій. Роботу штабу координує Державний комітет національної безпеки.

У Киргизькій Республіці спостерігаються виклики і загрози інформаційній безпеці, аналогічні тим, що існують в інших країнах. Є факти поширення інформації екстремістського характеру і шахрайства у сфері електронних платежів. З 2007 р. зафіксовано понад 30 випадків неправомірних дій стосовно до інформаційних ресурсів Киргизької Республіки.

З метою зниження до мінімально можливого рівня загроз інформаційній безпеці, захисту інформаційного простору від негативного впливу, забезпечення безпечної та безперебійної роботи автоматизованих систем у Киргизькій Республіці в даний час планується створення центрів реагування на комп'ютерні інциденти, проте у теперішній час для вирішення таких завдань існують спеціальні підрозділи правоохоронних органів, які виконують функції груп реагування на комп'ютерні інциденти.

Фахівців з інформаційної безпеки готують технічні виші Киргизької Республіки: Киргизький технічний університет імені В. Раззакова, Киргизький державний університет будівництва транспорту і архітектури, Киргизький національний університет імені Ж. Баласагіна, Киргизько-Російський слов'янський університет ім. Б. Єльцина, Киргизько-Турецький університет “Манас”, Киргизько-Турецький університет “Ала-Тоо”. Студенти з Киргизької Республіки навчаються також у вишах держав – учасників СНД за спеціальністю “Забезпечення інформаційної безпеки”.

Проте у Республіці відсутня Концепція інформаційної безпеки. Події літа 2010 р. наочно продемонстрували, як зіткнення між політичними силами всередині країни і міжетнічні зіткнення між діаспорами знаходять активне відображення в інформаційному просторі. Республіканські ЗМІ стали учасниками протистояння, проте не завжди могли дієво протидіяти інформаційним атакам.

Громадськість країни бере активну участь в обговоренні державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Так, наприклад, в Академії державного управління при Президенті Киргизької Республіки (кафедра “Державне управління та право”) 28 травня 2021 року пройшла Міжнародна конференція “Соціальні медіа у діяльності органів влади”. Захід об'єднав представників медіа, держави, студентів, аспірантів та експертів.

Учасники конференції обговорили засадниче питання взаємодії держави, медіа та суспільства, довіри людей до держави. У форматі брейншторму експерти шукали рішення для ефективної комунікації державної політики через соціальні медіа.

На запрошення Мережі правового розвитку до заходу долучилася й експертка з України – О. Митник, яка поділилася досвідом реалізації правопросвітницьких ініціатив в масштабі усєї країни та власними думками про те, як держава може реалізувати свою соціальну функцію завдяки соціальним медіа:

Зауважимо, що велика кількість існуючих нормативно-правових документів містить неоднозначне тлумачення багатьох термінів, а розрізненість суб'єктів інформаційного ринку, відповідальних за забезпечення інформаційної безпеки, заважає проведенню чіткої політики у цій сфері. Це відбувається в силу того, що, на відміну від сусідніх республік, Киргизія не є центральним учасником медіа-простору Центральної Азії. Тому одним з питань конференції було завдання прийти до єдиного тлумачення термінології, пов'язаної з інформаційною безпекою.

Таким чином, можна погодитися з думкою киргизьких дослідників Алимбаєвої З. та Алімахунова А., що забезпечення інформаційної безпеки Киргизької Республіки – завдання довгострокове та стратегічне. Будь-які кроки, що йдуть у розріз з Концепцією інформаційною безпекою, і тим більше, що суперечать її установкам, що повинні розглядатися як дії, спрямовані на підрив національної та інформаційної безпеки Киргизької Республіки.

За допомогою концепції інформаційної безпеки слід здійснювати експертиза законодавчих актів, що готуються, науково-технічних та соціально-економічних програм на предмет їх відповідності завданням забезпечення інформаційної безпеки країни. Загрози інформаційної безпеки Киргизстану дуже різноманітні та мають різний ступінь гостроти. Необхідно також визначити “зони відповідальності” держави, та громадян у сфері забезпечення інформаційної безпеки країни. На даному етапі держава, очевидно, має стати лідером, але не єдиним суб'єктом у цій системі.

На сучасному етапі розвитку законодавства у сфері забезпечення інформаційної безпеки основна увага має бути приділена на створення умов для обов'язкового виконання чинних нормативно-правових актів, оскільки існуючі закони вже можуть становити необхідну юридичну основу забезпечення інформаційної безпеки Киргизької Республіки.

Таджикистан

Варто зауважити, що в Республіці Таджикистан (РТ) ухвалено низку законів, які регулюють процес забезпечення інформаційної безпеки. Так, сюди відносяться закони РТ “Про електронні документи” (2014 р.), “Про інформацію” (2012 р.), “Про право на доступ до інформації” (2008 р.), “Про захист інформації” (2002 р.), “Про державні секрети”, “Про цифрові підписи”, “Державна стратегія розвитку інформаційних та комунікаційних технологій в Республіці Таджикистан”, “Державна програма розвитку та впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у Республіці Таджикистан”, “Концепція державної інформаційної політики Республіки Таджикистан” та інші. Крім того, 7 листопада 2003 року було видано Указ Президента Республіки Таджикистан “Про Концепцію інформаційної безпеки Республіки Таджикистан”, на підставі якого Урядом Республіки Таджикистан у 2004 році було затверджено “Програму інформаційної безпеки”.

Основним документом щодо інформаційної безпеки країни стала Концепція інформаційної безпеки Республіки Таджикистан, яка містить сукупність офіційних поглядів щодо завдань, принципів і основних напрямів забезпечення інформаційної безпеки Республіки. За Концепцією, “інформаційна безпека – це стан захищеності національних інтересів РТ в інформаційній сфері, які визначаються сукупністю сбалансованих інтересів особистості, суспільства і держави”. Інтереси держави в інформаційній сфері полягають у створенні умов для гармонійного розвитку інформаційної інфраструктури, яка спрямована на реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина у сфері отримання інформації, користування нею, з метою забезпечення непорушності конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності РТ, політичної, економічної та соціальної стабільності, у безумовному забезпеченні законності та правопорядку, розвитку рівноправного і взаємовигідного міжнародного співробітництва.

Відповідно до Концепції була розроблена Програма забезпечення інформаційної безпеки Республіки Таджикистан, затверджена Постановою Уряду Республіки Таджикистан від 30 червня 2004 р. № 290. У Програмі визначено перелік заходів за такими напрямками: вдосконалення нормативно- правового забезпечення

інформаційної безпеки Республіки Таджикистан; реалізація державної політики у галузі інформаційної безпеки; комплексна протидія загрозам інформаційній безпеці; підвищення правової культури та комп'ютерної грамотності громадян.

Істотним кроком у розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури Республіки стало прийняття Державної стратегії “Інформаційно-комунікаційні технології для розвитку Республіки Таджикистан” (затверджена Указом Президента Республіки Таджикистан від 5 листопада 2003 р. № 1174), метою якої є формування інформаційного суспільства у Республіці Таджикистан; розвиток та оновлення різних галузей діяльності (освіта, культура, охорона здоров'я, транспорт, агропромисловий комплекс, суспільне життя, соціальний захист та інші) на базі широкого використання ІКТ; скорочення бідності, створення значної кількості нових робочих місць, підвищення ефективності праці на основі використання ІКТ.

Основними напрямками діяльності у сфері ІКТ відповідно до Стратегії повинні стати: вдосконалення законодавства і нормативно-технічної бази (технічних регламентів) у сфері ІКТ, розробка і впровадження нових програм ІКТ; розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури; інформаційна безпека. Серед пріоритетних напрямів розробки і впровадження нових заходів ІКТ у Таджикистані визначені “електронний уряд”, дистанційна освіта і наука, телемедицина, розвиток систем електронної торгівлі, створення і розвиток системи інформаційно-маркетингових центрів, реєстри юридичних та фізичних осіб.

Прийняті урядові акти спрямовані на впровадження сучасних інформаційних технологій таджицькою мовою. Так, Постановою уряду РТ від 2 серпня 2004 р. № 330 був затверджений національний стандарт кодування і розкладки на клавіатурі комп'ютерів символів таджицького алфавіту в стандарті UNICODE, а Постановою уряду РТ від 6 червня 2005 р. № 188 “Про затвердження Програми використання і розвитку інформаційних технологій таджицькою мовою” визначені цілі та завдання, що сприяють широкому застосуванню і розвитку інформаційних технологій таджицькою мовою, а також окреслено основні напрями та механізми їх реалізації.

На виконання Закону РТ від 6 червня 2005 р. № 203 “Про захист інформації” Постановою уряду Республіки Таджикистан затверджені Правила про умови захисту інформації у технічних засобах обробки інформації, які визначили порядок сертифікації засобів, що забезпечують вимоги щодо інформаційної безпеки.

Істотним внеском у розвиток інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури РТ став Указ Президента Республіки Таджикистан від 30 квітня 2008 року № 451, яким затверджена Концепція державної інформаційної політики республіки. У Концепції сформульована система офіційних поглядів держави на цілі, завдання, принципи і напрями діяльності в інформаційній сфері. Концепція державної інформаційної політики Республіки Таджикистан покликана забезпечити ефективне державне управління шляхом впровадження сучасних ІКТ, сталий економічний розвиток, пріоритетність державних інтересів та національної безпеки. За Концепцією довгостроковою стратегічною метою інформаційної політики держави є побудова демократичного суспільства та входження РТ у світове інформаційне співтовариство.

Урядом Республіки Таджикистан 26 травня 2009 року затверджена Програма реалізації Концепції державної інформаційної політики.

Система інформаційної безпеки в основному забезпечується чотирма головними напрямками: фізичним, організаційним, технічним та оперативної захистом.

Фізична інфраструктура інформаційних мереж Таджикистану є нестійкою проти навмисних або випадкових збитків, особливо з урахуванням залежності від ключових транзитних шляхів через Узбекистан та Киргизстан, а також обмежені можливості транзиту в інших напрямках. Незважаючи на те, що втрата зв'язку може бути швидко усунута, особливо для критично важливих державних структур, систем безпеки та військових з використанням альтернативних (у тому числі супутникових) маршрутів, повністю відновити доступ до зовнішніх даних у разі серйозних проблем буде неможливо. Більше того, незважаючи на те, що недавнє рішення направити весь міжнародний трафік через структури державного монополіста представлявся як захід для забезпечення підвищеної безпеки, насправді воно робить уразливішим усю країну, оскільки ставить її у залежність від безперебійної роботи одного оператора.

З 2010 року у Міністерстві внутрішніх справ Таджикистану діє спеціальний підрозділ із розслідування кіберзлочинів, і очікується, що надалі він стане окремим незалежним центром. Станом на 2014 рік Таджикистан займав 24, з 29 можливих, місце у першому Глобальному індексі кібер-безпеки, відстаючи за цим параметром від усіх своїх сусідів та партнерів із СНД. Серед недоліків, виявлених авторами Індексу, була “відсутність офіційно схваленої національної або секторної рамкової стратегії кібер-безпеки”. Індекс національної незахищеності 2017 року, складений американською компанією Rapid7, Таджикистан був п'ятою у світі країною за рівнем схильності до потенційних кібератак, зокрема через те, що послуги в громадських мережах надавалися в нешифрованому вигляді.

Нагляд у Таджикистані дуже поширений. В останні роки спостерігається зростання використання онлайн-фільтрів та нагляду. Час від часу національний регулюючий орган надає провайдерам вказівку обмежити доступ до сайтів с новинами опозиції. Оперативне блокування та роз'єднання ліній стільникового зв'язку і мереж передачі даних у спробах контролювати інформаційне середовище стали звичайним явищем, особливо в умовах нестабільної політичної ситуації.

Національний регулюючий орган вперто лобіює створення єдиного комунікаційного центру (ЕКЦ), місця доступу до контролю IP-мереж, який збиратиме в одному місці весь трафік, що входить, але дозволяти вихідному трафіку використовувати різноманітні міжнародні канали. За допомогою єдиного шлюзу зв'язку держава отримає централізований контроль над підключенням до Інтернету та вдосконалим свої можливості моніторингу та блокування контенту, що разом може негативно позначитися на мережевому нейтралітеті та свободі онлайн-інформації у Таджикистані.

За вимогою Постанови уряду про умови надання інтернет-послуг від 2001 року всі провайдери РТ зобов'язані надавати необмежений доступ уповноваженим державним органам до всіх комунікаційних мереж та систем. Усі провайдери встановили на своєму обладнанні Систему оперативно-розшукових заходів (СОРМ), яка дозволяє здійснювати перлюстрацію голосових та цифрових комунікацій на всіх

платформах. Всі провайдери Таджикистану використовують систему СОРМ, створену в Росії.

У травні 2012 року було створено спеціальну групу ІТ-експертів для проведення моніторингу в Інтернеті та виявлення веб-сайтів, що підпадають під політику блокування. Група була утворена регулюючим органом за рахунок коштів “Таджиктелеком” та є одним із відділів державного оператора. Група складається з ІТ-фахівців, які займаються пошуком в Інтернеті контенту, який суперечить нормам, встановленим регулюючим органом.

У грудні 2015 року таджицька влада прийняла пакет законів, що значно погіршує стан справ в галузі інтернет-свобод. Так, було прийнято правки до Закону про боротьбу з тероризмом, в рамках яких з'явилася можливість тимчасового відключення мобільних, телекомунікаційних та інтернет-мереж на всій території країни або окремих її регіонах під час проведення спеціальних операцій. Цей захід був покликаний легітимувати вже застосовувану практику блокування великого списку ресурсів новин, популярних соціальних мереж і менеджерів.

Щодо реагування на комп'ютерні інциденти (CERT), слід зазначити, що в Республіці Таджикистан зазначені спеціалізовані структури не функціонують.

Заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки підкріплені нормативно-правовими документами, які своєчасно оновлюються шляхом внесення відповідних змін. Для їх реалізації визначені компетентні уповноважені органи.

Таким чином, сучасний стан національної безпеки Республіки Таджикистан багато в чому визначається наслідками процесу інформатизації та помітного прогресу у впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій, приділяється особливу увагу питанням підготовки висококваліфікованих кадрів цієї важливої галузі, поступового підвищення рівня знань державних службовців тощо.

Якщо судити з наявної інформації, уряд Таджикистану має засоби та можливості для здійснення масового стеження за громадянами в мережі.

Судячи з численних історій, а також за статистичними даними, населення Таджикистану наражається на серйозні загрози з боку зломщиків, шкідливого ПЗ, інтернет-шахраїв і фішерів.

Дані історичної статистики від Лабораторії Касперського показують, що Таджикистан є лідером категорії зараження комп'ютерів вірусними програмами, що підтверджується аналізом даних від встановлених антивірусних програм компанії.

Туркменістан

Слід зазначити, що Туркменістан є єдиним з усіх країн пострадянського простору, який офіційно набув зовнішньополітичного статусу постійного нейтралітету.

15 березня 1995 р. на нараді глав держав – членів Організації економічного співробітництва (ЕКО), членом якої Туркменістан є з 1992 р. пропозиція про його нейтралітет була одноголосно підтримана учасниками наради. У жовтні цього ж року на черговій зустрічі глав держав – учасників Руху неприєднання (Туркменістан – член Руху неприєднання з 1992 р.) ініціатива президента С. Ніязова дістала всебічну підтримку. Це сприяло тому, що Туркменістан звернувся до Генеральної Асамблеї ООН з відповідним проханням. 12 грудня 1995 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалює резолюцію “Постійний нейтралітет Туркменістану”, за яку проголосувало 185 держав-членів ООН. Виходячи з тексту цієї резолюції Генеральна Асамблея:

- визнає і підтримує проголошення Туркменістаном статусу постійного нейтралітету;

- закликає держави-члени ООН поважати і підтримувати цей статус Республіки Туркменістан (РТ), а також поважати його незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

Крім того, країна не приєдналась до Шанхайської організації співпраці у 2007 р. та відмовилась від членства у ЄврАзЕС.

Становлення національної системи забезпечення інформаційної безпеки відбувається на тлі економічних суперечностей з РФ (газові та вуглеводні конфлікти), які супроводжуються інформаційними кампаніями, та низки прикордонних проблем.

Так, 9 квітня 2009 р. відбувся перший газовий конфлікт між Росією та Туркменістаном, пов'язаний із транспортуванням газу та аварією на ділянці газопроводу “Центральна Азія– Центр” (SAC-4). МЗС Туркменістану звинуватив в

аварії непередумані та безвідповідальні дії дочірньої компанії Газпрому – “Газекспорт” через раптове зниження обсягів споживання туркменського газу. Російська сторона виказувала обурення активною діяльністю МЗС Туркменістану в інформаційному просторі, але поставки газу до РФ відновились лише у 2010 р.

У 2009 р. було затверджено Воєнну доктрину Туркменістану, яка має оборонний характер. Проте у документі зазначено, що стан воєнно-політичної обстановки визначається, зокрема, посиленням інформаційного протиборства; застосуванням інформаційних засобів в агресивних цілях.

У 2011 р. відбулась нова “антитуркменська” інформаційна кампанія у російській пресі. Традиційно йшлося про утиск прав російських співвітчизників та громадян, які мають подвійне громадянство, – туркменське та РФ.

Дослідники відзначають, що російські інтернет-ресурси залякують населення Туркменістану туркменів “афганської загрозою”, у новинах на ОРТ демонструють фальсифіковані сюжети про затриманих сирійськими спецслужбами “громадян Туркменістану”, які нібито воювали на боці бойовиків.

Поняття “інформаційної безпека” на законодавчому рівні закріплено у Законі Туркменістану “Про основи національної безпеки”, який прийнято у 2013 р.

Так, за Законом у Республіці забороняється розповсюдження друкованих матеріалів, які можуть завдати шкоди національній безпеці; використання мереж зв'язку та інформаційного простору для поширення інформації, що завдає шкоди засадам конституційного ладу Туркменістану, моральній стійкості суспільства, міжнаціональній та міжрелігійній єдності, а також для пропаганди будь-яких форм прояву екстремізму, тероризму.

Одним з основних завдань Закону “Про надання інтернет-послуг”, прийнятого у 2014 р., є запобігання суспільно небезпечним діянь, скоєних у мережі Інтернет, а також створення нормативних умов для ефективного виявлення та покарання осіб, які вчиняють такі правопорушення.

До уповноважених державних органів у галузі регулювання розвитку і використання мережі Інтернет належать органи державного управління, на які покладено функції забезпечення інформаційної безпеки держави та захисту законних

інтересів громадян Туркменістану. Одним з таких заходів є обов'язок операторів послуг мережі Інтернет зберігати інформацію про користувачів та про надані їм послуги не менше 12 місяців і надавати ці відомості за запитом судових та (або) правоохоронних органів.

Слід зауважити, що у країні практично відсутній контент туркменською мовою, не розвинуті соціальні мережі через блокування владою доступу. Всі публікації проходять державну цензуру.

Організоване Центром ОБСЄ в Ашгабаді у співпраці з департаментом ОБСЄ з протидії транснаціональним загрозам, що ставило за свою мету сприяти зусиллям Туркменістану з удосконалення потенціалу державних установ для протидії сучасним кіберзагрозам.

Отже, Туркменістан залишається однією з найбільш закритих країн світу. Правозахисники кажуть, що в країні грубо порушуються права людини, проте влада це заперечує.

Варто зазначити, що у Туркменістані Інтернет недоступний для більшості громадян, підключення до мережі коштує в кілька разів більше середньої заробітної плати; єдиний сервіс-провайдер – уряд, який, до того ж, блокує дуже багато сайтів, веде стеження за всіма обліковими записами своїх громадян в таких поштових сервісах, як Gmail, Yahoo, Hotmail і інші; сайти, що належать правозахисним організаціям (міжнародним або інших країн) блокуються, як і сайти великих інформаційних агентств.

Більш того, Туркменістан жорстко контролює Інтернет, блокуючи доступ населення до незалежних інформаційних ресурсів, та систематично переслідує користувачів VPN. Нерідко у користувачів беруть розписку із зобов'язанням не використовувати сервіси, що дозволяють обходити блокування.

Показовим цього є те, що влада Туркменістану запровадила заборону на вживання слова “коронавірус”. Вона стосується як представників ЗМІ, так і інформаційних матеріалів у школах і лікарнях. Його також видалили з інформаційних брошур з охорони здоров'я, які доступні в школах Туркменістану, лікарнях і робочих офісах. У виданні зазначають, що громадяни Туркменістану зараз мають доступ

тільки до односторонньої інформації про пандемію коронавірусу. У такий спосіб влада намагається приховати всю інформацію про хворобу, щоб уникнути паніки, допускають автори публікації.

За інформацією “Радіо Азатлик”, у Туркменістані людей затримують за розмови про коронавірус. А осіб, які на вулиці носять захисні маски, можуть заарештувати.

Так, за повідомленням кореспондентів, протягом декількох днів силовики перевіряли вміст мобільних телефонів у медиків міста Туркменабад: у трьох поліклініках та обласній інфекційної лікарні.

Як відомо, Туркменістан посів останнє місце у Світовому індексі свободи преси за 2019 рік.

Це можна пояснити тим, що в країні царить тиранія Президента РТ Гурбангулі Бердимухамедова, який, за свідченням туркменських журналістів має схильність до секретності, що походить від туркменської культури. За їх словами, політики Туркменістану не говорять світові та власним громадянам про погані речі.

Таким чином, в усіх країнах регіону Центральної Азії реалізовувалась однотипна матриця суспільно-політичного розвитку, для якої характерно: апеляція до давньої історії та традицій; патріархальність; формальний характер виборів глави держави і парламентів із наперед відомим результатом, який визначає вузьке коло правлячої еліти, де-факто довічний характер президентства; фактичне передання влади у спадок, що легітимується на виборах; недемократична політична система (окрім Киргизстану); авторитарне правління, яке межує з тиранією (Туркменістан); жорстка боротьба між регіональними кланами, яка подекуди вилилась у криваві конфлікти (Таджикистан, Киргизстан, Узбекистан); жорстке протистояння з ісламістськими силами з боку правлячих еліт; ключова роль держави в усіх процесах; сировинний характер економіки; вкрай низький рівень життя населення (окрім Казахстану).

Вибір Туркменістаном, Узбекистаном та Таджикистаном патерналістського авторитаризму мав гальмівний вплив на модернізаційні процеси в цих країнах, однак мав і позитивний результат – слугував механізмом уникнення цілком можливих у

специфічних умовах центрально-азійських країн анархії і громадянської війни й дозволив їм розвиватися, спираючись на власні історичні традиції.

В силу традиційної авторитарності, притаманної країнам регіону, влада часто спекулює поняттям інформаційної безпеки задля обмеження свободи слова та інформації в своїх країнах. Зокрема, це стосується запровадження відповідальності журналістів за розповсюдження недостовірної або клеветницької інформації через Інтернет. При цьому офіційно завжди декларується відкритість та свобода обміну інформацією, хоча фактично під “наклеп” може бути підведена будь-яка опозиційна стаття.

Інформаційно-аналітична діяльність урядів центральноазійських країн тісно пов'язана зі співпрацею в межах Шанхайської організації співробітництва. Російська Федерація та Китай активно втручаються в інформаційну політику “молодших партнерів”. При цьому декларується небезпека витоку “конфіденційної інформації” та необхідність урядів країн Центральної Азії довіряти партнерам та приймати їхню допомогу щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Розробка цілісної концепції регіональної безпеки Центральної Азії, яка включала б у себе політичну, економічну, інформаційну та екологічну складову, має бути наслідком плідної інформаційно-аналітичної співпраці держав, що ґрунтується на усвідомленні потреб в першу чергу колективної безпеки.

На сучасному етапі глобалізації національну безпеку можна забезпечити лише за умови довіри громадськості, переконаності людей в тому, що держава захищає не лише власні інтереси, нехтуючи приватними потребами, а надає пріоритетного значення потребам особистості, оскільки в цивілізованій демократичній державі саме ці інтереси є пріоритетними.

Країни Центральної Азії, попри глибинний вплив авторитарних традицій, вже стали на шлях розвитку інформаційно-аналітичної діяльності, яка забезпечує регіональну безпеку, і єдиним чинником, що його стримує, можуть бути авторитарні традиції.

5.5. Характеристика системи забезпечення інформаційної безпеки у Республіці Молдова.

Нинішній етап розвитку Республіки Молдова характеризується швидким поширенням інформаційних технологій, інформаційної галузі, яка включає всю інформацію про інфраструктуру комунікаційних технологій, про установи, що обробляють цю інформацію, а також систему регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з цим.

Останніми роками значно зросла необхідність застосування комплексного підходу та ефективного процесу для забезпечення безпеки національного інформаційного простору, у тому числі оборонного комплексу, банківської системи, енергетики, транспорту та телекомунікації, захист інформації, що належать до державної таємниці, з метою запобігання та боротьби з інформаційними злочинами, екстремізмом та тероризмом в інформаційному просторі.

Важливість цієї проблеми була викладена в Концепції національної безпеки та Стратегії національної безпеки Республіки Молдова, у яких викладаються цілі системи національної безпеки, та відображені загрози з інформаційної галузі, а також забезпечення інформаційної безпеки. Удосконалення законодавства у цій галузі визначається розвитком та зміцненням нормативних прав та обов'язків держави, державного управління, посадових осіб, організацій, що надають механізми захисту інформації та даних. Їхня консолідація дозволяє систематизувати соціальні відносини щодо забезпечення інформаційної безпеки, усуваючи невизначеність дискреційних обмежень у цій галузі.

Основні заходи щодо досягнення державної політики у сфері інформаційної безпеки Республіки Молдова є:

а) удосконалення законодавства з інформаційної безпеки Республіки Молдова, попередження, боротьба та запобігання комп'ютерним злочинам, боротьба з тероризмом та екстремізмом в інформаційному просторі, захист інтелектуальної власності;

b) розробка та реалізацію національної програми зі створення унікальної комплексної системи захисту інформації в Республіці Молдова, створення державних систем, що захищають стану технічного та криптографічного захисту інформації;

c) розробка та реалізація національної програми створення сучасної національної системи урядового зв'язку (Secure Link International (національний сегмент));

d) розробка та реалізація національної програми з підготовки кадрів у галузі забезпечення інформаційної безпеки;

e) гармонізацію національних стандартів у галузі інформаційних технологій та інформаційної безпеки з міжнародними стандартами;

f) розробка та просування державної політики для здійснення контролю у сфері застосування всіх видів електронних підписів.

На сьогодні простежується тенденції певної диференціації зовнішньополітичних курсів пострадянських республік в рамках “Східного партнерства”, коли три країни – Україна, Грузія і Молдова – більш інтенсивно рухаються в напрямку ЄС, оскільки всі вони підписали Угоду про асоціацію з ЄС, а також отримали безвізовий режим. У Молдові розроблений значний масив законодавчих актів в інформаційній сфері.

Так, незважаючи на критику політики забезпечення інформаційної безпеки у наукових колах, у Молдові діє відносно надійна система протидії кіберзлочинності. Так, ще у 2009 році Парламентом була ратифікована Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність. Крім того, влада Молдови підписала Другий додатковий Протокол до Європейської Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах у березні 2012 року. Парламентом також був прийнятий Закон “Про попередження та боротьбу зі злочинністю у сфері комп’ютерної інформації” у січні 2010 року. Згідно із цим Законом генпрокуратура Молдови наділена повноваженнями координувати й здійснювати кримінальне переслідування осіб, що вчинили кіберзлочини. Метою Закону є вдосконалення регламентації правовідносин за такими напрямками: запобігання та боротьба з кіберзлочинністю, сприяння провайдерам і користувачам інформаційних систем, співробітництво державних служб із неурядовими

організаціями та іншими представниками громадянського суспільства, а також міжнародне співробітництво з організаціями й країнами, що мають досвід у відповідних питаннях.

Генеральною прокуратурою з метою сприяння розслідуванням був відкритий Центр розслідування кіберзлочинів, один з відділів якого уповноважений реагувати на випадки загроз безпеці в урядових структурах, бізнесі й громадському секторі. Також у Молдові здійснено низку інших заходів щодо зміцнення інформаційної безпеки. Так, у результаті ратифікації Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції й порнографії, Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність й Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Молдова стала активним учасником процесу застосування загальної кримінальної політики у сфері боротьби з інформаційною злочинністю, у тому числі злочинами, пов'язаними із онлайн-експлуатацією дітей.

З 2010 року в Молдові діє Центр забезпечення кібербезпеки – CERT-GOV-MD, який є підрозділом Державного підприємства Спеціальний центр телекомунікацій, що в свою чергу входить до складу Служби інформації та безпеки Республіки Молдова. У тому ж 2010 році Генеральна прокуратура Молдови створила спеціалізований Підрозділ розслідувань кібер-злочинів, а Служба інформації та безпеки створила Відділ боротьби з кібер-злочинністю (СІБ), мол. *Serviciul de Informații și Securitate al Republicii Moldova, SIS*), що є державним органом, спеціалізованим у галузі забезпечення національної безпеки шляхом здійснення всіх належних заходів розвідки та контррозвідки, збору, обробки, перевірки та використання інформації, необхідної для знання, попередження та припинення будь-яких дій, які відповідно до закону становлять внутрішню або зовнішню загрозу незалежності, суверенітету, єдності, територіальній цілісності, конституційному порядку, демократичному розвитку, внутрішній безпеці держави, суспільства та громадян, державності Республіки Молдова, стабільному функціонуванню життєво важливих галузей національної економіки. Республіки Молдова, і її межами.

У 2012 році Міністерство внутрішніх справ також створило власний Відділ боротьби з кіберзлочинністю. У Глобальному індексі кібер-безпеки 2017 року Молдова займала 73 (зі 165) місце, що дозволяє говорити про прихильність до захисту кібербезпеки та ситуації кращої, ніж у шести країнах-сусідках.

Останні роки системи зв'язку уряду стали метою координованих масових атак під час великих політичних подій. У дні проведення раундів президентських виборів у жовтні та листопаді 2016 року в Молдові відбувалися безпрецедентні за масштабами атаки проти сайтів державних органів, Центральної виборчої комісії, організацій-спостерігачів та ЗМІ. У ході другого туру виборів атаки стали ще інтенсивнішими, а ЦВК зареєструвала понад 680 атак.

У звичайні дні державні органи наражаються на звичайні загрози, такі як віруси. У лютому 2016 року хвиля заражень шкідливим програмним забезпеченням вразила інфосистеми п'яти урядових установ. Раніше СІБ повідомляла про 27 спроб зламати державні інформаційні системи, а метою одного з троянських вірусів стали 12 урядових органів.

Отже, можна вважати, що інтернет-інфраструктура Молдови досить стійка щодо кібератак та фізичних збитків. Навіть заморожений конфлікт у Придністров'ї, який Молдова вважає своєю територією, але фактично не контролює, не є великою проблемою для якості та безпеки зв'язку для решти території країни, якщо не брати до уваги інші потенційні кібер-загрози, пов'язані з цією територією. У той же час, інфраструктура в самому Придністров'ї видається досить нестійкою. У цьому де-факто незалежному регіоні діють власні оператори, які отримали ліцензування від невизнаного уряду Придністровської Молдавської Республіки. Саме Придністров'я періодично піддається інтернет-блокаді з боку України, яка забороняє транзит товарів туди своєю територією, тоді як Молдова також використовує важелі економічного тиску на цей сепаратистський регіон.

Нестійка економіка Молдови створює сприятливі умови для фінансових кіберзлочинів. Мінімальна оплата праці за рік у Молдові становить 595 доларів США. При цьому ІТ-сектор відрізняється динамічністю. В результаті банерна реклама з пропозицією 2-5 тисяч доларів на місяць розробникам шкідливого ПЗ часто привертає

неабияку увагу. Фінансові злочини відбуваються у змові з російськомовними громадянами інших країн СНД. Наприклад, група з 37 осіб переважно з Росії та Молдови була притягнута до відповідальності за ретельно опрацьовану схему з відмивання грошей та хакінгу. Фізичні особи в Молдові та Росії зламували комп'ютери дрібного та середнього бізнесу та заражали їх троянською програмою Zeus, яка постачала паролі іноземцям, які перебувають у США на підставі студентських віз, які за ними знімали гроші та відправляли їх своїм ватажкам. Так кіберзлочинці здійснили крадіжку понад 70 мільйонів доларів.

Злочинність зі звичного середовища переметнулася на Інтернет. Молдова, що належить до країн 2-го рівня відповідно до звіту Держдепартаменту США боротьби з торгівлею людьми, відчуває труднощі у ліквідації торгівлі людьми. Нові технології означають, що “традиційні” злочини переходять у онлайн-простір; викрадачі використовують смартфони, комп'ютери та Інтернет, щоб вимагати гроші та перевозити жертв через міжнародні кордони. Зокрема спостерігається значне піднесення використання Інтернету для рекрутингу та експлуатації жертв. У Молдові було створено спеціальний відділ боротьби зі злочинністю, який спеціалізується на злочинах сексуального характеру проти дітей, який функціонує досить успішно, серед інших було розкрито 13 випадків дитячої порнографії у вересні 2013 року.

Важливим кроком на національному рівні стало також затвердження Закону Молдови “Про електронний підпис та електронний документ” від 29 травня 2014 року, розробленого з метою підвищення рівня безпеки електронних підписів та приведення у відповідність із міжнародними стандартами й рекомендаціями щодо інфраструктури відкритих ключів, а саме: Директиви 2006/24/ЄС “Про зберігання інформації, створеної або обробленої при наданні послуг зв'язку загального користування або мереж зв'язку загального користування й внесення змін у Директиву ЄС 2002/58/ЄС” від 15 березня 2006 року щодо захисту персональних даних, Директиву 2008/114/ЄС “Про ідентифікацію й призначення європейських критичних інфраструктур і заходах з їх захисту” від 8 грудня 2008 року тощо.

З метою забезпечення системного підходу й формування державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки, яка об'єднала б правові, організаційні,

технічні, технологічні й фізичні заходи щодо захисту кіберпростору Молдови, а також чіткої регламентації функцій і повноважень підвідомчих структур, уряд Республіки Молдова Постановою від 31 жовтня 2013 року № 857 затвердив Національну стратегію розвитку інформаційного суспільства “Moldova digitală 2020” (Цифрова Молдова 2020) і План дій з її впровадження, розроблений Міністерством інформаційних технологій та зв’язку. У Стратегії вперше розглядається проблема створення умов для підвищення ступеня безпеки й довіри до кіберпростору, а ключові дії щодо створення цих умов становлять окрему главу вищезгаданого Плану дій. Стратегія визначає, що використання нових технологій породжує численні можливості розвитку, але й численні ризики й уразливості, що вимагають підвищеної уваги держави й зацікавлених учасників. Ці ризики характеризуються асиметрією, вираженою динамікою й глобальним характером, що ускладнює їхнє виявлення й протидію за допомогою заходів, пропорційних до ефекту їхньої матеріалізації. То ж попередження і боротьба з кібератаками, у тому числі зі злочинністю в цій сфері є одним із пріоритетів міжнародних організацій, а їх бурхливий ріст на світовому рівні на 600 % з 2005 року вказує на нагальну необхідність вжиття заходів щодо страхування інформаційної інфраструктури Республіки Молдова від можливих ризиків, пов’язаних з незаконною діяльністю у цій сфері. Важливість цієї проблеми була відзначена у Концепції національної безпеки й Стратегії національної безпеки Республіки Молдова, у яких були встановлені цілі системи забезпечення національної безпеки та загрози у інформаційній сфері.

Концепції інформаційної безпеки, схвалений Парламентом Молдови в першому читанні 23 червня 2017 року, викликав у суспільстві неоднозначну реакцію. На думку експертів, останні ініціативи щодо регламентації інформаційного простору містять цілу низку серйозних прогалин, які можуть призвести до зловживань. Зокрема, Концепцію інформаційної безпеки доцільно узгодити із новою Стратегією національної, однак проект Стратегії національної безпеки в червні 2017 року був відкликаний з парламенту Президентом. Крім того, проект Концепції припускає занадто суворий контроль Інтернету з боку деяких держустанов, зокрема Служби інформації та безпеки Республіки Молдова, які зможуть втручатися в діяльність

провайдерів, а також контролювати інформаційний простір, включаючи соціальні мережі.

Однак з урахуванням того, що населення дедалі активніше користується Інтернетом, і на цьому тлі влада починає втрачати контроль над інформацією, це не єдина законодавча ініціатива у сфері інформаційної безпеки, захисту інформації, протистояння кіберзлочинності й боротьби зі зловживаннями в Інтернеті – серед таких ініціатив слід згадати, зокрема, законопроект № 161, більш відомий як “Великий брат”, і законопроект № 281, що одержав назву “Мандат безпеки”, який уточнює правила проведення спеціальних розшукових заходів в інформаційному просторі й припускає розширення повноважень спеціальних служб у цій сфері. За оцінками фахівців, спроби держави встановити контроль над інформаційними мережами у спосіб, який передбачається цими законопроектами, не стільки забезпечать ефект безпеки інформаційного простору, скільки вдарить по громадянському суспільству, політичних партіях, простих громадянах, яким обмежать можливості висловлювати свою думку й критичні зауваження на адресу влади

Серед 14 держав Центральної та Східної Європи Молдова найбільш уразлива перед російськими кампаніями з дезінформації. Про це свідчить індекс стійкості до дезінформації. Ні уряд Молдови, ні незалежні організації, ні громадянське суспільство чи ЗМІ неспроможні контролювати і адекватно відповідати гібридним небезпекам. Більше того, вони не аналізують ситуацію, що дозволило б вжити довгострокових заходів, спрямованих на запобігання та боротьбу з гібридними інформаційними загрозами.

На думку молдовського дослідника Д. Тіри, Республіці Молдова не вдалося сконцентруватися на інформації про людей, які стоять за гібридними інформаційними атаками та механізмами, що використовуються для цього. Дослідник вважає, що Повний провал спостерігається в країні і стосовно рекомендацій щодо боротьби з загрозами, формування суспільної стійкості, а також розвитку інституційних можливостей з усунення різноманітних проломів, які роблять Молдову вразливою перед гібридними загрозами. Республіці Молдова слід докласти комплексних зусиль, щоб забезпечити свій внутрішній інформаційний простір, беручи до уваги той факт,

що більша частина контенту, яка розповсюджується в країні, зроблена в Російській Федерації. Політика інформаційної безпеки має бути орієнтована на створення державної незалежності, що має першочергове значення для суспільства.

За його словами, у той час як більшість європейських країн та міжнародних організацій вживають заходів проти пропаганди, дезінформації та фейкових новин, у Молдові питання інформаційної безпеки та небезпеки гібридних загроз не обговорюються.

Щодо здатності молдавських засобів масової інформації боротися з гібридними загрозами, то тут ситуація критична. Насамперед, мас-медіа нездатні ініціювати дискусії щодо загроз інформаційної безпеки Молдови. Надлишок і вплив російських ЗМІ в Молдові мають переважний характер. Пропаганда та дезінформація всюди. Ось кілька цифр. З 1128 газет та журналів, що розповсюджуються в Молдові, 940 видаються російською мовою. Більшість їх імпортується з Росії. З 292-х телеканалів, доступних у Республіці Молдова, 201 мовить російською мовою. На російські телеканали припадає 65% аудиторії. Величезний вплив мають і вітчизняні соціальні мережі. “Однокласниками” та “ВКонтакте” у Молдові користуються майже стільки ж людей, як і Facebook. Жодне державне агентство не веде Інтернет-моніторинг із метою забезпечення національної безпеки від гібридних інформаційних загроз.

Телебачення – головне джерело інформації для більшості жителів Молдови, якому найбільше довіряють. Користуються ним близько 60% населення, 26% черпають інформацію у соціальних мережах, менше 6% користуються радіо, а частка газет, що читають, не дотягує до 4%. Така невелика цифра говорить про те, що радіо та друкована преса не впливають на настрої в суспільстві.

Плюс до цього, широке опитування, що стосувалося ЗМІ в Молдові, показало, що 91% респондентів розуміють всю або майже всю інформацію, подану російською мовою, а румунською – лише 74%. Більшість жителів Молдови віддають перевагу розважальному контенту російською мовою. 76% опитаних заявили, що вважають за краще дивитися фільми та серіали, продубльовані російською мовою.

Інститут із запобігання гібридним загрозам виявив ключові інструменти, які використовує Росія для поширення пропаганди та дезінформації в Молдові. Ними є:

1. Російські телепередачі російською.
2. Російські телепередачі, що ретранслюються у Молдові на підставі місцевої ліцензії на мовлення.
3. Молдавські телеканали, які просувають російські інтереси.
4. Молдовські інтернет-портали проросійської спрямованості.
5. Газети російською мовою, що розповсюджуються в Молдові.
6. Радіостанції, що сприяють створенню позитивного образу Росії.
7. Російські інформаційні агенції, типу “Супутника”, ТАРС.
8. Соціальні мережі, які Росія використовує для поширення пропаганди у Молдові: “Однокласники”, “ВКонтакте” та Facebook.
9. Російські неурядові організації, які діють у Молдові.
10. Блогери, коментатори, так звані аналітики та проросійські експерти.
11. Проросійські партії та політики.
12. Посольство Росії та Російський центр науки та культури.

У 2018 році парламент зробив кілька позитивних кроків у сфері інформаційної безпеки. Один із них – прийняття Концепції інформаційної безпеки Республіки Молдова, головна мета якої – посилення заходів із протидії та запобігання інформаційних загроз у зв’язку з швидкими темпами розвитку інформаційних технологій, а також забезпечення інформаційної безпеки суспільства. Документом передбачена розробка і практичне застосування ефективних заходів протидії і запобігання інформаційних злочинів.

Іншим кроком було затвердження Стратегії інформаційної безпеки на 2019-2024 роки, а також Плану дій щодо впровадження стратегії. Ця стратегія – це перший докладний документ, що стосується гібридних загроз. Він включає чотири основних компоненти: зміцнення кібернетичної безпеки, забезпечення інформаційно-медійної безпеки і підвищення ефективності внутрішньої взаємодії з питань інформаційної безпеки, а також розвиток відносин з профільними міжнародними агентствами. Згідно з документом, надзвичайно важливо створити Національну координаційну раду з інформаційної безпеки за участю державних органів, ЗМІ, громадянського суспільства

та приватного сектору економіки. План дій включає 26 завдань, проте не охоплює всі аспекти гібридних інформаційних загроз.

Відповідно до плану дій, головним координатором запровадження стратегії є Служба інформації та безпеки Молдови. 9 із 26 пунктів плану позначають важливу роль ЗМІ та громадянського суспільства у впровадженні стратегій. Виконання цих завдань передбачає і фінансову підтримку з боку держави та зовнішніх партнерів із розвитку. Відсутність конкретних положень про фінансову підтримку свідчить про обмеження будь-якої співпраці у сфері інформаційної безпеки між державою та іншими акторами, зокрема зі ЗМІ та громадянським суспільством. Щодо методів боротьби з гібридними загрозами, молдавська влада має розпочати з впровадження як Концепції інформаційної безпеки Республіки Молдова, так і Стратегії інформаційної безпеки на 2019-2024 роки, у тому числі Плану дій. Плюс до цього парламенту слід прийняти нові, адаптовані до нинішнього інформаційного середовища, у тому числі до нових гібридних загроз, закони, які враховують також актуальну політичну ситуацію в Молдові. У найближчому майбутньому затвердити такі закони, ймовірно, буде неможливо з огляду на той факт, що правляча коаліція наполовину проросійська та наполовину проєвропейська.

У контексті співробітництва з Україною, слід звернути увагу на те, що у червні 2021 року СБУ та СІБ Молдови на тристоронній зустрічі спецслужб та місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Республіці Молдова та Україні (EUBAM) домовилися про посилення співпраці щодо обміну даними та аналізу ризиків на державному кордоні. Зокрема, учасники обговорили методи протидії транскордонній злочинності та незаконному обігу вогнепальної зброї, вибухових речовин, прекурсорів, тютюнових виробів тощо. Адже саме взаємодія двох спецслужб дозволить більш ефективно боротися з такими проявами.

Представники СБУ і СІБ наголосили, що безперервна взаємодія та обмін інформацією щодо наявних ризиків і загроз у прикордонній зоні значно покращать безпекову ситуацію на національному та регіональному рівнях.

За словами глави Місії EUBAM генерала С. Піхора, “ця тристороння зустріч активізує обмін інформацією та підвищить ефективність реагування на виклики, з

якими обидві служби стикаються на молдовсько-українському кордоні. У той же час хотілося би вкотре підкреслити готовність EUBAM надавати стратегічну, аналітичну та оперативну підтримку”.

Нагадаємо, співробітники СБУ залучаються до проведення спільних спецоперацій разом з правоохоронцями Молдови та ЄС, є учасниками інших транскордонних робочих груп. Окрім того, СБУ входить до міжвідомчої регіональної аналітичної групиз регулярної оцінки ризиків та загроз в Одеському регіоні.

Довідка:

Місія EUBAM розпочала свою діяльність 1 грудня 2005 року, щоб співпрацювати з Молдовою та Україною над приведенням стандартів і процедур охорони кордону, митної справи і торгівлі у відповідність до тих, які діють у країнах – членах ЄС. Співпраця СБУ з EUBAM розпочалася з грудня 2006 року.

Місія EUBAM не тільки моніторить ризики, в тому числі на придністровській ділянці кордону, а й надає консультативну допомогу правоохоронним органам у частині протидії контрабанді, нелегальній міграції та торгівлі людьми тощо.

У зв’язку з останньою інформацією, варто зауважити, що Молдова, як і раніше, залишається притулком для піратства та порушень авторських прав. Як і в сусідній Україні, у Молдові надзвичайно високий рівень розповсюдження піратського програмного забезпечення; за приблизною оцінкою 90 відсотків всього програмного забезпечення країни поширюється незаконно. Ситуацію посилює той факт, що влада Молдови не знає точно, як розслідувати такі злочини та переслідувати порушників; більшість таких справ закриваються без суду та винесення вироку.

Таким чином, на наш погляд, в цілому слід зауважити, що у Молдові розпочато процес приведення чинного законодавства у відповідність до положень, а боротьба її зі кіберзлочинністю як у правовому аспекті, так і у практичній реальності викликає повагу.

Однак нинішні зусилля Молдови у боротьбі з російськими кампаніями з дезінформації є недостатніми і, насправді, не завжди стосуються інформаційної війни та російської пропаганди в Молдові, а, швидше, – внутрішньої політики. Це обмежує здатність боротися з російською дезінформацією і можливість надати великої

значущості вирішення цієї проблеми. З іншого боку, зроблені раніше зусилля, стосувалися, переважно, теоретичної частини й у меншій мірою – конкретних довгострокових заходів.

Інформаційна безпека та безпека медійного простору в Республіці Молдова мають стати пріоритетами будь-якої політики, що стосується як національної безпеки, так і особистих свобод, оскільки в нинішній політичній реальності небезпека гібридних інформаційних загроз значно зростає. У зв'язку з українсько-російською війною, ніколи ще вони не становили такої загрози національній безпеці Молдови. Документи, що стосуються національної політики у цій сфері, слід терміново адаптувати до нових ризиків та реальності. Як вітчизняний медіаконтент, так і закордонний варто оцінювати та переглядати. Відповідальні особи повинні виявити ризики, що загрожують інформаційній безпеці, у тому числі нові тенденції поширення дезінформації, особливо через соціальні мережі. Держава повинна взяти на себе відповідальність і прийняти ефективні документи щодо політики інформаційної безпеки, виділити кошти на припинення спроб дезінформації та розробити програми зі зміцнення стійкості суспільства до подібних загроз. Плюс до цього, міжнародним партнерам Молдови з розвитку слід було б підтримати медіаорганізації та громадянське суспільство, які бажають боротися та займаються боротьбою з гібридними загрозами.

5.6. Концептуальні засади забезпечення інформаційної безпеки у Російській Федерації.

Головною загрозою для Росії, як зазначають нормативно-правові документи з національної безпеки РФ, є зведений у ранг стратегічної доктрини перехід НАТО до практики силових дій за межами відповідальності Альянсу без санкції Ради Безпеки ООН. За таких умов найважливішим завданням РФ є здійснення стримування в інтересах запобігання агресії будь-якого масштабу, спрямованої проти неї та її союзників, у тому числі із застосуванням ядерної зброї. На такій основі робиться висновок, у відповідності з яким Росія повинна володіти ядерними силами, здатними гарантовано забезпечити нанесення передбачених збитків будь-якій державі-агресору

або коаліції держав у будь-яких умовах. У зв'язку з цим розширено сценарії можливого використання ядерної зброї. Зокрема, Російська Федерація залишає за собою право на застосування всіх сил і засобів, якими вона володіє (в тому числі і ядерних), у випадку необхідності відбиття збройної агресії, якщо всі інші заходи по вирішенню конфлікту не досягли результатів.

Виходячи з аналізу сучасних реалій російські експерти зазначають, що використання новітніх інформаційних технологій, зокрема для розвитку військового потенціалу розвинутих країн світу, “пришвидшує поляризацію світу, який стає джерелом нестабільності, базою для виникнення та розвитку реальних і потенціальних конфліктів, у тому числі тих, що будуть мати загальносвітовий характер”. Трансформація глобальних та регіональних балансів сил, посилення напруженості між традиційними та новими центрами сили сприятиме виникненню нових військових конфліктів. Актуальною загрозою вважається розробка та використання інформаційної зброї, в результаті використання якої можливі інформаційні війни та інформаційний тероризм.

Переконливим свідченням посилення уваги російського воєнно-політичного керівництва до сукупності проблем національної, в тому числі і інформаційної безпеки РФ, стало послідовне розроблення ключових документів, які визначають якість військових перетворень у територіально найбільшій державі світу.

9 вересня 2000 р. було затверджено Доктрину інформаційної безпеки РФ, яка містить сукупність поглядів на завдання, мету й напрями забезпечення інформаційної безпеки держави. Положення цього документу ґрунтуються на принципах, закладених у Концепції національної безпеки РФ, затвердженої 10 січня 2000 р. щодо інформаційної сфери. Зокрема, серед сукупності національних інтересів РФ в інформаційній сфері зазначено: захист інформаційних ресурсів та недопущення несанкціонованого доступу до них; запобігання маніпуляції масовою свідомістю та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз стану заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки РФ, викладених у Доктрині, свідчить про наявність певних недоліків правничого характеру, зокрема щодо реалізації конституційного права на обмеження діяльності ЗМІ, якщо це

шкодить інтересам суспільства, держави, особистості; правового регулювання сфери інформаційних технологій та інформаційної безпеки, а також можливостей щодо формування конкурентоспроможних інформаційних агенцій та ЗМІ. Отже, основні завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки РФ у 2000 р. полягали у розробці напрямів державної інформаційної політики, механізмів і засобів її реалізації, критеріїв та показників оцінки її ефективності; розробці цільових федеральних програм із забезпечення інформаційної безпеки та координації діяльності усіх органів державної влади та недержавних організацій у цій сфері; розробці новітніх методів захисту інформації, державної системи захисту інформації та забезпечення технологічної незалежності РФ.

У Доктрині закріплено основні складові національних інтересів Росії в інформаційній сфері: збереження та зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму та гуманізму; інформаційне забезпечення внутрішньої та зовнішньої державної політики країни, розвиток сучасних інформаційних технологій, вітчизняної індустрії інформації, у тому числі засобів інформатизації, телекомунікації та зв'язку, захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу тощо. Також визначено сукупність методів забезпечення інформаційної безпеки, які поділяються на правові, організаційно-технічні та економічні.

До правових заходів належить розробка нормативних правових актів, що регулюють відносини в інформаційній сфері, та нормативних методичних документів із питань забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації.

До організаційно-технічних заходів – створення та вдосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки. Економічні заходи включають визначення порядку фінансування програм забезпечення інформаційної безпеки; створення системи страхування інформаційних ризиків фізичних та юридичних осіб тощо.

До першочергових заходів державної політики у галузі забезпечення інформаційної безпеки країни, зокрема віднесено активізацію контрпропагандистських заходів, спрямованих на запобігання розповсюдження негативної інформації щодо внутрішньої політики РФ.

Доктрина інформаційної безпеки РФ визначає основні елементи організаційної системи забезпечення інформаційної безпеки, якими є: Президент РФ, Рада Федерації РФ, Державна Дума РФ, Уряд РФ, Рада безпеки РФ, федеральні органи виконавчої влади, міжвідомчі і державні комісії, які створюються Президентом РФ і Урядом РФ, органи виконавчої влади суб'єктів РФ, органи місцевого самоврядування, органи судової влади, громадські об'єднання, громадяни, які відповідно до законодавства РФ беруть участь у вирішенні завдань забезпечення інформаційної безпеки.

При цьому доцільно звернути увагу на те, що у РФ в організаційну систему забезпечення інформаційної безпеки входять державно-владні інститути від Президента РФ, законодавчого органу, уряду до органів місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання і громадяни. Це є підтвердженням важливого значення, яке надається в РФ забезпеченню інформаційної безпеки – системоутворюючої складової забезпечення національної безпеки.

Розглянемо повноваження деяких структур РФ у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Так, Президент РФ здійснює керівництво в межах своїх конституційних повноважень органами і силами по забезпеченню інформаційної безпеки; санкціонує дії з питань забезпечення інформаційної безпеки; відповідно до законодавства РФ формує, реорганізує і ліквідує підпорядковані йому органи і сили забезпечення інформаційної безпеки; визначає пріоритетні напрями державної політики та заходи у сфері забезпечення інформаційної безпеки РФ. Президент РФ очолює Раду безпеки РФ, яка проводить роботу з виявлення та оцінки загроз інформаційної безпеки РФ, розробляє найважливіші концептуальні документи в галузі національної безпеки і пропозиції в галузі забезпечення ІБ, координує діяльність органів й сил щодо забезпечення інформаційної безпеки, контролює реалізацію федеральними органами виконавчої влади та органами виконавчої влади суб'єктів РФ рішень, Президента в цій сфері.

Президентом РФ при Раді безпеки утворюються міжвідомчі комісії – основні робочі органи Ради. Залежно від покладених на них завдань вони можуть створюватися за функціональною або регіональною ознакою, на постійній або тимчасовій основі. Міжвідомчі комісії Ради Безпеки здійснюють підготовку

пропозицій та рекомендацій Раді Безпеки з основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики в галузі забезпечення національної безпеки, сприяють координації діяльності федеральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади суб'єктів РФ з реалізації федеральних програм в галузі забезпечення національної безпеки і виконання рішень Ради Безпеки.

З метою наукового забезпечення діяльності Ради Безпеки при ньому створено наукову раду. До її складу входять представники Російської академії наук, галузевих академій наук, керівники наукових організацій та освітніх установ вищої професійної освіти, а також окремі фахівці.

Указом Президента РФ від 28 жовтня 2005 р. створена Міжвідомча комісія Ради Безпеки РФ з інформаційної безпеки і затверджено відповідне Положення (зі змінами від 12 червня 2006 р.). Вона утворена відповідно до Закону РФ від 5 березня 1992 р. “Про безпеку” та Положення про Раду Безпеки РФ з метою реалізації покладених на Раду Безпеки завдань у сфері забезпечення інформаційної безпеки РФ.

Рада Федерації має Комітет з питань безпеки і оборони та Комісії з інформаційної політики. Комісія з інформаційної політики утворена Постановою Ради Федерації від 30 січня 2002 р. Її утворення було обумовлено необхідністю детального вивчення та моніторингу інформаційної ситуації, вимогами подальшого вдосконалення законодавчої бази в інтересах більшої її орієнтації на формування єдиного інформаційного простору, вирішення питань підвищення ефективності інформаційного забезпечення державної зовнішньої і внутрішньої політики. Уряд РФ координує діяльність федеральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади суб'єктів РФ, забезпечує розробку та реалізацію федеральних програм у сфері інформаційної безпеки. Федеральні органи виконавчої влади забезпечують виконання законодавства, рішень Президента і Уряду РФ у сфері забезпечення інформаційної безпеки. У межах своєї компетенції вони розробляють нормативні правові акти у сфері інформаційної безпеки і подають їх в установленому порядку, Президенту і до Уряду РФ.

Основними інститутами держави з питань реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки є органи виконавчої влади, які на основі законодавства здійснюють адміністративно-державне управління.

Російські вчені І. Бачило, А. Стрельцов у своїх працях з урахуванням сучасних умов і реальних факторів визначили функції державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки та міністерств, комітетів, комісій, служб, агентств та інших органів виконавчої влади, які відповідно до наданих їм повноважень застосовують заходи і засоби запобігання і протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам у цій сфері.

Наведемо деякі приклади:

– Міністерство з антимонопольної політики і підтримки підприємництва, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство зв'язку й інформатизації здійснюють протидію створенню монополій на формування, одержання і поширення інформації в РФ, в тому числі з використанням телекомунікаційних систем;

– Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство юстиції, Федеральна служба безпеки вживають заходів запобігання протиправного застосування спеціальних засобів впливу на індивідуальну, групову і суспільну свідомість;

– Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство закордонних справ, Служба зовнішньої розвідки, Федеральна служба безпеки виконують функції запобігання блокуванню діяльності державних засобів масової інформації з інформування російської і зарубіжної аудиторії;

– Міністерство внутрішніх справ, Федеральне агентство урядового зв'язку й інформації, Федеральна служба безпеки - запобігання перехопленню інформації в мережах передачі даних і лініях зв'язку, дешифрування цієї інформації і нав'язування спотвореної інформації.

Доцільно також звернути увагу на те, що всі без винятку федеральні органи виконавчої влади, відповідно до законодавства, нормативно-правових актів

Президента і уряду РФ і наданим їм повноважень здійснюють заходи забезпечення інформаційної безпеки у сфері їх відповідальності.

В окремий напрям державно-адміністративного управління в РФ виділено нормативно-правове, організаційне, організаційно-технічне, інженерно-технічне забезпечення, методичне керівництво і координація діяльності державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності щодо охорони і захисту інформації обмеженого доступу. Цей напрям діяльності розглядається як найважливіший напрям забезпечення інформаційної безпеки. Зазначені функції виконує Державна технічна комісія при Президентові РФ. Водночас Державна технічна комісія є робочим органом Міжвідомчої комісії з питань охорони державної таємниці.

Важлива увага в РФ надається забезпеченню інформаційної безпеки заходами і засобами державної інформаційної політики. Цей напрям державної політики Доктриною інформаційної безпеки РФ розглядається як важлива складова захисту національних інтересів, яка спрямована на доведення до російської і міжнародної громадськості її офіційної позиції з оцінки важливих подій усередині країни і за кордоном, роз'ясненню державної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства, заходів державних органів щодо її реалізації.

Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій здійснює активні заходи щодо регулювання і координації відповідно до чинного законодавства, діяльності засобів масової інформації. Характерною особливістю діяльності державних засобів масової інформації Росії є їх державницька позиція і захист національних інтересів.

Доцільно також звернути увагу на забезпечення інформаційної безпеки РФ у сфері духовного життя. Доктрина інформаційної безпеки РФ розглядає державну політику в цій сфері як важливий напрям захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, пов'язаних з розвитком і поведінкою особистості, використання культурної, духовно-моральної спадщини, історичних традицій і норм суспільного життя, збереження культурного надбання усіх народів Росії, реалізації конституційних обмежень прав і свобод людини та громадянина в інтересах

збереження і зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму і гуманізму, здоров'я громадян, культурного і наукового потенціалу РФ, забезпечення обороноздатності і безпеки держави.

На виконання наведених положень Доктрини розроблені спеціальні програми у сфері освіти, культури, охорони здоров'я та наукового забезпечення стосовно вирішення цих проблем. Важливі завдання у сфері забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного протистояння законодавством та нормативно-правовими актами Президента РФ покладені на спецслужби РФ. Розглянемо повноваження деяких з них. Федеральна служба безпеки Російської Федерації.

Завдання, повноваження та правовідносини у сфері її діяльності регулюються Федеральним законом “Про органи Федеральної служби безпеки в РФ” (ФСБ). Законом встановлено, що ФСБ РФ є федеральним органом виконавчої влади (ст. 3). Відповідно до наданих їй повноважень здійснює контррозвідувальну діяльність (ст. 9), боротьбу із злочинністю (стаття 10) та розвідувальну діяльність (ст. 11).

Доцільно також нагадати про те, що важливі завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки виконують Головне управління розвідки та підрозділи радіоелектронної розвідки і радіоелектронної боротьби Генерального штабу Збройних сил РФ; створена Служба спеціального зв'язку і інформації при Федеральній службі охорони РФ. У зв'язку із загостренням боротьби проти кіберзлочинності певні функції покладені на Міністерство внутрішніх справ, Федеральну службу безпеки, Міністерство зв'язку та інформатизації та ін.

Таким чином, РФ однією з перших республік на пострадянському просторі створила потужну систему забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного протистояння із зовнішніми та внутрішніми інформаційними загрозами. Створено і вдосконалюється організаційна структура державних органів і сил, спроможних забезпечувати захист національних інтересів та вести інформаційну боротьбу проти зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Напрями державної політики інформаційної безпеки РФ враховують як проблеми породжені радянським періодом її історії, так і реаліями сучасного світу.

Це було першим комплексним осмисленням цілей, завдань та об'єктів державної інформаційної політики, основних напрямів та механізмів її реалізації, результатів впливу державної інформаційної політики (ДІП) на соціально-економічний, політичний та культурний розвиток Російської Федерації наприкінці ХХ та на початку майбутнього століття. Такий захід було здійснено в сучасній Росії з ініціативи Державного Комітету РФ зі зв'язку та інформатизації та Комітету Державної Думи з інформаційної політики та у зв'язку з прийняттям на засіданні Комітету Державної Думи з інформаційної політики 15 жовтня 1998 р. та на засіданні Постійної палати з державної інформаційної політики Політичної консультативної ради Російської Федерації 21 грудня 1998 Концепції державної інформаційної політики Росії.

Концепція вперше після проголошення російської державності конкретизувала та уточнила основні напрямки діяльності органів державної влади та управління щодо становлення інформаційного суспільства в Росії, формування єдиного інформаційного простору країни та її входження до світової інформаційної спільноти. Було сформульовано та офіційне визначення поняття державної інформаційної політики Російської Федерації як сукупність цілей, що відображають національні інтереси Росії в інформаційній сфері, стратегічних напрямів їх досягнення (завдань) та систему заходів, що їх реалізують.

Наступним пакетом документів, які ґрунтувалися на положеннях концептуальних і доктринальних документів з питань інформаційної безпеки, була Окинавська Хартія глобального інформаційного суспільства (2000 р.) та низка міжнародних зобов'язань РФ, а також Стратегія розвитку інформаційного суспільства у Російській Федерації від 7 лютого 2008 р. На її підставі розроблено Державну програму “Інформаційне суспільство (2011-2020 роки)”, яка затверджена Постановою уряду від 15 квітня 2014 р. № 313

У підпрограмі 3 “Безпека в інформаційному суспільстві” вищевказаного документа, окрім дотримання суто технічних та технологічних складових інформаційної безпеки (забезпечення контролю та нагляду за реєстраційною діяльністю у сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій;

розробка технологій захисту інформації, що забезпечують недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю, безпеку інформації обмеженого доступу), зазначено також “протидію розповсюдженню ідеології тероризму, екстремізму, пропаганди насилля”.

Отже, питання, пов’язані із національними інтересами РФ, її національною безпекою, включено у всі документи, які регламентують проблеми інформатизації й розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій. Так, у вищезазначеній Стратегії розвитку інформаційного суспільства двічі згадуються “загрози національним інтересам РФ” та “забезпечення національної безпеки” стосовно інформаційної сфери.

Загальну координацію діяльності федеральних органів виконавчої влади, просування узгодженої позиції з цього питання на міжнародній арені покладено на Міністерство закордонних справ Російської Федерації. З метою формування єдиного системного підходу держави до розвитку галузі інформаційних технологій 1 листопада 2013 р. розпорядженням уряду РФ № 2036-р було затверджено Стратегію розвитку галузі інформаційних технологій у Російській Федерації на 2014-2020 роки та на перспективу до 2025 р. Передбачалося, що реалізація Стратегії сприятимуть зниженню залежності економіки країни від сировинного експорту за рахунок збільшення експорту продукції галузі інформаційних технологій до 11 млрд доларів США; підвищення продуктивності праці внаслідок прискореного впровадження інформаційних технологій у найважливіші сфери економіки; поліпшення загального інвестиційного клімату у Росії на користь прискорення початку новому постіндустріальному технологічному укладу суспільства. Поряд із цим Стратегія передбачала забезпечення інформаційної безпеки та високого рівня обороноздатності країни, у тому числі за рахунок створення сучасних засобів реагування та попередження глобальних інформаційних загроз.

У Документі подано поглиблений розгорнутий аналіз стану та перспективних напрямів розвитку галузі інформаційних технологій, вказано ризики на шляху реалізації Стратегії та визначено шляхи мінімізації їх наслідків. Зокрема, пріоритетною умовою мінімізації ризиків названо декларування стратегічної

важливості розвитку галузі на найвищому політичному рівні, а найефективнішим заходом - цілеспрямована підтримка з боку держави великих успішних російських компаній з метою створення з них вітчизняних глобальних лідерів в інформаційних технологіях, які зможуть бути стратегічними інвесторами. середніх і малих високотехнологічних підприємств у країні.

На пострадянському просторі тільки в РФ розроблена й затверджена 2 грудня 2015 р. № 2471-р. Концепція інформаційної безпеки дітей, в якій визначено основні принципи та пріоритетні завдання у галузі забезпечення інформаційної безпеки найменших членів суспільства.

Підготовку фахівців із забезпечення інформаційної безпеки за спеціальністю “Інформаційна безпека телекомунікаційних систем” здійснює Академія Федеральної служби охорони Російської Федерації.

При факультеті світової політики МДУ імені М.В. Ломоносова створено кафедру інформаційного забезпечення зовнішньої політики (2003 р.) та кафедру міжнародної безпеки (2006 р.) Одним із завдань цих підрозділів є підготовка фахівців з національної безпеки в умовах сучасного інформаційного суспільства. Навчальний курс “Інформаційна безпека” включено до програм підготовки багатьох російських вишів.

У січні 2014 р. на обговорення громадськості було винесено проект Концепції стратегії кібербезпеки РФ, яка обґрунтовувалася на необхідності і своєчасності розробки Стратегії кібербезпеки РФ, оскільки нормативно-правове забезпечення кібербезпеки опинилося поза правовим полем.

У Концепції кібербезпека розглядалася як складова інформаційної безпеки (враховуючи існуючий у світі підхід до тлумачення поняття “кіберпростір”). Після затвердження Концепції заплановано утворення робочої групи з розробки Стратегії за участю представників Ради Безпеки Російської Федерації, інших федеральних органів виконавчої влади, комерційних компаній, наукових і академічних установ, які здійснюють діяльність у сфері забезпечення кібербезпеки.

У РФ створено Центр реагування на комп’ютерні інциденти в інформаційно-телекомунікаційних мережах (ІТМ) органів державної влади Російської Федерації

(GOV-CERT.RU), який здійснює координацію дій зацікавлених організацій і відомств щодо запобігання, виявлення і ліквідації наслідків комп'ютерних інцидентів. GOV-CERT.RU також надає консультативну й методичну допомогу з ліквідації наслідків комп'ютерних інцидентів в ІТМ органів державної влади РФ; здійснює аналіз причин і умов виникнення інцидентів в ІТС, взаємодіє з російськими, іноземними та міжнародними організаціями, які здійснюють реагування на комп'ютерні інциденти.

RU-CERT – російський Центр реагування на комп'ютерні інциденти. Основне завдання Центру – зниження рівня загроз інформаційній безпеці для користувачів російського сегмента мережі Інтернет. З цією метою RU-CERT сприяє російським і закордонним юридичним а фізичним особам щодо виявлення, попередження і припинення протиправної діяльності у розташованих на території РФ мережевих ресурсів. RU-CERT здійснює збір, зберігання й обробку статистичних даних, пов'язаних із поширенням шкідливих програм і мережевих атак на території РФ, взаємодіє з провідними російськими ІТ-компаніями, суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, органами державної влади та управління РФ, зарубіжними центрами реагування на комп'ютерні інциденти та іншими організаціями, що здійснюють свою діяльність в області комп'ютерної та інформаційної безпеки.

RU-CERT входить до складу міжнародних об'єднань CSIRT/CERT центрів FIRST і Trusted Introducer, і в рамках цих об'єднань офіційно виконує функції контактної сторони Російської Федерації.

12 квітня 2021 р. Президент РФ підписав Указ “Про затвердження Зasad державної політики Російської Федерації в галузі міжнародної інформаційної безпеки”.

Згідно із статтею 5 Зasad, вони спрямовані:

- а) на просування на міжнародній арені російських підходів до формування системи забезпечення міжнародної інформаційної безпеки та російських ініціатив у галузі міжнародної інформаційної безпеки;
- б) сприяння створенню міжнародно-правових механізмів запобігання (урегулювання) міждержавних конфліктів у глобальному інформаційному просторі;

в) на організацію міжвідомчої взаємодії при реалізації державної політики у галузі міжнародної інформаційної безпеки.

Основними напрямками реалізації державної політики у галузі міжнародної інформаційної безпеки щодо створення умов для протидії загрозі використання інформаційно-комунікаційних технологій у екстремістських цілях, а також з метою втручання у внутрішні справи суверенних держав (ст. 14) є:

а) сприяння розробці та реалізації на глобальному, регіональному, багатосторонньому та двосторонньому рівнях комплексу заходів, спрямованих на протидію загрозі використання інформаційно-комунікаційних технологій в екстремістських цілях;

б) розвиток співпраці з іноземними державами, їхніми правоохоронними органами та спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з екстремізмом, з питань протидії загрозі використання інформаційно-комунікаційних технологій у екстремістських цілях;

в) сприяння створенню ефективного міжнародного механізму контролю за використанням інформаційно-комунікаційних технологій для запобігання їх використанню в екстремістських цілях, а також з метою втручання у внутрішні справи суверенних держав;

г) сприяння виробленню порядку міждержавного обміну інформацією про поширення матеріалів заборонених екстремістських організацій, так само як і іншої інформаційної продукції, що містить матеріали даних організацій.

Згідно із Засадами основною загрозою у галузі міжнародної інформаційної безпеки є використання інформаційних та комунікаційних технологій як інформаційну зброю у воєнно-політичних цілях для здійснення ворожих дій і актів агресії, що спрямовані на дискредитацію суверенітету, порушення територіальної цілісності держав і становлять загрозу міжнародному миру, безпеці і стратегічній стабільності; для надання деструктивного впливу на елементи критичної інформаційної інфраструктури, а також для пропаганди тероризму та залучення до терористичної діяльності нових прихильників; для втручання у внутрішні справи суверенних держав, порушення громадського порядку, розпалювання

міжнаціональної, міжрасової і міжконфесійної ворожнечі, пропаганди расистських і ксенофобських ідей або теорій, що породжують ненависть і дискримінацію, які підбурюють до насильства; вчинення злочинів, у тому числі пов'язаних із неправомірним доступом до комп'ютерної інформації, зі створенням, використанням і поширенням шкідливих комп'ютерних програм.

Низку завдань покладено й на Міністерство зв'язку і масових комунікацій Російської Федерації у частині проведення експертної оцінки плануючих документів у діяльності державних органів, затвердження вимог з дотримання інформаційної безпеки інформаційних систем, мереж і засобів зв'язку для проведення оперативно-розшукових заходів за погодженням із уповноваженими державними органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність.

Організаційні структури державної системи забезпечення інформаційної безпеки очолює Президент РФ, Рада Безпеки та Міжвідомча комісія Ради Безпеки Російської Федерації з інформаційної безпеки, законодавчої, виконавчої та судової влади. Державну політику і координацію діяльності органів державної влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки у Російській Федерації здійснюють федеральні органи виконавчої влади за окремими напрямками:

Федеральна служба безпеки РФ у сфері формування і реалізації державної та науково-технічної політики щодо інформаційної безпеки, забезпечення криптографічної та інженерно-технічної безпеки, систем шифрування та інших видів спеціального зв'язку; створення державної системи виявлення, попередження та ліквідації наслідків комп'ютерних атак на інформаційні ресурси Російської Федерації.

Федеральна служба з технічного та експортного контролю щодо забезпечення безпеки інформації у ключових системах інформаційної інфраструктури та технічного захисту інформації.

Федеральна служба охорони РФ щодо забезпечення інформаційної безпеки зв'язку для потреб органів державної влади та федеральних інформаційних систем для спеціального інформаційного забезпечення Президента Російської Федерації, уряду Російської Федерації, інших державних органів, бере участь у розробці російських ініціатив щодо формування системи міжнародної інформаційної безпеки.

Впровадження новітніх інформаційних та комунікаційних технологій та інформатизація на їх основі державного управління – найважливіший елемент організаційно-технологічної бази державної інформаційної політики, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку інформаційної сфери.

Пріоритетні принципи планування та реалізації державної інформаційної політики Росії майже на три десятиліття вперед аж до прийняття у травні 2017 р. Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Російській Федерації на 2017-2030 роки були закладені саме в першій Концепції ДІП 1998 р. Системність за рахунок програмно-цільового підходу до проблеми інформатизації російського суспільства, коли при реалізації прийнятих рішень щодо зміни стану одного з об'єктів регулювання повинні враховуватися його наслідки для стану інших та всіх у сукупності.

До зазначених принципів належить також соціальна орієнтація і рівність інтересів у вигляді обліку однаковою мірою інтересів всіх учасників інформаційної діяльності незалежно від своїх становища у суспільстві, форми власності і державної власності при спрямованості основних програм ДІП забезпечення соціальних інтересів і духовних потреб громадян Росії. Пріоритетність права та неухильного дотримання законних прав та особистих інтересів людини в інформаційному суспільстві, розвиток та застосування правових та економічних методів має пріоритет перед будь-якими формами адміністративних рішень проблем інформаційної сфери. Державна підтримка та державне фінансування ключових програм ДІП, насамперед, спрямованих на інформаційний розвиток соціальної сфери, скорочення регіональних диспропорцій у комунікаційній сфері на базі інформаційної інтеграції регіонів та подолання інформаційно-технологічного дисбалансу між різними групами та верствами суспільства.

2 липня 2021 року Президент Російської своім указом ухвалив нову Стратегію національної безпеки РФ, текст якої було обговорено ще 28 травня 2021 р. на засіданні Ради безпеки РФ. Вона замінює попередній документ від 31 грудня 2015 р., і фактично є його доповненою версією. За словами В.Путіна, Стратегія врахує нові тенденції військово-політичної ситуації у світі та визначає

реакцію Росії на актуальні загрози. У Стратегії вперше закріплюється поняття “суверенної державності Росії”, що означає здатність держави проводити незалежну зовнішню і внутрішню політику, а також ефективно протидіяти зовнішньому тиску. Констатується, що ця здатність стала можливою за послідовного проведення РФ курсу на зміцнення обороноздатності, внутрішньої єдності та політичної стабільності, на модернізацію економіки та розвиток промислового потенціалу. Відповідно до Стратегії, подальше формування справедливого суспільства та процвітання Росії можливе за гармонійного сполучення сильної держави та благополуччя людини. Це потребує узгоджених дій щодо реалізації стратегічних національних пріоритетів Росії, спрямованих на нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз та створення умов для досягнення національних цілей розвитку.

У Документі закріплено тезу про формування багатополюсного світового порядку на фоні втрати лідерства Заходу та зниження привабливості західної моделі соціально-економічного морально-ціннісного шляху розвитку, виникнення нових глобальних та регіональних центрів впливу, а також правил і принципів світоустрою. Прагнення заходу зберегти власну гегемонію, криза сучасних моделей та інструментів розвитку, глобальна нерівність, прагнення транснаціональних компаній обмежити роль держави супроводжуються міждержавними протиріччями, послабленням міжнародних інституцій та збільшенням ризиків для глобальної безпеки.

Світова нестабільність та посилення радикальних і екстремістських настроїв у суспільстві сприяють загостренню міждержавних протиріч за рахунок пошуку зовнішніх та внутрішніх ворогів, руйнуванню економіки, традиційних цінностей та ігнорування основних прав і свобод людини.

Водночас у Стратегії стверджується, що на цьому тлі Росія збільшує свої спроможності, а саме внутрішню стабільність, економічний, політичний, воєнний та духовний потенціал, чим забезпечує статус одного з впливових центрів сучасного світу. Відзначено згуртованість російського суспільства та прагнення громадян РФ брати активнішу роль у суспільному житті держави. Підкреслюються успіхи у забезпеченні економічної стійкості держави перед економічними санкціями, у

захищеності від воєнних загроз, у подоланні спроб зовнішнього втручання у внутрішні справи РФ.

У новій редакції Стратегії відсутня позиція РФ стосовно внутрішньополітичних процесів в Україні та конфлікту на Донбасі. У тексті попередньої версії документу 2015 р. містилося звинувачення США та ЄС у підтримці “антиконституційного державного перевороту в Україні”, що призвів до глибокого розколу в українському суспільстві та виникненню збройного конфлікту. Стверджувалося, що зміцнення правої націоналістичної ідеології, цілеспрямоване формування в українського населення образу ворога в постаті Росії, неприхована ставка на силове вирішення внутрішньодержавних протиріч, глибока соціально-економічна криза перетворюють Україну на довготермінове вогнище нестабільності в Європі та безпосередньо біля кордонів Росії.

Декларування у Стратегії заходів щодо зміцнення “братніх зв’язків” між російським та українським народами свідчить про ймовірну зміну підходів керівництва Росії до України, особливо на тлі повернення до ідеологічного кліше “одного народу” при визначенні відносин між Росією та Україною, а також поділу на “народ” та “керівництво” України у риторичі Президента РФ.

Таким чином, проблема забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації безпосередньо пов’язана з динамікою сучасних політичних процесів, формуванням нового світового устрою, зміною ролі та місця Росії на світовій арені, що відбувається на фоні кризових явищ в ході модернізації Російської держави, зокрема в економічній сфері. Кінець “холодної війни”, геополітичні зрушення та глобалізація докорінно змінили міжнародну ситуацію не на користь Росії. Нереальною вважається можливість повернення Росії статусу наддержави, або вихід її на рівень провідних країн світу, тим більше, після розпочатої їй повномасштабної війни проти України з усіма ознаками геноциду українського народу.

Поразка у “холодній війні”, на думку аналітиків, була зумовлена технологічною та ідеологічною відсталістю Росії. Проблема забезпечення інформаційної безпеки тривалий час в країні не висувалася і фактично ігнорувалася. При цьому вважалося,

що шляхом тотального втаємничення та обмеженнями можна забезпечити безпеку країни.

У подальшому воєнно-політичне керівництво Російської Федерації визнало реальну загрозу ведення інформаційної війни проти Росії. Політичне керівництво Росії усвідомлює, що розвиток світу йде по шляху глобалізації всіх сфер міжнародного життя, яка відрізняється високим динамізмом і взаємозалежністю політичних акторів міжнародних відносин. Між державами загострилися протиріччя, пов'язані з нерівномірністю розвитку, поглибленням розриву між рівнями добробуту країн з різними політичними та економічними можливостями. Відповідно, цінності і моделі розвитку стали чинником глобальної конкуренції. Також відзначається вразливість всіх членів міжнародного співтовариства перед новими викликами і загрозами. Перехід від блокового протистояння до принципів багатовекторної дипломатії, а також ресурсний потенціал Росії і прагматична політика його використання уможливають посилення впливу РФ на світовій арені. Відповідно, сили та засоби забезпечення національної безпеки зосереджено на внутрішньополітичній, економічній та соціальній сферах. Увагою обділено також науку і освіту, міжнародну, духовну, інформаційну, військову, безпекову, оборонно-промислову та екологічну сфери.

Водночас, ухвалені упродовж 2000-2017 рр. концептуальні документи РФ щодо сфери безпеки й оборони загалом та інформації і комунікації зокрема, свідчать про удосконалення ідеології, засобів та інструментів інформаційно-пропагандистського впливу РФ.

У результаті розгляду рівня розвитку та інформаційної безпеки пострадянських держав можна зробити деякі висновки.

Три країни Балтії, Україна, Молдова та Грузія обрали західний вектор свого розвитку і приєдналися чи прагнуть приєднатися до євроатлантичної спільноти. Натомість РФ консолідувала навколо Євразійського економічного союзу та євразійського бачення свого майбутнього групу держав-сателітів – Білорусь, Казахстан, Вірменію, Киргизію та Таджикистан. Тюркські країни Центральної Азії та Кавказу (Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан) послідовно дистанціюються від

інтеграційних проектів на чолі з Москвою, натомість активно співпрацюють з Китаєм та Туреччиною, що посилює можливості їх впливу на конфігурацію регіону та його розвиток.

При погляді на нинішній рівень демократії в цих державах відразу впадає у вічі, що велика частина країн, в яких права і свободи громадян знаходяться на відносно високому рівні, вже є або прагнуть до членства в Євросоюзі або НАТО, і навпаки – держави з більш авторитарними системами правління тяжіють до сфери впливу Росії і входять до Співдружності незалежних держав, Організації договору про колективну безпеку або Євразійського економічного союзу, більш відомого в нашій країні як “митний”.

Найкращі рівні демократії показують країни Балтії: Литва, Латвія і Естонія, в яких цей індекс перебуває на рівні між 7 і 8 по десятибальній шкалі. Всі три держави давно увійшли в Євросоюз і є повноправними членами НАТО.

Асоціацією з ЄС зараз може похвалитися тільки три колишні радянські республіки: Україна, Грузія і Молдова. За індексом демократії суспільно-політичного життя наша країна теж дещо поступається сусідам – 5,7 проти 5,9 у Грузії і 6 у Молдови.

Варто зазначити, що одночасно з прагненням до ЄС Молдова не припинила своє членство в СНД і також є спостерігачем в ЄАЕС.

Що стосується партнерства з НАТО з перспективами членства в альянсі, то крім України, Грузії і Молдови, план партнерства з Північноатлантичним альянсом є ще у Казахстану і Азербайджана.

Членами СНД зараз лишаються 8 країн, причому Україна і Грузія припинили свою участь в СНД після російської агресії. Окремо треба зазначити, що наша країна формально навіть не входила в СНД, хоч і була його учасником з 1991 року, але статут об'єднання Україна так і не ратифікувала.

Ще чотири країни з традиційної сфери впливу Росії входять у Митний союз – це Вірменія, Білорусь, Казахстан і Киргизстан. Що стосується Киргизстану, то варто відзначити, що ця держава демонструє відносно непогані показники за рівнем демократії і ненабагато відстає від України з індексом 4,9.

В ОДКБ зараз входять п'ять пострадянських країн – Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан. При цьому організація зараз переживає не найкращі часи через зовнішню політику РФ і протиріччя між країнами, що входять до неї.

У 1994 році, коли ОДКБ почав діяти, перспективи організації виглядали більш світлими, і до неї входили також Грузія, Азербайджан і Узбекистан. Щоправда, продовжувати договір в 1999 році Грузія і Азербайджан не стали і більше до цього питання не поверталися, а от Узбекистан встиг повернутися в ОДКБ в 2006 році і знову залишити організацію в 2012 році, після протистояння узбецької і киргизької діаспори в Киргизстані, яка поставила останню країну на межу громадянської війни.

Окремої згадки заслуговує Туркменістан, в якому за роки правління Туркменбаші С. Ниязова склалася абсолютно “своя атмосфера”: країна досі не цікавиться партнерством ні з РФ, ні з Заходом і не є членом жодного перерахованого вище об'єднання або організації. Спадщина С. Ниязова, який підім'яв під себе всі гілки влади в Туркменістані і правив до 2006 року, відчувається донині – індекс демократії в країні зараз найнижчий серед колишніх радянських республік і становить 1,8, хоча певні поліпшення в цій сфері все ж є.

Кращі показники за рівнем ВВП на душу населення сьогодні демонструють чинні члени ЄС і НАТО і найдемократичніші з пострадянських держав: Естонія, Литва і Латвія. Рекордні 17,6 тисячі доларів валового внутрішнього продукту припадає на одного жителя Естонії, а Литва і Латвія злегка відстають від неї за цим показником з 14,8 і 14 тисячами доларів в рік на людину відповідно.

Україна за цим показником зараз перебуває між Вірменією і Узбекистаном, причому довоєнні показники рівня ВВП на людину у нас були вдвічі вищими: за даними Світового банку, 2013 року він становив 4 тисячі доларів.

Одним з основних завдань на шляху приєднання України до процесу побудови єдиного європейського інформаційного простору стала адаптація законодавства до стандартів ЄС в інформаційній сфері. Як відзначають експерти, розвитку інформаційних відносин сприяло прийняття спеціального інформаційного кодексу України, окремі положення якого регламентували чи обмежували доступ до таємної

інформації на шляху від її формування до використання. Так, по кількості законів, що регулювали інформаційні відносини, Україна посіла одне з провідних місць серед країн СНД, що сприяло поширенню інформаційного поля в країні.

У нормативно-правових документах України з питання інформаційної безпеки зазначено, що захист інформаційного суверенітету держави є не менш важливим, ніж захист політичного суверенітету чи її територіальної цілісності, а інформаційна безпека є невід'ємною складовою політичної, економічної, військової та інших складових безпеки.

Потужна медійна присутність Росії та агресивна інформаційна кампанія становить загрозу безпеці країн Прибалтики, України, Грузії та Молдови, що обрали своїм основним зовнішньополітичним курсом – інтеграцію в Європу. Росія взяла курс на збільшення інформаційного впливу у стратегічно важливих країнах колишнього СРСР, при цьому основна аудиторія – російськомовні громадяни, яким нав'язується концепція “руського миру”. На думку експертів, поширення такої інформації становить пряму загрозу стабільності та безпеці цих країн.

Незважаючи на слабкість інформаційної сфери, відбувається поступова інтернетизація країн Центральної Азії. На погляд багатьох аналітиків, в інформаційній сфері державам регіону загрожує:

1. Відсутність необхідної інформаційної інфраструктури.
2. Інформаційна експансія з боку інших зовнішніх інформаційних джерел.
3. Відсутність єдиного інформаційного поля в Центральній Азії.

Без інформаційної складової нереально говорити про входження Центральноазіатського регіону в глобальну економічну та інформаційну системи. Інформаційна політика як система не може бути сформована у відриві від соціально-економічної стратегії. Якщо не впливати на ці процеси, допускати чи не помічати інформаційної експансії у власний простір, можна втратити важелі впливу на власну країну.

Міжнародна співпраця країн регіону в галузі забезпечення інформаційної безпеки є невід'ємною складовою політичної, військової, економічної та культурної

взаємодії з країнами світової спільноти. Запобігти поглибленню технологічного розриву та упередити нарощування можливостей використання інформаційної зброї – першочергова задача оборонних структур.

Загалом моніторинг свободи медіа в країнах Закавказзя показав поступове погіршення стану свободи преси. ЗМІ Азербайджану наразі не виконують такі важливі функції, як захист громадських інтересів, правдиве висвітлення діяльності державної влади. Як свідчить моніторинг, Вірменія потрапила до переліку тих, що мають невігльну пресу. РВ має проблему із захистом журналістами джерел інформації – слідчі органи й суд все частіше почали вимагати у ЗМІ розкрити джерела. Проблемами останніх років для Вірменії став перехід на цифрове мовлення, а також збільшення випадків насилля над журналістами з боку політичної еліти.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які є особливості формування національної системи інформаційної безпеки в Україні.
2. Які Ви знаєте керівні документи України щодо української інформаційної безпеки.
3. Які чинники мають бути враховувати при відповідних концептуальних підходах до забезпечення інформаційної безпеки України.
4. Надайте короткий оглядовий екскурс інформаційної безпеки держав Закавказзя.
5. З огляду на що досвід Грузії в сфері інформаційної безпеки людини є цінним для України?
6. Які серйозні уроки витягла Грузія з серпневої російсько-грузинської війни 2008 р. в інформаційній сфері?
7. Яким є стан кіберзахисту Естонії в інформаційному просторі серед країн Балтії?
8. Які права надано Міністерству оборони Литовської Республіки в інформаційній сфері?
9. Якими є завдання Міністерства оборони Латвії щодо інформаційної безпеки?

10. Коротко опишіть інформаційну безпеку в країнах Центральноазіатського регіону.

11. Коротко охарактеризуйте систему забезпечення інформаційної безпеки у Республіці Молдова.

12. Що є головною загрозою для Росії, як зазначають нормативно-правові документи з національної безпеки РФ?

13. Що уявляють собою нормативно-правові документи РФ з інформаційної безпеки?

14. Розкажіть про повноваження деяких державних структур РФ у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Рекомендована література до Розділу 5

1. XXII научно-практическая конференция “Комплексная защита информации” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.psu.by/nauka/novosti-nauki/10485-xxii-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-kompleksnaya-zashchita-informatsii>.

2. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Степанова Е.И. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 36-54.

3. Власюк О.С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : моногр. / О.С. Власюк, С.В. Кононенко. – К. : НІСД, 2017. – С. 194-197.

4. Военная Доктрина Республики Армения [Электронный ресурс] // Министерство обороны Республики Армения. – Режим доступа : <http://www.mil.am/ru/68/70/76>

5. Нестеряк Ю.В. Нормативно-правові основи державної інформаційної політики України в умовах розвитку інформаційного суспільства [Текст] / Ю.В. Нестеряк // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 4. – С. 111-119.

6. Обзор законодательства Республики Армения в сфере электронного правительства [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://digital.report/zakonodatelstvo-armenii-elektronnoe-pravitelstvo/>.

7. Почепцов Г. Подготовка специалистов в сфере информационных войн на постсоветском пространстве / Г. Почепцов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/psyops/infowar20.htm>.

8. Cybersecurity strategy of Latvia 2014–2018 [Электронный ресурс] // ENISA Режим доступа : <https://www.enisa.europa.eu/topics/national-cyber-security-strategies/ncss-map/lv-ncss>.

9. Учения киберзащитников “Cyber Coalition 2015” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.melkon.lv/news/2015/11/19/ucheniya-kiberzashhitnikov-cyber-coalition-2015/>.

10. Cyber Security Strategy [Электронный ресурс] // Ministry of Economic Affairs and Communications/ – Режим доступа : https://www.mkm.ee/sites/default/files/cyber_security_strategy_2014-2017_public_version.pdf.

11. International Security and Estonia: report. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.teabeamet.ee/pdf/EIB_public_report_Feb_2017.pdf

12. The S.E. “Special Telecommunications Center” CERT-GOV-M [Электронный ресурс] / The S.E. “Special Telecommunications Center” CERT-GOV-M, 2013.–Электрон. данные. – Название с экрана. – Режим доступа: <http://www.cts.md/en/content/overview>

РОЗДІЛ 6

РОСІЯ ТА УКРАЇНА: ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ

6.1. Передумови та причини російсько-українських суперечностей.

Конфлікт Москви та Києва сягає корінням в історію. Його суть – Кремль не визнає незалежності України. Передумови для напруження у відносинах Росії й України та повномасштабної війни, розв’язаної 24 лютого 2022 року, склалися не один десяток років. Аргументи цього сягають в Середньовіччя, коли частини нинішніх України та Росії входили до Київської Русі. Звідти теза глави Кремля про “один народ”, до якого він зараховує і білорусів. При цьому президент РФ рідко згадує, що у росіян та українців не завжди був один шлях, і що сформувалися дві мови та культури – споріднені, але різні, різною була історія їх розвитку.

Набуття Україною незалежності у 1991 році у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як прикре історичне “непорозуміння”, яке повинно бути як найшвидше виправлене. За визначенням В. Путіна цей розпад – “найбільша геополітична катастрофа ХХ століття”.

У свідомості кремлівського керівництва і значної частини населення Росія оточена ворогами, які прагнуть захопити російські природні ресурси. Провідну роль у цій “глобальній змові” відіграє Захід на чолі зі США. Для того щоб вистояти у фантомному протистоянні, Росія, на переконання керівництва РФ, повинна за будь-яку ціну відновити контроль над втраченими територіями СРСР і “соціалістичного табору”. Ключовим завданням є захоплення України, що повинно кардинально збільшити російські демографічні, політичні, економічні, військові та інші ресурси. В ірраціональній картині світу “кремлівських мрійників” відновлення контролю над Києвом – літописною “матір’ю городів руських”, столицею і прабатьківщиною східнослов’янського православ’я – є життєво важливим інтересом Росії.

Ще 26 серпня 1991 року, через два дні після прийняття Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України, П. Воцанов, прес-секретар президента Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР)

Б.Єльцина, за його дорученням оголосив офіційну позицію Росії щодо відносин із “союзними республіками”: “РРФСР залишає за собою право порушити питання про перегляд кордонів”.

28 серпня 1991 року тодішній віце-президент РФ О. Руцької на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою примусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, також погрожуючи переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії.

Вже за півроку територіальні претензії РФ до України були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії. 21 травня 1992 року Верховна Рада РФ прийняла постанову № 2809-1 “Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році”, згідно з якою постанова Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 року “Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР” була визнана такою, що не має юридичної сили з моменту її прийняття. У грудні 1992 року З’їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя і 9 липня 1993 року, виконуючи це доручення, ВР РФ постановою “Про статус міста Севастополя”, оголосила російський федеральний статус міста.

Принципове переконання у скороминучості державної незалежності України визначає російську політику щодо України після 1991 року, закріплену відповідними стратегічними документами. Так, у публічній доповіді “Россия –СНГ: Нуждается ли в корректировке позиция Запада?” Служба зовнішньої розвідки РФ визначила оптимістичним для РФ сценарієм розвитку Співдружності незалежних держав (СНД) посилення доцентрових процесів аж до “утворення в межах СНД конфедерації”. У цьому сценарії було також наголошено на можливості “переходу до федерального устрою у низці країн Співдружності. У доповіді російської розвідки, спадкоємниці Першого управління КДБ СРСР, було проголошено своєрідну російську доктрину Монро, або нове видання “доктрини Брежнєва” для пострадянського простору: дії Заходу на теренах колишнього СРСР мають узгоджуватися з Кремлем.

Президент РФ Б.Єльцин визначив головною метою політики Росії щодо СНД “створення інтегрованого економічного і політичного об’єднання держав,

спроможного претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві”. Президент РФ В.Путін залишив цю мету без змін. У російському стратегічному документі зазначається, що “на території СНД зосереджені наші головні життєві інтереси в галузі економіки, оборони, безпеки, захисту прав росіян, забезпечення яких становить основу національної безпеки країни; ефективне співробітництво з державами СНД є фактором, що протистоїть відцентровим тенденціям у самій Росії”. Політична і економічна стабільність держав СНД прямо поставлена у залежність від проведення ними дружньої політики щодо РФ.

Кризові процеси, які визначали політичний і економічний порядок денний у РФ протягом 1990-х років (антиконституційний заколот Б.Єльцина 1993 року, що завершився брутальним розстрілом парламенту РФ, поваленням конституційного ладу і масовими жертвами, геноцид чеченського народу під час 1- і 2-ї чеченських війн, низка жахливих терористичних актів, “колоніальні” війни у Молдові, Таджикистані, Грузії, сепаратистські прояви у низці регіонів РФ (республіки Північного Кавказу, Татарстан, Башкортостан, Якутія, Тува, Свердловська область тощо), гіперінфляція і катастрофічне падіння ВВП, дефолт 1998 року, суцільна криміналізація суспільства і держави тощо) затримали майже на 10 років реалізацію реваншистської стратегії Росії.

Лінія державного кордону, поважати який зобов’язалася РФ, була визначена на картах у 2003 році Договором між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон (делімітація). Водночас протягом наступних років РФ всіляко гальмувала процес демаркації державного кордону з Україною, тобто його позначення на місцевості.

Загальмувавши дезінтеграційні процеси в РФ та надійно зцементувавши “батогом і пряником” економічну і політичну еліту, нове російське керівництво на чолі з В. Путіним перейшло до безпосередньої реалізації реваншистської стратегії. Насамперед було визначене завдання з’ясувати реакцію США та їхніх союзників, для чого Росія вдалася до застосування силових засобів проти України (жовтень 2003 року – криза навколо острова Тузла, січень 2006 року і січень 2009 року – “газові війни”) і Грузії (грузино-російська війна у серпні 2008 року). Після цих подій у Кремлі

сформувалось стійке уявлення про наявність у еліт західних країн, насамперед європейських, “мюнхенського синдрому” (див. історію зовнішньої політики Німеччини за часи А. Гітлера) – готовності до поступок агресорові за рахунок держав Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону. Пасивна реакція західних держав на російські провокації суттєво сприяла формуванню у верхівки РФ переконання про безкарність, фактично заохочувала Кремль до агресивних дій проти держав колишнього СРСР і “соціалістичного табору”.

Поворотним моментом для В. Путіна стала Помаранчева революція 2004 року, яку російський національний лідер сприйняв як свою особисту поразку. Саме тоді було відпрацьовано сценарії, застосовані через 10 років. Зокрема, у 2004 році Росією була вперше розіграна карту “східноукраїнського” сепаратизму. 26 листопада 2004 року Луганська обласна рада проголосувала за створення Південно-східної республіки, 28 листопада на з’їзді депутатів усіх рівнів із 17 регіонів України, переважно східних і південних, у м. Сєверодонецьк Луганської області, в якому брала участь представницька делегація з РФ на чолі з мером Москви Ю. Лужковим, обговорювалось створення Південно-східної федеративної держави зі столицею у Харкові.

Складовою цієї системи комплексного тиску мала стати теоретично опрацьована і практично випробувана парадигма “гібридної війни”. Сучасне офіційне російське розуміння цієї парадигми викладено у доповіді начальника Генерального штабу ЗС РФ генерала армії В. Герасимова на загальних зборах Академії воєнних наук РФ у січні 2013 року.

Відповідні положення у прямій або завуальованій формі були закріплені у російських стратегічних документах з питань зовнішньої і безпекової політики: Стратегії національної безпеки РФ, Концепції зовнішньої політики РФ, Воєнній доктрині РФ, а також в Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку РФ.

Для реалізації стратегії Кремля російські державні органи створили комплексну систему примушення держав СНД до єдності. Така система включала в себе інструменти політико-дипломатичного, економічного, насамперед енергетичного,

інформаційно-пропагандистського і у разі доцільності військового тиску з широким використанням технологій підривної діяльності, теоретично розроблених і практично випробуваних ще за часів сталінського СРСР.

Важливим напрямом російської політики щодо України є підривна діяльність. У 2006 р. Федеральна служба безпеки (ФСБ) РФ створила підрозділи для дій у соціальних мережах (“18 центр”). Російські спецслужби активізували створення агентурних мереж в Україні. Почали діяти численні структури російського впливу всього політичного спектра – від праворадикальних і клерикальних до комуністичних. Після 2004 року російські спецслужби сформували у південно-східних регіонах і Криму розгалужену мережу антиукраїнських організацій, контрольовану або навіть очолювану російською агентурою – структури Партії регіонів, КПУ, Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ), партій “Родина”, “Русское единство”, різноманітні православні групи, орієнтовані на ідеї “руського міра”, сепаратистські політичні групи (“Донецька республіка”), криміналізовані парамілітарні утворення (козачі формування, бійцівські клуби, насамперед у Криму – організація “Оплот”, охоронні структури, що активно використовувалися під час Революції гідності, так звані “тітушки”). Переважна більшість цих груп не мала широкої суспільної підтримки, водночас вони активно взаємодіяли з правоохоронними органами за часів режиму В. Януковича.

З 2008 року Кремль розпочав пропагандистську підготовку до агресії проти України. У пресі, на телебаченні, в Інтернеті реалізовувалися пропагандистські кампанії і спеціальні інформаційні операції. Масовими накладами видавались різноманітні книжки про майбутню російсько-українську війну. Ідеологічною основою російської пропаганди стала концепція “руського міра” (тобто існування за межами кордонів Росії меншин із російською ідентичністю, права яких треба захищати), сформована ще в 1970-х роках у середовищі московської ліберальної інтелігенції (з кола М. Гефтера) й підхоплена у 2010-х патріархом РПЦ Кирилом (В. Гундяєвим).

Російська пропаганда працювала на три основні цільові аудиторії: західну, українську і власне російську. Головним завданням на західному напрямі було

доведення штучності української нації і приреченості української держави, яка ніби так і не відбулася. Серед українців поширювались міфи про правічну єдність з російським народом, про так званий “триєдиний, штучно розділений російський народ”, переваги приєднання до чи то новітньої Російської імперії, чи то СРСР-2 “під геніальним керівництвом В. Путіна”, та водночас доводилася неспроможність українських еліт керувати незалежною державою, педалювалася їхня корумпованість, неспроможність до знаходження компромісів тощо. Російське суспільство інфікувалося ідеями великодержавного шовінізму, імперства, неповноцінності інших народів порівняно з “найдуховнішим у світі” російським народом, православного фундаменталізму, російського фашизму тощо. При цьому російська пропаганда не зупинялася перед поширенням навіть найбрутальніших вигадок, гідну конкуренцію в чому пропагандистам складала лише російські політики і дипломати.

Російська культурна політика на українському напрямі була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності. Для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки засоби масової інформації, але й культурно-розважальна індустрія: кінематограф, шоу-бізнес, начебто неполітичні, “культурні” програми телебачення і радіомовлення, Інтернет тощо. Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності, чому сприяла неефективність державної гуманітарної і культурної політики.

Аналогічні цілі переслідувала й російська енергетична політика. У 2009 р. за результатами другої “газової війни” Росія сформувала потужний інструмент тиску на Україну в енергетичній сфері, створила можливості для фінансового знекровлення її економіки. Насамперед як інструмент посилення впливу на Україну використовувалися політично вмотивовані й економічно необґрунтовані проекти “Північного” і “Південного” потоків – своєрідних каналів експорту корупції у Європейський Союз.

Російський капітал нерідко виступав у якості ефективного інструмента Кремля. В Україні до 2013 року російський капітал встановив повністю або частково контроль над галуззю зв’язку і телекомунікацій, паливно-енергетичним комплексом, частиною

банківського сектору тощо. Ці процеси, які загрожують національній безпеці України, значно активізувалися після приходу В. Януковича до влади, чому сприяла ідентична кримінально-олігархічна сутність і відповідна бізнес-культура російських і українських кланів.

Протягом усіх років незалежності України Росія із застосуванням усього наявного арсеналу підривних засобів підживлювала антиукраїнські, антизахідні та проросійські настрої серед населення Автономної Республіки Крим і Севастополя. Свідомо ігноруючи результати волевиявлення кримчан під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, кримська влада на початку 1990-х років здійснила кілька спроб відокремлення Криму від України (1992, 1994-1995 роки). Втім, такий сценарій не знайшов широкої підтримки населення півострова. Спровоковані Росією сепаратистські прояви були зупинені завдяки скоординованим зусиллям керівництва держави і органів сектору безпеки і оборони.

Усвідомивши відсутність активної масової підтримки сепаратистських ідей, Кремль зробив ставку на кримський криміналітет. Незавершеність процесу декриміналізації Криму, що розпочався у 1995 році, уможливила проникнення криміналу в державні (зокрема правоохоронні) органи, які нерідко обслуговували кримінальні угруповання. Зрештою, саме наскрізь криміналізовані кримські організації Партії регіонів і КПУ стали надійною опорою російського впливу і відіграли ключову роль під час російської агресії і наступної окупації.

З кінця 1980-х років, коли розпочалося повернення в Крим кримськотатарського народу, Кремль підживлював і експлуатував міжнаціональну ворожнечу між етнічними росіянами та корінним народом Криму – кримськими татарами, усіяло нагнітав ксенофобські настрої серед російськомовних жителів Криму. Цілком логічним продовженням цієї політики одразу після незаконної анексії Криму стало розгортання масштабних переслідувань кримських татар та інших суспільних груп за етнічною і релігійною ознакою.

Одним з ключових чинників антиукраїнської політики Росії в Криму та згодом одним із провідних інструментів незаконної окупації півострова став Чорноморський флот РФ (ЧФ РФ). Згідно з низкою угод, які були підписані Україною і РФ з 1994 по

1997 роки, Україна передала РФ в оренду строком на 20 років низку об'єктів у м. Севастополі, Автономній Республіці Крим і у м. Генічеськ (Херсонська область), які забезпечували базування флоту. Відповідно до угод РФ могла тримати в Криму до 25 тисяч військовослужбовців та зобов'язалась не розміщувати ядерну зброю. Протягом усіх років базування ЧФ РФ на території України Росія фактично блокувала зусилля щодо остаточного унормування умов тимчасового перебування флоту, систематично порушувала взяті на себе зобов'язання, не допускала представників державної влади України до місць тимчасового базування ЧФ РФ для проведення інвентаризації наданого в оренду майна і земельних ділянок. Орендовані об'єкти використовувались як база для ведення розвідувально-підривної, інформаційно-пропагандистської та іншої антиукраїнської діяльності.

У 2008 році розпочалися комплексні заходи з підготовки збройної агресії проти України. Підрозділи російської військової розвідки здійснювали рекогносцировку майбутнього театру бойових дій у Криму і на Сході України. Після 2010 року на теренах Сходу і Півдня України суттєво активізувався “реконструкторський рух”, який використовувався Головним розвідувальним управлінням Генерального штабу Російської Федерації (ГРУ ГШ ЗС РФ) і ФСБ РФ для легендованого вивчення і підготовки територій України для ведення бойових дій.

Після закінчення військового конфлікту з Грузією у серпні 2008 року воєнно-політичне керівництво Росії провело аналіз основних недоліків, що були виявлені під час ведення бойових дій, та розпочало активну роботу з їх усунення. Основним напрямом роботи російської влади стала масштабна воєнна реформа, яка докорінно змінила підхід до розвитку та застосування збройних сил. При цьому особлива увага зосереджувалась на:

змінах нормативно-правової бази у сфері безпеки та оборони як загальнодержавного рівня (нова редакція Федерального закону “Про оборону” та Воєнної доктрини Росії), так і відомчих концептуальних положень (бойові статuti ЗС РФ);

вдосконаленні та розвитку науково-технічного потенціалу, зокрема створенні сучасних засобів і систем управління, в тому числі автоматизованих систем управління, зв'язку та розвідки;

створенні нових військових об'єднань, з'єднань і частин.

Важливою особливістю оперативної та бойової підготовки ЗС РФ, а також інших спеціальних заходів було поєднання єдиним замислом окремих елементів, які проводилися в різних регіонах Росії та Білорусі та в різний час. За інформацією щорічної доповіді Генерального секретаря НАТО за 2015 рік, за останні три роки Росія провела принаймні 18 великомасштабних військових навчань, в окремих з них брали участь понад 100 тисяч військовослужбовців. Зокрема, моделювалося завдання ядерних ударів по державах – членах НАТО та державах-партнерах. При цьому навчання використовувалися для маскування масового переміщення військових підрозділів у рамках підготовки до незаконної анексії Криму і агресії на Сході України.

Практичне відпрацювання Росією сценарію військової агресії проти України було здійснено під час проведення спільного стратегічного навчання (ССН) ЗС РФ та Білорусі “Захід-2013” (19-28 вересня 2013 року). На особливу увагу заслуговує зміст задуму навчання: “У результаті виникнення політичної кризи в суміжній країні посилювалась діяльність опозиційного руху. Використовуючи підтримку третьої сторони, опозиція намагалась перейти до рішучих дій. У регіонах компактного проживання етнічних меншин здійснювалось формування збройних загонів опозиційних сил, які на основі міжнаціональних та етнорелігійних протиріч розпочали збройне протистояння з провладними силами. З метою дискредитації законної влади перед світовим суспільством опозиційні сили вдавались до провокаційних дій. Опозиція продовжувала отримувати всебічну допомогу від західних держав та закликала до міжнародного втручання у внутрішньополітичний конфлікт. З іншого боку, провладні сили намагалися навести конституційний лад у державі власними силами. Загострення ситуації могло спровокувати хвилю акцій непокори і у РФ. Відповідно до міждержавних домовленостей між РФ та суміжною країною на її територію здійснювалось перекидання російського компонента регіонального

(міжвидового) угруповання військ (сил). У подальшому це угруповання проводило військові операції щодо нейтралізації незаконного збройного формування (НЗФ) та недопущення проникнення на територію країни нових збройних формувань”.

Саме цей сценарій планувалось застосувати для анексії Криму та розгортання збройної агресії проти України. При порівнянні варіанта оперативної побудови російського угруповання військ у ході проведення навчань “Захід-2013” та угруповання військ ЗС РФ, які були задіяні на Донецькому оперативному напрямку в серпні-жовтні 2014 року, спостерігається ідентичний підхід. Це однозначно доводить, що окупація Криму була лише складовою загального задуму повномасштабної російської агресії проти України. Криваве протистояння в Криму, спровоковане спецслужбами і збройними силами РФ, мало б надати політичні і пропагандистські підстави для вторгнення російських військ у східні і південні області України, як це відбулося в серпні 2008 року в Південно-Осетинському регіоні Грузії.

Протягом багатьох років українська влада під тиском як Росії, так і держав Заходу розглядала питання оборонного будівництва як другорядні. Реформування армії переважно зводилося до скорочення її чисельності та бойового складу. Не відбувалося оновлення озброєння та військової техніки. Зокрема, більш ніж на порядок зменшився потенціал системи ППО. Масштабної руйнації зазнав вітчизняний оборонно-промисловий комплекс. До мінімуму було зведено бойову підготовку, органи військового управління втрачали ефективність, а особовий склад бойовий вишкіл. Агресивно нав’язувались ідеалістично-пацифістські уявлення про те, що Збройні Сили, інші військові формування є лише рудиментарним атрибутом держави, які ніколи не будуть застосовані для захисту України.

Прихід В.Януковича, Партії регіонів та очолюваного ними кримінального-олігархічного капіталу до практично монопольної влади створили для Кремля нові можливості посилення впливу на Україну. Так, у квітні 2010 року В.Янукович і тодішній президент РФ Д.Медведев підписали Харківські угоди, якими було продовжено термін базування ЧФ РФ на території України до 2042 року. За свідченням Д.Медведева, ці угоди передбачали і другий, економічний етап, реалізація якого була відтермінована. Їх підписання фактично стало стартом для безпосередньої

підготовки російської операції з встановлення повного контролю над Україною. У червні 2010 року Україна оголосила про свою позаблокову політику, тобто відмову від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на європейську інтеграцію.

Як стало очевидно лише згодом, євроінтеграція не розглядалася і не могла розглядатися В. Януковичем та його найближчим оточенням як стратегічна мета України. Політика наближення до ЄС використовувалася для загравання з проєвропейські налаштованою більшістю українського суспільства та як засіб маніпуляції проєвропейськими політичними силами, а у зовнішньому вимірі – для безсоромного і цинічного торгу. Апофеозом торгівлі національними інтересами України стала домовленість із знову обраним президентом РФ В. Путіним про отримання від Росії кредиту на суму \$15 млрд. та низки інших економічних преференцій для наближених бізнес-структур в обмін на відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Скориставшись наданими В. Януковичем можливостями, керівництво РФ перейшло до реалізації вирішального етапу своєї стратегії підкорення України. Ця комплексна, поліваріантна стратегія передбачала як мінімум два основні сценарії. Згідно з першим, базовим передбачалось підпорядкування всієї України переважно легальними політико-економічними методами, що мали забезпечити, по-перше, політичну ізоляцію України від Заходу, а по-друге, її приєднання до інтеграційних проєктів під проводом РФ (Митного і Євразійського союзів), а також ОДКБ. Одночасно з першим відпрацьовувався другий, резервний сценарій на випадок втрати контролю за керівництвом України, який передбачав проведення стратегічної чекістсько-військової операції з метою відторгнення від України її південно-східних регіонів і Криму.

Російська стратегія виходила з чіткого розуміння сутності режиму В. Януковича, що прийшов до влади в Україні в 2010 році. Декларуючи в офіційних документах, зокрема в Законі України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” (червень 2010 року), Стратегії національної безпеки (червень 2012 року), Посланнях Президента України до Верховної Ради України (2010, 2011, 2012 роки),

завдання щодо європейської інтеграції, посилення практичної взаємодії із Заходом та зміцнення сектору безпеки і оборони, керівництво держави систематично і свідомо саботувало їх виконання. Натомість В. Янукович і його оточення сформували системне корупційне середовище, створивши на цій основі у тісній взаємодії з російським капіталом власний олігархічний клан – так звану “Сім’ю”.

Попри захоплення донецьким кримінально-олігархічним кланом політичної влади в Україні, саме в цей час у Донецькій та Луганській областях активізувалося формування окремої “регіональної ідентичності”. Це завдання реалізовувалося донецьким і луганським корумпованим істеблішментом під прапорами відповідних обласних організацій Партії регіонів, КПУ, інших проросійських сил, у тому числі за рахунок бюджетних коштів (наприклад, регіональна цільова програма “Патріот Луганщини” на 2011-2014 роки, затверджена рішенням Луганської обласної ради від 25 лютого 2011 року № 3/12).

Після перемоги В. Януковича на президентських виборах 2010 року відбувалося стрімке проникнення російської агентури до керівних ланок системи забезпечення національної безпеки України. Показовим є майже одночасне призначення на ключові посади у секторі безпеки і оборони діячів, які мали міцні зв’язки з російськими спецслужбами. Зокрема, слід відзначити призначення Д.Саламатіна (лютий 2012 року) і П.Лебедева (грудень 2012 року) на посаду Міністра оборони України, О. Якименка – на посаду Голови СБ України (січень 2013 року). Нині ці та інші колишні українські високопосадовці переховуються на території, яка контролюється РФ.

Росією й агентурою її спецслужб у державних органах України вживались системні заходи з розвалу українського сектору безпеки і оборони. Саме за часів правління В.Януковича завдано нищівного удару обороноздатності України. Фінансування потреб оборони здійснювалося у критично обмежених обсягах на рівні 1 % від ВВП. Причому суттєві обсяги навіть цих вкрай недостатніх коштів розкрадалися оточенням В.Януковича і наближеними до нього бізнес-структурами. Розвиток Збройних Сил фактично не фінансувався. Прискорилися розпродаж найбільш сучасних зразків озброєння та його утилізація.

Дезорганізація роботи МО України під виглядом його реформування унеможливила ефективне управління ЗС України. У 2010 році було розформоване Об'єднане оперативне командування, а за рік – Командування сил підтримки, що суттєво ускладнило застосування сил і засобів ЗС України. Було завершено руйнівне за своєю суттю “реформування” районних (міських) військових комісаріатів, з 2010 року було призупинено зборову підготовку військовозобов'язаних. Саме за часів В. Януковича майже завершилося руйнування української системи ППО, а найсучасніші зенітно-ракетні комплекси і засоби розвідки були передислоковані до Криму. Підрозділи ЗС України, Державної податкової служби (ДПС) України, інших органів сектору безпеки і оборони комплектувалися з повним ігноруванням принципу екстериторіальності переважно місцевими мешканцями.

Символічним актом приниження Збройних Сил України стало рішення уряду М. Азарова (розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 липня 2013 року № 503) про передачу історичних будівель Національного університету оборони ім. І. Черняхівського Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Головною метою введених улітку 2013 року раптових і безпідставних торговельних обмежень РФ проти України, відповідної пропагандистської кампанії в ЗМІ було надання В. Януковичу та його уряду підстав для виправдання перед українським суспільством і західними партнерами майбутнього рішення про відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Ті ж цілі переслідували збройні провокації поблизу кордонів України.

У листопаді 2013 року демонстративні зрадницькі дії В. Януковича спровокували масові протести у Києві та інших містах України. Спочатку ці протести, швидше за все, розглядалися Кремлем не як загроза виживанню проросійського маріонеткового режиму, а як можливість підірвати потенціал спротиву України російським загарбницьким планам. Ескалація силового протистояння збіглася за часом із зростаючим усвідомленням російським керівництвом реальної перспективи втрати керованості ситуацією в Україні. Очевидно, що проти Євромайдану була застосована відпрацьована у 2004-2005 роках методологія організації

контрпротестних акцій у вигляді “антимайданів”, яка за два роки до того використовувалась для протидії “Болотному руху” в РФ. Саме “антимайдани” надалі стали організаційною основою для сепаратистських проявів у Криму, регіонах Сходу і Півдня України.

Дії влади напередодні і під час подій, що згодом отримали назву Революції гідності, призвели до стрімкого погіршення відносин України з США і ЄС. Водночас згідно з домовленостями В. Путіна і В. Януковича, які були досягнуті під час їхньої зустрічі 17 грудня 2013 року в Москві, розпочалася реалізація другого, економічного етапу Харківських угод. Домовленостями, зокрема, передбачалися заходи щодо інтеграції енергетичної, фінансової, оборонно-промислової, авіаційно-космічної сфер України і РФ, початку підготовки до приєднання України до Митного союзу. У комплексі це означало для України втрату прямих контактів із Заходом та повне її підпорядкування інтересам Кремля. Тобто В.Янукович та його оточення вступили на прямий шлях до позбавлення України державного суверенітету і незалежності.

Підтримані кремлівським керівництвом і спецслужбами РФ неодноразові спроби режиму В. Януковича “втопити у крові” масові народні протести та збройні провокації призвели до ескалації насильства в м. Києві, загибелі багатьох учасників Євромайдану і працівників правоохоронних органів. Вже у другій половині лютого 2014 року режим почав швидко втрачати контроль за ситуацією.

Після провалу силових спроб знищення протестного руху 18 лютого 2014 року і застосування захисниками режиму В. Януковича вогнепальної зброї проти протестувальників, які перейшли 20 лютого 2014 року у наступ, з метою припинення кровопролиття Верховна Рада України 21 лютого прийняла закон про відновлення дії конституційних положень 2004 року (№ 4163), за який проголосували 386 народних депутатів України. Проте В. Янукович замість невідкладного підписання цього Закону в той же день втік з Києва, заздалегідь вивізни найбільш цінні речі з резиденції у Межигір’ї. Одночасно з ним залишило свої робочі місця і втекло вище керівництво міністерств оборони, внутрішніх справ, податків і зборів, Служби безпеки, Генеральної прокуратури, багатьох інших центральних органів виконавчої влади, обласних і районних державних адміністрацій. Голова Верховної Ради України В.

Рибак та його перший заступник І. Калетнік подали у відставку. Все це у сукупності занурило Українську державу у правовий вакуум. Поза сумнівом, ці дії були узгоджені з Кремлем, який переслідував мету паралізувати державні інститути України та у такий спосіб унеможливити організований спротив російській агресії.

Таким чином, у критичний момент початку активної фази стратегічної чекістсько-військової операції РФ проти України в Криму, на Сході і Півдні України (20-22 лютого 2014 року) військово-політичне керівництво держави, вище командування Збройних Сил України, МВС України, СБ України та інших органів сектору безпеки і оборони України фактично зникло. Унаслідок попередніх дій режиму В. Януковича обороноздатність України опинилася на критично низькому рівні, особовий склад органів сектору безпеки і оборони був деморалізований і втратив здатність до виконання наказів і здійснення опору збройній агресії.

В умовах самоусунення Президента України, Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України В. Януковича від виконання конституційних повноважень гаранта державного суверенітету і територіальної цілісності України український парламент взяв на себе повну відповідальність за долю України і вжив рішучих заходів з відновлення конституційного ладу, керованості і обороноздатності держави. 22 лютого 2014 року Верховна Рада України обрала О. Турчинова Головою Верховної Ради України та відновила дію положень Конституції України, які були у неконституційний спосіб скасовані у 2010 році. Через самоусунення В. Януковича від виконання обов'язків глави держави на Голову Верховної Ради України О. Турчинова відповідно до Конституції України було покладено виконання обов'язків Президента України. У стислі строки було призначене нове керівництво органів сектору безпеки і оборони, а згодом повністю сформований новий Уряд України, а також відновлено діяльність органів виконавчої влади як у Києві, так і в регіонах.

Напередодні здійснення стратегічної чекістсько-військової операції Кремль ще влітку 2013 року розпочав безпосередню підготовку до незаконної анексії Криму й агресії на Сході України. У Криму протягом листопада 2013 року – лютого 2014 року відбувалася консолідація проросійських сил, організовувалися незаконні збройні формування (загони “самооборони”), створювалася політична й організаційна

інфраструктура для окупації півострова. Водночас практичними заходами підготовки Росії до анексії Криму стало розгортання у Південному військовому окрузі ЗС РФ оперативного угруповання військ (сил) для забезпечення безпеки проведення Олімпійських зимових ігор 2014 року, яке за своїм складом у декілька разів перевищувало потреби забезпечення безпеки спортивних змагань.

РФ значно активізувала розвідку на території України. Зокрема, у другій половині 2013 року кількість обльотів літаками-розвідниками ЗС РФ кордонів з Україною зростає на порядки порівняно з попередніми періодами. Саме у цей час було значно активізовано агентурну роботу на території України, а також видову і радіоелектронну розвідку проти нашої держави.

За заздалегідь підготовленим планом починаючи з 20 лютого 2014 року (ще до втечі В. Януковича з м. Києва) були організовані мітинги під сепаратистськими гаслами у мм. Севастополь і Сімферополь, у яких провідну роль грали громадяни РФ. Поряд з агентурою ФСБ РФ, ГРУ ГШ ЗС РФ, Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації (СЗР РФ), а також їх бойовими підрозділами для участі у цих заходах з Росії були спеціально завезені у Крим громадяни Росії з числа спортсменів, працівників охоронних фірм, колишніх військовослужбовців, які виконували роль “обурених кримчан”, провокували конфлікти, всіляко намагалися дестабілізувати ситуацію.

Уночі 27 лютого 2014 року російські спецпідрозділи захопили адміністративні будинки парламенту та уряду Автономної Республіки Крим. 28 лютого 2014 року депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим під дулами автоматів “зелених чоловічків” з грубими порушеннями процедури ухвалили рішення про призначення референдуму щодо статусу Криму та призначили головою уряду Криму С. Аксьонова. Починаючи з того ж дня підрозділи ЗС РФ встановили контроль над об’єктами критичної інфраструктури, аеропортами, перевалами, мостами, розпочали блокування українських військових частин і об’єктів на півострові, деякі з яких були раптово захоплені. Одними з перших були захоплені українські об’єкти зв’язку та телекомунікацій. Уже на початку березня 2014 року окупаційні підрозділи вимкнули трансляцію українського телебачення на півострові.

Працівники головних управлінь МВС і СБ України в Криму і управлінь МВС України і СБ України у м. Севастополі одразу після втечі В. Януковича почали саботувати накази з Києва. З 20 тисяч військовослужбовців підрозділів ЗС України, СБ України, Управління державної охорони (УДО), внутрішніх військ МВС України, розвідувальних органів, дислокованих у Криму, лише 6 тисяч виїхали з окупованого півострова на іншу територію України. Водночас, незважаючи на чисельну перевагу російського агресора, шалений психологічний тиск і блокування військових частин, окремі підрозділи Збройних Сил України стійко тримали оборону і залишили півострів після отримання 24 березня 2014 року відповідного наказу.

За цих умов, швидко збільшуючи військове угруповання, яке за своїм бойовим потенціалом значно перевищувало дислоковані в Криму українські війська, Росія вже у першій декаді березня 2014 р. фактично завершила окупацію півострова.

У документальному фільмі А. Кондрашова “Крым. Путь на родину” (березень 2015 року) В. Путін заявив про свою готовність застосувати ядерну зброю під час операції з окупації Криму в разі втручання країн Заходу. Він також повідомив, що особисто керував військовою операцією, у ході якої російські морські піхотинці та частини спеціального призначення ГРУ ГШ ЗС РФ заблокували українські військові частини. Крім того, В. Путін, визнав, що підрозділи ГРУ ГШ ЗС РФ провели спеціальну операцію зі знищення каналів спеціального зв’язку українських військових частин з Києвом. Також у фільмі повідомляється про факт наведення радара терміново перекинутого у Крим берегового ракетного комплексу “Бастіон” на есмінець США “Дональд Кук”, який перебував у Чорному морі.

Указом Президента України від 7 березня 2014 року № 261 було зупинено дію Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 “Про проведення загальнокримського референдуму”. Конституційний Суд України визнав оголошення референдуму таким, що не відповідає Конституції України. Проте всупереч нормам українського і міжнародного права 16 березня 2014 року “референдум” про незалежність АРК було проведено. При цьому не було дотримано жодних загальновизнаних стандартів народного волевиявлення. Так звані “міжнародними спостерігачами”, яких російська окупаційна влада допустила

на півострів для роботи на “референдумі”, були представники ультраправих, неонацистських та комуністичних європейських партій, інші особи з нацистськими та неосталіністськими поглядами.

В умовах бойкоту референдуму корінним народом Криму – кримськими татарами, присутності великої кількості озброєних російських військовослужбовців референдум в Автономній Республіці Крим начебто зібрав понад 1,2 млн. заповнених бюлетенів (що відповідає 83,10 % загальної кількості виборців), з яких нібито 96,77% засвідчили вибір “за возз’єднання Криму з Росією на правах суб’єкта Російської Федерації”. Як відомо, непоодинокі випадки такої “масової підтримки” характерні для виборчої системи РФ протягом останніх 20 років.

18 березня 2014 року в Москві Президент Росії В. Путін, самопроголошений “голова Ради міністрів АРК” С. Аксьонов, “спікер Верховної Ради Автономної Республіки Крим” В.Константінов та самопроголошений мер Севастополя О.Чалий підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії. На цьому урочистому засіданні В.Путін виступив з промовою, в якій вкотре підкреслив, що українці і росіяни – це один народ, а також зазначив: “в Україні живуть і житимуть мільйони російських людей, російськомовних громадян, і Росія завжди захищатиме їх інтереси...”.

Ця заява була оголошена вже у ході другого етапу стратегічної чекістсько-військової операції – захоплення південних і східних областей України. Ще 23 лютого 2014 року в Москві відбувся мітинг, на якому заступник голови Державної Думи Федеральних Зборів РФ В.Жириновський закликав до розділу України на три частини, направлення російських “добровольців”, які мали проголосити державу Малоросія зі столицею у Харкові. У російській пресі розгорнулась масова істерія з гаслами про “фашистський переворот у Києві”, “незаконну київську хунту” та “нагальну необхідність врятувати російськомовне населення України від оскаженілих фашистів-бандерівців”. Ця пропагандистська кампанія різного рівня інтенсивності не припиняється й досі.

28 лютого 2013 року збройні сили Росії розпочали “раптову перевірку боєготовності” військ Південного військового округу, у тому числі ЧФ РФ, із

залученням підрозділів із складу Західного військового округу, у якій було задіяно до 150 тис. осіб особового складу, до 90 літаків, 120 вертольотів та 880 танків. Починаючи з 1 березня 2014 року відбулося розгортання російських ударних підрозділів у Ростовській, Воронежській, Курській, Білгородській, Брянській областях РФ. На Поліському, Слобожанському, Донецькому і Кримському оперативних напрямках у безпосередній близькості від кордонів України було утворене ударне угруповання, яке перебувало в повній бойовій готовності до вторгнення в Україну принаймні до кінця травня 2014 року. ЗС РФ були у повній бойовій готовності для вторгнення на територію України зі Сходу і Півдня.

Для політичного виправдання російського вторгнення було використано звернення В. Януковича, який втік до Росії, до президента РФ В. Путіна 1 березня 2014 року. 4 березня 2014 року представник РФ в Раді Безпеки ООН В. Чуркін заявив під час її засідання: “Сьогодні я уповноважений повідомити таке. Президент Росії отримав наступне звернення президента України Віктора Януковича. Я цитую. Заява президента України. Як законно обраний президент України заявляю: події на Майдані, незаконне захоплення влади у Києві призвели до того, що Україна опинилася на порозі громадянської війни. У країні панують хаос та анархія. Життя та безпека людей, особливо на південному сході та в Криму, під загрозою. Під впливом західних країн здійснюються відкритий терор та насильство. Люди переслідуються за політичною та мовною ознаками. У зв’язку з цим звертаюся до президента Росії Володимира Володимировича Путіна з проханням використати Збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності, захисту населення України. Віктор Янукович, 1 березня 2014 року”.

У той же день з аналогічним зверненням виступив самопроголошений “голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим” С. Аксьонов. В. Путін негайно направив до Ради Федерації Федеральних Зборів РФ пропозицію про введення російських військ в Україну, мотивуючи її “загрозою життю громадян Російської Федерації, співвітчизників, особового складу військового контингенту збройних сил Російської Федерації, який дислокується ... на території України”. За кілька годин Рада Федерації одноголосно підтримала пропозицію російського президента.

11 березня 2014 року було оголошено про проведення “найбільших за 20 років” навчань повітрянодесантних військ Росії. Офіційно оприлюднена легенда навчань передбачала висадку 3500 десантників у тилу “умовного противника”, причому командири мали дізнатися про місце висадки лише на борту літака. У ході навчань 1500 десантників висадились на полігоні у Ростовській області РФ у безпосередній близькості до кордону з Україною.

З 1 березня 2014 року під гаслами приєднання Півдня і Сходу України до Росії розпочалася координована і контрольована російськими спецслужбами серія протестних акцій у східних і південних регіонах України, так звана “русская весна”. Під їх прикриттям спеціально підготовлені штурмові групи на чолі з російськими офіцерами здійснили спроби захопити адміністративні будинки у Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській, Одеській, Дніпропетровській областях. Були захоплені будинки обласних державних адміністрацій у Донецьку, Луганську і Харкові, а також управління СБ України у Донецьку і Луганську.

Повертаючи хронологічно назад, варто відзначити, що, коли обидві республіки (Україна та Росія) стали окремими країнами після розпаду Радянського Союзу, з’явилася ще одна відмінність – політична. Київ пішов шляхом західних демократій, зі змінністю влади. Москва з нього звернула. Тодішні події – наслідок загарбницької політики РФ за останні 30 років, намагання її втілити у життя свою національну ідею “руського міра” та побудувати нову імперію на кшталт СРСР. Його можна умовно розділити на три етапи, кожний приблизно десять років.

І Етап. 1992-2003: Україна йде, Росія не проти.

У грудні 1991 року Україна разом із Росією та Білоруссю була однією з трьох республік, які закріпили розпад СРСР за ініціативою РФ. Москва, очевидно, розраховувала зберегти вплив за допомогою Співдружності незалежних держав (СНД) та постачання дешевого газу. Але вийшло інакше. Росія та Білорусь створили Союзну державу, Україна дедалі частіше дивилася на Захід.

Це дратувало Кремль, але Україна успадкувала від СРСР майже мільйонну армію та третій у світі ядерний арсенал. Від ракет Київ відмовився, передавши їх Росії

в обмін на гарантії безпеки (Будапештський меморандум 1994 року). Згідно з Меморандумом США, РФ і Велика Британія зобов'язалися:

поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України;

утримуватися від загрози силою, її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України;

ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН;

утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги;

домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні, якщо вона стане жертвою акту агресії чи об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;

не застосовувати ядерну зброю як проти України, так і проти інших держав – учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, крім випадку нападу на них самих, їхні та підопічні території, збройні сили, їхніх союзників;

проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

Поки Захід не відповідав Україні взаємністю і не збирався інтегрувати її до своєї структури, реакція Москви виглядала стриманою. Пострілів не було, якщо не брати до уваги інцидент зі стріляниною у повітря 1992 року, коли сторожовий корабель ЧФ підняв український прапор і пішов із Севастополя до Одеси.

Росія в перше пострадянське десятиліття була слабка економічно, а чеченські війни забирали ресурси. Розділивши Чорноморський флот і підписавши у 1997 році “Великий договір” про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ, Росія визнала кордони України, включаючи Крим. Документ було підписано 31 травня 1997 року, він набув чинності після обміну ратифікаційними грамотами, який мав місце 1 квітня 1999 року. Дія договору автоматично продовжувалася кожні десять років, а якщо якась із сторін хотіла б припинити дію документа, вона мала повідомити про це своєму партнеру за півроку до закінчення чергового десятиліття. Документ

закріплював принцип стратегічного партнерства, визнання непорушності наявних кордонів, поваги до територіальної цілісності та взаємні зобов'язання не використовувати свою територію на шкоду безпеці одне одного. У зв'язку з анексією Криму та окупацією частини території Донецької та Луганської областей Україна не продовжила дію недійсного вже Договору і у 2019 році припинила його дію.

II Етап. 2003-2013: Тріщини в пострадянській дружбі.

Перша велика дипломатична криза між Москвою та Києвом відбулася вже за російського президента В. Путіна. Восени 2003 року Росія раптово почала будувати дамбу в Керченській протоці в напрямку українського острова Тузла. Будівництво було припинено, але задекларована дружба двох країн отримала перші тріщини.

На виборах президента України 2004 року Росія активно підтримала проросійського кандидата Віктора Януковича, але “помаранчева революція” не допустила його перемоги на тлі звинувачень у фальсифікації. Президентом став прозахідний політик Віктор Ющенко. Його перемога стала відправною точкою до політичних змін у РФ. Вони спрямовані на недопущення того, що в Москві називають “кольоровими революціями” і в чому звинувачують Захід. Під час правління В. Ющенка РФ двічі перекривала Україні газовий кран – у 2006 та 2009 роках, що призвело до перебоїв транзитних поставок до Європи.

Ключова для розуміння нинішньої ситуації подія сталася у 2008 році. На саміті НАТО в Бухаресті президент США Джордж Буш спробував надати Україні та Грузії План дій з підготовки членства в Альянсі (ПДЧ). В. Путін різко виступив проти. Москва дала зрозуміти, що не визнає повністю незалежність України. У результаті Німеччина та Франція заблокували план Дж. Буша. Обом пострадянським країнам, Україні та Грузії, було обіцяно членство в НАТО, але без дати.

Оскільки швидко просунутися до військового альянсу не вдалося, Україна взяла курс на економічну інтеграцію шляхом угоди про асоціацію з Євросоюзом. Влітку 2013 року, за кілька місяців до можливого підписання, Росія почала чинити на Україну масштабний економічний тиск, майже перекривши на кордоні український експорт. Восени уряд В. Януковича, який став президентом у 2010 році, заявив про призупинення підготовки до підписання угоди з Брюсселем, пославшись на тиск РФ.

Рішення В. Януковича викликало протести в Україні, на тлі яких відбулася революція Гідності а він сам у лютому 2014 року втік до Росії.

III Етап. 2014-2021: Анексія Криму та війна на Донбасі

У Києві виник вакуум влади, у березні 2014 року Росія анексувала Крим. Це було поворотним моментом, початком неоголошеної війни. Одночасно російські та місцеві напіввоєнні структури дали поштовх сепаратизму на Донбасі, були проголошені “народні республіки” в Донецьку та Луганську, якими керували люди, котрі приїхали з РФ. Київ реагував повільно, чекав на президентські вибори наприкінці травня й лише потім зважився на масштабне застосування сили, яку назвав “антитерористичною операцією” (АТО).

Таким чином, факти неспростовно засвідчують ретельну підготовку до повномасштабного вторгнення на територію України з метою реставрації маріонеткового режиму В. Януковича. Приводом для такого вторгнення мали стати криваві події у Криму.

Наслідком російської агресії, до надання відсічі якій держава була не готова, стало б повторення української трагедії 1917-1920 років, коли перемогу здобули декласовані елементи на чолі з більшовиками (прямими ідейними нащадками яких є бандформування ОРДЛО), і фактична втрата незалежності України.

Усвідомлюючи ситуацію, нове керівництво України розпочало передислокацію підрозділів Збройних Сил і правоохоронних органів України у східні і північні області держави. Вживалися нагальні заходи з відновлення дієздатності сектору безпеки і оборони, забезпечено керованість силами і засобами ЗС України, утворено Національну гвардію, проведено часткову мобілізацію, почалось формування добровольчих батальйонів для захисту України, була швидко стабілізована ситуація у Києві, а також у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях. В Одеській області загроза громадянському миру була подолана після того, як 2 травня 2014 року не досягла запланованого результату кривава провокація проросійських сил. Здійснювались системні заходи з мобілізації міжнародної підтримки зусиль України у стримуванні російського агресора.

25 травня 2014 року в надзвичайно складних умовах були проведені визнані всім світом вільні і демократичні президентські вибори, переконливу перемогу на яких здобув П. Порошенко.

Зухвала агресія РФ отримала гідну відсіч. Всю Україну сколихнув широкий патріотичний рух. Завдяки героїзму військовослужбовців, добровольців, пересічних громадян плани з окупації 8 південних і східних областей України були зірвані, а російський агресор був змушений перейти до прихованої підірвної і терористичної діяльності в Україні, за винятком Донецької і Луганської областей. Але і тут наступ російських терористичних військ було локалізовано.

Ці події остаточно засвідчили провал планів тодішнього російського блицкригу проти України. Спільними зусиллями суспільства і відроджуваної держави, дорогою ціною життів тисяч українців ворог був зупинений. Розпочався черговий етап російської агресії проти України – гібридна війна.

6.2. Гібридна війна 2014-2022 років: інформаційний аспект.

Саме прихід до влади В. Путіна в Російській Федерації можна вважати початком пошуку Москвою власної “геостратегії реваншу”, метою якої є комплекс завдань, ключове з яких – поступове, але неухильне відновлення російської впливовості та значущості на міжнародній арені. Однак у більш ніж непростих міжнародних умовах, а також із огляду на істотний брак необхідних ресурсів (від суто військово-економічних до інформаційно-комунікаційних), базою російської “геостратегії реваншу” міг бути лише асиметричний підхід в контексті концепції “гібридної війни”.

Період із 2001-го по 2014 рр. можна зарахувати до часу пошуку форм і методів, що допомогли б реалізувати відповідні геополітичні задуми. При цьому паралельно проводилася й “геополітична мобілізація” населення держави. Вона реалізовувалася через класичні механізми нав’язування власному народу образів “зовнішнього ворога”, відчуття Росії як “оточеної фортеці” та загальне відновлення антизахідної (переважно антиамериканської) риторики.

“Гібридна війна – це війна, в якій реальні військові кроки мають на увазі в

першу чергу неявні, таємні, однак типові військові дії, в процесі здійснення яких ворожа сторона нападає на регулярну армію і (або) на державні структури противника. Атака відбувається за рахунок сепаратистів і місцевих бунтівників, які підтримуються фінансами і зброєю з-за кордону та певними внутрішніми структурами: організованою злочинністю, псевдорелігійними і націоналістичними організаціями, олігархами”.

Загалом існують різні варіанти визначення сутності гібридної війни:

1. Військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;
2. Атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак й інформаційного тиску;
3. Складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію й адаптацію учасників протистояння;
4. Сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації (Біл Неметт, підполковник Корпусу морської піхоти США);
5. Основний метод в асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник Армії США Джек МакКуен);
6. Франк Хоффман визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою.

В даний час існує два підходи до трактування феномена “гібридна війна”. Упершому випадку – гібридна війна явище не нове, як і будь-який збройний в конфлікт, – вона несе в собі взаємодію не тільки зі збройними силами, а й з використанням мпартизанських атак, використанням асиметричних тактик, тобто конфлікту “в якому ресурси двох воюючих сторін істотно розрізняються, а під час боротьби вони намагаються використовувати характерні недоліки один одного” й іррегулярних воєн, що являє собою “збройну боротьбу між державними і недержавними акторами за легітимізацію та вплив на відповідне населення”. Таким чином, підкреслюючи, що явище “гібридних воєн” не є щось нове, а є переродженням звичайного збройного конфлікту.

Другий підхід характеризується новизною явища, причому, настільки унікальним, що поки ще немає адекватної оцінки і чіткого визначення даного феномена. Офер Фрідман – британський фахівець з військової історії та безпеки – пояснює явище “гібридних війни” як популяризацію військової тематики в цивільному житті, що пов’язано з ростом різних наукових публікацій і досліджень підготовленими відставними військовими, які звикли використовувати свою армійську термінологію. Саме тому, представники влади виключають з формулювань правових документів термін “війна”, в разі потреби замінюючи його термінами “загроза”, “боротьба”, “конфлікт”, “стратегія”.

Визначаючи феномен “гібридної війни”, дослідники можуть використовувати інші терміни для визначення даного явища. Політолог Олександр Дугін вводить термін “сетечентричної війни”, політолог Ігор Панарін прирівнює “гібридну війну” до війни, де пропаганда і дипломатія, економіка і фінанси пускається в хід для нанесення максимального збитку супротивникові, аж до провокування соціальних заворушень на його території і збройних конфліктів на кордонах.

І все це для досягнення політичних цілей. Але враховуючи стан вивчення проблеми “гібридних війн”, потрібно зауважити, що це явище не є спонтанним, а заздалегідь ретельно підготовлюється, створюючи при цьому необхідне підґрунтя для ведення такого виду конфлікту. Зумовлено це, насамперед, що досить велика частка завдань покладається саме на місцеве населення території, яку планується захопити задля створення терористичних банд-формувань, що виконуватимуть найбруднішу військову роботу, відводитимуть на себе увагу реальної проблеми, а також за необхідності візьмуть безпосередню участь у незаконному “референдумі”.

Характерними особливостями гібридних війн є:

- агресія без офіційного оголошення війни;
- приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті;
- широке використання нерегулярних збройних формувань (у т. ч. під прикриттям мирного населення);
- нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій і чинними угодами й досягненими домовленостями;

- взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами);
- широка пропаганда й контрпропаганда із застосуванням “брудних” інформаційних технологій;
- протистояння в кібернетичному просторі.

При цьому країна-агресор жодним чином не визнає себе стороною конфлікту; створюються умови для забезпечення військової присутності агресора в країні-об'єкті агресії на довготривалій/постійній основі (у вигляді “миротворчих сил” або збройних формувань сепаратистів), а також для реалізації інших, у т. ч. економічних інтересів.

Гібридні війни можуть бути мульти узловими, які проводяться і державами, і різними недержавними акторами. Ці мульти узлові дії проводяться або різними підрозділами, або одним і тим самим. Це дає можливість використання комплексних заходів з реалізації гібридних загроз, таких як традиційні, нестандартні, тероризм і злочини терористичного характеру, а так само різні інноваційні технології, наприклад кібератаки, дії в сфері економіки, енергетики, використання пропаганди, інформаційно-психологічного впливу. Гібридні загрози формуються в залежності з початкового комплексу цілей і надають дію на військові і цивільні об'єкти противника. Де підсумковим результатом повинен стати підірив могутності протистоїть держави, управлінського апарату всередині країни і загального рейтингу на міжнародній арені. Відповідно, звідси комплекс гібридних загроз орієнтований на певний об'єкт впливу, має чіткий план дії і кінцеву мету, що в сукупності являє собою стратегічний задум однієї конкретної операції.

Можна навести таку класифікацію гібридних загроз за їх сутністю:

- джерела загроз: держава, терористична організація, структури транснаціональної організованої злочинності, олігархічні клани;
- склад загроз, який визначається можливостями і цілями того, хто їх формує, а також уразливими місцями об'єкта впливу;
- масштаб або розмах загроз, що визначає межі зони їх впливу, які залежать від кількості та доступності об'єктів загроз, а також можливостей їх попереднього аналізу та вивчення.

Політолог Е.Тесленко називає сім гібридних загроз, які так само є складовими елементами гібридної війни: тероризм, кібершпигунство, організована злочинність, протисупутникові акції і військові загрози з космічного простору, протидії військового і економічного характеру на морі, в тому числі морське блокадне піратство, створення дефіциту ресурсів, в тому числі економічні санкції, екоцид і домінування в розподілі продовольчих товарів, проведення таємних операцій силами підрозділів спеціального призначення, в тому числі етнічні чистки і політичні вбивства.

Фахівці, що вивчають гібридні війни, включають в поняття загроз всі кошти, які допомагають противнику завдати шкоди. Традиційні, класичні, війни в інформаційному просторі, використання і розробку сценаріїв конфліктів низької інтенсивності на території противника, міжнародний тероризм, міграцію, розпалювання етнічних і релігійних конфліктів, транснаціональну злочинність, демографічні ризики, глобалізаційні виклики та інші. Основним завданням є зробити придатними до ефективного використання в гібридної війни як традиційними, так і нетрадиційними методами.

Дані загрози національній безпеці і стратегічній стабільності об'єднує одна спільна риса – вони так чи інакше спрямовані на взаємодію з інформаційним простором. Інформація про появу тих чи інших подій поширюється і оцінюється певним чином і впливає на загальний настрій населення. Саме інформаційно-психологічна дія є основним інструментом гібридної війни, з цього варто приділяти особливу увагу саме політиці формування інформаційної безпеки.

Одним з важливих аспектів появи “гібридних воєн” стає фактор глобалізації, який тепер дає можливість використовувати у військових цілях різні форми боротьби одночасно, такі як: протистояння в кіберпросторі, економічні санкції, інформаційні війни, які було неможливо використовувати в минулі часи. Саме завдяки розвитку процесів глобалізації формуються зручні умови для ведення гібридних воєн, які відповідають таким ознакам як:

– мультимодальність, при якій війна ведеться за допомогою безлічі важелів тиску, де використовується інформаційний, економічний, політичний, психологічний і

т.д. вплив на супротивника. Таке як дезінформація, дезорієнтація, використання інструментів економічної блокади, підрив авторитету владних структур;

– гнучкий, нестандартний противник, який може бути як державним, так інедержавним. Це можуть бути суспільно-політичні організації, радикальні угруповання;

– інформаційна війна і пропаганда. Вони здійснюються шляхом інформаційно-психологічного впливу на свідомість громадян, метою якої є зміна світогляду, системи цінностей, моделі поведінки, розмивання культурних, моральних, духовних цінностей, нав'язування чужої культури, вкидання і фальсифікації інформації;

– багатоваріативність. Можливість великої кількості варіантів удару, яке дає можливість противнику реалізовувати непередбачувані гібридні сценарії боротьби. Так як не виключається можливість використання, в тому числі класичні військові дії з будь-якими тактиками, то противнику складніше прогнозувати атаки і протидіяти їм. В умовах напружених міжнародних відносин може виникнути складність визначення союзників і супротивників. Агресором в гібридній війні може бути навіть той, кого вважають союзником або нейтральною стороною;

– безконтактність. З метою уникнути відкритих бойових дій і розв'язання відкритих бойових дій, наголошується на непрямі дії, як то кібератаки, інформаційна війна, економічні блокади, які не призводять до початку військових дій, але при цьому завдають шкоди противнику;

– розмита лінія фронту. Це, напевно, головна відмітна риса гібридної війни від класичної, де дана межа чітко видна. Складність у розмежуванні загроз, складність уведенні переговорів, складності у веденні боротьби. Будь-який момент переговорів може виявитися атакою супротивника. А також складність у визначенні кордонів між конфліктуючими сторонами.

Найбільш важливими аспектами, за якими ведеться гібридна війна, вважаються інформаційний, військовий і економічний.

Військовий аспект включає в себе, в першу чергу, відкриті бойові дії, які нерідко замасковані під терористичні атаки. Терористична загроза, в тому чи іншому вигляді, існує досить довго. І як будь-який живий елемент, він може еволюціонувати і

видозмінюватися. Якщо раніше це було прерогативою внутрішньодержавних справ, то зараз терористичні організації виходять на міжнародну арену. З керованого в середині конкретних центрів, він перетворився на стихійний, практично непідкорений тероризм. Виною цьому може виступати ряд причин – починаючи зі зміни керівного складу терористичної організації, закінчуючи перекриттям постійних джерел фінансування діяльності. У подібних випадках організації можуть почати самостійно добувати гроші, як правило, незаконним шляхом. Терористи беруться за все – виробництво і продаж наркотичних засобів, торгівля зброєю, викрадення людей з метою вимагання і бандитизм.

Початок XXI століття характеризується інтенсивним зростанням терористичних груп, які створюються для досягнення власних етнічних і релігійних цілей. Тероризм в будь-яких його формах набуває особливу політичну спрямованість у зв'язку з наданням негативного впливу на всю систему державної влади і суспільства.

Тероризм виходить на новий рівень. Це стосується як політичної сфери, так і військової. У досить великих організаціях посилюється централізація влади, організовується приплив капіталів, встановлюються правила поведінки. Йде процес, який можна порівняти з формуванням нової держави. Цей факт посилює загрозу, що виходить від терористичної організації, так як дана система зможе сама себе відтворювати, залучаючи на свою сторону все нових adeptів і тренуючи їх в спеціальних таборах, готуючи нових бойовиків, ідеологів та вербувальників.

Прозорі кордони і масові переселення дозволяють членам терористичних організацій безперешкодно проникати в інші країни. Здійснюючи точкові теракти, adeptи розпалюють внутрішньополітичну обстановку держави, домагаючись прийняття більш підходящого для них політичного курсу.

Єдиним можливим варіантом в подібній ситуації є об'єднання держав для боротьби з міжнародним тероризмом. Необхідно “підійти до таких конфліктів з усією відповідальністю і завоювати стрімку і остаточну перемогу”.

В іншому випадку, якщо об'єднання зусиль не відбудеться, то не доведеться чекати нічого, крім вкрай негативних для держави наслідків.

Поодинокі терористичні атаки далеко не єдиний спосіб нанесення збитку. Після

закінчення холодної війни почали з'являтися терміни “супертероризм”, “прихований тероризм” та інші. Суть “супертероризму” полягає в застосуванні забороненими організаціями сучасних технологій або озброєння. Може йтися як про ядерне, так і про хімічну або біологічну зброю. Даний вид тероризму здатний завдати значної людської матеріальної шкоди на державному рівні.

“Прихований тероризм” полягає в маскуванні терактів під стихійні лиха або нещасні випадки. В такому випадку основне завдання не довести народ до панічного страху, а скомпрометувати державу перед народом, виставивши його нездатним вирішувати виникаючі проблеми. Прихований тероризм домагається негайного ефекту. Це більше робота на перспективу, так як в сукупності вся виконана робота може привести до ослаблення сильної держави.

Економічний аспект гібридної війни, як і тероризм, є невід’ємним і досить ефективним інструментом. Як і інші елементи, економічний тиск починається в тому випадку, якщо досягти бажаних результатів не виходить дипломатичними засобами. Тиск на економіку іншої країни – це перший крок, який покликаний підірвати довіру народу до свого уряду, оскільки передбачається зниження рівня доходів населення, і як наслідок – падіння рівня життя.

Економічні санкції покликані, насамперед, нанести удар по життєво важливим структурам державної економіки умовного противника – по промисловій сфері, фінансовій, нафтодобувній та оборонній.

Економічні санкції можуть виконувати ще одну роль – дискредитації. Якщо вони введені проти конкретних осіб і організацій, значить, була спроба в тій чи іншій мірі підірвати авторитет керівництва країни, показуючи злочинні зв’язки і діяння, які приписуються першим особам держави, навіть якщо вони необґрунтовані, недоведені, а звинувачення сфабриковані. Отже, з самого початку введення санкцій вони розглядалися протиборчою державою як засіб інформаційної війни і використовувалися для того, щоб сформувати в очах світової громадськості негативний образ країни, глави держави та інших представників політичної еліти.

Ще однією метою економічного блокування може служити потреба перетворення країни умовного противника на сировинний придаток. При зруйнованій

економіці та відсутності коштів підтримки набагато легше домогтися вкрай низьких цін як на вуглецевмісну сировину, що найбільш цінується в усьому світі, так і на земельні та лісові угіддя.

В якості економічного інструменту гібридної війни можна розглянути фінансові санкції. Суть їх у тому, що країнам, що знаходяться під цим видом санкцій, так само як і їх фінансовим організаціям, буде неможливо перевести кредит в країнах, що володіють монополіями на світову валюту (як долар і євро). Під удар потрапляють довгострокові і середньострокові позики. Економічне блокування, як і його окремі інструменти, не завжди можуть бути ефективні. Хоча такий вид тиску може бути єдиним, коли дипломатична конфронтація результату не дала, а військова просто неможлива.

До того ж, авторам економічного блокування нерідко доводиться випробовувати на собі відповідні заходи. В результаті виходить, що спроба тиску на економіку обертається фінансовими втратами для всіх учасників блокади. Різниця лише в тому, що країни, які знаходяться під санкціями, можуть знайти собі ринки збуту і закупа, а ось країни, що ці санкції ввели, не завжди можуть знайти ринки збуту.

Економічна війна – це досить серйозне явище, в умовах гібридної загрози. Це війна ХХІ століття за політичну, економічну і державну незалежність. Програш в цій війні понесе за собою вкрай негативні наслідки в економічній сфері для держави, в сфері якості життя для населення.

Аналітик Інституту проблем інформаційної безпеки МДУ ім. М.В.Ломоносова С. Расторгуєв називає самим дієвим елементом безконтактних війн – *інформаційну війну*.

Людство переступило поріг нового тисячоліття зі значним прогресом в інформаційно-комунікативній сфері. Буквально за сто років пройдено шлях від газети як єдиного засобу масової інформації до глобальної мережі “Інтернет”, яка за секунди може відображати події в будь-якій точці земної кулі.

Логічно припустити, що нові можливості для обміну інформацією служать не тільки на добру справу. Зворотний бік загальної доступності та довіри до нових

джерел інформації полягає в навмисному спотворенні самої інформації.

Інформаційні операції можуть призвести до того, що противник капітулює, або його операції стануть лише крайнім способом примусивши агресора. Інформаційна зброя тут дозволить безпосередньо завдати шкоди на свідомість і підсвідомість противника, досягаючи, таким чином, прихованого управління його поведінкою.

Перевагою інформаційної війни є те, що вона не задіє будь-яких матеріальних засобів ураження і, що особливо важливо – ведеться анонімно, тому атакуюча сторона позбавляється права відобразити атаку прямими військовими методами, оскільки в цьому випадку займе позицію агресора.

Сила сучасної цивілізації – технологія і інформація – обертаються проти неї. З настанням нового століття змінився характер протистояння між державами: простежується тенденція зміщення центру ваги з відкрито силових (військових і економічних) методів і засобів до прихованих, в тому числі інформаційним. Засоби масової інформації стають більш ефективним засобом маніпуляцій, з їх допомогою можна проводити практично будь-яку політику, впливати на думку суспільства, формувати її, і так само маніпулювати.

Російська Федерація застосувала проти України концепцію “гібридної війни”, яка багато в чому є унікальною із структурно-функціонального погляду – за формою вона “гібридна”, а за змістом – “асиметрична”. Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 року території Автономної Республіки Крим (АРК), а потім – підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України, що привело до фактичної втрати контролю над частиною Донецької та Луганської областей.

РФ використовує в Україні такі компоненти:

– гібридних воєн: регулярну армію, нерегулярні військові утворення, тероризм, інформаційну, економічну, соціальну, енергетичну та кібернетичну боротьбу;

– асиметричної війни (війна між противниками, у військових силах яких є істотний дисбаланс або які застосовують кардинально різні стратегії і тактику). З метою компенсування дисбалансу традиційних засобів ведення бою, РФ звертається

до нетрадиційних засобів – партизанська війна, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партій) тощо.

Кожен конкретний елемент цієї гібридної війни не новий по суті і використовувався у війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник стає самостійною складовою і виявляється не менш важливим, ніж військовий.

Головною метою РФ у гібридній війні проти України було послаблення та децентралізація нашої держави, зміна її європейського курсу, повернення України під контроль РФ. Передумовами початку гібридної війни РФ проти України були:

наявність у РФ значного політичного прошарку, зацікавленого у реалізації власних імперських амбіцій;

прагнення РФ повернути світ від багатопольярного стану до біпольярного;

усвідомлення керівництвом РФ загрози, якою буде для неї успішна Україна;

залежність значної частини ЄС від поставок російських енергоносіїв;

очевидне бажання Кремля шляхом підкорення України зламати волю до опору не лише країн СНД, але і республік Балтії та Польщі.

Характерними особливостями гібридної війни 2014-2022 років було:

– агресія без офіційного оголошення війни;

– приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті;

– активне використання асиметричних бойових дій і мережевої війни, тобто війни, що не має одного і явного центру управління війною;

– широке використання нерегулярних збройних формувань (в т.ч. під прикриттям мирного населення) під гаслами і виглядом громадянської війни;

– неофіційне залучення державою-агресором недержавних виконавців – “ввічливих чоловічків”, “добровольців”, які, посуті, є найманцями і не зв'язані міжнародним правом;

– нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягнутими домовленостями;

- взаємні заходи політичного та економічного тиску;
- протистояння у кібернетичному просторі;
- направлення на слабкі місця держави і проти місцевого населення;
- відсутність явного тилу і фронту;
- широке використання методів інформаційної боротьби і терору;
- миттєва реакція на зміну обстановки і гнучкість управління, при видимості його відсутності (керований хаос).

Крім того, ще однією з особливостей є одночасне застосування всіх методів і технологій, поєднання використання технологій м'якої і жорсткої сили з метою дезінформації та зміни керівництва держави, включення її до сфери свого впливу. Серед цих методів і технологій слід зазначити деякі, в яких агресор досяг певної досконалості:

- розвідка і контррозвідка;
 - інформаційна, дезінформаційна і пропагандистська війна, що стала потужним інструментом ведення війни;
 - кібервійна;
 - широке використання спеціальних підрозділів;
 - широке використання неурядових факторів (бізнес, незаконні збройні формування, релігійні організації, криміналітет, приватні особи), що діють порівняно незалежно, але під загальним керівництвом і централізованим управлінням;
 - широке використання терористичних актів та підривних дій;
 - енергетична війна;
 - економічна війна, включаючи торгові, фінансові та інші інструменти;
 - корупція, що виведена на принципово новий рівень, практично перетворившись на оптові закупівлі політичного і воєнно-політичного керівництва країни;
 - застосування інформаційних технологій для організації масових протестних рухів у відкритій та прихованій формах, політичного та економічного саботажу;
 - організація транснаціональних та регіональних об'єднань політичних сил в підтримку (або проти) політики провідних держав або окремих лідерів.
- Варто особливо відзначити, що до початку безпосередніх дій гібридної війни

РФ здійснювала:

- навмисну дестабілізацію внутрішньополітичної обстановки в Україні;
- ідеологічну обробку свого населення для об'єднання навколо ідей націоналізму, великодержавного шовінізму, захисту так званих “руського міра”, “національних цінностей і інтересів”, боротьби із “зовнішнім ворогом”, а також максимальне ослаблення опозиції у всіх її проявах;
 - потужну інформаційно-пропагандистську кампанію захоплення інформаційного простору України і використання його в своїх інтересах для формування у населення необхідного суспільного настрою;
 - дискредитацію зовнішньої і внутрішньої політики України, нав'язування її керівництву і населенню певних ідей та цивілізаційних цінностей шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням як державних, так і неурядових організацій;
 - підрив державної влади, в тому числі, підкуп впливових урядовців, політичних діячів і керівництва силових структур, просування агентів впливу на посади в державні органи влади, розпалювання протистояння між різними політичними силами і встановлення контролю над ними;
 - внесення розколу серед населення України шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального і міжрелігійного характеру (зокрема, в рамках створення і підтримки різних партій, рухів і організацій певного, в т.ч. екстремістського толку);
 - підрив довіри населення до влади, а також розповсюдження в суспільстві протестних і сепаратистських настроїв методом провокації соціально-економічних та інших проблем.

Загальна схема гібридної війни РФ проти України полягала в наступному. Гібридна війна розпочинається з інформаційної війни і народних хвилювань проти діючої влади. На другому етапі відбувається просування підбурювачів, провокаторів і диверсантів під виглядом місцевого населення, які розгойдують і розжарюють ситуацію. Поступово організаційну ініціативу беруть люди, завербовані спецслужбами РФ, або навіть громадяни РФ. Далі в ході загострення конфлікту і

переходу його в збройну стадію, долучаються добровольці та найманці, озброєні загони і спецназівці РФ, які діють приховано, під виглядом місцевих ополченців, або відкрито, не приховуючи свого російського громадянства(наприклад, козаки, інтербригада тощо).

Віце-президент Академії наук України В. Горбулін стверджує, що “...гібридна війна” Росії проти України – це ключовий інструмент російської геостратегії реваншу”, кінцевою метою якої (серед іншого) є поступове, але неухильне відновлення російського впливу і вагомості на міжнародній арені – а це вже категорія політична, а точніше – геополітична!

В Росії відправним моментом сучасних науково-теоретичних досліджень щодо феномену “гібридних війн” вважається доповідь тодішнього начальника Генерального штабу збройних сил Російської Федерації генерала Валерія Герасимова “Основні тенденції розвитку форм і способів застосування збройних сил Російської Федерації, актуальні задачі воєнної науки по їх вдосконаленню” на загальних зборах Академії воєнних наук РФ наприкінці січня 2013 року в Москві. Його доповідь – це узагальнені підсумки досить тривалої роботи воєнних аналітиків і спеціалістів (провідних експертів) ГШ ЗС РФ, які певний час працювали над концептуалізацією проблеми “гібридної війни” в сучасних умовах та вели пошук механізмів її вирішення.

Також у цій доповіді вказувалось на те, як мав би розгортатися сучасний військово-політичний конфлікт, які складові мали б в ньому задіюватись та на якому етапі. Крім того, в доповіді наголошувалось на зростанні ролі невоєнних методів тиску на противника, перш за все, через політичний (дипломатичний), економічний та гуманітарний елементи. Що стосується інформаційної складової, то вона визначалась як наскрізна діяльність на всіх етапах конфлікту: його зародження, супроводження та в постконфліктний період. Зверталась посилена увага і на “асиметричні заходи”, до яких були віднесені: діяльність підрозділів спеціального призначення; підтримка внутрішньої опозиції та колабораціоністів, а також зростання цілеспрямованого інформаційного впливу на об’єкт нападу.

Зараз вже можна впевнено стверджувати, що багато з того, що оприлюднив у своїй доповіді начальник ГШ ЗС РФ генерал В. Герасимов, практично

використовувалось при захопленні Росією Криму, а потім і на Сході України. І в таких війнах регулярні збройні сили використовуються тільки на завершальних етапах – за умов правильно спланованої кампанії, що і знайшло своє підтвердження в Криму, але зовсім не підтвердилося на Донбасі.

Основна суть та змістовність “гібридної політики” Росії по відношенню до окремих країн (Україна, Грузія, Молдова, Казахстан, Греція, Сербія, Македонія, Фінляндія, Польща, США) або коаліцій країн (ЄС, НАТО, СНД, країни Балтії, країни Причорномор’я, Балканські країни), серед іншого, відображається у відповідних планах (проектах, програмах) шляхом їх цілеспрямованого розповсюдження або декларації (різними каналами та з різних джерел) у вигляді загроз, погроз, фейків, чуток, “інформаційних бомб” тощо. Як приклад, наведемо лише неповний перелік реальних складових “гібридної політики” сьогодення Росії з урахуванням її національних інтересів щодо:

- планів можливого застосування російською стороною ядерної зброї у майбутньому протистоянні з НАТО/США;

- наявності безпосередньої “загрози” з боку НАТО/США для Російської Федерації;

- планів реалізації різного роду проектів (створення держави “Новоросія”);

- інтеграція окупованих територій Донбасу в Російську Федерацію;

- створення окремих державоутворень “Донецька народна республіка” і “Луганська народна республіка”;

- інтеграція окупованих територій Донбасу в Україну на принципах федералізації;

- введення миротворчих сил Російської Федерації на Донбас тощо;

- планів Росії стосовно проведення широкомасштабної операції проти України з виходом на Крим та Придністров’я або захопленням Києва й усієї Лівобережної України;

- визнання легітимної належності Російській Федерації Кримського півострова в обмін на припинення Росією війни на Донбасі;

реанімації ідей так званих “другої Ялти” та “другого Потсдама” – як закулісних домовленостей Кремля зі США;

розповсюдження інформації, що США “здали Україну Москві” за її підтримку у питаннях Ірану, Сирії та ІД (“Ісламської Держави”);

пропагування ідей вирішення російсько-української кризи мирним шляхом на принципах федералізації України за “боснійським” сценарієм чи “другої Чечні” або “заморожування” конфлікту за варіантами (сценаріями) Придністров’я, Абхазії, Південної Осетії та Нагірного Карабаху;

підготовки до проведення “гібридної війни” проти країн Балтії, Причорномор’я, Грузії, Молдови, Казахстану, Азербайджану, Фінляндії, Польщі тощо;

початку реалізації планів побудови газопроводів до Європи в обхід України або у східному напрямку – до Китаю та Японії.

На думку переважної частини провідних західних і українських експертів (дипломатів, політологів, аналітиків та військових спеціалістів), в рамках подібної “гібридної політики” Москва рішуче та агресивно була налаштована повернути Україну до сфери свого впливу за будь-яку ціну.

В умовах реалізації “гібридної політики” Російської Федерації проти України на перший план виходять інформаційні операції та інші “асиметричні” важелі впливу.

Важливою складовою “гібридної політики” Росії проти України (в рамках її інформаційної складової) постає прагнення агресивно діяти як на свідомість керівництва політичних та бізнес-еліт, так і різних партійних та суспільних груп, а також загалом на населення України. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати й деморалізувати їх (зламати їх волю до спротиву!) – і тим самим зробити їх слухняним інструментом у власних неоімперських цілях.

Не менш важливими складовими “гібридної політики” Росії проти України постали й інші – “асиметричні” важелі впливу, а саме: паливно-енергетичні, торговельно-економічні, гуманітарні, екологічні та інші нетрадиційні асоціальні (релігійно-етнічні, культурологічні тощо) складові.

І саме масштабне введення військової техніки в різних формах (пряме перекидання через кордон, завезення через “гуманітарні конвої”), однак при повному

запереченні такого введення, істотно відрізняв україно-російський конфлікт на сході України від усіх інших. Безумовно, тактика озброєння терористів, які воюють проти твого противника, далеко не нова. Однак нинішня ситуація по-своєму унікальна і буквально безпрецедентна. Це проявляється передусім у військовому та військово-технічному планах.

Пріоритетного характеру набули дії російських розвідувально-диверсійних груп, проведення терористичних актів і застосування партизанських методів боротьби із залученням до них т.зв. ополченців з місцевого населення та криміналітету, а також російських найманців. Застосовуються проти української армії батальйонні тактичні групи російських військ. Зокрема, це спостерігалось в боях під Іловайськом у другій половині серпня 2014 року.

Таким чином, Росія використовувала Східну Україну як великий полігон, на якому відточувала на практиці нові методи й засоби ведення війни. І важко не погодитися з президентом Литви Д.Грібаускайте, що “Україна зараз бореться заради всього світу, заради всіх нас. Якщо терористичну державу, яка веде відкриту агресію проти свого сусіда, не зупинити, вона пошириться на Європу і далі”.

Крім суто класичних військових методів, Росія в межах гібридної війни чи не вперше масштабно використала концепцію “війни трьох кварталів”. Її суть зводиться до того, що сучасний воїн має бути готовим: в одному кварталі – вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії. Ще в 1991 році ізраїльський полемолог М.ван Кревельд визначив характерний для сучасного “постпостмодерного” періоду тип воєн як “нетринітарні”, “тому що вони не вкладаються в потрійну схему: уряд – армія – населення”.

Про зміну парадигми війни в сенсі залучення до неї невійськових структур говорить і Ф.ван Каппен: “Гібридна війна” – це змішування класичного типу війни з використанням нерегулярних військових формувань. Держава, яка веде “гібридну війну”, реалізує угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв’язок із якими повністю заперечується. Ці виконавці

можуть здійснювати такі речі, яких сама держава здійснювати не може... Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань”.

Концепція “війни трьох кварталів”, яку реалізувала Росія на території України, наочно демонструвала справедливість наведених міркувань. Особливо це стало очевидним під час анексії Криму. Проте там зазначена концепція була реалізована не в “просторовому”, а в “часовому”, до того ж “зворотному” її вимірі. Спочатку “зелені чоловічки” з’явилися в Криму як виконувачі квазі - “гуманітарної” місії із забезпечення “прав російського/російськомовного населення”. Проте поступово перейшли до виконання функцій квазі - “поліцейських” із забезпечення потрібного Москві проведення “референдуму”. Невдовзі вони вже виконували і квазі - “військові” функції із силового нав’язування виконання результатів “референдуму”.

Однак російська “воєнно-кримінальна” кампанія, яка відбулася в Криму майже безкровно, на Сході України перетворилася на справжню трагедію. Спроба повторити кримський успіх захлинулася у повномасштабному збройному протистоянні. Відповідно, Росія змушена повертатися до класичних сценаріїв “заморожених конфліктів” на кшталт карабахського чи придністровського.

Хоч військовий складник конфлікту об’єктивно залишається основним чинником його розгортання, масштаби застосування інформаційного складника стали дедалі більшими. Про масштаби інформаційної війни, розгорнуті Росією проти України, найточніше сказав Головнокомандувач об’єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф.Брідлав: “Це найбільш дивовижний інформаційний блицкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн”.

Інформаційний фронт “гібридної війни” розгортався одразу на кількох напрямках. Передусім: (1) серед населення в зоні конфлікту; (2) серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом; (3) серед громадян країни-агресора і (4) серед міжнародного співтовариства.

Хоча інформаційний складник справді став наскрізною темою гібридної війни, проте він виконував не самостійну, а допоміжну роль, більшою мірою супроводжуючи військову фазу операції. Однак в українському випадку маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці-інформаційники слушно

характеризують як “війну смислів/сенсів” (початок якої можна умовно віднести до 2006-2007 рр.). Для ретрансляції цих смислів задіяно всю множину каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні стають симулякри – образи того, чого в реальності не існує. Прикладами таких симулякрів є: “фашисти в Києві”, “звірства каральних батальйонів”, “розіп’яті хлопчики”, використання Україною заборонених озброєнь. Стратегічна мета експлуатації цих симулякрів – замінити об’єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту тими “інформаційними фантомами”, які потрібні агресору.

Активна фаза військового протистояння, що розпочалася з кінця лютого 2013 –до початку березня 2014 р., супроводжувалася тактичною інформаційною підтримкою, яка так само використовувала прийоми побудови й експлуатації симулякрів. Україні вдалося досить швидко адаптуватися і частково відреагувати на цей виклик. “Кримська кампанія” показала слабкість російського інформаційного складника їхньої версії гібридної війни, – вона не витримала постійного, прискіпливого медіа-погляду.

Відповідно, чи не перше, що зробили різноманітні “ополченці” та “зелені чоловічки” на окупованих територіях, – це відключили українські телеканали і масовано включили російські. Формування єдиного й повністю контрольованого інформаційного простору – очевидна стратегія розгортання інформаційного складника конфлікту з боку агресора. Тож не дивно, що вже під час подій в окремих містах Донецької та Луганської областей бойовики налагодили процес пошуку проукраїнських стримерів і систематично перешкоджали їхній діяльності (наприклад, ситуація з луганським стримерами або журналістами інтернет-телебачення).

Важливо відзначити, що РФ розгорнула один із фронтів гібридної війни і проти громадян своєї держави, формуючи там модель поведінки, яка багато в чому улягає месиджам федеральної преси (зазвичай їй повністю довіряють майже 60 % росіян). Небажання значної кількості громадян Росії подивитися на речі під іншим кутом формованою російськими ЗМІ та реальними подіями. Тож багато в чому про росіян справді можна сказати як про народ, котрий “першим упав під натиском власного

телебачення”, зумовлене і страхом виникнення когнітивного дисонансу між дійсністю.

Ще один важливий інформаційний фронт – зовнішній. Масштаби діяльності “фондів”, “культурних товариств”, “аналітичних центрів” і просто “експертів” проросійської спрямованості в Європі, а також діяльність каналу *RT* справді значні. Однак навіть тут загальна концепція “гібридної війни” “по-російськи” давала взнаки: частину таких експертів просто вигадували, а від їх імені публікувалися необхідні коментарі та висновки.

Занепокоєння масштабами російського інформаційного проникнення виявили і країни Європи. У 2014 р. в Латвії було створено Центр стратегічних комунікацій НАТО (*NATO Strategic Communications Centre of Excellence*), серед завдань якого – забезпечити адекватну відповідь на спроби інших країн вплинути на інформаційний простір членів НАТО. Важливість розвитку стратегічних комунікацій було підкреслено і після саміту НАТО в Уельсі 2014 р. Зокрема, там прямо зазначалося, що створений Центр має опікуватися питаннями гібридної війни. На сили Центру у протидії російській пропаганді сподіваються і в окремих країнах, зокрема в Польщі та країнах Балтії. Вже кілька попереджень російському іншомовному телеканалу *RT* зробив британський медіарегулятор Ofcom за порушення під час висвітлення української кризи.

Важливим трансграничним простором ведення інформаційного протиборства стала мережа Інтернет. Різноманітні реальні й удавані “хактивісти”, “кіберпартизани”, “кіберополчення”, а також спеціальні підрозділи різних безпекових відомств для ведення протистоянь у кіберпросторі – всі вони стають важливим елементом кібератак, а також ведення спеціальних психологічних операцій у соціальних мережах та в мережі Інтернет загалом (наприклад, організація російськими спецслужбами протестів внутрішніх військ під Адміністрацією президента у жовтні 2014 р.).

Однак повністю завоювати інформаційний простір Росії не вдалося, – чимало пропагандистських заяв із боку російського телебачення з української тематики швидко спростовували самі інтернет-користувачі, які дедалі частіше ставали “рядовими інформаційних воєн”.

Сьогодні ми можемо чітко виділити кілька ключових компонентів, які вочевидь співвідносяться із заходами в рамках гібридних воєн у нинішній російській практиці, але при цьому вони можуть бути виділені у три великі групи.

Традиційні військові засоби (використання регулярних військових підрозділів та озброєнь, а також сил спеціальних операцій).

Квазімілітарна діяльність (створення і підтримка незаконних збройних формувань, підтримка та радикалізація сепаратистських рухів, формальні й неформальні ПВК (приватні військові компанії).

Операції немілітарного впливу, насамперед способом спеціальних інформаційних операцій та “активних заходів” (у тому числі економічний тиск, операції в кіберпросторі, дипломатія, маніпуляції інформаційним простором).

У рамках цих трьох груп і настроює Росія свої дії з реалізації гібридних методів атаки на конкретні країни або регіони. У кожному окремому випадку на різних етапах перевага віддається тій або іншій групі, залежно від поточної військово-політичної та економічної ситуації. Бо більше, свідомо (а швидше – несвідомо) Росії дедалі частіше вдається досягати синергетичного ефекту на різних аренах гібридних протистоянь, активізуючи ті чи інші форми гібридної війни на інших аренах.

Підготовчий період гібридної війни в Україні був довгим. Крім організації різного плану невійськових подій на території України, Росія також приділяла посилену увагу зміцненню боєздатності й можливостей своїх збройних сил і спецслужб.

У цей час російські служби безпеки здійснювали в Україні серйозні заходи, створивши мережу агентів, антиукраїнські інформаційні поля, інформаційно та психологічно промиваючи частині населення України мізки, створивши тут таємні парамілітарні групи, підтримуючи сепаратистські рухи тощо.

Очевидно, що першочерговим завданням української контррозвідки і правоохоронних органів було протистояти цьому зовнішньому впливу. Те, що українські безпекові служби виявилися невідповідними до ефективного протистояння цим загрозам і новому типу агресії, який прийшов із Росії, було у

багатьох відношеннях результатом зради колишнього керівництва держави й цілеспрямованого руйнування Збройних сил України в 2010-2013 роках.

Також варто пам'ятати, що до 2014 року Україна продовжувала перебувати в економічній, енергетичній, військово-технічній та інформаційній залежності від Росії. Україна практично не відповідала на російські активності, спрямовані на отримання контролю над деякими сферами її державної економіки.

На стратегічному рівні Росію не розглядали як потенційного ворога для України і будь-яка загроза з її боку сприймалась нереальною. Тодішня стратегія національної безпеки та Воєнна доктрина України були сфокусовані на мир і ґрунтувалися на принципі недоторканності державних кордонів та поваги до міжнародного права.

Українські медіа вільно поширювали російські інформаційні продукти. Російські теле- та радіоканали транслювали гасла про неповноцінність України та безперспективність її існування як незалежної держави. Вони нав'язували ідею “російської” ідентичності Криму.

Застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протистояння. Проти України застосовувалися різноманітні інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України.

Важливим етапом при реалізації заходів, пов'язаних з виявленням деструктивних впливів, була процедура моніторингу та оцінювання загроз інформаційній безпеці України в цілому та у воєнній сфері зокрема. При цьому у воєнній сфері така процедура мала свої та властиві лише їй специфічні особливості, які передбачали:

по-перше, виявлення негативного зовнішнього впливу на особовий склад Збройних Сил нашої держави, його аналіз за якісними і кількісними показниками, визначення форм та способів інформаційної боротьби;

по-друге, встановлення та доведення факту наявності в ньому інформаційних загроз державі у воєнній сфері та оцінювання рівня цих загроз.

Сама генеза російського феномена “гібридної війни” належить до періоду переосмислення Росією свого місця у світі та регіоні. Головною характеристикою ельцинського періоду втрат геополітичних позицій, міжнародно-політичної статусності та впливовості було переформатування європейського геостратегічного простору, яке завершилося значним розширенням НАТО і ЄС. При цьому навіть об’єктивні складники відповідних геоелементів, а тим більше геополітичних тенденцій сприймалися переважно через суб’єктивну призму образу та ностальгії за втраченим. У концентрованому вигляді цю ностальгію ще 2005 р. висловив В. Путін у посланні Федеральним Зборам Російської Федерації: “...Маємо визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян та співвітчизників опинилися за межами російської території”.

Аналіз гібридної війни РФ проти України дозволяє виділити декілька фаз. Перша фаза (з 27 лютого – до кінця березня 2014 року) – російська військова агресія на території України, захоплення АРК і включення його до складу РФ.

Анексія території Автономної Республіки Крим. Дії РФ в АРК мали всі ознаки підготовленої та продуманої за цілями, формами, способами, заходами та наслідками інформаційно-психологічної операції, спрямованої, в першу чергу, на російську аудиторію, а з іншого боку – на українську та західну аудиторію.

В ході кримської операції російські сили продемонстрували поєднання інформаційних операцій, можливостей морської піхоти та підрозділів спеціального призначення, а також масштабне використання кіберпростору і стратегічного зв’язку для багатоцільової і ефективної інформаційної кампанії як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторії.

Разом з тим кримська операція РФ багато в чому була вдалою завдяки не лише докладно розробленому плану дій, а й слушно вибраному моменту для його реалізації. Це, зокрема:

- ослаблення центральної влади та часткове “безвладдя” на тлі зміни влади;
- зростання суперечностей (а швидше – актуалізація вже наявних) між Центром і регіонами;

- незадовільний психологічний і матеріально-технічний стан українських безпекових структур;
- антагонізм між різними силовими структурами;
- особливо активна інформаційно-пропагандистська робота Росії саме в Криму протягом усіх років незалежності України.

Все це зумовило якщо не ідеальні, то дуже близькі до них умови проведення спеціальної операції з анексії Криму. Однак уже в подіях, які розгорталися в регіонах Східної України, значна кількість цих умов не виконувалася, що примусило Росію перейти до формату традиційного військового вторгнення.

Варто зауважити, що основними діями РФ в АРК були:

- захоплення російськими спецслужбами (під виглядом “невдомих осіб”) урядових будівель в Сімферополі і усунення від влади керівництва АРК;
- розгортання так званих “загонів самооборони” (“зелених чоловічків”), що узяли під контроль владні структури Кримського півострова і ключові об’єкти його інфраструктури, блокували підрозділи силових структур України на території АРК;
- введення додаткових підрозділів російських військ до АРК під виглядом військових навчань і під прикриттям відповідних статей Угоди про умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України;
- “легалізація” факту окупації АРК шляхом проведення “референдуму” з питання статусу АРК, а також ухвалення відповідних рішень парламентом і президентом РФ по включенню АРК та м. Севастополя до складу РФ як окремих суб’єктів;
- остаточна ліквідація органів української влади в АРК, а також витіснення українських військ з території Кримського півострова.

Слід нагадати, що у Кримському конфлікті Україна утрималася від застосування військової сили для знищення агресора і дозволила російським військам без бою захопити всю територію півострова. Окрім тодішнім безвладдям Центру, це можна пояснити наступними чинниками:

чинником несподіванки. Україна морально була не готова до такого повороту подій і не чекала військової інтервенції від братської слов’янської держави. РФ

тривалий час мала на території АРК підтримку місцевого населення та значні військові формування Чорноморського флоту, які ніколи не сприймалися у якості ворога;

слабкістю Збройних Сил України і відсутністю бойового досвіду;

гуманністю командування, що бажало зберегти життя солдатів і мирних жителів;

бажанням зберегти мир і надією на розсудливість російського керівництва, що зрештою після анексії АРК військовий конфлікт між двома країнами буде вичерпаний.

Всі ці дії супроводжувались потужним тиском на військовослужбовців та членів їх сімей. Характерними впливами були демонстрація сили, демонстрація миролюбства, підкуп, обіцянки у разі зради присяги перейти в ЗС РФ з відповідними “преміями”, погрози сім’ям, тези у зраді особового складу керівництвом, пропаганда ідей “руського міра” та нав’язування міфу щодо захоплення влади в Києві неонацистами, русофобами тощо. При цьому, першим кроком Москви в ході вторгнення було припинення мовлення українських каналів телебачення та радіо, переключення інформаційних потоків на РФ.

Таким чином, РФ провела складну, чітко сплановану спеціальну операцію, при чому надійно заблокувавши нанесення шкоди своїм силам з боку сил і засобів ЗС України. Цьому запорукою був ефект несподіваності, повна обізнаність про стан, положення та можливості ЗС України в АРК, практично повне володіння ініціативою, інформаційне домінування. З іншого боку – це вакуум влади та відсутність планів відсічі подібного виду агресії, несприйняття РФ як потенційного агресора.

Друга фаза (квітень–липень 2014 року) –**прихована російська військова агресія і окупація окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО)**, початок бойових дій.

Особливістю проведення гібридної війни РФ на південному сході України є постійний пошук і використання актуальних інформаційних приводів, здатних сформувати необхідну громадську думку. На Сході України РФ була продемонстрована тактика швидкого створення “груп тиску”, які складаються з “елементів місцевого населення”, але направляються і підтримуються ззовні.

Основними діями РФ на цьому етапі були:

– дестабілізація східних і південних областей України шляхом організації масових антиурядових (“антимайданівських”) акцій протесту, зіткнень з правоохоронними органами і прихильниками єдності України, а також захоплення адміністративних будівель;

– намагання реалізувати “кримський” сценарій та формування “загонів ополченців” представниками російських спецслужб, криміналізованих правоохоронних органів і місцевих проросійських сил;

– створення так званих “Донецької і Луганської народних республік” (ДНР і ЛНР) шляхом проведення відповідних “референдумів”, а також “виборів” їх “органів влади”;

– надання РФ всебічної підтримки сепаратистам, в тому числі фінансування їх діяльності, підготовка бойовиків і забезпечення їх зброєю, військовою технікою і боєприпасами, а також введення російських військ на територію ДНР і ЛНР;

– здійснення РФ політичного і економічного тиску на Україну, а також нарощування угруповання ЗС РФ поблизу українського кордону;

– дискредитація антитерористичної операції України проти російсько-терористичних угруповань і дезінтеграції країни, спроби представити цю операцію як “каральну проти власного населення”.

На цьому етапі “гібридної війни” Повітряні Сили ЗС України використовувалися в обмежених масштабах. Основні завдання – швидке перекидання авіацією військ (сил), їх логістичне забезпечення, фото та візуальна повітряна розвідка, демонстраційні дії, “демонстрація присутності”.

Наступний період почався, коли стало зрозуміло, що РФ не збирається дотримуватись норм міжнародного права. Відповідно, була обрана тактика охоплення та розсічення основних осередків терористів. Вона була вдалою до моменту, коли загальна лінія зіткнення та лінії комунікацій не розтягнулися до критичних значень і наступальний порив не вщухнув.

Третя фаза (з початком повномасштабної війни РФ проти України 24 лютого 2022 року) – це позиційна гібридна війна за визначення майбутнього

ОРДЛО.

Цей період можна коротко охарактеризувати такими особливостями:

- майже відкрита російська військова агресія в обмежених масштабах на території південного сходу України;

- масштабне ввезення російської зброї та озброєння в різних формах (пряме перекидання через кордон, завезення через “гуманітарні конвої”);

- дії російських розвідувально-диверсійних груп, здійснення терористичних актів і застосування партизанських методів боротьби із залученням в них так званих ополченців з місцевого населення і криміналітету, а також російських найманців. Застосування проти української армії батальйонних тактичних груп російських військ.

- ведення довготривалих трьохсторонніх переговорів: між представниками України, Росії та ОРДЛО, перемов у норматському форматі (Україна, РФ, Франція та ФРН) та підписання Мінських угод – 1 і 2, які зовсім не дотримувалися РФ та ОРДЛО і не були певною мірою задовільними для України.

Характерною особливістю всіх трьох фаз було масштабне використання РФ методів та технологій інформаційно-психологічної боротьби. Основними напрямками інформаційного протиборства, що використовуються РФ проти України, були такі:

- широке застосування підконтрольних ЗМІ (в теле-, радіо-та інтернет просторі), ведення за їх допомогою пропаганди та створення необхідного сприятливого для РФ інформаційно-психологічного фону на території України, зокрема щодо здійснення дезінформації, нагнітання обстановки, виправдання агресії, деморалізації патріотично налаштованих кіл українського суспільства;

- контрінформаційна боротьба, виключення з радіопростору на підконтрольних РФ територіях загальнодержавних українських теле-та радіоканалів, взяття під контроль регіональних (місцевих) засобів масової інформації тощо;

- застосування пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах;

- широке застосування агентів впливу серед місцевого населення та всіляких “козаків”, “ополчення” тощо.

Таким чином, активна протидія України наведеним заходам РФ, в тому числі із

застосуванням військової сили, не дала можливості реалізувати “кримський” сценарій на сході нашої держави. Фактично, гібридна війна РФ проти України перетворилася у збройний конфлікт між двома країнами з безпосереднім залученням військ обох сторін. При цьому, незважаючи на спроби російської сторони приховати участь своїх збройних сил у зазначеному конфлікті, даний факт був визнаний переважною більшістю світової спільноти, що призвело до посилення санкцій США та ЄС у відношенні РФ.

РФ намагалася “заморозити” конфлікт на сході України, примушуючи визнати сепаратистів “сторonoю переговорного процесу” та розпочати з ними переговори на їхніх, а фактично – російських умовах. З цією метою РФ посилював тиск на Україну, у тому числі збільшуючи кількість своїх військ біля українських кордонів та на наших окупованих територіях. РФ заперечувала свою участь у конфлікті та одночасно проводила масштабну інформаційну кампанію антиукраїнської спрямованості.

Нарешті, базуючись на успішних результатах кримської кампанії, недостовірної інформації російських спецслужб та розраховуючи на “міцну” п’яту колону в Україні, Президент РФ В. Путін зробив історичну та катастрофічну для своєї політичної кар’єри помилку, розпочавши повномасштабну війну Росії проти України, що без сумніву призведе до створення нової системи міжнародних відносин і суттєво відобразиться у негативному плані на геополітичному становищі РФ у світі.

На нашу думку, важливим уроком, який ми винесли з гібридної війни в Україні, є те, що такі війни починаються задовго до того, як пролунають перші постріли. На початковій стадії важко розпізнати і зрозуміти її ознаки: коли свобода слова перетворюється на агресивну пропаганду, коли протести в країні інспіровані зовнішніми силами, коли агресор використовує абсолютно демократичні інструменти, щоби втручатися у внутрішні справи суверенної держави, щоб заблокувати діяльність міжнародних організацій, націлених на запобігання або розв’язання конфліктів і так далі.

Наслідки “гібридної війни” проти України проявилися у :

– розриві науково-технічних і оборонно-промислових зв’язків між Україною та Росією, в умовах якого вкрай важливим і критично необхідним є завдання створення

власних пунктів виробництва основних типів зброї та військового обладнання. Це б призводило як до оновлення технологічної інфраструктури на існуючих, так і створення нових оборонних підприємств, у тому числі в кооперації із західними та іншими країнами;

– поширенні фактів злочинного “державного мародерства” Російської Федерації на окупованих територіях Криму, окремих районів Донецької і Луганської областей (ОРДЛО) з вивезення в Росію обладнання та технічної і технологічної документації високотехнологічних (наукоємних) оборонних підприємств та об’єктів електротехнічної, металургійної і хімічної промисловості, а також транспорту та енергетики;

– використанні Росією широкого спектру проблемних питань щодо постачання енергоносіїв в Україну, перш за все природного газу (обсяги, терміни, цінова політика, кабальні умови передоплати та оплати): в якості чинника тиску на Україну, а також постачанні енергоносіїв в Європу транзитом через Україну (обсяги, транзитна політика, маршрути постачання); в якості чинника тиску на Європу та Україну;

– посиленні торговельно-економічного тиску на Україну, як однієї із форм економічної війни Росії проти України.

Основним висновком і уроком з інформаційно-пропагандистської війни Росії проти України як важливої складової “гібридної війни” є її безпрецедентний характер за своїми змістом, масштабами і спрямованістю:

- по-перше, інформаційна війна розпочалась задовго до військової агресії Росії проти України і продовжує супроводжувати її на всіх етапах, завчасно адаптуючись під поточні цілі і задачі;

- по-друге, інформаційно-пропагандистські та дезінформаційні проекти, операції і заходи спрямовані на всі верстви населення і всі регіони України, а також населення Росії і країн Заходу – відповідно, з різними цільовими установками і задачами;

- по-третє, головна мета інформаційної війни в Україні – ліквідація державності України; в Росії – отримання підтримки населення для виправдання дій керівництва Росії; для країн Заходу – дискредитація дій керівництва України та її Збройних Сил.

6.3. Повномасштабна війна Росії проти України та її інформаційна складова.

Підготовка до російського вторгнення в Україну 2022 року розпочалася в березні 2021 року, коли Росія почала збирати війська та військову техніку біля кордону з Україною, що створило міжнародну кризу та викликало широке занепокоєння щодо потенційного вторгнення. Супутникові знімки показали рух бронетехніки, ракет та іншого важкого озброєння. До грудня 2021 року біля кордону перебувало понад 100 000 військових ЗС РФ. Криза стала наслідком затяжної російсько-української війни, яка почалась ще у 2014 році.

26 листопада 2021 року Президент України В. Зеленський звинуватив Росію та українського олігарха Ріната Ахметова в підтримці плану повалення його уряду. Росія заперечує свою причетність до змови. У грудні 2021 року В. Зеленський закликав до превентивних дій проти Росії. 22 січня 2022 року міністр закордонних справ Великої Британії Елізабет Трасс повідомила, що Росія розглядає можливість у разі окупації України поставити на її чолі Євгенія Мураєва. В Росії це назвали дезінформацією. За даними Е. Трасс, російські спецслужби підтримують зв'язки з багатьма колишніми українськими політиками, зокрема Сергієм Арбузовим, Андрієм Ключевим, Володимиром Сівковичем та Миколою Азаровим.

10 січня 2022 року український уряд оголосив, що заарештував імовірного агента російської військової розвідки, який намагався завербувати інших для здійснення нападів в українському місті Одеса. Пізніше, 14 січня, проти України сталася кібератака, виконавцями якої були російські хакери. Того ж дня українська військова розвідка повідомила, що спецслужби Росії готують “провокації” проти російських солдатів, які дислокуються в так званій “Придністровській Молдавській Республіці”, невизнаній державі, яка на міжнародному рівні вважається частиною Молдови, щоб створити привід для російського вторгнення в Україну.

У січні 2022 року Сполучені Штати заявили, що російський уряд направив диверсантів на Схід України, щоб інсценувати інцидент (зокрема, сфабриковану атаку на російських сепаратистів у східному Донецьку та Луганську), щоб дати В. Путіну

привід для поновлення вторгнення в Україну. У США заявили, що російські оперативники пройшли підготовку щодо ведення міської війни та вибухівки. Міністр закордонних справ Росії С. Лавров відкинув заяву США як “повну дезінформацію”.

Крім того, нагадаємо, що ще у грудні 2021 року МЗС Росії оголосило декілька вимог, зокрема заборонити приєднання України до НАТО, зменшити кількість військ НАТО у Східній Європі в обмін на виведення російських збройних сил. США та інші члени НАТО відхилили ці вимоги та попередили Росію про посилення економічних санкцій у разі вторгнення в Україну. Двосторонні переговори з безпеки відбулися в січні 2022 року.

19 лютого 2022 року Президент України В. Зеленський взяв участь у Мюнхенській безпековій конференції (18-20 лютого 2022 року) та виступив з промовою. Основними тезами промови президента були: необхідність оновлення міжнародної архітектури безпеки та поточна безпекова ситуація, а також президент подякував всім державам, які підтримали Україну.

В. Зеленський також заявив, що Україна не отримала гарантій безпеки, які їй обіцяли за Будапештським меморандумом 1994 року в обмін на відмову від ядерної зброї. Він наголосив, що в Україні є право вимагати перейти від політики умиротворення до забезпечення гарантій безпеки і миру. За його словами, з 2014 року Україна тричі намагалась скликати консультації держав-гарантів Будапештського меморандуму і тричі безуспішно. Президент України зазначив, що ініціює проведення консультацій у рамках Будапештського меморандуму. А якщо вони знову не відбудуться або за їх результатами не буде конкретних рішень щодо гарантування безпеки Україні, Київ матиме повне право вважати, що Будапештський меморандум не працює і усі пакетні рішення 1994 року були поставлені під сумнів.

21 лютого 2022 року Росія офіційно визнала два окупованих нею регіони на сході України, так звані “Донецьку Народну Республіку” та “Луганську Народну Республіку”, незалежними державами та ввела війська на Донбас, що інтерпретується як ефективний вихід Росії з Мінського протоколу. Самопроголошені терористичні квазі держави визнавали в межах відповідних українських областей, які виходили далеко за межі лінії зіткнення військ. 22 лютого Путін заявив, що Мінські

домовленості більше не діють. Того ж дня Рада Федерації одноголосно схвалила застосування військової сили за межами Російської Федерації.

У ранці 24 лютого глава російської держави оголосив, що він ухвалив рішення про проведення “спеціальної військової операції” у зв’язку із ситуацією на Донбасі. “Мною прийнято рішення про проведення спеціальної військової операції. Її мета – захист людей, які протягом восьми років зазнають знущань, геноциду з боку київського режиму. І для цього ми будемо прагнути демілітаризації та денацифікації України. А також передання до суду тих, хто вчинив численні криваві злочини проти мирних жителів, зокрема й громадян Російської Федерації”, – заявив В. Путін у зверненні у ніч 24 лютого.

24 лютого 2022 року Росія почала повномасштабну війну проти України.

Близько 4 години за київським часом (UTC+2) 24 лютого президент РФ В. Путін оголосив про воєнну операцію, через кілька хвилин почалися ракетні удари по всій Україні, в тому числі поблизу Києва. Російські війська перетнули кордон України поблизу Харкова, Херсона, Чернігова, Сум, Чорнобиля, увійшовши з території Росії, Білорусі та тимчасово окупованого Росією Криму.

Росія у війні з Україною значно прорахувалася, плануючи агресивні дії. Такі висновки можна було зробити ще за перші 4 дні повномасштабного вторгнення. Кремль не врахував ставлення українського народу до агресора. У Москві через свою спотворену реальність були переконані, що в Україні російську армію будуть зустрічати як визволителів. Натомість війна по-справжньому перетворилася на народну. Тисячі українців стали на захист держави. Українська армія і сили самооборони почали чинити спротив, через що вже в перші дні агресії російська армія зазнала значних втрат у живій силі і техніці. У результаті запланований бліцкриг не вдався.

Варто зауважити, що розраховуючи на реалізацію бліцкригу, Російська пропагандистська агенція “РІА Новости” вже заздалегідь підготувала публікацію статті Петра Аكوпова запланованої на 26 лютого після “перемоги над Україною” та її забула скасувати. Стаття автоматично опублікувалась о 8:00 26 лютого 2022 року, однак вже через декілька хвилин була видалена редактором. Матеріал зберігся у

векбархіві. Стаття автора насичена стандартними російськими пропагандистськими тезами, зокрема: “Росія відновлює свою єдність – трагедія 1991 року, цієї страшної катастрофи нашої історії, її протиприродний вивих, подолані. Так, великою ціною, так, через трагічні події фактично громадянської війни, тому що зараз поки що стріляють один в одного брати, розділені приналежністю до російською та українською армій, але України як анти-Росії більше не буде. Росія відновлює свою історичну повноту, збираючи російський світ, російський народ разом – у всій його сукупності великоросів, білорусів і малоросів”.

За оцінками багатьох зарубіжних та вітчизняних експертів, тактичні та стратегічні дії ЗС РФ були далекі від безапелюсних. Вони розмазали свої боєздатні сили та засоби по всьому периметру України – від Півдня до білоруських лісів на Півночі. Вони навіть принцип концентрації сил не застосовували. Не було яскраво виражених сконцентрованих ударів. Це виглядало як удар розчепіреними пальцями.

Плани Москви полягали у кількох напрямках дії. По-перше – відсікання України від Азовського та Чорного морів. По-друге – завдяки відрізанням через Харків і далі в напрямку окупованих територій вони хотіли повністю захопити Харківську, Донецьку та Луганську області. По-третє – зробити коридор до Криму і з півострова до Придністров'я. І головне – швидкими темпами оточити Київ і примусити українське керівництво до переговорів на тлі цієї оперативної картини, яка мала скластися за їхнім задумом.

Характер бойових дій у перші дні був підпорядкований цьому задуму. Це дуже швидке просування організованих мотопіхотних частин підрозділів за підтримки танків без жодного більш-менш серйозного прикриття з повітря. Головне для росіян було позначити свою присутність у тому чи іншому місці й заявити, що території під їхнім контролем, що українська влада втратила контроль над ними, тому це має бути питанням переговорів. Через це ми бачимо серйозні намагання оточити Київ, зайти в місто. Основні зусилля перших днів були спрямовані на київський напрям, а також на харківський. Росіяни хотіли забрати його собі, створити “Харківську народну республіку”.

Інформаційно-психологічна складова повномасштабної російської агресії в перші дні будувалась навколо однієї тези: “не смикайся, якщо не хочеш, аби ми зробимо тобі боляче”. Росія розраховувала, що українське суспільство та владу паралізує страх, спротив буде млявим і хаотичним, і за кілька днів Україна буде під повним контролем росіян – власне, саме такий результат був описаний у матеріалі “РИА Новости”, опублікованому 26 лютого.

У перші тижні в російській пропаганді зберігалась риторика про “мікрохірургічну операцію”, якою, мовляв, “визвольна армія” відокремлює “мілітаристський нацистський режим” від братнього народу. У Кремлі розраховували, що в цивільних та більшості військових не виникне навіть думки чинити спротив, адже, як виявилось згодом, агентура годувала В. Путіна побрехеньками про лояльність українського суспільства до Росії. Власне, проросійські політики та публічні діячі відразу підхопили пропагандистську риторику, доводячи, що Україна “сама нарвалася” і тепер мусить капітулювати та прийняти нову реальність. На щастя, вийшло не по-їхньому: армія стримала наступ, дала відсіч, держава встояла, а суспільство, відійшовши від початкового шоку, продемонструвало небачену єдність.

Слід зауважити, що готуюсь до повномасштабної війни з Україною РФ використала низку інформаційних технологій, які були опробовані під час анексії Криму та окупації ОРДЛО, а також протягом проведення гібридної війни 2014-2022 років. Вони ж продовжували застосовуватися також під час всієї російсько-української кампанії після лютого 2022 року.

Медіапропаганда – те, чим Росія вже “прославилася” у всьому світі. Величезне військо медійників десятки років працює на два фронти – на зарубіжні країни і на власний народ. Через медіа Росія повністю контролює інфопростір всередині країни, а також просуває власні наративи, маніпулює фактами й намагається відвертати увагу від важливих подій і своїх злочинів за кордоном.

Європейські країни вже не перший рік системно відбивають атаки кремлівської пропаганди: від навали ботів до сконструйованих медіакампаній. На серйозність проблеми вказує те, що у 2015 році країни ЄС створили Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій (ESTF–East Strat Com Task Force), щоб протистояти

dezінформаційним кампаніям Росії. Випадки кремлівських медіаатак ретельно збирають у єдину базу. А от у самій Росії В. Путіну таки вдалося створити альтернативну інформаційну реальність на межі здорового глузду. Із початком повномасштабної війни інфопростір Російської Федерації особливо нагадує Задзеркалля. Тільки замість Аліси – схиблений диктатор В. Путін, який інформаційно отрує своїх громадян за їхньої мовчазної згоди.

Медійна диктатура створює чудовий плацдарм для просування будь-яких наративів влади. Це спосіб формувати світогляд росіян у найвіддаленіших закутках країни, де телевизор – найбільше благо. Із кожного ящика роками лунали ідеї, що Росія – “великая і могучая”, з “великою культурой”, і якій під силу все. Якщо і є якісь проблеми, то винні в цьому західні країни, які в інфореальності РФ апріорі підлі та задрісні.

Контент подають під таким соусом, що Росія ніколи не була винна у жодному конфлікті, будь-яка її участь – виключно миротворча. Під час повномасштабної війни проти України пропагандистська машина трохи “підкручує” наративи і вкидає в інфопростір ідею, що західні медіа роблять із мухи слона й надто нагнітають. І, звісно, що всі, хто за межами РФ, – це вороги. Так кремлівська влада легітимізує війну проти всіх. Війну інформаційну і буквальну. За результатами соціологічних опитувань, 71 % росіян підтримують війну в Україні, хоча, зважаючи на стан свободи слова в РФ, об’єктивність цих даних – під великим питанням.

Росія завжди культивувала ієрархічний спосіб підпорядкування у всіх царинах. “Я розумний – ти дурень” – типова установка для їхнього суспільства. Фахівці, які спеціалізуються на вивченні російського медійного середовища, зауважують, що контент більшості їхніх телепередач підтримує токсичні людські стосунки, легалізує приниження, агресію та ненависть. Це ж бачимо і в перехоплених діалогах російських військових зі своїми матерями та дружинами. Повномасштабна війна виявила ще одну річ: росіяни настільки задурманені пропагандою з усіх ящиків, що не вірять навіть тому, що кажуть їхні близькі родичі. Механізм критичного оцінювання інформації просто не спрацьовує. Це підриває інститут сім’ї в РФ, паралізує розвиток

громадянського суспільства. Росіяни, які це хоч трохи розуміють, уже давно виїхали з РФ.

Культивування жорстокості спрацювало проти самих росіян – вони мовчки миряться з дійсністю, навіть якщо вона їх не влаштовує. Росіян більше лякає автозак, ніж відсутність свободи слова. Вони не вважають себе здатними щось змінити. Звісно, це ще й очевидний результат впливу їхньої пропаганди, яка вселила думку, що всі революції виникають не з волі народу, а на замовлення зацікавленої влади. Тому вони чекають, поки з'явиться якийсь політичний герой і розрулить усі проблеми в державі. Результат – пасивний народ, який підтримує культ диктатора.

Варто підкреслити, що політична криза, що наступила в Україні в кінці 2013 – початку 2014 рр. мала масу негативних наслідків, які сприяли діям РФ до розв'язання повномасштабної війни проти України. Найжахливішим її результатом стала маса людських жертв під час Майдану-2014. Однак окрім внутрішніх проблем, Україні, що вступала в новий етап свого розвитку, довелося зіткнутися із проблемами зовнішніми. Вперше за 22 роки свого існування, країні довелося зіткнутися з однією з найнебезпечніших форм війни: інформаційною. Інформаційний тиск на Україну відбувався як зі сторони Заходу, так і пострадянських країн, однак основним супротивником у інформаційному протистоянні стала РФ. Росія розпочала використання просунутої форми гібридної війни в Україні з початку 2014 року, що в значній мірі опирається на елемент інформаційної війни, що називають “рефлексивний контроль”.

Рефлексивний контроль є одним із трьох найбільш популярних методів інформаційної війни, розробка якого була розпочата ще в часи СРСР. Російські фахівці розглядають його як мету дезорганізацію ворога, що в свою чергу веде до інформаційної переваги. Рефлексивний контроль супротивника полягає в тому, щоб противник прийняв правильне з точки зору комунікатора рішення, яке потрібно не супротивнику, а комунікатору.

Американський аналітик С. Тетем зазначає, що рефлексивне управління було використано в ситуації з псевдореферендумом в Криму. Зокрема, мова про використання хорошого розуміння трьох цільових аудиторій: російськомовної

більшості Криму, української влади та міжнародної спільноти, особливо ЄС і НАТО. Було спрогнозовано їх можливу поведінку, що говорить про акцент саме на поведінці. Москва використовувала цю техніку вміло, щоб переконати США і їхніх європейських союзників у своїй непричетності до внутрішніх хвилювань в Україні.

Можна частково погодитися з тим, що ця модель ІВ принесла РФ певні успіхи на міжнародній арені: в основному, країни Заходу залишалися нейтральними до конфлікту Україна – РФ. Захід повинен бути готовим до протистояння з рефлексивним методом ІВ і знайти способи боротьби з ним, якщо він хоче домогтися успіху в епоху інформаційних війн. Рефлексивний метод і інформаційна війна Кремля в цілому, не є результатом яких-небудь теоретичних інновацій. Основні поняття та методика була розроблена ще в 70-х рр. ХХ століття в Радянському Союзі.

Отже, російські інформаційні операції в Україні не є новими, хоча й вони спрямовані на те, щоб створити саме таке враження. Основними елементами рефлексивного методу ведення ІВ Росією проти України можна вважати:

- заперечення військових операцій, аби приховати присутність російських сил на Донбасі, в тому числі відправки “зелених чоловічків” в Криму в уніформі без знаків відмінності;

- приховування реальної мети і завдань РФ в конфлікті всередині України;

- доведення законності дій Росії у міжнародних організаціях, насамперед в ООН. Москва повністю заперечувала визнання себе стороною конфлікту на сході України та вимагала від міжнародного співтовариства визнати себе лише зацікавленою у вирішенні конфлікту стороною, вказуючи на аналогічні західні дії, такі як одностороннє проголошення незалежності Косово в 1990-х роках і вторгнення в Ірак в 2003 році;

- погрози НАТО та їх союзникам у формі постійних військових навчань;

- розгортання великомасштабної пропаганди не тільки серед свого населення але й закордоном;

- підготовка до повномасштабної війни проти України.

Результати російських зусиль були неоднозначними. Росія таки домоглася від Заходу його максимального невторчання в події в Україні, здобувши собі час для

створення і розширення своєї військової участі в конфлікті. Також РФ вдалося посіяти розбрат в НАТО та ЄС і створити напруженість всередині урядів цих країн, особливо у питанні антиросійських санкцій. Однак, створити максимально комфортні умови для ведення діалогу з Заходом, незважаючи на український конфлікт, РФ так і не вдалося.

Варто відзначити, що дезінформація є одним із засобів ІВ РФ проти України. Це збивало з пантелику супротивника. Це дозволяло Росії заперечувати, що її сили присутні в Україні, тому що її бойові операції були приховані під активною пропагандистською кампанією.

Також Росія забезпечила потужним дипломатичним прикриттям своїх військових і замаскувала свою зовнішньополітичну діяльність, тим самим зберігаючи для себе свободу дій. Активна дезінформація дала Росії велику гнучкість у виборі методів для загострення конфлікту в Україні і розширила спектр можливих дипломатичних рішень на міжнародній арені на свою користь.

Однак поряд із цим варто зазначити тодішню практичну бездіяльність України у боротьбі на інформаційному фронті. Так, програвши судовий позов до Міжнародного суду ООН у Гаазі у справі фінансування РФ тероризму на Сході України, представники української делегації продемонстрували свою неспроможність зібрати факти, що підтверджували б це.

З метою завдання конкретних матеріальних і нематеріальних збитків у певних сферах діяльності, встановлення власної інформаційної переваги, маніпулювання свідомістю, волею та почуттями громадян російські засоби масової інформації поширювали не лише недостовірну, неповну інформацію про Україну, а й відверту неправду. Ведення антиукраїнської інформаційної війни стало масованим посяганням не лише на інформаційний, а й на державний суверенітет України.

Крім того, слід зауважити, що сили в інформаційній війні Росії й України були нерівними. Так, населення Росії основну інформацію отримує з федеральних каналів, контрольованих державою, українці ж часто отримують інформацію з телевізійних каналів, які напряду контролюють олігархи. Тобто довіра до телевізійних ЗМІ в Україні значно нижча, ніж у Росії. За роки незалежності в Україні не було побудовано

системи інформаційного захисту, що значно ускладнило завдання інформаційного протиборства.

Врешті-решт, основною формою ведення цієї інформаційної війни стала психологічна агресія, що здійснювалася шляхом керованого інформаційного впливу на індивідуальну, групову або масову свідомість, волю громадян, їхні почуття, дезінформування суб'єктів прийняття політичних, економічних та інших рішень, підрив інформаційної інфраструктури супротивника. Головними завданнями таких інформаційних психологічних операцій була деморалізація населення України, особового складу Збройних Сил України, а також спонукання їх до державної зради й переходу на бік супротивної сторони; формування у громадян України та Росії викривленого бачення подій; створення вигляду масової підтримки дій Російської Федерації з боку населення Південно-Східних регіонів нашої країни; психологічна підтримка українських прихильників радикального зближення регіонів Сходу й Півдня України з Росією.

Серед методів та прийомів, що застосовуються в інформаційній агресії проти України та цільових груп, які стали об'єктами інформаційних атак, можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України:

- 1) дезінформування та маніпулювання;
- 2) пропаганда;
- 3) диверсифікація громадської думки;
- 4) психологічний та психотропний тиск;
- 5) поширення чуток.

Суб'єктами проведення деструктивного інформаційного впливу проти України є оперативні підрозділи ФСБ РФ, підрозділи психологічної боротьби Головного управління Генштабу РФ, підрозділ спеціальних заходів впливу Служби зовнішньої розвідки РФ.

Інструментами ж, за допомогою яких РФ здійснює свій деструктивний вплив на інформаційний простір, є інформаційні та психологічні операції, у ході яких здійснюється приховане впровадження підготовлених та вигідних країні-агресору

нарративів і меседжів з метою загальної дестабілізації ситуації, формування вигідної РФ громадської думки.

Тактичні цілі проведення Російською Федерацією інформаційних та психологічних операцій проти нашої держави умовно здійснюються за трьома основними напрямками:

– розраховані на громадян України (за винятком жителів ОРДЛО), та направлені на формування у патріотично налаштованого прошарку населення відчуття зневіри та безперспективності “західного напрямку”; посилення у проросійськи налаштованого населення бажання відновити діалог з РФ на умовах Кремля; повернення окупованих РФ територій (за винятком Криму) до України на умовах Кремля; відмова України від повернення Криму; зміна діючої влади та політичної еліти на проросійську;

– розраховані на жителів ОРДЛО і направлені на формування у населення цих територій відчуття неможливості повернення в Україну при прозахідному курсі; формування ненависті до діючої влади України; формування ненависті до НАТО, ЄС та Заходу в цілому; покладання провини за соціально-економічні проблеми на Україну; створення позитивного іміджу РФ та її керівництва; сприяння інтеграції окупованих територій сприяння інтеграції окупованих територій у мовний, інформаційний та культурний простір РФ; створення передумов для повернення до складу України після зміни влади на проросійську;

– розраховані на громадян ЄС, США і країн-партнерів України та направлені на формування іміджу України як “неспроможної держави”; створення антиукраїнського дискурсу в західних медіа; формування інформаційного тренду історичної приналежності України до “руського міра”; спонукання західних урядів до послаблення чи скасування антиросійських санкцій, пропагування проросійського світогляду; виведення проблеми окупації українських територій за межі суспільно-політичного порядку денного.

На протипагу інформаційним операціям, психологічні розраховані на здійснення саме психологічного впливу як на людину зокрема з метою спонукання до певних дій, формування того чи іншого світогляду, зміни її психологічних

характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, мотивів, стереотипів поведінки), так і на суспільство загалом задля формування масових настроїв, суспільної свідомості в цілому.

Для організації та реалізації деструктивних інформаційних та психологічних операцій проти нашої держави в інформаційному просторі російськими спецслужбами все частіше використовуються можливості ІТ-гігантів (сервісів і платформ компанії “Google, LLC”), через технічні можливості яких здійснюється розповсюдження дезінформації з метою здійснення маніпулятивного впливу на користувачів українського сегменту Інтернет. Так, можливості GooglePlay та AppStore застосовувалися РФ для поширення заборонених мобільних додатків компаній і організацій, стосовно яких запроваджено санкції. Через YouTube, Twitter, та Facebook здійснювалося поширення інформаційного контенту російських та сепаратистських суб’єктів, які перебувають під санкціями. Через GoogleMaps застосовувалося внесення змін в оригінальні назви державних установ України та дипломатичних представництв іноземних країн в нашій державі.

Наряду із вищезазначеним, країною-агресором для інформаційних операцій проти вищого воєнно-політичного керівництва держави, пропаганди сепаратизму, поширення деструктивної інформації тощо все частіше використовувався месенджер Telegram. Цьому сприяло унеможливлення ідентифікації користувачів, що призводило до уникнення ними кримінальної відповідальності за поширення деструктивної інформації, а можливість анонімізації поширювачів деструктивну здійснювалися для створення та використання каналів зв’язку між радикальними та терористичними організаціями, їх членами, а також як засіб поширення сепаратистами, радикалами та терористами своїх вимог до широкого кола користувачів.

Воєнна доктрина (2014) та Доктрина інформаційної безпеки (2016) РФ визначають можливість застосування сил інформаційних операцій (дії в кіберпросторі не відокремлюються) в інформаційній війні з метою створення системи неядерного стримування та запобігання конфліктам, для оборони, а також з метою нападу. Війська інформаційних операцій МО РФ створені на підставі указу президента РФ у лютому 2014 року та налічують близько 1000 військовослужбовців, їх фінансування –

на рівні 18 млрд руб. (\$300 млн.). Основну частину активних дій покладено на “добровольців”, “хактивістів” та інші “підконтрольні” невійськові сили та засоби.

Не даремно, представники вітчизняних інформаційних груп стверджували до початку повномасштабної війни РФ проти України, що Кремль здійснюючи постійні інформаційні атаки, підтримує напругу та ескалацію конфлікту на Сході України, чинив тиск на українське керівництво з метою змусити його приймати московський сценарій з урегулювання конфлікту на Сході України. Експерти виокремлювали й основні напрями, на яких ця атака зосереджувалася:

нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення;

створення уявлень про те, що наразі для української еліти більш важливими є вирішення політичних питань, ніж події на Сході України;

формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв, у тому числі серед мирного населення;

поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва;

нав'язування думки про те, що Україна не зможе прожити без російського газу тощо.

Таким чином, саме на спеціальні служби РФ було покладено завдання із планування, організації та реалізації комплексу заходів щодо створення необхідних умов (політичних, економічних, ідеологічних тощо) в країні – об'єкті агресії на підготовчому, “довоєнному” етапі. Провідною залишається їх роль і протягом активної фази гібридної та повномасштабної війни проти України.

Однією з ключових складових інформаційної війни Російської Федерації є поширення фейків, симулякрів та міфів, що становить загрозу національній безпеці та використовується спецслужбами Російської Федерації в якості елементів ІВ проти України.

Найчастіше перед повномасштабною агресією, а й більшість з них під час неї, поширювані з них такі:

Москва – третій Рим. За цією концепцією, Москва – остання велика православна держава й без неї світ закінчиться;

Україна – окраїна, що йде від того, що саме український степ був своєрідним фронтиром, що розділяв християнський та ісламський світи;

Україна Володимира Ілліча Леніна. Сучасна Україна цілком і повністю була створена Росією;

ОУН та УПА – нацисти;

“победобесіє”. “Победобесіє” – це ніщо інше, як сучасна версія російського антизахідного реваншизму, що покликаний ретранслювати знов і знов ідеологему великої перемоги над злом, що її досягнув саме російський народ;

Україною правлять нацисти і тут відбувається геноцид російськомовного населення;

росіяни і українці – одна нація;

Україна – держава, яка не відбулася;

історична приналежність Криму Росії;

Україна – суцільна “Чорнобильська зона”;

неканонічність Православної Церкви України;

порушення в Україні прав російськомовного населення;

непричетність Росії до погіршення відносин з Україною;

громадянська війна на Сході України;

зрив Україною Мінських домовленостей;

непереможність російської армії;

відсутність військової техніки і військовослужбовців Російської Федерації натимчасово неконтрольованій Україною території Донбасу.

Ці міфи були базовими у свідомості не тільки російських політичних еліт, а й пересічних росіян, а також значної частини європейців. В тому числі, і завдяки їм, вдавалося згуртувати більшість російського населення навколо кремлівського керівництва, яке заради міфічної імперської величі, практично не зважає на зниження

свого життєвого рівня та згортання демократичних свобод, в умовах вигаданої загрози Росії з боку України.

Головне для агресора, щоб ці міфи виправдовували сучасну експансіоністську зовнішню політику нашого північного сусіда. Особливо рельєфно вказана тенденція знайшла своє відображення у сумновідомій статті В. Путіна “Про історичну єдність росіян та українців”. Спроба позбавлення українців власної національної ідентичності, не нова і активно використовувалась як царським режимом, так і радянською владою. У сучасних умовах вона хоч і виглядає, на перший погляд, дещо абсурдною, втім, з огляду на слабку історичну обізнаність пересічних громадян та стійкість серед певної частини суспільства радянських стереотипів, може мати значні негативні наслідки.

Таким шляхом, основний російський іміджмейкер В. Путін намагається посіяти недовіру та розбрат серед українців, надломити волю українського народу до опору російській агресії, послабити солідарність з Україною світової спільноти.

Як приклад. Російська пропаганда постійно доводить, що Україна – “штучна” країна, створена Володимиром Леніним та його прибічниками, монументи яким, “невдячні” українці знищують у рамках процесу декомунізації, тобто українська держава – це витвір більшовиків, які начебто по клаптиках зібрали її на споконвічних історичних землях Росії. Незважаючи на те, що зазначена теза повністю суперечить історичним фактам і надзвичайно грубо викривляє справжню історико-правову реальність, її вкидання у інформаційний простір теж є небезпечною інформаційною зброєю, спрямованою на розгойдування соціально-політичної ситуації в Україні. Хоча твердження спростоване як у самій Росії, так і за кордоном, російський президент у своїх виступах вперто тримається саме цієї точки зору.

Наступний приклад антиукраїнської міфологізації. Фахові пропагандисти російських медіа, блогери, російські автори коментарів на сайтах невпинно звинувачують українців у “відреченні” та “зраді слов’янської єдності”. При цьому відбувається підміна понять, яку переважна частина росіян не помічає – еталоном і “слов’янства”, і “православності” за умовчанням проголошуються росіяни.

Ці та інші історичні та історико-правові міфи, а таких останнім часом стає все більше, результат штучних маніпуляцій, які здійснюються з кон’юнктурною

політичною метою державною владою Російської Федерації з метою деструктивного впливу на нашу країну.

Таким чином, практично усі сучасні російські міфи про Україну є не тільки неправдивими, а й шкідливими, що не заважає більшості росіян вірити в них.

Це пояснюється як загальною запрограмованістю російської масової свідомості на міфологізоване сприйняття оточуючого світу і місце своєї країни у ньому, так і особливою увагою, яку можуть російська пропагандистська машина приділяє створенню, поширенню та закріпленню у свідомості своїх громадян міфів про міжнародне оточення Росії загалом і Україну зокрема.

Активне застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій в сучасній бойовій обстановці надає збройному конфлікту нові властивості за рахунок з'явлення воєнних операцій принципово нового типу. Метою їх проведення є інформаційне руйнування соціально важливих сфер об'єкта нападу – суміжної держави через інформаційно-психологічний тиск на особовий склад її збройних сил та населення для надлому (зламання) їх волі ще до заступання військовими зброї. Передусім залежно від реального стану інформаційно-технологічних факторів на суміжній території здійснюється трансформування війни у нові форми за рахунок поширення кола її суб'єктів, комбінування їх сил та зміни співвідношення застосованих збройних або незбройних засобів у насильницьких діях.

На думку британських дослідників, використання воєнного чи невоєнного інструментарію в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення несподіваності, захоплення ініціативи, отримання перевагу дипломатичних діях; масштабні й стрімкі інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття та приховування військових та розвідувальних дій із поєднанням з економічним тиском і є інформаційною війною.

Задіяння у конфлікті приватних воєнних компаній, наприклад Wagnergroup, рекрутство до незаконних військових формувань криміналітету є характерною рисою найманців як одного із суб'єктів інформаційної війни, які за рахунок безкарності і можливості застосовувати сучасні технології ураження людей та інфраструктури посилюють на окупованих територіях терористичну загрозу. Вони не уявляють себе у мирному житті, тому серед них панує незацікавленість у завершенні збройного

конфлікту або війни. Цей конфлікт обирає обриси невизначеності й непередбачуваності та, як процес, поступово втрачає керованість з боку очільників квазідержави.

На збій її системи управління впливають дії у кіберпросторі через дезінформування та інтернет-тролінг – розміщення в Інтернеті та у соціальних мережах, групах новин, у вікі-проектах провокаційних повідомлень із метою викликати т. зв. “флейм”, конфлікти між учасниками, образи, війну правок, марнослів’я, що спрямовується сепаратистськими осередками проти законної влади. При цьому зовнішні сили використовують проблеми світоглядних орієнтацій різних прошарків населення з метою викликання їх протистояння на релігійному, національному, ідеологічному чи іншому соціальному підґрунті, але внаслідок тривалості конфлікту цей чинник як стан елементів інформаційної війни стає повністю вичерпаним, близьки виснаження або “пригніченим війною” – (англ. warweary).

Необхідність врахування феномену warweary в оперативній діяльності викликана його впливом на непередбачувані елементи ІВ унаслідок її різноманітності, достатньої тривалості й невизначеності та широкого кола втягнутих у воєнний конфлікт (війну) осіб. Разом із людським фактором необхідно приділити увагу перегляду або заміні окремих складових ідеологічних концепцій, що визначають мету, завдання, методи і прийоми протидії веденню ІВ проти нашої держави. “Пригнічення війною” як соціальне явище впливає на учасників воєнних і невоєнних форм ведення боротьби та з часом приводить до застарілості технічних засобів її ведення. За своєю природою явище warweary притаманне кожній стороні конфлікту (війни). Його неможливо повністю припинити або усунути, але на деякий час доступно призупинити настання його негативного впливу на захисників Вітчизни.

Відповідно до цієї базової філософської конструкції, в умовах інформаційної гібридної війни у межах повномасштабної агресії противник активно використовує соціальні структури, які мають достатньо вагомий вплив на глобальну суспільну свідомість та національну суспільну свідомість країни, що стала об’єктом інформаційного нападу відразу чи протягом тривалого часу:

засоби масової комунікації: ефірне, кабельне, супутникове телебачення і радіо, мобільний відео, аудіо та інтернет-зв'язок, соціальні мультимедіа мережі, сайти, паперові та електронні газети, журнали і книги;

релігійні, культурологічні, профспілкові, екологічні, правозахисні, журналістські та інші соціальні організації;

дипломатичні структури (МЗС, посольства та представництва при міжнародних організаціях);

зовнішню розвідку (через своїх таємних та легалізованих агентів в мас-медіа, міжнародних та суспільних організаціях).

Необхідно звернути увагу, що яскравим прикладом використання інформаційного продукту як зброї є діяльність Російської Федерації, що веде війну проти нашої країни. Чи не головним методом цієї війни є інформаційна агресія, розв'язана Російською Федерацією з метою створення викривленої реальності та системи цінностей на користь агресора, послаблення та руйнування національної ідентичності і громадянської свідомості українців.

Пропагандистські операції Росії характеризуються дестабілізацією інформаційно-комунікативного простору, застосуванням великої кількості джерел інформування з метою дискредитації та фейкового спростування правдивих повідомлень. Ще одним прикладом агресивних інформаційних кампаній є створення та розповсюдження пропагандистських наративів. Таких, як так звана доктрина “ДНР”/“ЛНР”, “Русский Донбас”, просування змісту якої ґрунтується на тезах: “Донбас – історична частина Росії”, “право розмовляти рідною мовою”, “братовбивча війна на Донбасі” та ін. За допомогою таких інформаційних диверсій російські агресори намагаються змінити свідомість громадян, спотворити розуміння реальності та використати їх як безвольний ресурс в інформаційній війні.

У цьому контексті необхідно зауважити, що у довоєнний період значна частина антиукраїнської пропаганди фінансувалася та курувалася спецслужбами країни-агресора. В Україні російські наративи просувалися в маси через лідерів суспільної думки та відомих “експертів”, які інтерпретували факти і події у вигідному для

противника світлі. Ворожа пропаганда маскувалася під “свободу слова”, “альтернативну точку зору” або “політичну агітацію” під час виборів.

Інтенсивність і використання пропаганди з боку Російської Федерації на телебаченні, інтернет-ЗМІ, у соціальних мережах було зумовлено зумисним дезінформаційним впливом на аудиторію для розпалу і загострення інформаційної війни. Завдання сучасної антиукраїнської пропаганди – підірвати довіру, дискредитувати українську владу, політику, економіку, культуру та інше через навмисне та масове поширення неправдивих, упереджених новин з ворожою політичною метою. Крім цього, внести хаос у суспільну свідомість закликами до порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України.

Для сучасної російської пропаганди в засобах масової інформації властиві такі ознаки: зумисне свідоме поширення викривленої інформації з деструктивними намірами, спрямованими на дестабілізацію ситуації в Україні та дискредитацію її міжнародного авторитету.

Також для України з початком агресії з боку Російської Федерації, яка порушила територіальну цілісність нашої держави та загрожує її незалежності, набула особливої актуальності проблема протидія екстремізму. Силами і засобами розвідувальних органів і спеціальних служб країна-агресор спровокувала численні екстремістські прояви на території Автономної Республіки Крим, Донецької і Луганської та інших областей України, а також збройні виступи сепаратистів. Незаконні збройні формування, що діють на тимчасово непідконтрольній території України, широко використовують релігійно-екстремістську тактику, яка мало чим відрізняється від організацій, визнаних терористичними на міжнародному рівні (як “Аль-Каїда” або “Ісламська держава”).

Етнічне, культурне, релігійне, мовне, ідеологічне та національне розмаїття людства є унікальним фактором його розвитку, що дає змогу індивідам об’єднуватися за певними ознаками в стійкі групи, виробляти спільні цінності та соціальні норми, розвиваючись і захищаючи себе та власні здобутки в різних сферах суспільного життя. Вхідження до певної соціальної групи є об’єктивним процесом самоідентифікації особи, наслідком еволюції соціуму. Групова приналежність формує

в кожного індивіда почуття “ми”, що надає впевненості у власній безпеці та здатності до колективного захисту прав і свобод за допомогою ресурсів групи.

Водночас таке розмаїття є джерелом виникнення соціальних конфліктів, особливо міжгрупових, що, як свідчить історія, неодноразово призводили та призводять до численних людських жертв, знищення певних прошарків населення або навіть націй. Незважаючи на те, що ми живемо у XXI ст. – у час, коли загально визнаною є необхідність побудови держави на демократичних засадах урядування, усебічного й повного захисту та реалізації прав і свобод людини та громадянина, дотримання принципу верховенства права, у світі виникає дедалі більше міжгрупових конфліктів.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, глобалізація значно ускладнили соціальну структуру суспільства, спричинивши зростання його диференціації. Різні соціальні групи дедалі частіше намагаються не правовим шляхом здобути домінантне становище, зберегти або примножити свої активи, розширити сферу впливу, побудувати власний “ідеальний” світ. З огляду на це, вони вдаються до ініціювання або загострення суперечностей у межах концептів “свій – чужий”, “ми – вони”, “товариш – ворог”.

Залежно від цільової спрямованості і суб’єктної діяльності екстремізм представляють у трьох традиційних формах: політичний, національний і релігійний.

Політичний екстремізм трактується як насильницькі дії, спрямовані на зміну політичного устрою або державної політики.

Національний екстремізм розглядається як намагання політичних суб’єктів, громадських організацій і окремих громадян утверджувати всілякими засобами домінування інтересів нації або етносу, до яких вони належать, на шкоду міжнаціональній єдності, аж до порушення прав та свобод людини і громадянина за ознакою приналежності до національної групи або етносу.

Релігійний екстремізм інтерпретується як нетерпимість до інших конфесій або утвердження переваг представників однієї з конфесій. Тому серед конструктів радикалістських політико-ідеологічних доктрин особливе місце посідає релігійність, яка виконує функцію національної ідентифікації особи, має суттєвий вплив на

свідомість населення, значні мобілізаційний і сугестивний потенціали. Визначальною характеристикою релігійного типу світогляду є його неплюралістичність, оскільки кожна релігійна доктрина претендує на виключність та абсолютну істинність своїх світоглядних позицій. Аналізуючи особливості маніфестації релігії у суспільному житті, властивий будь-яким релігійним доктринам ідеалізм є своєрідним бунтом проти логіки фактів, науки, розуму, проти перспектив пізнання таємниць всесвіту, свідомого управління суспільним розвитком на науковій основі. Відповідно, екстремістська ідеологія, підсилена релігійними домінантами, містить значний деструктивний потенціал, що визначає виняткову агресивність маніфестації його суб'єктів у суспільстві.

Задовго до анексії Криму та неоголошеної війни на Донбасі було відкрито релігійний фронт, що стало основою проявам екстремістського характеру. Як показали події в Україні, православний фундаменталізм не менш агресивний, ніж ісламський, а “російська весна” не менш кривава, ніж арабська. Оскільки цей різновид православ'я має державну підтримку і претендує на політичну роль, його можна назвати “політичним православ'ям”. Більше того, віднедавна “політичне православ'я” проявило себе в формі “православного екстремізму” на окупованих проросійськими сепаратистами українських територіях. Варто зазначити, що анексія Криму була виправдана сакральною значимістю стародавнього Херсонесу, а війна проти України – захистом православ'я.

Зокрема, зусиллями ідеологів “російської весни”, конфлікт між Росією та Україною, між московським православ'ям та українськими “уніатами, розкольниками і сектантами” виводиться на глобальний рівень і подається як конфлікт “руського міра” і “загниваючого Заходу”, “традиційних цінностей” і “гейропи”, як рятівної духовності.

Більш того, залишаючись головною об'єднуючою силою, Російська православна церква намагається створити альянс із тих протестантів, юдеїв, мусульман, які згодні з православним баченням історії Росії та беззаперечно визнають своє принизливо підлегле становище. У певному сенсі вже не сама Росія як держава, а російське православ'я як наддержавний рух стає фактором геополітики. Саме

захистом “справжнього”, традиційного, канонічного православ’я виправдовуються дії “православних армій” Донбасу, що становить загрозу для національної безпеки і створює небезпечний прецедент для інших країн регіону.

“Інформаційна війна”, яку розв’язала Росія, є не так антиукраїнською, як антизахідною, і настільки явно релігійно мотивованою, що цілком може бути названа “holy war», де “православна армія” бореться проти “уніатів, розкольників і сектантів”. У свідомості ідеологів “російської весни” російська інтервенція подається як “хрестовий похід” проти Заходу, відвоювання, збирання, возз’єднання земель “руського міра”. Всі, хто пов’язаний із Заходом за своїм походженням (“чужі”) чи усвідомленим вибором (“зрадники”), автоматично заносяться до списку ворогів “руського міра” греко-католики – як зрадники православної віри, уніати, “бандерівці”; православні Київського Патріархату – як розкольники, відступники, “націоналісти”; протестанти – як сектанти, західники, американські шпигуни; кримські татари – як проукраїнські і неправославні. Бачимо явну дискримінацію за релігійною ознакою всіх конфесій, крім Московського Патріархату.

Поширення православної ідеології “руського міра” і релігійні переслідування інших конфесій вже призвели до істотної зміни релігійної карти регіону. Більшість релігійних організацій припинили свою діяльність, а їхні парафіяни були змушені переїхати в інші регіони. При цьому переважна більшість біженців не має необхідних умов для проживання своїх родин, а також перспектив на отримання роботи в умовах економічної кризи в країні. Цілі громади опинилися в розсіянні, а служителі, які залишилися на окупованих територіях, знаходяться у постійній небезпеці. Можна говорити про розгромлені релігійні об’єднання в трьох регіонах України – Криму, Луганській і Донецькій областях. Віруючі цих конфесій можуть вважатися жертвами релігійних чисток.

Таким чином, релігійний екстремізм православного “руського міра” несе з собою загрозу релігійній своєрідності, державній безпеці України, захист її самобутності вимагає міжнародної допомоги – професійного моніторингу, експертного аналізу, адвокації релігійної свободи, розширення міжнародних зв’язків, інтеграції в глобальний простір. У свою чергу, у світової спільноти є тільки один

спосіб протистояти поглинанню України Росією – зблизитися з Україною, зв'язати себе з нею міцними релігійними, культурними, політичними, економічними зв'язками; використовувати всі дипломатичні засоби для визнання сепаратистських “народних республік” терористичними організаціями, їхньої “політики” щодо релігійних організацій – політикою дискримінаційною, а їхні жертви – жертвами релігійно мотивованого екстремізму.

На наш погляд, треба нагадати, що всі агресивні дії Росії, у тому числі повномасштабна війна проти України здійснюється РФ на основі ідеологічної концепції “руського міра”. В загальних рисах – “руський мір” – це російська неоімперська геополітична та ідеологічна доктрина, розроблена з метою орієнтації російського населення стосовно ідейних основ існування та розвитку російського суспільства, яка полягає в об'єднанні народу, навколо таких елементів як єдина культура, російська мова, православна віра, а також “спільна історична пам'ять” та використовується з метою впливу на масову свідомість російськомовного населення, вигідному РФ. При цьому Україна бачиться невід'ємною складовою “руського міра”, що зіграло вирішальну роль у рішенні уряду РФ про вторгнення в Україну та сприяло високому рівню підтримки серед проросійських громадян, які надавали допомогу в окупації Криму та Донбасу та їх консолідації навколо зазначеної ідеології. Використання ідеї “руського міра” також сприяла вербуванню громадян РФ, які в перші роки війни бажали “захистити російськомовних братів” на Донбасі.

При поширенні ідеології “руського міра” агресор використав несформованість світоглядно-ціннісних орієнтацій українського суспільства та певний ідеологічний вакуум, який утворився у більшості громадян після розпаду СРСР. Концепція “руського міру” формувалася П.Щедровицьким, Г.Павловським, В. Тишковим, О.Дугіним. Президент РФ В.Путін у своїх виступах теж неодноразово використовував термін “руський мір”, визнавши його елементом російської зовнішньої політики. Узгаданій вище своїй статті “Про історичну єдність росіян та українців” В.Путін чітко викладає своє бачення, яке повністю збігається із зазначеною ідеологією і підтверджує, що сьогодні ідеологія “руського міра” виведена на рівень державної політики РФ, що потребує врахування на загальнодержавному рівні.

Використовуючи ідеологію “руського міра” представники спецслужб РФ намагались також імплементувати сценарії створення т.зв. “Запорізької Народної Республіки”, “Херсонської Народної Республіки”, “Харківської Народної Республіки” та ін. Таким чином зазначена ідеологія активно використовується російськими спецслужбами та російськими ЗМІ для виправдання російської агресії щодо України і спрямована на дестабілізацію соціально-політичної обстановки в Україні, розпалювання сепаратистських настроїв, провокування діяльності з метою посягання на територіальну цілісність, що вимагає розробки та реалізації комплексу заходів з протидії зазначеній ідеології.

19-го лютого російські засоби масової інформації почали поширювати інформацію про артилерійські обстріли Ростовської області. Очевидно, воєнно-політичним керівництвом РФ було вирішено провести акцію подібну до тієї, що проводив Вермахт перед початком Другої світової війни проти Польщі з нападом на радіостанцію в Глайвіці 31 серпня 1939 року. Повідомлено, що перший снаряд розірвався на території Тарасівського району Ростовської області за кілометр від держкордону Росії з Україною. Постраждалих та руйнувань немає. Другий 122-мм снаряд з РСЗВ “Град” було виявлено неподалік. ЗМІ Росії повідомили, що снаряд зруйнував господарську споруду на території приватного домоволодіння у хуторі Маноцький Тарасівського району. Слідчий комітет Російської Федерації відразу порушив кримінальну справу та звинуватив у обстрілі “українські воєнізовані формування”. Також російські пропагандистські ресурси відразу почали звинувачувати в обстрілі військових України.

Генерал-лейтенант В. Залужний заявив, що російська пропаганда продовжує поширювати фейки, звинувачуючи Збройні Сили України. “Підрозділи Об’єднаних сил не здійснювали жодних обстрілів з артилерійських систем, а ні окупованих територій, а ні території РФ”, – заявив Головнокомандувач ЗСУ В. Залужний. В. Залужний повідомив, що інформація, що активно поширюється в російських ЗМІ про нібито обстріли території Ростовської області Збройними Силами України є відвертою брехнею та провокацією.

На наш погляд, необхідно особливо зупинитися на фейковій війні проти України. Зараз ця складова інформаційної війни стала особливо помітною: проводячи активні бойові дії, РФ також намагається поширити свої фейкові повідомлення про Україну на міжнародному рівні (як-от скликане Росією засідання ООН з приводу наявності біолабораторій США на території України).

І хоча, за свідченнями TheWashingtonPost, зараз Україна перемагає в інформаційній війні, варто розуміти, що наш інформаційний простір доведеться ще довго очищувати від російських сайтів та сторінок у соціальних мережах, які поширюють проросійські повідомлення.

Російські фейкі заповнили всі досяжні їм інформаційні джерела як зарубіжні, так і російські. Російська “фейк-машина”, що фонтанувала неправдивим інформаційним продуктом, нагадувала міфічну Лернейську гідру, у якої на місці відрубаної голови виростили кілька нових. Щоб її здолати, за легендою, Геракл змушений був покликати друга, і той вогнем припікав обрубки голів.

Реальних інформаційних ударів Росія завдавала в площині нашої єдності, довіри до української влади і державних інститутів. І мова навіть не про відверту підтримку опозиційних партій та антиукраїнських рухів – це відкрита діяльність – і її всі бачать. Удари йшли на те, щоб якнайшвидше розбити моноліт нашого суспільства, яке свого часу об’єдналось проти закордонної агресії. Російська інформаційна машина була в найменші “тріщини” нашого суспільства, і саме завдяки їй виникали поділи за будь-яким принципом (на східняків і галичан, на прихильників і противників певних лідерів, на “сватів” і “кіборгів”).

Проти України був залучений широкий спектр російських ресурсів, що проводили цілеспрямовану інформаційну війну у вигляді поширення регулярних фейків, маніпуляцій, прокремлівських наративів і перекручування перебігу як українських подій, так і міжнародних. Для цих цілей використовувалися не тільки російські інформаційні ресурси, але і проросійські в самій Україні. Наведемо лише декілька з них.

Як відомо, з початку повномасштабної війни Росії проти України керівництвом країни-агресора проводилася потужна інформаційна кампанія з виправдання своїх дій

та забезпечення їх підтримки з боку російського суспільства. По суті, це стало ще одним напрямом агресії Москви, яка здійснюється в інформаційній сфері.

Так, з метою впливу на свідомість росіян, українського населення та світової спільноти російські мас-медіа продовжували розповсюджувати відверто брехливі твердження про “підготовку Україною нападу на Росію, що змусило Москву діяти на випередження для забезпечення своєї безпеки”. Крім того, Україна звинувачувалася у “проведенні нацистської політики”, “утисках росіян на своїй території” та планах знищення “ДНР” і “ЛНР”.

Водночас свідомо перебільшувалися успіхи російських військ, які начебто отримують рішучі перемоги над українською армією. Сам же напад Росії на Україну і зараз називався “визволенням українців від нацистів, що підтримується більшістю українського населення”.

Ще на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Головне управління розвідки повідомило, що Росія може підготувало фейкове відео, на якому нібито Президент України В. Зеленський заявляє про “капітуляцію”.

У свою чергу Генштаб звертав увагу на велику кількість дезінформації про те, що “керівництво України залишило країну чи підписало договір про капітуляцію; населення захоплених міст зустрічає російських окупантів як “визволителів”; розмови та месенджери громадян прослуховуються українськими спецслужбами”.

Мета всіх цих “попереджувальних” повідомлень кремлівських ЗМІ – спроба забезпечити “інформаційне алібі” та “підготувати” населення РФ та міжнародну спільноту до скоєння страшних злочинів, які плануються окупантами

Для дискредитації України на міжнародній арені Міноборони РФ повідомляє про провокації за “бучанським сценарієм”, що нібито його готувала українська влада за підтримки західних кураторів”. Кремлівські медіа дезінформують, що для реалізації задуманого українські військові “перевдягнулися у форму російської армії з білими пов’язками” та на камеру “були розстріляні” мешканці Костянтинівки.

У РНБО зауважили щодо цього, що російська пропаганда продовжувала працювати за шаблоном і знову намагалася перекласти на Україну відповідальність за масові вбивства мирного населення.

7 квітня 2022 р. росіяни обстріляли залізничний вокзал у Краматорську, загинуло близько 60 цивільних, сотні отримали поранення. Ракету випустили з підконтрольних російським військовим територій, натомість російська пропаганда звинуватила в цій атаці Україну. Пізніше Пентагон підтвердив, що удару завдали з боку російських військ.

У кінці лютого Національна гвардія України спростувала фейк, який поширив пропагандистський російський “Первый канал”. На російському державному телебаченні повідомили, що українські нацгвардійці нібито спільно несуть службу з російськими військовими на Чорнобильській АЕС.

У соціальних мережах поширили фейк, що Кабінет Міністрів України ухвалив рішення виплачувати фінансову допомогу людям, які через війну втратили роботу або житло, лише, якщо вони вакцинувалися від коронавірусної хвороби та мають у “Дії” COVID-сертифікат.

Також були фейки про те, що саме ЗСУ нібито мінували будинки у Маріуполі, і те, що ми бачимо, ті руйнування, є наслідками саме української армії. Також фейки про те, що саме ЗСУ не випускали жителів Маріуполя з міста і намагалися таким чином тримати людей і не дати можливість евакуюватися. Окупанти брехали, що українські військові нібито навмисно не випускали мирних жителів і тримали їх, як у концтаборі, і начебто використовували їх як живий щит. Це також абсолютна неправда, тому що ми бачили ті процеси, які відбувалися і щодо перемовин, і щодо намагання української армії створити ці гуманітарні коридори.

Російські пропагандисти за завданням кремлівського керівництва стерджувало, що при владі в Україні наркомани. Росія вторглася, щоб не дати Україні отримати ядерну зброю, незважаючи на те, що Україна добровільно відмовилася від ядерної зброї у 1990 роках.

У російської пропаганди продовжується істерика через те, що Україна отримує сучасне озброєння, яким ЗСУ ефективно знищує російську армію. Тому РФ намагається усіляко дискредитувати процес надання Україні зброї.

З’являються заяви, що зброя, яка роздається “усім підряд”, не допоможе Україні, але обов’язково з’явиться в Європі у руках бандитів, які будуть збивати

цивільні літаки. Злість та страх РФ, активність пропаганди – усе це тільки підтверджує той факт, що ЗСУ успішно застосовують зброю, яку передають дружні країни у підтримку.

В Херсоні, Маріуполі і Мелітополі російські ЗМІ намагалися поширювати фейк про те, що саме українські військові нібито обстрілювали об'єкти цивільної інфраструктури в цих містах.

Серед завдань ЗС РФ щодо знищення інфраструктури України однією з найголовніших було завдання – ліквідація українських центрів мовлення. Так, 1 березня 2022 року російські війська стріляли по телевежі у Києві, після серії вибухів у столиці зник телесигнал (потім відновлений). 2 березня окупанти стріляли у Харківську телевежу. Внаслідок авіаудару “Суспільне Харків” зник з цифрового мовлення (Т2). Мовлення каналів оперативно відновили. Російські війська також стріляли по телевежі у Лисичанську Луганської області. 3 березня російські військові замінували будівлю філії Суспільногоу Херсоні і захопили телевежу.

У Росії після нападу на Україну фактично до загальної цензури ще додали військову цензуру. Під приводом поширення “завідомо неправдивої” інформації влада Росії вимагає від залишків незалежних ЗМІ видалення будь-яких статей, які пишуть правду про війну – або хоча б називають війну війною. Людям, які пишуть про війну, загрожують величезні штрафи чи позбавлення волі на строк до 15 років. Саме через поширення нібито “брехливої інформації” про “сутність спеціальної військової операції”, як вимагає російська влада називати розв’язану Кремлем війну проти незалежної України.

Логіка В. Путіна дій у медіапросторі була незмінною – це принцип “якщо ти не з нами, значить, ти проти нас”. Завдяки низці законодавчих рішень очільник РФ із року в рік просто знищував незалежну пресу і деактивував громадянське суспільство. За 2021 рік Росія займала 150-ту сходинку зі 180-ти. Для порівняння: у 2019 році Україна була на 102-й позиції, у 2020 – на 96-й, у 2021 – на 97-й.

Повернувшись вдруге на президентський пост у 2012 році, В. Путін посилив інформаційний контроль: пильнували тепер не тільки друковану пресу, а й Інтернет. Влада отримала інструменти для цензури й обмеження доступу до інформації.

Дозволено блокувати вебсайти без рішення суду (Закон РФ “Об информации, информационных технологиях и о защите информации”). З’являється “чорний список”, яким керує Роскомнадзор. У результаті цього заблоковано більше 100 тис. сайтів і більше 4 млн вебсторінок (станом на липень 2018). Із року в рік кількість заборонених сайтів, внесених у спеціальний реєстр зростає: у 2020 році – 4931 сайт, у 2021 – 7018. Важливо зауважити, що ініціаторами блокування сайтів був не тільки Роскомнадзор, а й інші відомства – Генпрокуратура, МВС, Федеральна Податкова Служба (ФПД) тощо. У результаті цього майже 175 000 сайтів опинилися в Реєстрі тих, що заборонені в РФ.

Публічні заклики до дій, що загрожують територіальній цілісності РФ, згідно з тодішніми правками до Кримінального Кодексу, коштують 5 років позбавлення свободи. А за “Законом Лугового”, названого за прізвищем депутата держдуми РФ, влада без судового рішення може блокувати інтернет-ресурси, які, на їхній погляд, закликають до екстремістської діяльності.

У 2016 році вступив у силу закон, який зобов’язував новинні агрегатори перевіряти “суспільно значущу” інформацію та нести за неї відповідальність. Якщо влада оскаржить рішення про достовірність, агрегатор має видалити її впродовж 24 годин. Також закон виключає можливість іноземного володіння агрегаторами, інформація має бути подана російською мовою або мовою інших народів РФ.

Так званий “пакет Яровой” зобов’язав операторів зв’язку й інтернет-провайдерів зберігати всю інформацію про діяльність користувачів щонайменше 6 місяців, а також надавати її на вимогу служб безпеки навіть без ордеру.

У 2017 році з’явилися перші заборони virtual private network (VPN), віртуальна приватна мережа, та інтернет-анонімайзерів. Користувачі месенджерів втратили право на анонімність – їх ідентифікують за номерами мобільних телефонів.

У 2020 році “іноземними агентами” (так в “Законі РФ про блогерів” називають іноземців) стали визнавати не тільки громадські організації (ГО) і медіа, а й фізичних осіб. Першими у список потрапили правозахисники, митці й журналісти, які співпрацювали з “Север.Реалии” – медіапроектom російської служби “Радіо Свободи”, що висвітлював події північно-західного округу РФ за всіма журналістськими

стандартами. Статус “іноземного агента” відтепер отримують не тільки зарубіжні медіа, а й російські. Умови його отримання досить розмиті: медіа мають іноземні кошти чи власність (сюди можна зарахувати навіть повернення коштів із інтернет-сервісів Airbnb, Amazon тощо) та беруть участь у політичній діяльності (трактування “політичної діяльності” теж неконкретне).

У РФ статус “іноземний агент” – майже синонім до слова “шпигун”, що відсилає до часів КДБ і стигматизує учасників інфополя. Окрім появи у спеціальному реєстрі Роскомнадзору, вони зобов’язані маркувати спеціально визначеним текстом усі свої матеріали (опубліковані і до, і після отримання цього статусу), проходити регулярні аудиторські перевірки і звітувати про свою діяльність Мін’юсту, а також повинні зареєструвати юрособу в РФ (фізосіб це теж стосується). Унаслідок цього позиція медіа значно послабилася: з’явилося багато перепон журналістській діяльності, наприклад, менше охочих давати інтерв’ю й коментарі. Також зменшилася кількість партнерів і рекламодавців.

За невиконання цього закону передбачено штрафи або обмеження свободи до 2 років. Оскаржити рішення про присвоєння такого статусу поки не вдалося нікому.

В. Путін керував не тільки зі свого бункера, а й із телевізора. Пітер Померанцев, спеціаліст із сучасної російської пропаганди та медіа, у своїй книзі “Нічого правдивого й усе можливо” слушно зауважив, що “телебачення – єдина сила, яка може об’єднати та скріпити цю країну й керувати нею”. За даними Міжнародної неурядової організації, що об’єднує письменників, перекладачів і редакторів з метою відстоювати свободу слова та захищати культурну спадщину людства (ПЕН).

ПЕН, російська влада тотально контролює інформаційний простір: більшість ЗМІ – державні, тобто пропагандистські, або належали фізичним особам, вигідним Кремлю. До повномасштабної війни все йшло “за планом”, адже соціологічні дослідження свідчать про те, що станом на початок 2021 року телевізор залишався головним джерелом отримання інформації про РФ і світ для багатьох росіян (64 %). На другій позиції – соцмережі (42 %), з-поміж яких суттєво лідирував “Вконтакте”. За умови дотримання всіх перелічених драконівських законів про об’єктивні медіа навіть не йшлося.

Спостереження за розвитком подій у медіапросторі Росії після повномасштабного вторгнення в Україну дає підстави припускати, що медіаплану “Б” у них не було. Поки російські військові везли у своїх танках парадні форми й ордени за взяття українських міст, кремлівська пропагандистська машина потроху робила репортажі про “тріумфальну денацифікацію”. Щоб не допустити інформаційного сум’яття, влада РФ одне за одним закривала або блокувала в Росії ліберальні медіа, які наважувалися опиратися медійному порядку денному. Це “Эхо Москвы”, “Новая газета”, “Дождь”, “Медуза”, “Настоящее время”, DOXA, “Голос Америки”, BBC, Deutsche Welle, “Крым.Реалии” та ін. Також був заблокований Twitter, Facebook, Instagram, VPN. Смішно і грішно – російські просили компанію Meta відшкодувати завдані збитки (1 млрд \$) за втрату роботи.

Далі – ухвалений в березні 2022 року “Закон про фейки”, який передбачає кримінальну відповідальність за поширення недостовірної інформації про дії збройних сил РФ (3-15 років колонії), заклик до введення санкцій проти РФ (до 3 років ув’язнення) чи публічні дії, що дискредитують російську армію (від штрафів до 3 років позбавлення волі). Слово “війна”, до речі, теж офіційно заборонено. У ЗМІ, які війну називали війною, Роскомнадзор вимагав видалити ці публікації, а декілька незалежних медіа просто закрили. Цей закон, що фактично є останнім гвіздком у домовину свободи слова в Росії, прийняли одноголосно й одразу в трьох читаннях. Перші кримінальні справи за “воєнні фейки” вже відкрито. Чимало медіа після прийняття цього закону оголосили про закриття (Znak.com, радіостанція “Серебряный Дождь”) або змушені були переформатувати діяльність (The Village переїхали у Варшаву, Bloomberg і CNN відкликали своїх журналістів із РФ), деякі видалили з сайту всі свої матеріали.

Таким чином влада РФ змушувала мовчати не тільки ЗМІ, а й звичайних користувачів Інтернету, незалежно від кількості їхніх підписників. Опинитися за ґратами можна буквально через репост чи коментар під “забороненим” матеріалом. Прокремлівська влада настільки боялася правди, що заборонила навіть публікувати інтерв’ю з Президентом України, яке робила Meduza (медіа, що визнане “іноземним” агентом”).

Крім того, 4 березня 2022 року Роскомнадзор заблокував у Росії “Русскую службу Би-би-си”, “Радио Свобода”, “Голос Америки”, CNN, “DeutscheWelle”, Bloomberg, “Настоящее время”, “Медузу”, NewTimes, “Эхо Москвы”, TheVillage-Россия, низку інших ЗМІ, здійснив обмеження фейсбук-акаунтів телеканалу “Звезда”, порталів “РИА Новости”, “Лента.ру” та “Газета.ру”. Також Кремль заблокував конкретні сайти і соцмережі, у яких писали про втрати на війні. До переліку потрапив проєкт “Ищи своих”.

На погляд канадського експерта Маргарет МакМіллан, російський наратив стає “дедалі божевільнішим”.

Російське командування поскаржилося на посилення інформаційного впливу на російських військових з боку ЗСУ та українських спецслужб (інформаційна війна, агітація, пропаганда). Як повідомило Головне управління розвідки Міністерства оборони України, про це йдеться у “Виписці з наказу заступника командувача західного воєнного округу з військово-політичної роботи”, яку командування окупантів розіслало військові частини у квітні 2022 року.

Для боротьби з публікаціями в медіа влада 4 березня 2022 р. Державна Дума Росії ухвалила згаданий вище законопроект щодо покарання за поширення “фейків” про російських військових в Україні, як наслідок, ще більше ізолювала себе в інформаційному полі.

Державний секретар Міністерства культури та інформаційної політики України А. Біденко спрогнозував, що ці обмеження соцмереж матимуть ефект Стрейзанд (феномен, який полягає в тому, що спроба видалити певну інформацію або обмежити доступ до неї призводить лише до її розповсюдження). “Це грає проти них і посилює ефект паніки, страху. Бо коли щось обмежують, це значить, що його варто подивитися, бо влада хоче щось приховати”.

Через напад Росії на Україну Instagram почав маркувати акаунти та пости російських державних ЗМІ. Під акаунтами та постами російських державних ЗМІ в соцмережі Instagram з’явився надпис “Це видання знаходиться під контролем держави Росія”. Такі надписи з’явилися на сторінках ТАСС, РІА Новини, RT, Lenta.ru, Sputnik, “Вечірній Ургант” та інші. Окрім цього, Google призупинив монетизацію деяких

російських каналів на YouTube, зокрема, RT, та обмежив перегляд контенту каналів з РФ.

Так, Роскомнагляд звернувся до компанії Google із вимогою припинити поширювати на території Росії так звані “неправдиві відомості політичного характеру про спеціальну операцію Росії в Україні” через контекстну рекламу.

Також щоб зупинити потік фейків і дезінформації, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, наші медіагрупи та інші українські організації звертались до Європейської платформи регуляторних органів (EPRA).

Увесь цивілізований світ після нападу Росії на Україну закриває та вимикає російські пропагандистські телеканали. Це великий фронт робіт, адже російська державна пропаганда поширюється щонайменше сорока мовами у ста шістдесяти країнах. Канали доступні на супутнику, у провайдерів різних технологій, в Інтернеті. Зараз вільне поширення кремлівської брехні поступово, але невпинно обмежується.

25 лютого польський медійний регулятор Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji видалив із реєстру дозволених медіа російські канали RussiaToday, RTDocumentary, RTRPlaneta, “Союз”, Russia 24.

Першого березня YouTube заблокував російські пропагандистські канали RT та Sputnik по всій Європі.

Другого березня Євросоюз терміново заборонив мовлення російських пропагандистських ресурсів Sputnik і RussiaToday (RTEnglish, RTUK, RT Німеччина, RTFrance та RTSpanish) на своїй території.

Третього березня 2022 р. у Великій Британії, яка не входить до ЄС, канал RT прибрав з усіх телевізійних платформ.

Рішучим був і американський стримінговий сервіс Netflix, який через ситуацію в Україні вирішив ігнорувати російські вимоги та не буде транслювати обов’язкові 20 каналів, які підтримує російська влада.

Разом із заборонами на офіційному рівні від російських новинних каналів почали відмовлятися міжнародні провайдери. Це вже зробили 20 локальних провайдерів із Польщі, Австралії, Словаччини, Чехії, Канади, Естонії, Литви, Латвії, Болгарії, Німеччини, а також представники міжнародних корпорацій. Вони почали

вимикати пропагандистські канали на супутнику, в кабельних мережах, OTT-платформах та на інших ресурсах.

Міжнародні провайдери на своїх частотах запустили українських мовників, які транслюють марафон “Єдині новини”, що інформує про російський напад та спротив України. Українські телеканали надають право на ретрансляцію свого сигналу за межі України в мережах усіх типів провайдерів.

Компанія Twitter 19 травня запровадила нову політику “з подолання дезінформації під час кризи”, яка передбачає, що неправдивий контент про війну в Україні будуть маркувати спеціальними позначками.

Messenger, Instagram та WhatsApp обмежують пересилання повідомлень та маркують ті, що походять не безпосередньо від відправника. WhatsApp, до речі, продовжує працювати в Росії, хоч його материнська компанія там і визнана нібито “екстремістською”.

Боротьбу з російськими пропагандистками ЗМІ Twitter розгорнув ще в 2017 році, коли США почали фіксувати та публічно говорити про вплив на хід виборів президента Америки в інтересах російського уряду. Саме в тому році соцмережа вирішила заборонити просувати контент усіх акаунтів, що належать RussiaToday і Sputnik. Підставою для цього рішення стали власні дослідження Twitter та висновки американської розвідки. Наступний крок компанія зробила в серпні 2020 року, коли почала позначати та зменшувати охоплення акаунтів, які контролює російська влада, на додачу до двадцяти інших держав. У 2021 році соцмережа розширила перелік країн та акаунтів, які обмежує й позначає. На сьогодні в ньому близько 100 акаунтів медіа, що позначені як пов’язані з російською владою. Віднедавна почали маркувати й акаунти білоруських державних ЗМІ. Хто саме потрапив у цей перелік, у Twitter не уточнюють, лише кажуть, що цей список переглядають та оновлюють, додаючи новостворені російські акаунти.

ІТ-компанія KitSoft запустила телеграм-бот SmartNews, у якому з офіційних джерел зібрано новини – їх можна відфільтрувати за ключовими словами. Державна екологічна інспекція створила бот та сайт оперативного Штабу – Shtab.gov.ua, через який можна повідомляти про екологічні злочини Росії.

Навіть в Японії, уряд і народ якої майже цілком стоїть на стороні України (рівень підтримки сягає 88%), час від часу роздаються “альтернативні” голоси про те, що санкції наносять шкоди японській економіці (що у короткотерміновій перспективі частково відповідає дійсності), а сприйняття Росії як агресора є “занадто спрощеним”.

Однак так думали не всі. Наприклад, китайські ЗМІ формують враження, що агресія Росії проти України є, насправді, війною США і Заходу проти Росії руками України, якій Вашингтон постачає зброю і спонукає до опору замість “мирних” переговорів. Помітними у публікаціях в інформаційному просторі КНР є заклики до ЄС “вийти з-під тиску США” і самостійно здійснювати зовнішню політику, припинити посилення санкційного тиску, як неефективний засіб встановлення миру.

Впливові індійські експерти просували ідею “фантазії” єднання демократичного світу навколо спільних цінностей, які відстоює Україна, наголошуючи на локальному значенні війни Росії проти України.

Варто зауважити, що з подальшим розгортанням повномасштабної війни РФ проти України спостерігалось поступове ускладнення внутрішньої ситуації в Росії внаслідок її нападу на Україну та особливо провалів дій російських військ на українській території, а також економічних санкцій, накладених на РФ. В цьому плані можливо зазначити такі ключові тенденції:

на зміну ура-патріотичним та ейфорійним настроям у російському суспільстві поступово приходило розуміння того, що відбувається насправді. Своєю чергою, це викликає розгубленість людей, невдоволення політикою Кремля та, навіть, поширення паніки серед жителів прикордонних з Україною районів Росії;

Кремль поступово втрачав тотальний контроль над ЗМІ, що може свідчити про появу певної опозиції до В.Путіна як у правлячій верхівці, так і у політико-олігархічних колах Росії. Насамперед це стосується окремих олігархів та пов'язаних з ними політиків і урядовців, які втрачають значні кошти через війну Росії проти України та намагаються вплинути на політику Москви через власні мас-медіа та інші інформаційні канали;

досить очевидним є те, що проти В.Путіна виступає також і частина військових та представників спецслужб, які демонструють це через ЗМІ та соціальні мережі, або

не перешкоджають подібним діям противників правлячого режиму країни. Зокрема, це може бути відповіддю на спроби В.Путіна перекласти відповідальність за провал війни проти України на керівництво МО і ГШ ЗСРФ та ФСБ;

в будь-якому випадку розглянуті процеси приводило до послаблення Росії та знижувало її можливості щодо продовження дій на фронтах в Україні.

До речі, всі із таких тенденцій були характерними для колишнього СРСР напередодні його розпаду. Подібно до сьогоднішнього часу вони включали: погіршення стану економіки СРСР (у тому числі через західні санкції); поширення невдоволення населення війною в Афганістані; втрату тодішньої правлячою Комуністичною партією тотального контролю над ЗМІ; виникнення розколу у керівництві країни. Наслідком цього став розпад Радянського Союзу, що очевидно чекає і нинішню Росію.

Українці уже виграли інформаційну війну.

Наприклад, вміло використовували військових полонених, які розмовляли зі своїми матерями телефоном. Також ми за допомогою Facebook показували російським родинам, що їхні сини живі-здорові.

А цьому наративу вірять навіть у Росії. Як повідомляє Укрінформ, про це заявив керівник Східноєвропейської програми аналітичного центру “Європейські цінності” (Чехія) Давід Стулік під час виступу на міжнародному форумі у Києві Democracy in Action: Zero Corruption Conference. “Це не правда, що Україна програла чи програє інформаційну війну. Навпаки, вона однозначно у цій війні перемагала. Якщо запитати тепер будь-якого європейця, чи Україна є фашистською країною, хунтою, то відповідь буде – ні... Звичайно, не можна узагальнювати. Є якісь люди, які у це вірять, але їх не більшість”, – сказав він, коментуючи ефективність російської інформаційної війни проти України. За словами чеського експерта, дезінформаційні операції Росії можуть бути успішними протягом короткого періоду, але загалом час грав не на користь Росії – пропагандистські наративи втрачають ефективність з часом і були можливістю для перевірки фактів.

Він підкреслив, що важливим чинником була й аудиторія: “Не треба вважати європейську аудиторію за дурнів. Ці люди мають критичне мислення і можуть оцінювати факти про те, що відбувається у вашій країні та навколо Росії”.

На переконання Давіда Стуліка, важливу роль у протидії російській пропаганді відігравали не лише незалежні ЗМІ, але й державні та різні аналітичні установи, центри боротьби з гібридними загрозами, які можуть підготувати аргументи для розвінчування фейків.

Майже кожен український центральний телеканал мав у своїй сітці телепроект, який активно розкривав російські фейки. Це програми власного виробництва чи куплені у студії-продакшн (в Україні кілька виробників спеціалізуються на подібному медіапродукті).

Велика кількість вітчизняних інтернет-видань та інформагентств присвячували цілі рубрики боротьбі з російською “дезою”, складають рейтинги найбезглуздіших російських побрехеньок, збирають години відеокadrів і терабайти фото, у яких розвінчують абсурдність неправдивих повідомлень “з-за парєбріка”...

Українська ІТ-армія за минулий тиждень, 11-17 квітня, атакувала 135 російських онлайн-ресурсів, серед яких – платформи онлайн-телебачення. Про це повідомило Міністерство цифрової трансформації. У відомстві також розповіли, що кіберармія атакувала російську систему маркування товарів, унаслідок чого Міністерству промисловості Росії довелося дозволити виготовляти та продавати товари без QR-кодів, а пізніше – відмовитися від цієї системи на певний час.

За повідомленням Міністерства цифрової трансформації, від початку повномасштабної війни Росії проти України українська ІТ-армія атакувала 660 російських ресурсів. Урядова команда реагування на комп’ютерні надзвичайні події CERT-UA, яка діє при Держспецзв’язку, проінформувала, що за півтора місяця від початку повномасштабної війни, 24 лютого 2022 р., Україна зазнала 362 кібератак. Це втричі більше, ніж за аналогічний період минулого року – тоді було зафіксовано 122 кібератаки.

14 вересня 2021 року РНБО України розпочала підготовку до створення кібервійськ України. 1 лютого 2022 року президент В. Зеленський ввів у дію рішення

РНБО про план реалізації Стратегії кібербезпеки. 4 березня Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації повідомила, що Україна стане учасником-контрибутором Об'єднаного центру передових технологій з кібероборони НАТО. Керівник із розвитку електронних послуг у Міністерстві цифрової трансформації М. Банік розповів, що українська IT-армія вже нараховує понад 300 тисяч кіберфахівців з України та інших країн світу.

Які ж шляхи протидії спробам викривлення історико-правової реальності вбачаються на теперішній час? Насамперед, це організація належної контрпропагандистської діяльності з боку України. Слід відзначити, що в даному напрямку вже зроблені відповідні кроки.

Необхідно зазначити, що важливими засобами протидії інформаційним загрозам є розвиток та оптимізація системи освіти й виховання населення, проведення активної інформаційної політики держави, економічна підтримка наукових досліджень у сфері інформаційних технологій тощо.

Слід зазначити, що в останні роки, починаючи з 2014 року, ще до початку повномасштабної війни, нашій країні вдалося значно збільшити свої можливості захисту та безпеки і таким чином уникнути економічної кризи та банкрутства. Ціна, яку Україна повинна заплатити за свою незалежність, була дуже високою – тисячі людей вбито, тисячі втратили все, що мали, катастрофічне зниження рівня життя. Крім того, Україна втратила контроль над частиною своєї суверенної території. Чи може окрема країна без надійних союзників перемогти в сучасній інформаційній війні? Досвід останніх років показує, що для перемоги демократичні держави мають об'єднати зусилля, у тому числі в інформаційній війні. І необхідно акцентувати, що західні держави та транснаціональні кампанії приходили на допомогу Україні у цій ІВ. Крім того, це загострувалося і тим, що РФ спрямовувала свій психологічний тиск не лише на Україну, але на західний світ.

Разом з цим з початком повномасштабної агресії Росії проти України у нашій державі почалася формуватися єдність нації. Перш за все це однакове бачення того, що відбувається з Україною і як вона має діяти в цій ситуації. До загарбання Криму та частини Донеччини й Луганщини наше суспільство за ключовими питаннями (НАТО,

ЄС, державна мова) ділилося 60/40, потім – 70/30. Три роки тому третина українців вважала українців і росіян народами-братами. За три тижня війни Росію вважали ворожою країною 98% опитаних. А 93% – вірили, що Україна може вистояти проти російського вторгнення. Явно не те, на що розраховував В. Путін, готуючи напад.

Ще один феномен – примирення, яке відбулось і між українськими політиками. Вони змогли відкласти вбік свої амбіції та взаємні претензії. Мир запанував і між умовними політичними таборами в суспільстві. Примиренню сприяло й об'єднання центральних телеканалів і радіостанцій у єдиний марафон, який транслював уніфіковане бачення ситуації, хоч і з різними акцентами та окремими вкрапленнями політичного піару. Дивовижно, але люди справді усвідомили, що вони в одному човні, який варто не розхитувати, а в ідеалі – ще й синхронно гребти.

Таким чином, об'єктивні дані свідчать, що інформаційне протистояння у цій війні Україна виграла. Так, наприклад, за переконанням німецьких експертів, на тлі пропаганди Кремля українці набагато краще працювали із соціальними мережами та західними ЗМІ. Сюди можна віднести виступи Президента України В. Зеленського перед парламентами багатьох держав, що розташовані на всіх континентах планети, та інших різних іноземних аудиторій. Також можна згадати його щовечерні звітні звернення до українського народу.

Відкритість, високий професійний рівень організації інформаційної кампанії Офісом президента, Міноборони, МЗС та українськими журналістами, готовність і вміння відстоювати нашу позицію у світових ЗМІ, активно працювати у соціальних мережах, – все це в українському “меню” виявилось значно “смачнішим”, ніж нескінчена і відверта брехня кремлівської братії агітаторів і пропагандистів.

Хоча, аналіз інформаційного поля свідчить, що Росія врахувала уроки, й підготувалася не тільки до нового фізичного наступу на східному фронті, але і до інформаційної контратаки. Її ознакою є майже одночасна поява у міжнародних ЗМІ публікацій і коментарів щодо:

шкідливості санкцій для країн, які їх запровадили;

покладання вини за розв'язування агресії проти України на США, яким, начебто, вигідна війна, що призводить до послаблення Росії, а значить Китаю, а також

до зростання цін на зерно і енергоресурси – продукцію традиційного американського експорту;

звинувачення США у здійсненні тиску на Європу (яка не хоче воювати, але піддається впливу США) і роздмухуванні війни шляхом постачання зброї Києву.

Однак незважаючи багаторічну підготовку Росії до інформаційної війни з Україною, випробування її методів, починаючи з проголошення української незалежності, їх практичне застосування під час російсько-грузинської війни, анексії Криму, окупації ОРДЛО і нарешті у період повномасштабної російсько-української війни Україна наполегливо вчилася. Сьогодні можна впевнено сказати, що загалом у цьому контексті Росія явно програє.

Запитання та завдання для перевірки

1. Якою є суть конфлікту Москви та Києва і коли він почався?
2. Як розглядалося і розглядається російською елітою набуття Україною незалежності у 1991 році у результаті розпаду СРСР?
3. Що затримало майже на 10 років реалізацію реваншистської стратегії Росії щодо України?
4. Розкажіть як нове російське керівництво на чолі з В. Путіним перейшло до безпосередньої реалізації реваншистської стратегії щодо України.
5. Яка подія в Україні стала поворотним моментом для В. Путіна, яку російський національний лідер сприйняв як свою особисту поразку?
6. Які структури російські спецслужби активізували створити в Україні?
7. Як відбувалися події щодо анексії Криму та окупації Донбасу?
8. Які події відбувалися на Сході України після 2014 року?
9. У чому сутність гібридної війни?
10. Проінформуйте про анексію території Автономної Республіки Крим.
11. Як Ви можете прокоментувати початок війни Росії проти України?
12. Що Ви можете сказати про розв'язання нового витка інформаційної війни РФ проти України, починаючи з 2014 року?

13. Нагадайте про основні інструменти, які активно використовувалися РФ для пропаганди.
14. Що таке національний та релігійний екстремізм?
15. Що Ви знаєте про ідеологічну концепцію “руського міра”?
16. Повідомте, що ви знаєте про фейкову війну Росії проти України під час повомасштабної агресії.
17. Охарактеризуйте інформаційну контрборотьбу України та деяких країн світу проти Росії.
18. Якими є ключові тенденції в інформаційній війні, що з’явилися під час проведення повномасштабної агресії РФ?
19. Чи правда те, що Україна виграла інформаційну війну з РФ?

Рекомендова література до Розділу 6

- Field Manual 3 – 13, Inform and Influence Activities, Department of the Army, 25 January 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.armypubs.army.mil/doc1trine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_13.pdf.
2. Joint Publication 3 – 13, Joint Doctrine for Information Operations, Department of Defence USA, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.c4i.org/jp3_13.pdf.
3. Joint Publication 3 – 13, Joint Doctrine for Information Operations, Department of Defence USA, 13 February 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carlisle/army.mil./DIME/documents/jp3_13pdf.
4. Горбулін В. Як перемогти Росію у війні майбутнього. – К.: Брайт Букс, 2020. – 256 с.
5. Гришук Р.В. Основи кібернетичної безпеки : моногр; за заг. ред. проф. Ю. Г. Даника. Житомир : ЖНАЕУ, 2016. 636 с.
6. Жарков Я.М., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. Історія інформаційно-психологічного протиборства. Підручник за заг. ред. Є.Д. Скулиша, Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2012.

7. Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. – Київ : Книголав, 2019. – 384 с. – (Серія “Полиця нон-фікшн”). – ISBN 978-617-7563-65-4
8. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії : монографія / О. В. Литвиненко. – К. : ВКФ “Сатсанга”, 2000. – 222 с.
9. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навч. пос. / В. А. Ліпкан, Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. – К.: КНТ, 2006. – 280 с.
10. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: “Віват”, 2015. 304 с.
11. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – М. : Релфбук, 2001. – 576 с.
12. Світова гібридна війна: український фронт. Монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
13. Ткач В.Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. Стратегічні пріоритети. Серія: “Політика”. № 1 (38). 2016 р. С. 99-109.
14. Юренков В.В. Інформаційна війна як процес маніпулювання масовою свідомістю і формування парадигмальної-обмеженого мислення / В.В.Юренков//Міжконфесійна місія.-2017.-№20.-С.102-109.